

उत्तरायण मार्ग अग्नि ज्योती । इत्यादि सर्व तेजोमय ॥ ११०० ॥ कृष्ण गतिकाळीं । धूमादि तमोरूप दक्षिणायनकाळीं । या जगास झणे वनमाळी । या शाश्वता गति अनादि हा भाव ॥ १॥ या दोनी गति संमत मत्त । कीं उत्तरायणीं मोक्षाचि ज्ञानियाला । दक्षिणायनीं जरी परतला । तरी जन्मीं दुसरियातेंचि गति पावेल ॥ २ ॥ तेंचि उत्तरार्धे बोलतो । कीं एके गतीनें न परतेचि तो । आणि दुसरे गतीनें तो परततो । परि पुन्हा तोही जातो अपुनरावृत्तीतें ॥ ३ ॥ “अन्ययाऽऽवर्तते पुनः” झणोनी । या शेवटिल्या पुनःशब्दें करूनी । “यात्यनावृत्ति” या अक्षरांसी योजूनी । श्लोक वाखाणावा हें सूचवी ॥ ४ ॥ कीं “अन्ययाऽऽवर्तते” । इतकियानेंचि अर्थ सिद्धि होते । पुनःशब्दें भगवद्वाणी होते । न कळे तथा व्यर्थ येथें ॥ ५ ॥ कीं “अन्ययाऽऽवर्तते” झणोनी । झणतां अन्यगति कृष्णगति तीकरूनी । योगी येतसे परतोनी । हा अर्थ सिद्ध होतो ॥ ६ ॥ जरी पुन्हा न झणे हरी । आणि “अन्ययाऽऽवर्तते” इतकेंचि झणे जरी । दुसरे गतीनें परततो ऐसेंपरी । तरी होयच सिद्ध अर्थ ॥ ७ ॥ परततो झणतांच होता अर्थ । परततो पुन्हा झणणें व्यर्थ । एवं पुन्हा जन्मांतरीं होऊनि कृतार्थ । अपुनरावृत्तीतें पावतो हेंचि सत्य ॥ ८ ॥ पुन्हा धूमादि कृष्णगतीतें तो । पावोनि यां परततो । कर्मयोगियास ऐसें झणतो । श्रीकृष्ण झणोनि जरी झणावें ॥ ९ ॥ तरी स्वर्गास जाऊनि च्यवला । तो जन्मांतरीं पापी जाला । दुष्टसंगें नरकास गेला । ऐसे उदंड ॥ १११० ॥ नरकास जाउनी आला । सत्संगें पुण्यें करूं लागला । तो उत्तमा स्वर्गगतीस पावला । ऐसेही उदंड ॥ ११ ॥ पुन्हा पावोनि चंद्रज्योती । परतोनि येईल मागुती । पुनःपुन्हा कर्मयोगियास ते गती । होणार हेंही प्रसिद्ध ॥ १२ ॥ स्वर्गास राजा नहुष गेला । तो अजगर होऊनि पडिला । ज्यास जैसा प्रसंग घडला । तो पावला तैसे गतीतें ॥ १३ ॥ हे प्रसंग बोलतां फार । ग्रंथ वाढतो अपार । पुनः शब्दाचा निर्धार । कोठें न लागे ॥ १४ ॥ आणि हा कर्मयोगी हेंही न घडे । पुनरावृत्तीही हट्योगिया ब्रह्मवेच्याकडे । लागते कीं सेवूनि चंद्रामृतातें मुरडे । दक्षिणायनीं ॥ १५ ॥ पुन्हा शुक्लगतीनें तो । अपुनरावृत्तीतें पावतो । ब्रह्मवेत्ता योगी जरी परततो । दक्षिणायनीं देह सोडितां ॥ १६ ॥ टीकाकारां येचि रीती । टीका करावी झणूनि श्रीपती । पूर्वार्धाच्या अंती । दोनी अक्षरे वदे मते झणोनी ॥ १७ ॥ मत झणजे संमत । मज संमता दोनी गति झणे भगवंत । षष्ठाध्यायीं योगभ्रष्टजन्म अत्यंत । भ्रष्टत्वे जैसा वर्णिला

॥ १८ ॥ तैसी एकदा जरी पुनरावृत्ती । तरी पुन्हा पावेल अपुनरावृत्ती ।
 बालागीं देवताचक्रवर्ती । द्वणे दोन्ही गति मज संमत ॥ १९ ॥ पुनरा-
 वृत्ति कर्मयोगियाची अत्यंत । निंदी स्थळस्थळीं भगवंत । मार्गे निंदिले
 द्वितीयाध्यायांत । पुनरावृत्ति अधिकारी आणि गतीही ॥ ११२० ॥ “या-
 मिमां पुष्पितां वाचं” “या श्लोकापासूनी । “कामात्मानः स्वर्गपरा ” द्वणूनी ।
 गति आणि गतीस जाणार निंदूनी । बोलिला ॥ २१ ॥ पुढेही बोलेल नवमीं ।
 ऐसेच मुमुक्षूंचा स्वामी । कीं गतागती पावती कामकामी । “गतागतं काम-
 कामा लभते ” द्वणोनी ॥ २२ ॥ आतां निष्कामकर्मगती । द्वणूनि संमत
 द्वणतो द्वणावे श्रीपती । तरी हेही बंधक द्वणे जगत्पती । निंदा नष्टे हे
 काय ॥ २३ ॥ “यज्ञार्थात्कर्मणोऽन्यत्र ” । या श्लोकीं कमलनेत्र । द्वणे कृष्णा-
 र्पणावीण कर्ममात्र । बंधक द्वणोनी ॥ २४ ॥ एवं हे योगियाची पुनरावृत्ती ।
 पुनः देणार अपुनरावृत्ती । द्वणूनि दोन्ही संमता द्वणे श्रीपती । आणि कर्मयो-
 गीही हा नव्हे ॥ २५ ॥ आतां या संमता दोन्ही गती । द्वणूनि द्वणे जो श्रीपती ।
 मोहली अर्जुनाची मती । तो मोह परिहरितो या श्लोकीं ॥ २६ ॥

॥ श्लोक ॥ नैते सृती पार्थ जानन्योगी मुह्यति कश्चन ।

तस्मात्सर्वेषु कालेषु योगयुक्तो भवार्जुन ॥ २७ ॥

॥ टीका ॥ अर्जुना या दोन्ही गती । जाणोनि काय योगी मोहती । को-
 ण योगियाची ही मती । मोह येथे न पावे ॥ २७ ॥ अगा जे स्वरूपीं चित्त
 योजिती । जे ब्रह्मचि होऊनि जाती । ते कां दिवस रात्रि मोजिती । ब्रह्म-
 याची ॥ २८ ॥ त्यांसि कां पाहिजे उत्तरायण । त्यांस कां ब्रह्मलोकप्रयाण ।
 अभि ज्योति इत्यादि देवतागण । चरणरजही न लाहती तयाचे ॥ २९ ॥
 न त्यांस उत्तरायण दक्षिणायन । न त्यांस अग्न्यादि धूमादि मार्ग देवता-
 गण । अपुनरावृत्ति पुनरावृत्ति दोहीची खूण । ते न जाणती जे ब्रह्म जाले
 देखीच ॥ ११३० ॥ ते या दोन्ही गती । पूर्वोक्ता योगियांच्या जाणती ।
 परि आपुल्या अनुभवापुढे ते द्वणती । कीं या दोन्ही गति फटकाळ ॥ ३१ ॥
 कर्मयोगियाच्या गतीहुनी । या गति उत्तमा या भावेकरूनी । मज संमत
 द्वणोनी । मी द्वणतसें हा भाव ॥ ३२ ॥ परंतु ज्ञाननिष्ठा योगिया । जे
 सद्यगती धनंजया । तीवरूनि दोनी गति या । ओवाळिल्या तरी महस्व
 याही कांहीं पावती ॥ ३३ ॥ मज संमता द्वणोनी । गोष्टी पडली तुझिया
 कारीं । घाबिरा जालासि यावरूनी । कीं न वाटती दोन्ही तुज उत्तमा
 ॥ ३४ ॥ अगा दुष्काळें जे मरती । त्यांस कांजी आंबील बरी द्वणावी

वे रीति । तैसी दोहीं गतींची करितो स्तुती । अमृतपान करणारिया तुज-
पासीं ॥ ३५ ॥ त्या गति योग्या तुजला । मी नाही बोलिलो या बोला ।
या गति जाणोनिही योगियाला । कदापि कोणासही मोड नव्हे ॥ ३६ ॥
अर्जुना तूं तों माझा भक्त । माझ्या चरणीं अनुरक्त । झणूनि
झणतों कीं होय योगयुक्त । तस्मात्कारण अर्जुना ॥ ३७ ॥ कीं जो
योगी त्याची मती । न मोडे जाणोनि या गती । झणूनि योगयुक्त तूही सु-
मती । होय सर्वकाळीं अर्जुना ॥ ३८ ॥ इत्यादि सुर्यापुढें खद्योग होती ।
योगी पावे तो ऐशा पदाप्रती । झणूनि बोलतो जगत्पती । अध्या-
यांतीं हा श्लोक ॥ ३९ ॥

॥ श्लोक ॥ वेदेषु यज्ञेषु तपस्सु चैव शानेषु यत्पुण्यफलं प्रतिष्ठम् ।

अथ्येति तत्सर्वमिदं विदित्वा योगी परं स्थानमुपैति चाद्यम् ॥ २८ ॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
अक्षरपरब्रह्मयोगो नाम अष्टमोऽध्यायः ॥

॥ टीका ॥ अगा या दोन्ही गती । त्यांस कीं जे इटयोगी ब्रह्म जाणती ।
उत्तरायणमार्गे जाणारे तुजप्रती । ब्रह्मवेत्ते झणूनि जे बोलिले ॥ ११४० ॥
तेचि जातां दक्षिणायनीं । जरी येतो परतोनी । तरी पुन्हा ब्रह्मवेत्ते झणो-
नी । जाती अपुनरावृत्तीतें ॥ ४१ ॥ ब्रह्मीं कळणें अभेद । तें गुरुमुखें नि-
षेधितां भेद । तेथें कारण वेद । हाचि वेद शब्दाचा अर्थही ॥ ४२ ॥
“ वेदयंतीति वेदा ” झणोनी । जाणविती ते वेद या अर्थावरूनी । पूर्वी-
क्त मार्ग ज्यांस दोनी । ते मार्ग ते ब्रह्मवेत्ते त्या गति सूचवी ॥ ४३ ॥
कीं वेद यज्ञ तप दान । यांचे ठायीं जें जें निदान । तें अतिक्रमूनि पा-
वतो मुख्य स्थान । योगी झणूनि या लोकीं ॥ ४४ ॥ तरी हा योगी तोचि
निश्चित । कीं ब्रह्मीं ब्रह्ममय करी चित्त । “ यतो वाचो निर्वर्तते ” हा अ-
श्रुत । योग जया योगियाचा ॥ ४५ ॥ त्याचा योग योजतो जेथें । परं
वाचां नसे तेथें । हे वेद तों वर्तते एथें । परे आलीकडे वैखरीपर्यंत ॥ ४६ ॥
झणूनि सद्यमुक्ति याला । क्रममुक्ति इटयोगें त्याला । ब्रह्म जाणती परि
ज्याला । नसे वेदवाणीपरता हा अनुभव ॥ ४७ ॥ यालागीं त्यांचें ज्ञान
आणि त्यांची गती । वेदींच आहे कीं वेद बोलती । वेदवाणीं टाकूनि आर-
ती । परती वृत्ति नाही निमाली तयांची ॥ ४८ ॥ स्थिति गति त्यांची को-
लती श्रुती । याची स्थिति वेदाहनि परती । कीं वेद जेथुनि परवती । हा
त्या आनंदीं निमग्न ॥ ४९ ॥ यालागीं जें सर्वां निगर्मी । तें हा योगी अ-

विक्रमी । आणि पद पावे ह्मणुनि ह्मणतो स्वामी । निर्गुण सगुण मोक्षाच
 ॥ ११५० ॥ वेदीं ज्ञान वेदीं ध्यान । इत्यादि जें जें मुक्तिसाधन । तें
 अति क्रमितो ऐसें वचन । बोलतां नये ॥ ५१ ॥ नदी लघूनि गेलियावरी ।
 नाव नलगे त्यास परी । नाव अतिक्रमूनि जातो हे वैखरी । बोलतां
 विरुद्ध होय ॥ ५२ ॥ नावेस लावूनि कर । बाहुबळें तरती सागर । मागती
 राहती नर । द्वीपांतरीं ॥ ५३ ॥ जे नावेंत विसले । ते त्यांस अतिक्रमूनि गेले ।
 पैलतिरीं जाऊनि प्याले । दिव्यामृतातें ह्मणों ये ॥ ५४ ॥ ब्रह्मयाची नाव
 तीरा । जातां हेही पावतील पैलपारा । परि खोळंबा बड्डकाळ त्या नरां ।
 अतिक्रमिलें योगियानें त्यांतें ॥ ५५ ॥ वेदीं ह्मणतां श्रीपती । सूचवी कीं
 अतिक्रमी या गती । त्या गतीची वाट पाहती । योगी पावे ज्या पदा
 ॥ ५६ ॥ तेंच ह्मणतो स्वामी । कीं जें सर्वा वेदीं अतिक्रमी । आतां कर्म-
 फळें बोलिलीं निगमीं । ते अतिक्रमी जरी ह्मणावें ॥ ५७ ॥ तरी ते वेगळी
 करूनी । या श्लोकींच बोलतो ह्मणोनी । जे सर्व वेदीं ते अतिक्रमितो या
 वचनीं । हाचि अर्थ हा सिद्धांत ॥ ५८ ॥ यज्ञ तप दानें सकळ । याचेठायीं
 बोलिलें पुण्यफळ । तें सर्व अतिक्रमूनि केवळ । पर जें परब्रह्म त्यातें पा-
 वतो ॥ ५९ ॥ “परं स्थानमुपैति चाद्यं” ह्मणोनी । बोलतो दोनी मोक्ष या
 शब्देकरूनी । उप शब्द आणि चकार योजूनि । स्पष्ट मुक्ति दोनी बोलतो
 ॥ ११६० ॥ पर ह्मणजे पलीकडे । शुद्ध सत्त्वही ज्या आलीकडे । तेथें
 पावतो ह्मणतां घडे । केवळ निर्गुण निर्वाण ॥ ६१ ॥ पर शब्दें निर्गुण
 मोक्ष दावुनी । जरी सगुणभक्त असे योगी ऐसा होउनी । तरी “स्थान-
 मुपैति चाद्यं” ह्मणोनी । या शब्दीं बोलें सगुणमोक्ष ॥ ६२ ॥ प्रकटे पडि-
 लें सर्वाहुनी । त्यास ह्मणावें आद्य ह्मणोनी । तोचि सगुण वैकुण्ठरूपे क-
 रूनी । स्थान जाला मुक्ताचें ॥ ६३ ॥ “आद्यं स्थानं न उपैति” । पदें एथें
 ऐसीं योजिती । अर्थ याचा ये रीती । कीं आद्यस्थान जें त्यांतेंही पावतो ।
 ॥ ६४ ॥ आणि उप ह्मणजे समीप । आद्यस्थान वैकुण्ठ भगवद्रूप । तेथें
 सत्त्वरूपें स्वानंदस्वरूप । अखंड अनुभविती समीप ते सर्व ॥ ६५ ॥ नि-
 र्गुणीं उपशब्द न घडे । आणि आद्य शब्दही न लागे तिकडे । आद्य
 ह्मणतां सगुण सांपडे । सर्वाहुनि आदिकाळीं प्रगटे ह्मणोनी ॥ ६६ ॥ क-
 रितां क्लिष्टकल्पना । केले तैसे अर्थ होती नाना । परि शब्दशक्ति पाहतां
 लागेना । निर्गुणाकडे आद्य शब्द ॥ ६७ ॥ तैसेचि निर्गुण स्वरूप । तें न
 दुरी अथवा समीप । उप शब्दशक्तीचाही प्रताप । सगुण मोक्षाच प-

यैत ॥६८॥ शब्दमात्रे करूनी । निर्गुणपक्ष मात्र जो तो धरूनी । गीता वा-
खाणिती ह्मणोनी । झांकोनि राहिले स्पष्टार्थ ॥ ६९ ॥ च्यवले जय विजय ।
ज्या त्यांस हाचि संशय । ह्मणुनि सगुण मोक्षाचा निर्णय । निर्गुण मोक्षीच
योजिती ॥ ११७० ॥ जय विजय च्यवले हें पुराणीं । आणि महाभारतीं
हे भगवद्वाणी । एथें चतुर्दशीं चक्रपाणी । बोलेल हें सत्य कीं तें अधिक
॥ ७१ ॥ “सर्गेपि नोपजायते” । ह्मणजे सृष्टिकाळींही न जन्मती ते । आणि
“प्रलये न व्यथंति ते” । ह्मणजे प्रलयीं न पावती ते व्यथा ॥ ७२ ॥
पांचवा वेद भारत । पुराणांसही प्रमाणभूत । त्यांत सर्व वेद म-
थुनि भगवंत । हें गीतामृत स्वमुखें बोलतो ॥ ७३ ॥ जें महा-
भारतीं । तेंचि पुराणें बोलती । येथें नसे कोठेंच नाहीं ऐसे रीती । व्यास
कर्ता पुराणांचाच बोलतो ॥ ७४ ॥ भारतीं जयविजयांस । असुरत्वप्राप्ति
वर्णी व्यास । आणि गीता भगवद्वाणीही जनास । व्यासचि तो ऐकवी
॥७५॥ येथें सगुणमोक्ष । ये रीती वर्णी अंबुजाक्ष । तेव्हां सर्वांत थोर हा
पक्ष । आणि तेंही नव्हे अन्यथा ॥ ७६ ॥ याचा निवाडा व्यासवाणी ।
करी कूर्मपुराणीं आणि पद्मपुराणीं । कीं अज्ञ आणि सगुणस्मरणीं । ते दु-
र्गाभागीं भूभागीं राहती ॥ ७७ ॥ श्रीभाग मुक्तिस्थान । तें भक्तपावती
ज्यांस आत्मज्ञान । भक्त आणि ज्ञानहीन । भूभाग दुर्गाभाग पावती ॥७८॥
देहांतीं जो स्मरे ज्यास । तो तद्रूप होय पावे त्यास । तैसेंचि ज्ञानहीन
भक्तांस । तद्रूपत्व परि तो मोक्ष नव्हे ॥ ७९ ॥ जो ज्ञानी भक्त । तो
श्रीभागीं ह्मणवा मुक्त । हा पक्ष भगवद्वाणीसंयुक्त । आणि संमत पुराणां-
सही ॥ ११८० ॥ इतिहासपुराणीं नवी ग्रंथरचना । स्वमतानुरूप करिती
कल्पना । आणि मिसळिती श्लोक नाना । व्यासवाणी वाटे लोकांत ॥८१॥
गीता आणि वेद । जगीं पाठशाखाभेद । तेथें कल्पितपणाचा संदेह
खेद । न उपजे सर्वथा ॥ ८२ ॥ भेदमती श्रुतीही बहुत । कल्पिती परि
त्या न होती संमत । कल्पितपण दिसे अत्यंत । शाखाभेद पाठकांकरितां
॥ ८३ ॥ वेदश्रुती आणि हे । भगवद्वाणी जो पाहे । त्यास सिद्धांत जो
आहे । तो कळे निःसंदेह ॥ ८४ ॥ स्थळ स्थळीं श्रुती । सगुणमोक्ष बोलती ।
हें तों सर्वही जाणती । तैसीच गीता ॥ ८५ ॥ प्रस्तुतीं परशब्दे मोक्षनि-
र्गुण । “स्थानमुपैति चाद्यं” ह्मणुनि सगुण । मोक्ष सांगे दावुनि खूण ।
तदनुरूप ॥ ८६ ॥ त्यांत जे योगी चित्त अव्यक्तीं । योजिती त्यांस निर्गु-
णमुक्ती । जे वासुदेव सर्व ऐसी भक्ती । करिती ते सगुणमुक्ति भक्त

पावती ॥ ८७ ॥ येथें नुसता योगी पावे निर्गुण । सर्वात्मभक्त पावे स्थान
 आद्य सगुण । झणूनि सर्वात्मभक्ति आपण । श्लोकीं याच बोलतो ॥ ८८ ॥
 कोण्या भक्तीकरुनी । भक्त पावतो आद्यस्थानी । तरी सर्व हें जाणोनी ।
 पावतो झणे ॥ ८९ ॥ “वासुदेवः सर्वमिति” । “स महात्मा सुदुर्लभः ” झणे
 श्रीपती । हें सप्रमाध्यायांत अंती । स्पष्ट भक्तभ्रष्टत्व वर्णिलें ॥ ११९० ॥
 सर्वदा सर्वात्मतेचें स्मरण । हेंच सगुण भजनाचें लक्षण । या ज्ञानाचें नांव
 सगुण । धर्म्य पदें उत्तराध्यायांत बोलिल ॥ ९१ ॥ निर्गुणज्ञान सगुणभक्ती ।
 आणि परमपुरुषार्थ सगुणमुक्ती । ऐसी गीता भगवदुक्ती । सार सकळां
 वेदांचें ॥ ९२ ॥ ऐसा अध्याय आठवा । बोले अवतार आठवा । तो देव-
 कीचा आठवा आठवा । वामन झणे ॥ ९३ ॥ ऐसी हे यथार्थदीपिका ।
 श्रीभगवद्गीतेची टीका । त्यांत अष्टमाध्यायाची हे श्रीवत्सांका । वैकुंठ-
 नायका तथा अर्पिली ॥ ९४ ॥ आतां राजविद्याराजगुह्योपदेश । करील
 उत्तराध्यायीं हृषीकेश । ज्याची टीका करितां क्लेश । थोर थोरही पावले
 ॥ ९५ ॥ नेणें कांहीं ज्ञान । नेणें कांहीं भजन । एक शेषशायी कमलनयन ।
 देवत इतकें जाणतो ॥ ९६ ॥ हा भावही देऊनि जतन । करितो तोचि शेष-
 शयन । झणूनि गीतार्थ अतिगहन । तोचि कमलनयन सूचवितो ॥ ९७ ॥
 ज्यांस इतर टीकाकारांचे अभिमान । ते न देतील या टीकेस मान । हरि-
 भक्त निर्मत्सर निरभिमान । तेचि देतील सन्मान या टीकेतें ॥ ९८ ॥ जे
 हरिचरणीं अभक्त । क्षुद्रकाम क्षुद्रदेवताभक्त । त्यांस काय वाटेल युक्त ।
 हे टीका ॥ ९९ ॥ ज्यास कृष्णचरणांची चाड । त्यास काय अभक्ताची
 भीड । हे त्यातेंचि वाटेल गोड । जे वाद्यांतरींही हरिभक्त ॥ १२०० ॥
 हरिभक्ताचें अंतःकरण । तेथेंचि वैकुंठनाथाचे चरण । त्यास मी अनन्य-
 भावें शरण । वामन झणे ॥ १॥

॥ वामनकृतसंस्कृत श्लोक ॥

सर्वदा स्वचरणस्मरणाय पार्थमादिशदपि स्मरणाय ।

यद्गतस्य न हि संसृतिचक्रं तं स्मरामि सततं धृतचक्रम् ॥ १ ॥

इति श्रीमद्भामनपंडितविरचितायां यथार्थदीपिकायां अष्टमोऽध्यायः ॥

अध्याय ९.

श्रीमते भगवते भगवत्तमाय ॥ स्वजनमनोद्यानकल्पतरवे राजविद्याराज-
 गुह्यगुरवे जगदादिगुरवे चरमगुरवे परमगुरवे श्रीकृष्णाय नमः ॥ जय जय
 करुणासुधाजलनिधे । जय जय सविज्ञान ज्ञाननिधे । जय जय जडजगदू-
 मिचिन्महोदधे । श्रीसच्चिदानंद ॥ १ ॥ जय जय राजविद्योपदेशक । जय
 जय राजगुह्यप्रकाशक । जय जय निर्गुण सगुण त्रिगुणभेदनाशक । धर्म-
 विज्ञानबोधमूर्ते ॥ २ ॥ जय जय जलजदलायताक्ष । जय जयातीन्द्रिय
 सकलेंद्रिय परोक्ष । जय जय जगद्रूप प्रत्यक्ष । ऐश्वर्ययोगमूर्ते ॥ ३ ॥
 जय जय धृतजगदशेष । जय जय चित्प्रकाश परिहृतजडतमोदोष । जय
 जय चित्तंतुकपटजडपटवेष । शेषशयना शेषगुरो ॥ ४ ॥ जय जया-
 नल्पकल्पक । जय जयाजल्पजल्पक । जय जयाशेषशेषतल्पक । स्वजन-
 कल्पतरु जगद्गुरो ॥ ५ ॥ जय जयानादिमायाध्यक्ष । जय जय माया
 त्रिगुणपरोक्ष । जय जय मायासत्त्वापरोक्ष । मोक्षानंद सहजानंद ॥ ६ ॥
 जय जय सकलसुरावतंस । जय जय सुरसंपत्समृद्धमानसराजहंस । जय
 जय कंसाद्यसुरभावविध्वंस । परमहंसगुरो ॥ ७ ॥ जय जय सत्कीर्तनार्हगु-
 ण । जय जय सदुपास्यसगुणनिर्गुण । जय जय सद्बृद्वंद्यचरण । एकत्वा-
 द्युपासनोपास्य ॥ ८ ॥ जय निजजनपालनैकचतुर । निजजनयोगक्षेम-
 मंदरधर । निजजनावनप्रतिज्ञोद्धृतकर । सर्वेश्वर कृपानिधे कृष्ण पाहि
 पाहि ॥ ९ ॥ जी जी देवाधिदेवा । प्राकृत भाषे करितां तुझी सेवा । वेद-
 वाणीस उपजे हेवा । तुझ्या स्वरूपाचा टेवा जीमार्जी ॥ १० ॥ मुख्य
 तुझे नाम गोड । पुरवीं सर्वा भाषांचें कोड । तें कानीं मुखीं येतां मोड ।
 देहीं उपजती प्रेमाचे ॥ ११ ॥ काय वेदशास्त्र जाणे व्रज । ज्यांची भक्ति
 देखोनि तुझा आत्मज । ब्रह्मा वेदवक्ता शिरीं पदरज । वंदी व्रजनारी-
 नरांचे ॥ १२ ॥ गजेंद्र कोण शास्त्र पढला । बाळ कोण्या पांडित्यें ध्रुवपदा
 चढला । दासी कुंजा तिला घडला । काय अभ्यास संस्कृताचा ॥ १३ ॥
 व्रजीं चारितां गायी । कुचकुंकुमें गोपिकांचीं पायीं । तदंकित तृणें कृतार्थ
 ठायीं ठायीं । वल्लवेलिया पढलिया त्या काय ॥ १४ ॥ अभिमानें बुडाले
 पंडित । यज्ञपल्यांनीं अर्चितां वैकुण्ठमंडित । न पढतां न वाचितां अखंडित ।

आनंद भक्तीने पावल्या ॥ १५ ॥ भक्ति थोर भक्ति थोर । तू चंद्रमा
 भक्त तुझे चकोर । तूं मेघ भक्त मयूर । मेघश्याम समोर । त्यांस तूं सर्व-
 त्रही ॥ १६ ॥ एवं पावावया तुझे चरण । भाषा कोणी नव्हे कारण । का-
 रण सप्रेम अंतःकरण । देवाधिदेवा ॥ १७ ॥ जैसे भजनास
 कारण नव्हे वित्त । मुख्य सादर असावे चित्त । तथापि वित्तवंत वैचिती
 यानिमित्त । कीं अन्यथा वित्तशाठ्य लागेल ॥ १८ ॥ मंगलाचरण ह्य-
 णोनी । करितों देवा संस्कृते करोनी । कोणी अर्थी दृष्टीही नेदुनी । सुखें
 उगेचही वाचोत ॥ १९ ॥ जेथोनि टीकेचा आरंभ । तेथोनि गीतार्थ जो
 स्वयंभ । तो होय अत्यंत सुलभ । शब्द ऐसे योजितों ॥ २० ॥ परंतु गीता-
 र्थाच्या कडोविकडी । अर्थानर्थाच्या घडामोडी । ह्योनी वाटे कठिण रोक-
 डी । परि विचारितां सुलभ तुझ्या कृपेने ॥ २१ ॥ आतां सकळ विद्येचा
 राणा । ऐसी विद्या तेही नारायणा । या अध्यायीं सांगसी स्वशरणा । आणि
 गुह्य राजा गुह्यां सर्वांचा ॥ २२ ॥ सर्व ज्ञानाचा कळस । मुक्ति देऊनिही
 ज्याच्या दानीं आळस । त्याचा द्यावयाचा वोरस । भक्ताच्या ठायीं येथें
 दाखविसी ॥ २३ ॥ रहस्य ऐसे उत्कट । या अध्यायीं करिसी जरी प्रकट ।
 तरी अनन्यभक्तीवांचूनि संकट । पडिलें टीकाकारांसही ॥ २४ ॥ वंदिती
 पूजिती तुझे चरण । तरी अंतरीं इतर देवताशरण । करिती क्षुद्रदेवता
 मंगलाचरण । इच्छोनि निर्विघ्न कवितास्फूर्तीही ॥ २५ ॥ राजविद्या राज-
 गुह्याचा । उकल नव्हे त्यांस साचा । जैसी तैसी युक्तवाचा । योजोनि गेले
 ॥ २६ ॥ जर्गी मिरवोनिया सिद्धी । आपल्याल्या टीकांची केली प्रसिद्धी ।
 तथापि नाही झाली अर्थसिद्धी । यथार्थ गीतारहस्याची ॥ २७ ॥ सिद्धि
 कर्मजनिता । क्षिप्र या मनुष्यलोकीं येती हाता । ह्योनि बोले हेचि गीता ।
 चतुर्थाध्यायांत ॥ २८ ॥ चतुर्थाध्यायश्लोकार्ध ॥ क्षिप्रं हि मानुषे लोके सिद्धिर्भव-
 ति कर्मजा ॥ टीका ॥ मार्गे याची जाली । कर्मसिद्धि भलत्याचिया हाता
 आली । परि अनन्यभक्तीवांचूनि बोली । हे भगवंताची कळेना ॥ २९ ॥
 आतां देवादिदेवा । श्रोते वक्ते तूंचि देवा । टीकाप्रवाह वासुदेवा । त्या-
 कडे चाले ऐसा चालतो ॥ ३० ॥ भूमीचवरी चाले जळ । वाफे तेही भूमीच
 केवळ । श्रोते वक्ते तूंचि सकळ । पूर्वानुसंधान त्यांप्रति निरूपितों ॥ ३१ ॥
 अष्टमाध्यायांत देव । अर्जुनास अपरोक्षानुभव । देऊनि आतां स्वऐश्वर्य
 विभव । शक्तीसे या नवमांत ॥ ३२ ॥ व्यतिरेक अक्षर ब्रह्म । या शब्दीं
 उपदेशिता जाला पुरुषोत्तम । अक्षरब्रह्मापुढें शब्द परम । अन्वय वो-

धिला त्या शब्दीं ॥ ३३ ॥ विश्वावेगळे निर्गुण । आणि निर्गुणाचे विश्व
त्रिगुण । हे व्यतिरेकान्वयाची खूण । अष्टमीं उपदेशिली ॥ ३४ ॥ अनुभव
तितकाच हें यथार्थ । मुमुक्षु इतकियानें कृतार्थ । परि मोक्षही न इच्छी पार्थ ।
अनन्यभक्तसखा आपुला ॥ ३५ ॥ निर्गुणोपासकाहूनी । भक्त ज्ञानी थोर
झणूनी । द्वादशीं स्वमुखें करोनी । भगवंत बोलेल ॥ ३६ ॥ तरी आत्म-
ज्ञानाविण । उगेंचि भजती सगुण । थोर त्याहूनि निपुण । अनुभवी निर्गु-
णाचे ॥ ३७ ॥ आतां भक्तही ज्ञानी भला । तरी निर्गुणोपासकासमान बो-
ला । त्याहूनिही अधिक जाला । कोण्या ज्ञानें ॥ ३८ ॥ नुसतें जें सगुण-
साकारभजन । त्याहूनि थोर आत्मज्ञान । ज्ञानांतही ज्ञान गहन । भक्तास
असे त्यापरिस थोर हें ॥ ३९ ॥ तरी याही गुणें भक्त अधिक । कृष्ण-
कृपाजलधराचे चातक । त्याहूनि उणे निर्गुणोपासक । कीं विश्व भगवद्रूप
हें नेणती ॥ ४० ॥ तें आतां सांगों अर्जुना । ऐसी कृपा उपजली कमलनयना ।
तदर्थ सावध करून त्याच्या मना । बोलों आरंभितों तें ज्ञान ॥ ४१ ॥
मागील अष्टमाध्याय । तेथें बोलिला व्यतिरेक अन्वय । ब्रह्म आणि जग
याचा ऐक्यनिर्णय । परम रहस्य अर्जुना ॥ ४२ ॥ परंतु आतां सांगेन
झणोनी । झणतो हें गुह्य सकळ गुह्याहूनी । भाव ऐसा दाखवूनी । बोलता
जाला श्रीभगवान ॥ ४३ ॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥ इदं तु ते गुह्यतमं प्रवक्ष्याम्यनसूयवे ।

॥ टीका ॥ अगा जें गुह्य सकळ गुह्याहूनी । तें झणावें गुह्यतम झणोनी ।
आतां सांगेन झणतो येथूनी । हें तों गुह्यतम अत्यंत ॥ ४४ ॥ कीं तूं दोष-
रहित । झणोनि हें गुह्य अत्यंत । सांगेन झणतो ऐसा भगवंत । भाव येथें
दाखवी ॥ ४५ ॥ “ अनसूयवे ” झणोनी । गहन भाव हृदयीं धरोनी ।
झणे कीं मजवरी नसता दोष ठेवुनी । लोक दोषी होती तूं निर्दोष ॥ ४६ ॥
मी सर्वसम धनंजया । समान सर्वांवरी दया । निर्दोषा मज ऐशिया । दोष
लाविती ॥ ४७ ॥ माझे थोरपण बोलें जाती । परि मज दोष लागतो हें
नेणती । सर्वकर्ता ईश्वर झणती । तेव्हां जनास दुःख काय मी देतो
॥ ४८ ॥ स्वयें पाप आचरती । ईश्वर करवितो झणती । पापें करवूनि
दुर्गती । मी देतो काय सर्वातें ॥ ४९ ॥ हें पंचमाध्यायांत विस्तारें । तुज
म्यां सांगितलें बरें । कीं न करवी ईश्वर खरें । पाप अथवा पुण्यही ॥ ५० ॥
तें तुवां धरिलें मनीं । ईश्वर विषम निर्दय नव्हे झणोनी । आणि अन्नादि
वासनेकरूनी । पाप पुण्य आचरती हेंही समजलें ॥ ५१ ॥ हा भाव तूतें समज-

ला । हैं बरें कळलें मजला । झणोन हैं गुह्य अत्यंत तुजला । सांगेन झणतो ॥ ५२ ॥ “अनसूयवे” झणोनी । या भावें करूनी । येथें अर्जुनास आळवूनी । गुह्य सांगेन झणतसे ॥ ५३ ॥ येथें इतर टीकाकार । झणती कीं तुज वारं-
वार । आपण सांगतों तत्त्वविचार । हा दोष मजवर न ठेविसी झणूनी ॥ ५४ ॥ झणती “अनसूयवे” झणूनी । कृष्ण झणे या भावें करूनी । परि
अमृत वारंवार पिउनी । दोष दातयातें कोण लावी ॥ ५५ ॥ अष्टादशीं
श्रीपती । ऐसेंच झणेल अर्जुनाप्रती । कीं “नच मां योभ्यसूयति ” झणोनी ॥ ५६ ॥ झणजे जो मजवरी दोष । ठेवील कुत्सित पुरुष । त्यास हे गीता
माझे वचनपीयूष । सांगूं नको ॥ ५७ ॥ त्या गीतेंत भगवंत । सांगेन झ-
णतो गुह्य अत्यंत । हैं पाजितां अमृत । दोषारोपणाची कां शंका ॥ ५८ ॥
न स्मरे पूर्वापर । न कळे तों हा विचार । ज्यास अनन्य दैवत हा गीताकार ।
त्यातेंच हा अर्थ सूचवी ॥ ५९ ॥ एवं च ईश्वर सम सदय । तो हा कृष्ण
नव्हे विषम निर्दय । ऐसें समजला धनंजय । झणूनि अनसूयवे झणे तयातें
॥ ६० ॥ ऐसियास गुह्य सांगेन झणतां । अर्जुन झणेल गुह्य काय आतां ।
उरलें असे कीं जें सांगवें शरणागता । तें अष्टमींच सांगितलें ॥ ६१ ॥
निर्मूल जालें द्वैत । बरवें विंचलें अद्वैत । आतां याहूनि गुह्य काय अत्यंत ।
सांगों पाहतो ॥ ६२ ॥ उक्त रार्धाचा उद्भव । यानिमित्त करितो देव ।
परि अंतरीं भाव । ये रीती ॥ ६३ ॥ कीं झणसी व्यतिरेकान्वयज्ञान ।
ज्याणें जालें अविद्यानिरसन । याही परीस गुह्य गहन । असेल काय
॥ ६४ ॥ तरी अगा ज्ञान तों तेंचि निश्चित । परि तेंचि ज्ञान विज्ञानासहित ।
सांगेन याकरितां गुह्य अत्यंत । कीं हैं ज्ञानी भक्तचि माझे जाणती ॥ ६५ ॥
कीं विविधरूप जें ज्ञान । त्यास झणावें विज्ञान । अन्वयें ब्रह्माचि सर्व परि
भान । प्रतीतीस येते ते माया ॥ ६६ ॥ आणि विविधही हैं ब्रह्म । ऐसें
कळलें बुद्धीस वर्म । ते बुद्धीही मायाधर्म । ब्रह्मनिर्धर्म ते सर्वथा वृत्ति नव्हे
॥ ६७ ॥ आतां माया तेंही ब्रह्म । हे प्रतीतीही मायाधर्म । निर्गुणोपासका
आवडे निर्धर्म । बाळास जैसी शर्करा ॥ ६८ ॥ शर्करामाधुर्यसीमा । त्याच
साकरेच्या ओतिल्या प्रतिमा । माधुर्य आणि कौशल्यमहिमा । जाणती
प्रौढ ॥ ६९ ॥ माधुर्य चाखे त्याची रसना । आकार गोड त्याच्या लोच-
ना । तैसें निर्गुण आणि मायारचना । सगुण भगवद्रूप भक्तातें ॥ ७० ॥
त्याज्य मायांश त्यांस नाही । भगवद्रूपें सेव्य तेंही । ऐसें विविधमायामया-
च जें कांहीं । ज्ञान तें विज्ञान हा भाव ॥ ७१ ॥ तरी न कळोनि ब्रह्मात्म-

त्व निश्चय । नेणोनि व्यतिरेक अन्वय । शब्दबोधेचि माय्यमय । सगुण
क्षणतां अविद्या नासेना ॥ ७२ ॥ क्षणोनि विज्ञानासहित ज्ञान सांगेन ।
जें जाणोन अशुभापासोनि मोचन । पावसी क्षणोन कमललोचनी बोलतो
उत्तरार्थे करोनी ॥ ७३ ॥

उत्तरार्थ ॥ ज्ञानं विज्ञानसहितं यज्ज्ञात्वा मोक्षयसेद्यथा ॥ ७४ ॥

॥ टीका ॥ विज्ञानसहित येथुनी । ज्ञान सांगेन स्वमुजेंकली । अशुभ
अविद्या तीपासूनी । ज्ञान जाणोनी सुटसी तूं ॥ ७४ ॥ व्यतिरेक अन्वय
तुजला । शब्देच अर्जुना समजला । परि तुज बोध जातो वाटेन मजला ।
अभ्यास जेव्हां बाणेल ॥ ७५ ॥ गुरु सांगे वेदकचा । तेसीच क्षणे शिष्य
वाचा । परि पाठ जालें क्षणोनि त्याचा । भरणे गुरुतें वाटेना ॥ ७६ ॥
अष्टमीं ज्ञान उपदेशुनी । मागुती क्षणे या भावें करोनी । कीं विज्ञानसहित
जें ज्ञान जाणुनी । अविद्येपासुनी तूं सुटसी ॥ ७७ ॥ जें ज्ञान बोललें
निश्चित । तेंचि ज्ञान विज्ञानसहित । सांगेन कीं त्रिगुणरचना ही भगवंत ।
त्या ज्ञानेच तुज वाटे हा भाव ॥ ७८ ॥ अगा ज्याची अविद्या गेली ।
त्यातेंच समजे हे बोली । क्षणोनि ज्ञानेचि कळे फिली । विज्ञानाची ऐतिया
॥ ७९ ॥ क्षणोनि विज्ञानसहित । ज्ञान सांगेन क्षणतो भगवंत । जें अक्ष
चि गोड अत्यंत । परि लवणासहित बहुगोड ॥ ८० ॥ अष्टमीं कोर्टें
अक्ष पहिलें । आपणचि अर्जुनातें दिधलें । तेंचि लवणासहित राखिलें । हें
सिद्धान वाढीन आतां हें क्षणतो ॥ ८१ ॥ लवणावांचुनि गोडी नसे । तरी
क्षुधा अक्षचि नासे । विद्व भगवद्रूप तेव्हां समरसे । जेव्हां व्यतिरेकान्वय
यें नासे अविद्या ॥ ८२ ॥ नुसतें भक्षितां लवण । तूम जाला ऐसा कवण ।
आणि लवणावांचोनि जेवण । कोण गोडीनें जेविला ॥ ८३ ॥ ज्ञान या
विज्ञानासहित । थोरपण पावतें अत्यंत । क्षणोनि त्याचा महिमा भगवंत ।
सादर बोलतो या श्लोकीं ॥ ८४ ॥

॥ श्लोक ॥ राजविद्या राजगुह्यं पवित्रमिदमुत्तमम् ।

प्रत्यक्षावगमं धर्म्यं सुसुखं कर्तुमव्ययम् ॥ २ ॥

॥ टीका ॥ अगा निर्गुणात्मत्वे नासे अविद्या । ते निर्गुणात गुह्य विद्या ।
जें सांगेन क्षणतो राजविद्या । राजा सकळ विद्यांचा ॥ ८५ ॥ वेदांतार्थ
श्रवण । विद्या नव्हे क्षणेल कवण । न कळे ज्या शस्त्राणि । मुख्य सि
द्धान्त वेदांचा ॥ ८६ ॥ वेगळें जड वेगळें चैतन्य । कळतां ब्रह्म आपण
अनन्य । ज्या व्यतिरेकें ज्ञेय ऐसा धन्य । नव्हे काय विद्या ते व्यतिरेक

॥ ८७ ॥ चैतन्याहूनि विलक्षण । त्या जडीं चैतन्य लक्षण । सांपडे अलं-
कारीं जेसें सुवर्ण । ते अन्वयविद्या नव्हे काय ॥ ८८ ॥ ऐशा अद्वैतबोध-
रूपा सुविद्या । ज्या नाशिती अनादिमाया अविद्या । परि राजा इतक्या
विद्यांत राजविद्या । जे सांगेन द्वाणतो श्रीकृष्ण ॥ ८९ ॥ सर्व शाखें
बोलती द्वैत । वेदांत बोले अद्वैत । तें शाख तों गुह्य अत्यंत । द्वाणा-
बेंच कीं ॥ ९० ॥ देह आत्मा द्वाणे चार्वाक । ज्ञानगुण द्वाणे नैयायिक ।
ज्ञानपरिणाम द्वाणे मीमांसक । तो आत्मा आत्मानुभवव्यतिरेकें येतसे
॥ ९१ ॥ गुह्य ऐसें हाही व्यतिरेक । आतां जड जें दिसे नश्वर अनेक ।
हे अन्वये कळे ब्रह्म एक । गुह्यपरम अन्वय ऐसा ॥ ९२ ॥ इत्यादि गुह्य
सकळ । कीं ज्याकरितां कळे अकळ । परि हें राजगुह्य केवळ । राजा
सर्वा गुह्यांचा ॥ ९३ ॥ जें आतां भगवंतें । सांगों आरंभिलें अर्जुनातें ।
सर्वाहूनि थोर त्यातें । आदींच द्वाणतो ॥ ९४ ॥ तरी काय त्यांत विशेष ।
कीं एवढा त्याचा उत्कर्ष । ऐसें अर्जुन पुसे तों परमहंस । द्वाणतो प्रत्यक्षावगम
द्वाणोनी ॥ ९५ ॥ प्रत्यक्ष स्थावर जंगम । हें सर्वही पुरुषोत्तम । ऐसा
होय अवगम । तें प्रत्यक्षावगम बोलवें ॥ ९६ ॥ कीं जें जें इंद्रिय ।
वें तें घेत आपला विषय । हे दोनी प्रत्यक्ष यातें जें अतींद्रिय । प्रकाशितें
ब्रह्म दोनीही ॥ ९७ ॥ “सर्वं खल्विदं ब्रह्म” । इत्यादि बोलती निगम ।
तरी प्रत्यक्षावगम । न द्वाणवे तें ज्ञान ॥ ९८ ॥ एक सर्व आणि एक ब्रह्म ।
दोहींस ऐक्य बोलती निगम । परि दोनी द्वाणतां उपजे भ्रम । द्वैताचा
॥ ९९ ॥ सर्व शब्दें विश्व त्रिगुण । ब्रह्म विलक्षण निर्गुण । ऐक्य न घडे
परि बोले आपण । वेदवाणी भगवंत ॥ १०० ॥ तेव्हां प्रत्यक्ष तें असत्य ।
आणि अतींद्रिय ब्रह्म तें सत्य । ऐसें वेदोक्त पांडित्य । करितां वेदोक्त
सर्व ब्रह्म साधावें ॥ १ ॥ एवं प्रत्यक्ष जें दिसे । तें मिथ्या द्वाणोनी मानावें
कीं नसे । त्याचें प्रकाशक त्यांत गवसे । तेंचि तें मानूनि अनुभवावें ॥ २ ॥
किरीटकुंडलादि अनेक । तें सर्वही ‘खलु’ निश्चयें कनक । तैसें हें सर्व
आणि ब्रह्म एक । परि आकार सोनें हें न घडे ॥ ३ ॥ सोनें किरीटाचा
आकार । तरी सोनें न द्वाणवे इतर अलंकार । कीं जरी किरीटाकागचि
प्रकार । स्वरूपाचा त्याच्या नेमिला ॥ ४ ॥ एवं सुवर्ण आकाररूप । नव्हे
कीं तें पीतप्रभास्वरूप । रूप पावले जरी अरूप । तरी रूप ऐसें त्यातें न
द्वाणावें ॥ ५ ॥ परि आकाररूपी द्वैत नाही । कीं तें मिथ्या त्याविण नसे

१ जें प्रत्यक्ष दिसतें तें सर्व ईश्वरस्वरूप. २ वेद. ३ सोनें.

काहीं । तथापि ज्याकरितां जें दिसे तेंही । तेंचि ह्मणावें अद्वितीय ॥ ६ ॥
 परि सोनें प्रिय बहु कीं तें सत्य । अलंकार तैसा प्रिय नव्हे असत्य । काहीं
 मोडतां अगत्य । पिटिती आटिती ॥ ७ ॥ अलंकार दिसती फार । वाटेस
 नागवितील चोर । ह्मणोनि मोडिती अलंकार । मूस करोनि ते नेती ॥ ८ ॥
 जरी केली मूस । आकार आहेच त्यास । लांब लाटा ह्मणावें ज्यास । आ-
 कार नव्हे तो काय ॥ ९ ॥ वाटोळा गोळा केला । तरी आकार ह्मणती
 त्याला । सोनें न कळेच कोणाला । काहीं एक आकारावांचुनी ॥ ११० ॥
 जडावेगळा व्यतिरेक । पाहती जरी निर्गुणोपासक । ब्रह्मी ब्रह्ममय जाला
 तोहि एक । सत्त्वांश मायेचा ॥ ११ ॥ त्यास नलगे माया । परि ते न सो-
 डी तथा । प्रपंच तो मायेच्या गुणत्रया । वांचुनि न घडे ॥ १२ ॥ ज्यासी
 एकचि आवडे निर्गुण । त्याज्य त्यास मायागुण । जरी निर्गुणचि ते नि-
 पुण । त्रिगुणीं पाहती ॥ १३ ॥ ज्यास पाहिजे सगुण । त्यास विश्व सकळ
 हें त्रिगुण । सगुण ईश्वरचि वाटे हे खूण । 'प्रत्यक्षावगमं' ह्मणतां सूचवी
 ॥ १४ ॥ प्रत्यक्ष जडत्व इंद्रियातें कळे । चित्स्वरूप बुद्धीतें आकळे । परि
 इंद्रियद्वारा जें आढळे । तेंही बोद्धव्य बुद्धीचें ॥ १५ ॥ जडां चित्स्वरूप
 देखे बुद्धी । तीतेंचि इंद्रियद्वारा जडत्वबोधसिद्धी । बुद्धि तेचि अनुभव-
 समुद्धी । उभय प्रकारें ॥ १६ ॥ गुळाचा भेला दिसे दृष्टी । परि जों रस-
 ना लागली आहे उष्टी । तोपर्यंत दृष्टी कष्टी । नव्हे भेला मातीचा ह्मणोनी
 ॥ १७ ॥ प्रत्यक्षी बुद्धि चिद्रस्तू पाहे । आणि इंद्रियां जडत्वही दिसताहे ।
 तेव्हां जडत्व काय लाहे । हें जड प्रत्यक्षही ॥ १८ ॥ तथापि जडत्व मा-
 यांश । चित्प्रकाशें त्याचा प्रकाश । हाही त्याज्यांशोलेश । नुरे या ज्ञानां
 विज्ञान मेळवितां ॥ १९ ॥ कीं ज्या शुद्धसत्त्वे कल्पना । ईश्वराची अव-
 ताररचना । त्याच सत्त्वे प्रत्यक्ष नाना । ईश्वर कल्पितो ॥ १२० ॥ अविद्यो-
 पाधि जीव । ते अविद्याकर्म त्रिगुणभाव । भोगोत ह्मणोनि देव । त्याच
 शुद्धसत्त्वे कल्पितो ॥ १२१ ॥ 'ममात्मा भूतभावनः' ह्मणोनी । प्रकरणीं या-
 च या श्लोकचरणें करोनी । माझी बुद्धि भूतें कल्पिते ह्मणेल यावरुनी ।
 ईश्वरकल्पना हे प्रत्यक्ष ॥ १२२ ॥ धाता यथापूर्व कल्पितो ऐसी श्रुती ।
 वेद अन्यत्रही स्थळीं बोलती । हें पुढें विशदरीती । बोलणें असे ॥ १२३ ॥
 एवं ईश्वराची कल्पना । जैसी श्रीरामकृष्णाद्यवताररचना । तैसे वि-
 विध हें प्रत्यक्ष नाना । कल्पना ईश्वराचीच ॥ १२४ ॥ राजमुद्रांकित

१ पूर्वाभिप्रायें हें श्रुत निर्मितो, नवें नाहीं.

सुवर्णद्रव्य अमित । त्यांत कांहीं भांडारीं संचित । हाटोहाट कांहीं फिरतसे ॥ २५ ॥ तथापि भांडारीं तें उत्तम । हाटोहाट फिरतें तें अधम । ऐसें न झणावें तेंचि हेम । आणि त्याच मुद्रा रायाच्या ॥ २६ ॥ तेंवी शुद्ध चित्स्वरूप । तेंचि कल्पनेचें रूप । जर्गी न दाखवी ईश्वरत्वप्रताप । अवतारीं दाखवी ॥ २७ ॥ राजद्रव्य भांडारीं । रत्नांकित मंदिरीं । तेंचि जनासि देतां दारोदारीं । फिरे परि तेंचि तें ॥ २८ ॥ ऐसें ज्ञान तें विज्ञान । प्रत्यक्ष मायामयही चित्स्वरूप हें ज्ञान । या विज्ञानयुक्त ज्ञानें अनुसंधान । राहे प्रत्यक्षही हें भगवंतचि झणोनी ॥ २९ ॥ दृष्टि न पडे कारणीं । तरी जडत्व वाटे कार्यपणीं । या अन्वयज्ञानावांचुनी । त्रिगुणीं काय भगवद्भाव वाटेला ॥ ३० ॥ झणोनि मुख्य पाहिजे ज्ञान । परि माया त्याज्यांश वाटे जडत्व-भान । त्यांत सगुणत्व पाहणें हें विज्ञान । मेळवितां प्रत्यक्ष भगवद्रूप वाटे ॥ ३१ ॥ ऐसें ज्ञान विज्ञानसहित । तेव्हां प्रत्यक्षावगम निश्चित । कीं प्रत्यक्ष दिसतें हेंही भगवंत । कल्पूनि आपणा आपण दावितो ॥ ३२ ॥ उभा राहोनि निरंतर । स्तंभरूप दावी शरीर । पुरुषाचि तो स्तंभाकार । तें शरीर कल्पना तयाची ॥ ३३ ॥ तथापि ते माया । त्याज्य वाटे धनंजया । कीं सुवर्णाचिया क्रयविक्रया । चाड अलंकाराची असेना ॥ ३४ ॥ परि सुवर्णें सधन अलंकारें सुंदर । दोनी अपेक्षिती जे चतुर । ते आयत्या नगीं परम तत्पर । त्याज्यांश त्याला दिसेना ॥ ३५ ॥ आतां वेगळी केंची माया । जड भास केंचा धनंजया । पाहे आतां जगास या । योग ऐश्वर रूप ऐसें पुढें बोलेल ॥ ३६ ॥ झणोनि हें प्रत्यक्ष जें स्थावरजंगम । स्वयें मीच साकार पुरुषोत्तम । ऐसें ज्ञान तें प्रत्यक्षावगम । यास राजविद्याराजगुह्य मी झणतो ॥ ३७ ॥ जें प्रत्यक्ष तेंचि अवगम । या भावें झणे प्रत्यक्षावगम । दुसरा अर्थ याचा प्रत्यक्षीं अवगम । मिथ्या संपत्ति अवगम जैसा रज्जूचा ॥ ३८ ॥ जड सर्प निषेधितां असत्य । कळे चित्स्वरूप रज्जु सत्य । हा अर्थ टाकोनि काय अगत्य । कीं तो अर्थ अंगीकारावा ॥ ३९ ॥ ऐसे कोणी झणती । हें सर्वज्ञ जाणे जगत्पती । यालागीं खूण सांगे अर्जुनाप्रती । कीं हें धर्म्य झणोनी ॥ ४० ॥ कीं जडसर्प निषेध घडे । चित्स्वरूप रज्जू ठायीं पडे । तैसा प्रत्यक्षीं अवगम सांपडे । प्रत्यक्ष निषेधितां निर्गुण रज्जूचा ॥ ४१ ॥ तें नैर्धर्म्य झणावें ज्ञान । कीं निर्धर्मी लागे अनुसंधान । या ज्ञानांत मिसळितां विज्ञान । हें सगुणज्ञान धर्म्य ऐसें झणावें ॥ ४२ ॥

प्रत्यक्ष नाना धर्मरूप । अवगम त्याचा कीं तें भववत्स्वरूप । नव्हे निर्धर्म
 निर्गुण अरूप । या प्रत्यक्षासारखें ॥ ४३ ॥ जेथें कांहीं तरी गुण । तेथें
 लग्नतें धर्मपण । केवळ गुणातीत निर्गुण । निर्धर्म त्यातें झणावें ॥ ४४ ॥
 जेथें माया तेथें धर्म । मायेपरतें तेंचि निर्धर्म । विश्व आणि ईश्वर दोन्ही
 सधर्म । हें ज्ञान धर्म्य यालागीं ॥ ४५ ॥ आतां पुण्यजनक कर्म । त्यासही
 झणावें धर्म । तरी ज्ञान नैष्कर्म्य हें धर्म । कर्मातीतास धर्म लागेना ॥ ४६ ॥
 कर्म लागलें अविद्येकडे । ज्ञानियास त्या अविद्येच्या संस्कारें घडे । कीं
 प्रारब्धही अविद्येंत पडे । फळ अविद्यारचित कर्माचें ॥ ४७ ॥ पुण्य
 आणि पाप । दोनीही अविद्यारूप । कर्मधर्मदाहकस्वरूप । ज्ञानाग्नि हा
 ॥ ४८ ॥ धर्म झगतां पुण्यकर्म । ज्ञानीं न लगे तो धर्म । या धर्म्य पदाचें
 न कळोनि धर्म । प्राकृत टीकाकार धर्म्य इतकेंचि बोलती ॥ ४९ ॥
 आतां आत्मा पहावा हाचि परम । याज्ञवल्क्य बोलिला धर्म । तरी तें
 स्मृतींत बोलतां कर्म । पुरुषार्थ धर्म शब्दें उपपादिती ॥ १५० ॥ तरी कर्म-
 मार्गी जो पुरुषार्थ । तो मुख्य पुरुषार्थ न झणावा हा अर्थ । कीं पुरुषार्थ
 थार तोचि यथार्थ । जेथें योगें घडे आत्मदर्शन ॥ ५१ ॥ ॥ याज्ञ० स्मृ० ॥
 इज्याचारदमाहिंसादानस्वाध्यायकर्मणाम् ॥ अयं तु परमो धर्मो यद्योगेनात्मद-
 र्शनम् ॥ स्मृत्यर्थ ॥ इज्या यज्ञ आणि देवतापूजन । आचार स्वधर्म शौच
 सोवळें स्नान । दम इंद्रियदमन । परपीडा टाकणें अहिंसा ॥ ५२ ॥ सत्पा-
 त्रीं देणें हें दान । स्वाध्याय वेदशास्त्राध्ययन । कर्मे इत्यादि आचरती जन ।
 धर्म झणावे हे सर्व ॥ ५३ ॥ परंतु योगें करोनी । आत्मदर्शन साधिती
 मुनी । परम धर्म तो हा झणोनी । परम पुरुषार्थ सूचवी ॥ ५४ ॥ कर्म-
 शास्त्ररूपा स्मृती । आचार व्यवहार प्रायश्चित्ते सांगती । तेथें धर्म पुरुषार्थ
 बोलती । प्रसंगें झणे मुख्य पुरुषार्थ आत्मज्ञान ॥ ५५ ॥ हे ज्ञानशास्त्र
 गीता । येथें ज्ञान नैष्कर्म्य हेंचि तत्त्वतां । नैष्कर्म्य नैष्कर्म्य झणोन बोलता ।
 जाला बहुतां स्थळीं ॥ ५६ ॥ गीतावचन ॥ न कर्मणामनारंभान्नैष्कर्म्यं पुरुषो-
 भुते ॥ नैष्कर्म्यसिद्धि परमां संन्यासेनाधिगच्छति ॥ प्रस्तुतटीका ॥ ऐसें नै-
 ष्कर्म्य शब्दें करोनी । ज्ञान कर्मातीत झणोनी । स्वयें सर्वत्र बोलोनी । ज्ञाना-
 स धर्म्य कां तो झणेल ॥ ५७ ॥ एवं प्रत्यक्ष विश्व हें भासतें । ज्या ज्ञानें
 सगुणरूपचि दिसतें । प्रत्यक्षावगम त्यास झणिजेतें । धर्म्य झणावें या
 लागीं ॥ ५८ ॥ ऐसें विज्ञानसहित ज्ञान । ज्ञानियास हेंचि सगुणभजन ।
 श्रद्धाशीं धर्म्यामृत झणोनि जगज्जीवन । सगुणभक्त वर्णोनि बोलेल ॥ ५९ ॥

अष्टादशीं शेवटीं । गिता सगुणपर हा भाव पोटीं । मुखें झणेल अगा
 किरीटी । संवाद माझा तुझा हा धर्म्य ॥ १६० ॥ 'अध्येष्यते च य इमं' या श्लोकें-
 करोनी । 'धर्म्यं संवादमावयोः' झणोनी । विद्व सगुणब्रह्म हें ज्ञान यावरू-
 नी । धर्म्य झणावें या स्थळीं ॥ ६१ ॥ सगुणभक्त ऐसे ज्ञानी । अर्जुना हा
 भाव हृदयीं धरोनी । 'एवं सतत युक्ता ये' या श्लोकें करोनी । हे थोर
 कीं ते थोर द्वादशीं पुसेल ॥ ६२ ॥ या प्रसंगाचेंचि उद्घाटण । तेथें करो-
 नि जगज्जीवन । अंतीं हें धर्म्यामृत झणोनि वचन । द्वादशीं या भावेंचि
 बोलेल ॥ ६३ ॥ निर्गुणज्ञानाचा मुकुट । हें सगुण ज्ञान उत्कट । त्याज्यां-
 श जेथें नुरे निपट । रामकृष्णरूपें तैसें चराचर पाहतां ॥ ६४ ॥
 समुद्रांत उठला कल्लोळ । त्या कल्लोळीं त्या समुद्राचेंचि जल ।
 जो त्याचा आकार त्याचेंही मूळ । कैचें सागरावेगळें ॥ ६५ ॥
 तरंगां प्रकाशी सागर । ब्रह्म प्रकाशी चराचर । माया जे चराच-
 राकार । ब्रह्मचि मूळ तीचेंही ॥ ६६ ॥ बीज आणि अंकुर । दोनी मिळो-
 नि जाला तरुवर । तैसें ब्रह्ममाया मिळोन चराचर । प्रत्यक्ष भगवद्रूप हें
 ॥ ६७ ॥ बीजा अंकुरा वेगळेपण । तेवीं वेगळी माया आणि निर्गुण ।
 दोनी पृथक् आणि एकपण । प्रत्यक्ष भगवद्रूप हें ॥ ६८ ॥ ऐसें जें कां
 अत्यंत । भगवद्भक्तिरूप अद्वैत । धर्म्य पदें भगवंत । उपपादितो ॥ ६९ ॥
 धर्म्य नांव या ज्ञानाचें । महत्त्व सर्वाहून याचें । या अध्यायमुखें वर्णी साचें ।
 अन्यत्र ऐसी प्रशंसा करीना ॥ १७० ॥ गीतेंत हेंच ज्ञान थोर । हेचि भक्ति
 वर्णी सादर । झणोनि अष्टादशीं सर्वेद्वर । अवघाच धर्म्य संवाद हा झणे
 ॥ ७१ ॥ गीतेंत आहे कर्मकांड । तेथें धर्मही बोलिला उदंड । पारि प्रति
 अध्यायांतीं अखंड । " उपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे च " झणतसे
 ॥ ७२ ॥ वरीं कुणवी आणि कुणविणी । परि ब्राह्मण घरचा धनी । तें
 ब्राह्मणगृह ऐसीच वाणी । सर्वांची निघतसे ॥ ७३ ॥ तैसें गीतेंत सकळ ।
 परि अध्यात्म आद्यंत पुढेकल । त्यांत ब्रह्म बोलोनिही निष्कल । अतिशय
 महिमा याच सगुणज्ञानाचा ॥ ७४ ॥ आतां धर्म्यपदाचा निर्णय । बहुत
 बोलोनि काय । निर्गुण तो बोलिलें न जाय । ज्ञान धर्म्य पदेंकरूनी ॥ ७५ ॥
 एक सगुणज्ञानेंच घडे । कीं लागे पुण्यकर्माकडे । तरी कर्मप्रशंसा न सां-
 पडे । या प्रकरणीं सर्वथा ॥ ७६ ॥ आणि ज्या अर्जुनाप्रती । हें ज्ञान बो-
 लतो श्रीपती । तो विद्वरूपी प्रथमश्लोकीं विनंती । काय करितो ॥ ७७ ॥
 कीं माझ्या अनुभवाकारणें अत्यंत । गुह्य अध्यात्मसंज्ञित । जें बोलिलासि

तुं भगवत । त्याणें गेला माझा मोह हा ॥ ७८ ॥ येथें धर्माची कां कथा ।
 धर्म्य पदें निर्गुणही नव्हे सर्वथा । सगुणज्ञानावांचोनि अन्यथा । न लाभे हें
 धर्म्यपद ॥ ७९ ॥ आतां या श्लोकीं कमलनेत्र । ह्मणतो हें उत्तम पवित्र ।
 तरी पवित्र पदार्थ मात्र । ज्ञानासारखा असेना ॥ १८० ॥ “नहि ज्ञानेन सदृशं”
 या श्लोकें करोनी । ज्ञानासारखें पवित्र नाही ह्मणोनी । मार्गे श्रीकृष्ण
 बोलिला यावरूनी । पवित्र शब्दें सोंवळें जें नातळे द्वैतातें ॥ ८१ ॥ पवित्र
 उगेंचि ज्ञान निर्धर्म । आणि हें पवित्र ह्मणे उत्तम । कीं माया ह्मणावें स्था-
 वर जंगम । हेंही जेथें असेना ॥ ८२ ॥ हे राजविद्या राजगुह्य परम । हें
 पवित्र उत्तम । हें ज्ञान प्रत्यक्षावगम । आणि धर्म्य यालागीं ॥ ८३ ॥ ऐसें
 श्रेष्ठत्व याचें तीं चरणीं । आयकोनि अर्जुन अंतःकरणीं । भ्याला कीं पछीं
 योगप्रकरणीं । मनोनिग्रह कठीण वाटला ॥ ८४ ॥ तें मी बोलिलों याप्रती ।
 तेथें वैराग्य अभ्यास हा जगत्पती । उपाय सांगोनि ह्मणे मागुती । कीं योग
 मनोनिग्रहावांचूनि असाध्य ॥ ८५ ॥ त्या सकळां योगाहूनी । हें ज्ञान थोर
 ह्मणोनी । मज ह्मणतो यावरोनी । साधन याचें कठीण असेल ॥ ८६ ॥
 अर्जुन ऐसा शंकला मनीं । तों देव मंद हास्य करोनी । “सुसुखं कर्तुं” ह्म-
 णोनी । या पांचा अक्षरीं बोलतसे ॥ ८७ ॥ कीं उपजोनिही वैराग्य । अ-
 भ्यास करी सभाग्य । तथापि त्यास वाटे अभाग्य । प्रत्यक्ष हें दिसतसे
 ॥ ८८ ॥ कीं वाटतां फुलांचा हार । संतोष वाटे अपार । पूर्वसंस्कारें
 सर्पाकार । भासतां भयें तोचि कांपे ॥ ८९ ॥ गारोडियास हार । सुखावह
 आणि सर्पाकार । भय न करी ह्मणोनि लावितां कर । सुखस्पर्श हार तो
 साच लागे ॥ ९० ॥ हें प्रत्यक्षही वासुदेव । स्वयें दिसतो देवाधिदेव । हें
 समजला तो स्वयमेव । हें प्रत्यक्ष सकळही ॥ ९१ ॥ ज्यास ऐसा प्रत्यक्ष
 अवगम । त्यास तो पूर्वोक्त योगही सुगम । हें पुढिल्या अध्यायीं पुरुषो-
 त्तम । बोलिल या श्लोकीं ॥ ९२ ॥ उत्तराध्याय श्लोक ॥ एतां विभूतिं योगं
 च मम यो वेत्ति तत्त्वतः । सोऽविकंपेन योगेन युज्यते नात्र संशयः ॥ टीका ॥ हे
 माझी विभूती । आणि योग माझा बरवे रीती । जो जाणेल त्याची वृत्ती ।
 योजेल योगीं न कांपतां ॥ ९३ ॥ पुढें टीका होईल सविस्तर । येथें बोलणें
 हेंचि सार । कीं योगीं वृत्ति होय स्थिर । अनायासें करितां ॥ ९४ ॥ ह्मणोनि
 हा उत्तराध्यायश्लोक । बोलेल ऐसा उत्तमश्लोक । कीं हे महर्षि सप्त चत्वारि
 सनकादिक । विभूति माझी ॥ ९५ ॥ आणि बोलेल ‘पश्य मे योगमैश्वरं’ ह्म-
 णोनी । नवमाध्यायीं ईश्वरत्व योग स्वमुखें करोनी । हे विभूति आणि तो

योग जो शानी । तत्त्वतां जाणेल ॥ ९६ ॥ तो अविकंपयोगें करोनी । बोजेल
येथें संशय नसे झणोनी । झणे कीं चित्त स्वरूपीं लागोनी । न कांयें आवि-
कंपयोग तो झणावा ॥ ९७ ॥ षष्ठाध्यायांत भर्जुन । दुर्निग्रह झणूनि झणे
मन । तरी सगुण भक्तीवांचून योग कठिण । या भावें श्रीकृष्णही बोलिला
॥ ९८ ॥ ते सगुणभक्ति ज्ञानहीन । अविद्यायुक्त तिचें भजन । परि त्या
भक्तीनें होणार आत्मज्ञान । त्या ज्ञानें सगुणज्ञान हें उमजे ॥ ९९ ॥ या
सगुणज्ञानाचें नांव योग ऐश्वर । कीं ईश्वरत्व योग हें चराचर । तें जो
जाणेल झणे सर्वेश्वर । तो अविकंपयोगें योजेल ॥ १०० ॥ तंतुरूपें पाहणें पट ।
मृत्तिका मात्र पाहणें घट । ब्रह्माचि विश्व निपट । हा योग वाणे या ज्ञानें ॥ १०१ ॥
आत्मा तंतु सत्यत्वे पहावा । जड पटाकार मिथ्यात्वे त्यजावा । हें येथें नसे परि
चित्पकाशें भजावा । चराचररूपें भगवंत ॥ १०२ ॥ त्या चित्पकाशाविण । न कळे
हें ज्ञान सगुण । तेव्हां अनायासें वाणे खूण । त्या योगाचीही ॥ १०३ ॥ एवं तो योग
या ज्ञानें वाणे । आणि मग या योगेंचि हें ज्ञान जाणे । प्रत्यक्ष भगवद्रूप या
खुणें । जो पावला ॥ ४ ॥ या ज्ञानाचा प्रताप । ऐसा कीं जड जग दिसे
भगवद्रूप । तेव्हां अनायासें चित्स्वरूप । पटीं तंतु ऐसें जडों ब्रह्म दिसों लागीं
॥ ५ ॥ तेव्हां न करितां कष्ट । साधन न लगे उत्कृष्ट । निर्गुण विश्वरूपें
स्पष्ट । दिसे तें सगुणज्ञान हें धर्म्य प्रत्यक्ष ॥ ६ ॥ “सुसुखं” झणजे
अतिशय सुख । जेथें साधन यत्न न दिसे दुःख । जें तें “विश्वतोमुख”
भगवद्रूप प्रत्यक्ष हें ॥ ७ ॥ प्रत्यक्ष भगवद्रूप हें ज्ञान । जालें परि करावें ज-
तन । त्यासही झणे कृपाळू कमलनयन । “सुसुखं कर्तुं” झणोनी ॥ ८ ॥
जरी विश्वात्मभन्वययोगाविण । हें प्रत्यक्ष धर्म्य ज्ञान सगुण । नोहे परि
तेही जडचैतन्य एकत्वखूण । या ज्ञानेंचि दृढ वाणते ॥ ९ ॥ याविषयीं
उत्तमश्लोक ॥ उत्तराध्यायांत बोले जो श्लोक । त्याचा निर्णय सुज्ञ लोक ।
पूर्वापर विचारदृष्टी पाहोत ॥ १०१ ॥ आतां प्रत्यक्ष हें जें दिसे । हेंचि ध-
र्म्यज्ञान असे । तरी हें प्रत्यक्ष नाशेतें ऐसें । शोधक कोणी झणती ये स्थळीं
॥ १०१ ॥ हें सर्वज्ञशिखामणी । जाणोनि झणे चक्रपाणी । शिवटीं श्लोका-
चिया चतुर्थचरणीं । झणे कीं हें अव्यय ॥ १०२ ॥ अव्यय झणजे कळे हें
नाशवंत । आणि हें तरी नासोनि असे उपजत । आणि अव्यय झणतो
भगवंत । तेव्हां युक्तीनें हें साधावें ॥ १०३ ॥ जें कालचें मृगजळ । तें आ-
जचें दिसे पुष्कळ । तैसें भगवद्रूप हें केवळ । आविर्भाव तिरोभाव दावि-
तें ॥ १०४ ॥ दृष्टी दिसे देव । त्यास झणावें आविर्भाव । न दिसे तेव्हां ति-

रोभाव । पावला ह्मणार्हे ॥ १५ ॥ रासक्रीडा प्रथम राती । मोरी वर्ष
करितां जगत्पती । अंतर्धान पावोन मागुती । प्रगट जाला ॥ १६ ॥ कैसिचि
विश्व पावोनि लय । पुन्हा पावतां उदय । तेंचि ह्मणार्हे हें अव्यय । प्रत्य-
क्ष हें ॥ १७ ॥ येथें हें प्रत्यक्षचि अव्यय । कृष्ण ह्मणतो हा पोटीं निश्चय ।
समजोनि धरी धनंजय । कीं प्रश्न करील ऐसाच विश्वरूपा ॥ १८ ॥ “म-
न्यसे यदि तच्छक्यं ” या श्लोके करोनी । “दर्शयात्मानमव्ययं ” ह्मणोनी ।
अव्यय देह आपला दावी याचि वरोनी । विश्वरूपास हाही अव्यय ह्मणेल
॥ १९ ॥ कीं चित्स्वरूप कळलें खरें । परि विश्वरूप न दिसे बरें ।
ह्मणोनि हेंचि जग पाहेल आदरें । दिव्यचक्षूं करोनी ॥ २० ॥ एवं प्रत्यक्ष
हें स्वयें पुरुषोत्तम । ह्मणोन या ज्ञानार्चे नांव प्रत्यक्षावगम । हें अव्यय
ह्मणोनि सर्वोत्तम । हें ज्ञानही अव्यय ह्मणतसे ॥ २१ ॥ ज्ञान तेंचि ज्ञेय ।
तेंचि ज्ञाता हा निश्चय । एक अविद्या जातां अव्यय । सर्वही ॥ २२ ॥
हा सकळ जगाचा लय उदय । परि शरीरें नाशती हा निश्चय । तो देह
पुन्हा नये तेव्हां अव्यय । कैसें ह्मणार्हे ॥ २३ ॥ तरी नाचत नाचत नट ।
पांघरला असे जो पट । घुंगट घेवोनि निपट । वायको स्वशरीराचि दाख-
वी ॥ २४ ॥ तेव्हां ते वायको उपजली । पदर काढितां मागुतीं मेली ।
पुनः घुंगट घेतां जन्मली । काय ते ह्मणावी ॥ २५ ॥ अवघें मिळोन तो
नट । किंवा त्याचा तो पट । दोहींची जे खटपट । ते ही तो नट आणि तो
पटचि त्याचा ॥ २६ ॥ गर्भापासोनि जों स्मशान । आपणास आपण जो
जगज्जीवन । कल्पून दावी होऊनि जननयन । स्वयेंचि पाहे ॥ २७ ॥
या धर्म्यज्ञानरज्जुवरी । अविद्या सर्प निर्माण करी । जन्ममरण षड्भाव
कूसरी । सत्यत्वे जग दोरीच दाविते ॥ २८ ॥ ते ही शक्ति त्याची ।
त्याच्या प्रकाशाविण ते कैची । परि ते जों आहे तों साची । संसारबाधा
आणि जीवत्व जीवातें ॥ २९ ॥ एवं हें ज्ञान ह्मणतां अव्यय । भाव इत-
का समजे धनंजय । पिकलें शीक अतिशय । भाग्याचें जयाचिया ॥ ३० ॥
परि एक उपजली शंका । ते तत्काळ कळली श्रीवत्सांका । ह्मणोनि पुढि-
लिया श्लोका । बोलें पाहे ॥ ३१ ॥ सुखसाध्य अत्यंत हें ज्ञान । जें सांगों
पाहतों कमलनयन । तरी कां मृत्युमुखीं सर्वजन । दीसती ॥ ३२ ॥ त्यांत
केवळ मूढ अंध । ते वेदशाखांचा नेणतीच कीं गंध । जे वाचिती वेद शा-
ख पुराण प्रबध । कां तेही पडती मृत्युमुखीं ॥ ३३ ॥ हा दयाळु जगत्पती ।

१ नाहीसा होवें.

वेदीं शास्त्रीं या ज्ञानरीती । बोलिला असे तें जे वाचिती । ते कां पडती मृत्युमुखीं ॥३४॥ हा अर्जुनाचा भाव । समजोनि उत्तर देतसे देव । कीं स्वघात स्वयमेव । ते लोक करिती ॥ ३५ ॥ कीं ज्याच्या प्राप्तीस जें द्वार । त्या द्वारें न जाती पामर । ह्मणोनि मृत्युमुखीं पडती नर । हें सर्वेश्वर बोलतो या श्लोकीं ॥ ३६ ॥

॥ श्लोक ॥ अभ्रह्मधानाः पुरुषा धर्मस्यास्य परंतप ।

अप्राप्य मां निवर्तते मृत्युसंसारवर्त्मनि ॥ ३ ॥

॥ टीका ॥ अगा या ज्ञानाचा धर्म । ह्मणजे या ज्ञानप्राप्तीस मार्ग सुगम । त्याची अभ्रद्धा ज्यास त्यातें दुर्गम । कैसें नव्हे ज्ञान हें ॥ ३७ ॥ ज्या धर्मे हें ज्ञान । पाविजे तेंचि याचें साधन । त्या धर्माचे अभ्रह्मधान । श्रद्धाहीन केंवी यातें पावती ॥३८॥ चहूंकडोनि कांटे । कल्पवृक्षास पावणें ज्या एकेच वाटे । त्या वाटे न जातां केंवी भेटे । तो कल्पवृक्ष ॥३९॥ जरी ह्मणों मार्ग चुकले । नेणोनि सर्वास मुकले । तरी वेद शास्त्र पुराणें शिकले । भागवतधर्म काय ठाउके नसती ॥४०॥ एक श्रीकांत सर्वेश्वर । नव्हती मुक्तिप्रदा देवता इतर । ऐसे अव्यभिचार भजनीं तत्पर । होती तरी या धर्मेच मज पावती ॥४१॥ मीच राजविद्याराजगुह्यस्वरूप । मीच प्रत्यक्ष आणि प्रत्यक्षावगम बोधरूप । नानारूप मीच अरूप । असें आपणा आपण कल्पूनी ॥ ४२ ॥ त्या मातें पावणें अर्जुन । हेंच कीं पावणें या ज्ञाना । तरी याच्या धर्मानुष्ठानाविना । प्राप्त नव्हे हें ज्ञान मद्रूप ॥ ४३ ॥ या भावें ह्मणे सर्वेश्वर । कीं याच्या धर्माचे अभ्रह्मधान नर । मातें न पावोनि पामर । मृत्युसंसारमार्गीं परतती ॥ ४४ ॥ ज्यास जें ठाउकेंच नाही । तो अभ्रह्मधान ह्मणवेना कांहीं । एवं भागवतधर्म जाणोनिही । अभ्रह्मधान जे श्रद्धा न धरिती ॥ ४५ ॥ आणि याच्या धर्माचे अभ्रह्मधान । ह्मणजे प्रस्तुतीं बोलीं पाहतो जें ज्ञान । ते या ज्ञानाच्या धर्माचे अभ्रह्मधान जन । ते मातें न पावोनि मृत्युसंसारमार्गीं परतती ॥ ४६ ॥ ह्मणजे प्रत्यक्ष स्थावर जंगम । हेंचि मी ऐसा अवगम । हा न होतां प्रत्यक्षावगम । मृत्युसंसारमार्ग हेंचि प्रत्यक्ष ॥ ४७ ॥ आतां निवर्तते ह्मणजे परतती । तरी काय पावोनि फिरती मागुती । मृत्युसंसारमार्गीं पहिलेच असती । परतती ते कैसे ॥ ४८ ॥ हा संदेह तरी उत्पन्न होता । कीं अभ्रह्मधान जरी न ह्मणता । आणि याच्या धर्माचे अभ्रह्मधान तत्त्वता । हेंही बोले ॥ ४९ ॥ कीं या ज्ञानातें पावला ।

तो तों अमृतचि प्याला । मृत्युसंसारमार्गी त्याला । परतणें कैचें ॥२५०॥
 आतां मृत्युसंसारमार्गीच असती । परि अमृत पावेल जेथें सुमती । त्या
 गृहाच्या द्वारास पावती । आणि परतती अमृत येथें नसेल ह्मणोनी ॥२५१॥
 गीता भारत भागवत । यांत या ज्ञानप्राप्तीचे धर्म विहित । ते वाचोनि
 आयकोनि ह्मणती यांत । काय आहे ह्मणोनी ॥ २५२ ॥ नेत्रों रोग केवळ ।
 पिंवळा दिसे चंद्र उज्ज्वळ । ताकासारिखेंचि दूध धवळ । ज्यास वाटे
 ॥ २५३ ॥ इतरदेवतापूजन । आणि भागवतधर्म भगवद्भजन । समान
 मानूनि ते जन । श्रद्धा न धरिती या ज्ञानप्राप्तिधर्माची ॥ २५४ ॥ अमृत-
 सत्रद्वारास जाती । आणि कांजीच असेल मानिती । आणि अन्यत्र जाऊ-
 नि कांजीच पिती । जे पीताचि होते सर्वदा ॥ २५५ ॥ तथापि अमृतप्राप्तीचें
 द्वार । पावोनि परतले ह्मणावे ते नर । ऐसे परतती ह्मणे सर्वेद्वर । अभ-
 दधान या ज्ञानप्राप्तिधर्माचे ॥ २५६ ॥ येथें अगा परंतप ह्मणोनी । बोले
 अर्जुनातें आळवूनी । गहनभाव हृदयीं धरोनी । परंतप ह्मणतसे ॥ २५७ ॥
 कीं पर जे वैरी । त्यातें युद्धीं संताप करी । त्यातें संस्कृत वैखरी । परंतप
 ह्मणतसे ॥ २५८ ॥ तरी शत्रुसंहारकर्म । क्षत्रियाचा स्वधर्म । तें कृष्णार्पण
 करितां तुटे भ्रम । कृष्णप्रसादें अविद्येचा ॥ २५९ ॥ हें तृतीयाध्यायीं
 कळलें वर्म । कीं विना कृष्णार्पण इतर कर्म । बंधक ह्मणोनि जो जो
 स्वधर्म । तो या कृष्णास अर्पावा ॥२६०॥ “ यज्ञार्थात्कर्मणोऽन्यत्र ” ॥
 या श्लोकीं बोलिला कमलनेत्र । कीं कृष्णार्पणाविण कर्ममात्र । बंधक
 ह्मणोनी ॥ २६१ ॥ शत्रुसंतापरूप कर्म । भगवंतीं अर्पितां भागवत धर्म ।
 आणि भगवंत तोचि सगुणब्रह्म । कृष्णरूपें हा अवतरला ॥ २६२ ॥ हें चतु-
 र्थाध्यायांत अर्जुन । समजला जेथें कमलनयन । “ परित्राणाय साधूनां ”
 इत्यादि वचन । स्वावतारविषयीं बोलिला ॥ २६३ ॥ सप्तमीं इतरदेव-
 ताराधन । नश्वर फलाचेंचि साधन । अनंतफल अनंताचेंच भजन । हेंही
 अर्जुन समजला ॥ २६४ ॥ “ कामैस्तैस्तैर्हृतज्ञाना । प्रपद्यंतैऽन्यदे-
 वता ” ह्मणोनि अर्जुना । बोलिला इत्यादि श्लोकरचना । विंवली हृदयीं
 अर्जुनाच्या ॥ २६५ ॥ अष्टमीं मातें स्मरोनी । युद्ध करीं ह्मणोनी । “ तस्मा-
 त्सर्वेषु कालेषु ” या श्लोकें करोनी । तें दृढ धरिलें मनीं अर्जुन ॥ २६६ ॥
 कीं सर्वदा यातें स्मरणें । आणि स्वधर्म युद्ध हें करणें । आणि स्वधर्म समर्प-
 णें । चरणीं याचिया ॥ २६७ ॥ आणि देवता सर्वांत । थोर हा भगवंत ।
 या भावें स्वधर्मविहित । समर्पणें चरणीं याचिया ॥ २६८ ॥ सर्वांत थोर

नारायण । ह्यणोनि या मावे स्मरोनी समर्पण । स्वकर्मचें करणें हें प्रथम लक्षण । भागवत धर्माचें ॥ ६९ ॥ हे भागवतधर्मपदवी । जनकरायास नव योगियांत कवी । श्रीमद्भागवती बोलिला बरवी । या श्लोकें करोनी ॥ २७० ॥ एकादश स्कंधश्लोक ॥ कायेन वाचा मनसेंद्रियैर्वा बुध्यात्मना अनुसृतस्वभावात् । करोति यद्यत्सकलं परस्मै नारायणायेति समर्पयेत्तत् ॥ ॥ श्लोकार्थ ॥ कवी ह्यणे भागवतधर्म । राया पुसतोसि तरी सकळ कर्म । नारायणाकारणें समर्पावें हें वर्म । भागवतधर्माचें ॥ ७१ ॥ काया वाचा मन इंद्रियें बुद्धी । ज्या ज्या करितां ज्या ज्या कर्माची समृद्धी । अथवा अहंकारेही कर्मसिद्धी । अनुसरला संस्कार त्यास्तव ॥ ७२ ॥ ऐशा ज्या ज्या करितो क्रिया । त्या त्या नारायणाकारणें जनकराया । अर्पण कराव्या नारायणा देवराया । सर्वांत थोर ऐसें स्मरोनी ॥ ७३ ॥ “ परस्मै नारायणाय इति ” । “ समर्पयेत् ” ऐसें पदापुढें पद योजी सुमती । आणि बोलें जनकरायाप्रती । कीं सर्वांत थोर नारायण ह्यणोनि अर्पावें ॥ ७४ ॥ या श्लोकीं आत्म शब्दें अहंकार । अनुसृतस्वभाव ह्यणिजे पूर्वसंस्कार । जो निरहंकार त्यासही हा प्रकार । कर्मसमर्पणीं बोलिला ॥ ७५ ॥ कीं काया वाचा इंद्रियें । मनाच्या संकल्पें बुद्धिनिश्चयें । कर्म करिती कांहीं स्वयें । करीत नाही ॥ ७६ ॥ कर्तृत्व मानी अहंकार । त्यावेगळा आत्मा कळला निर्विकार । तो अकर्ता परि पूर्वसंस्कार । अनुसरला असे बुद्धीतें ॥ ७७ ॥ “ अनुसृतस्वभावात् ” या वचनें करोनी । हा अर्थ दावी वदोनी । उगेंचि अनुसरल्या संस्कारें ह्यणोनी । अर्थ येथें न वदवे ॥ ७८ ॥ कीं उगाच काडिया मोडी । कीं उगाच रेघा ओढी घेऊनि काडी । उगाच दातें नखें तोडी । बुद्धिपूर्वक नव्हे हें कर्म ॥ ७९ ॥ कोणी जे ते कीं जे तें कीं ह्यणोनी । इत्यादि वृथा शब्द प्रतिवचनीं । बोलती लटक ऐसी वाचेची जनीं । बुद्धिपूर्वक नव्हे हेंही ॥ ८० ॥ हा अनुसृतस्वभाव । ह्यणोनि जरी काढावा भाव ॥ तरी तेंही काया वाचा मन इंद्रियांत सर्व । कर्म आढळे ॥ ८१ ॥ बुद्धिपूर्वक कर्म न होती । तथापि काया वाचा इंद्रियेंचि तीं करिती । अर्थ अन्यथा कोणे रीती । न योजे येथें ॥ ८२ ॥ निरहंकारियासही अहंकारें । आत्मविस्मृतींत पूर्वसंस्कारें । मी कर्ता वाटे तें याप्रकारें । अबाधित अर्थ अनुसृतस्वभावाचा ॥ ८३ ॥ तें असो या प्रस्तुती । “ परस्मै नारायणायेति ” ह्यणोनि ये रीती । कर्म समर्पावीं ऐसें

जनकाप्रती । कवी वडील नव योगियांत तो बोले ॥ ८४ ॥ हे समजला
 अर्जुन । कीं सर्वांत थोर हा कमलनयन । स्वधर्म यास अर्पुनि नमन । स-
 र्वदा यातें करावें ॥ ८५ ॥ प्रथम भागवतधर्म । कीं कृष्णचरणीं समर्पावें
 कर्म । परि हा सर्वांत थोर हें वर्म । “ परस्मै नारायणायेति ” ह्मणजे या
 प्रकारें ॥ ८६ ॥ त्यांत अर्जुनाचा स्वधर्म । शत्रुसंहार शौर्य कर्म । इतका
 अर्थ सगुण ब्रह्म । स्मरोनि ह्मणे अगा परंतपा ह्मणोनी ॥ ८७ ॥ कीं पुढें
 बोलों पाहतो जें ज्ञान । त्याच्या धर्माचे जे अभ्रह्मण । ते मातें न पावोनि
 मरण जनन । या संसारमार्गी निघाले ॥ ८८ ॥ ह्मणोनि बोलिलों मी अ-
 र्जुना । तरी ह्मणी वाटेल तुझ्या मना । कीं भागवतधर्म जरी मजही घडे-
 ना । तरी मीही पावेना ज्ञान हें ॥ ८९ ॥ तूं युद्ध स्वकर्म टाकावया ।
 सिद्ध होतासि धनंयजा । आतां परातें ताप युद्धीं कराया । सिद्ध जालास
 या गीताश्रवणेंच कीं ॥ ९० ॥ एवं गीतार्थ तुजला । जेव्हां हृदयांत विव-
 ला । तेव्हां स्वधर्म अर्पिशील निश्चित मला । ज्या धर्मे ताप शत्रूतें ॥ ९१ ॥
 मज समर्पा सर्व कर्म । तयास घडलेच भागवतधर्म । या ज्ञानप्राप्तीचें वर्म ।
 सांपडलेंचि तुजला ॥ ९२ ॥ या गूढभावे करोनी । त्यातें परंतप ह्मणो-
 नी । स्वमुखें श्रीकृष्ण आळवूनी । बोलवें तें येथोनि बोलेल ॥ ९३ ॥ एवं
 बोलों पाहतो ज्ञान । याच्या साधनरूप धर्माचा अभ्रह्मण । होय श्रोता
 पांडुनंदन । हें मधुसूदन बोलिला ॥ ९४ ॥ याच्या धर्माचे अभ्रह्मण ।
 ऐसें स्पष्ट येथें बोले कमलनयन । कोणी वाखाणिती कीं श्रद्धाहीन । या ज्ञा-
 नाचेच ह्मणोनी ॥ ९५ ॥ नीट अर्थ ऐसा सोडूनी । धर्म शब्दें ज्ञान मानू-
 नी । वाखाणिती या वरोनी । संमत नव्हे तो अर्थ ॥ ९६ ॥ भागवतधर्म
 नेणती । ते भलतैसी गति कल्पिती । परि एकेपरी घडे हेही रीती । अर्थ
 वदती जरी तैसा ॥ ९७ ॥ कीं परम भागवतधर्म । हें ज्ञान जेथें विद्वच्चि
 हें सगुणब्रह्म । जरी ऐसें घडे तरी परम उत्तम । संमतचि आह्मां अत्यंत
 ॥ ९८ ॥ असो तें आतां ज्ञान विज्ञानसहित । सांगेन तूतें ह्मणोनि बोलि-
 ला भगवंत । तें दों श्लोकीं अनंत । बोलों पाहतो ॥ ९९ ॥ त्यांत पुढिलिया
 श्लोकाचा एक चरण । तेथवरी आदीं ज्ञानाचें विवरण । दुसरिया चरणीं
 जगद्व्यचरण । विज्ञान बोलेल पुढिलिया श्लोकांत ॥ ३०० ॥ त्याच्या उत्त-
 रार्थें करोनी । तें विज्ञानचि सांगेल विवरोनी । प्रस्तुत ज्ञान आरंभोनी ।
 बोलतसे श्लोक ॥ १ ॥

॥ श्लोक ॥ मया ततमिदं सर्वं जगदव्यक्तमूर्तिना ।

मत्स्यानि सर्वभूतानि न चाहं तेष्ववस्थितः ॥४॥

न च मत्स्यानि भूतानि पश्य मे यागेनैश्वरम् ।

भूतभृन्न च भूतस्थो ममात्मा भूतभावनः ॥ ५ ॥

॥ टीका ॥ अगा म्यां हें जग सकळ । व्यापिलें असे पाहें निवळ । जे अव्यक्तमूर्ती केवळ । त्या चित्स्वरूपे करोनी ॥ २ ॥ पुढिलिया श्लोकीं 'पश्य' श्रवणोनी । बोलेल त्या शब्दें करोनी । पांचां प्रकारें तत्त्व विवरुनी । पाहें पाहें ऐसें पांचाठायीं बोलतो ॥ ३ ॥ पूर्वाध्यायीं अपरोक्ष । अर्जुनास उपदेशी पद्मपत्राक्ष । तो हें पहायास जाला दक्ष । श्रवणोनि पाहें पाहें श्रवण-तसे ॥ ४ ॥ चतुर्थाध्यायांत मागें । ज्ञानार्थ संतवंदनप्रश्नसेवाप्रसंगें । बोलियेलें ऐसें श्रीरंगें । कीं त्या ज्ञानें व्यापका आपणांत सर्व भूतें देखसी ॥ ५ ॥ त्यास अष्टमीं अव्यक्त मूर्तीची खूण । चिदात्मत्वे कळे ऐसा केला निपुण । आतां व्यापक अव्यक्त मूर्ती निर्गुण । पाहें श्रवणतसे अपरोक्ष ॥ ६ ॥ " येन भूतान्यशेषेण " । या लोकीं चतुर्थी कमलक्षण । अपरोक्ष साक्षात्कार-लक्षण । परोक्षरीती ऐसें बोलिला ॥ ७ ॥ कीं ज्या ज्ञानें करोनी । आपणांत सर्व भूतें देखसी त्यावरोनी । मजसीं ऐक्य देखसी श्रवणोनी । शब्दबोधें बोलिला ॥ ८ ॥ अष्टमीं ' अक्षरं ब्रह्म ' । या श्लोकीं क्षरातीत आत्मा तोचि ब्रह्म । हा बोध करुनि निर्गुण ब्रह्म । येथें व्यापकत्व त्याचें आदीं दाखवी ॥ ९ ॥ परि श्रवणतां म्यां हें व्यापिलें । श्रवणी चतुर्भुजरूप आपलें । ये स्थळीं पाहेल जें बैसलें । रयीं याच्या एकत्र ॥ ३१० ॥ आणि म्यां व्यापिलें न श्रवणे जरी । गुरु देव याचा मीच हरी । माझें ऐक्यानुसंधान तरी । अंतरेल ॥ ११ ॥ आणि आत्मयांत सर्वा भूतांसी । पाहसी तेव्हां ऐक्य मज-सी । देखसी ऐसें चतुर्थी यासी । " येन भूतान्यशेषेण ब्रह्म स्यात्मन्यथो म-यि " ऐसें बोलिलों ॥ १२ ॥ तरी हें आणि तें एक । श्रोते समजोत पार्था-दिक । ऐसें बोलतो श्रीवत्सांक । " मयाततमिदं सर्वं जगदव्यक्तमूर्ति-ना " श्रवणोनी ॥ १३ ॥ कीं व्यक्ति पावली सगुण मूर्ती । हे चतुर्भुज माझी पवित्र कीर्ती । तेही न दिसे जेथें ऐसी चिदात्मस्फूर्ती । शुद्ध-शुद्धसत्त्वेकरोनी ॥ १४ ॥ परि तें सत्त्व आणि तेंचि ब्रह्म । सगुण साकारिलें सधर्म । आतां पाहसी त्या सत्त्वे तेंचि निर्धर्म । तों तेथें नसे व्यक्त हे मूर्ती ॥ १५ ॥ मीच तें शुद्ध चित्स्वरूप । परि अव्यक्तमूर्ति बोलावें अरूप । कीं नाहीं व्यक्त हें अवताररूप । त्या निजस्वरूपीं माझिया अर्थ ऐसा ।

॥ १६ ॥ कोणी येथें ऐसें झणती । कीं अव्यक्तमूर्ति झणजे अतींद्रियमूर्ती ।
 ऐसी मूर्ति झणजे अमूर्तिस्फूर्ती । ऐसें वाखाणिती हें पद ॥ १७ ॥ तरी जे
 स्वस्वरूपस्फूर्ती । ते उगीच झणावी अमूर्ती । अमूर्तीस झणोनि मूर्ती । मू-
 र्तित्वपरिहारार्थ अव्यक्त पद योजावें ॥ १८ ॥ इतके आढे वेढे घेउनी ।
 कां झणावें अव्यक्तमूर्ति झणोनी । हा वाधित अर्थ यावरोनी । अबाधित
 अर्थ येथें सूचवी ॥ १९ ॥ अर्थ हाचि कीं म्यां व्यापिलें । झणतां पाहेल
 मूर्तिमंत हें रूप आपलें । तें हें नव्हेचि झणतां आलें । भिन्नत्व दोहोंसही
 ॥ २० ॥ तरी म्यांच व्यापिलें परी । त्या स्वरूपीं व्यक्त नाहीं मूर्ति बरी ।
 जरी अवतारमूर्ति नानापरी । व्यक्ति त्याच्याच बोलाव्या ॥ २१ ॥ पद
 म्यांच त्या अव्यक्तमूर्तीकरोनी । जग सर्व व्यापिलें झणोनी । पाहे झणतां
 भगवदैक्य त्यावरोनी । चिदात्मत्व आपलेंचि तो पाहे ॥ २२ ॥ सहज
 ज्या चिदात्मत्वस्फूर्तिविना । चराचर कांहींच दिसेना । तो अव्यक्तमूर्ति
 आत्मा अर्जुना । सर्वाभूतीं दिसों लागला ॥ २३ ॥ तंतु न दिसे दृष्टी । तो
 काय दिसेल पट सृष्टी । होणेंचि न लगे कष्टी । सर्वभूतीं आत्मा पाहतां
 ॥ २४ ॥ व्यापकत्व पार्थ पाहे । याच अनुभवीं गुंतोन राहे । तों देव झणत
 आहे । “ मत्स्थानि सर्वभूतानि ” झणोनी ॥ २५ ॥ कीं पाहे व्यापकत्वाकडे ।
 परि अनंतत्वीं दृष्टि न पडे । तृतीय चरणीं हेही दृष्टि उघडे । सर्वभूतें मज
 माजीं ऐसें बोलतां ॥ २६ ॥ कीं ब्रह्मांड आवरणासहित । मन धावे तेथ-
 पर्यंत । पुढें धांवतां अत्यंत । तेंचि पंगुत्व अवलंबी ॥ २७ ॥ मनास त्या-
 च्या प्रकाशें मनपण । त्या प्रकाशींच या चराचराची खूण । ऐसें ब्रह्मांडा-
 सहित सप्तावरण । आयकोन मन जाणें धावे तेथवरी ॥ २८ ॥ पर्वताचें
 उंच शिखर । तेथोनि दृष्टि चाळी नर । तों सूर्यप्रकाशाचा बरी पसर । पसरे
 त्याच्या दृष्टीचा ॥ २९ ॥ त्याच तेजें प्रकाशली । त्याच तेजें जग पाहों
 लागली । पाहतां तेचि भागली । तेज उरलेंचि तें असे ॥ ३० ॥ अनंतत्वाच
 कारणें । हा दृष्टांत लागला घेणें । हें नव्हे अद्वैत बोलणें । कीं दृष्टांतीं सर्व-
 साम्य न घडेच ॥ ३१ ॥ समुद्राच्या अनंत लहरी । दृष्टि धांवतां त्यांवरी ।
 दृष्टि भागे परि असेच उरी । पुढेंही समुद्राची ॥ ३२ ॥ इत्यादि दृष्टांत
 एकदेशी । प्रस्तुत श्रीकृष्ण उपदेशी । चैतन्य मनीं आणि सर्वदेशीं । सर्व
 भूतें मजमध्ये झणोनी ॥ ३३ ॥ तीं सर्वभूतें अर्जुन । स्वरूपीं पाहतां मनें ।
 अनंतत्व अनुभवितां जगज्जीवनें । पुढें बोलों आरंभिलें ॥ ३४ ॥ कीं झणी
 आकाशीं भूतें जैशीं । चित्स्वरूपीं जडें पाहे तैशीं । किंवा जळीं भिजलीं

नहें ऐशीं । व्यापकता परि भिन्नत्व ॥ ३५ ॥ या मेदाच्या परिहार । करी चतुर्थचरणीं जगदुद्धार । कीं मजमाजी आहेत भूतें चराचर । परि त्या भूतांत मी असेना ॥ ३६ ॥ सर्वांत व्यापकता प्रथम बोलोनी । तीं मजमध्ये आहेत हें अंगीकारोनी । आतां मी त्यांत नाहीं झणोनी । बोलतां विरोध अत्यंत ॥ ३७ ॥ हें बोलिला सर्वेश्वर । ज्या युक्तीनें घडे विरोधपरिहार । त्या युक्तीचा करोनि विचार । एकवाक्यता साधावी ॥ ३८ ॥ आतां भूतें मजमाजी असती । परि मी नसें तयां भूतीं । जैसे फेंस उदकीं तरंगी । परि उदक नसे तया फेंसांत ॥ ३९ ॥ ऐस कोणी बोलवी । झणोनी होचि अंगीकारावी रीती । तरी येथेंचि झणतो जगत्पती । कीं तीं भूतेंही असती मजमध्ये ॥ ३४० ॥ जरी फेंसही जळीं नसे । तरी हा दृष्टांत युक्त असे । आतां फेंस जळावाहेरही गवसे । परि तो जळीं नाहीं झणावा ॥ ३४१ ॥ तरी भूतें मजमाजी असती । हें जें बोलिला जगत्पती । विरोध येतसे त्याप्रती । वचन सर्वज्ञशिखामणीचें तेंही कीं ॥ ३४२ ॥ आतां दृष्टांत साधेल तरी । कीं सोडोनि गोष्टी तिसरी । धरावी पहिली आणि दुसरी । कीं भूतें मजमाजीं मी भूतीं असेना ॥ ३४३ ॥ उरली गोष्टी तिसरी । ते वेगळीच साधावी बरी । हे युक्त वाटे संतांस जरी । तिहीं संतां दृष्टांत वेगळेच कां न बोलावे ॥ ३४४ ॥ सर्व भूतें मजमाजी । घटांत जैसी भरली असे कांजी । मी नसें त्या भूतांच्या समाजीं । जैसा घट नसे काजीत ॥ ३४५ ॥ दोहीं गोष्टींस एक दृष्टांत घडे । तिसरीस तो दृष्टांत उडे । तरी एकचि दृष्टांत एकीचकडे । लागे आणि दोंकडे न लागे न लागो ॥ ३४६ ॥ ऐसा बोलतां अर्थ । होतो सर्वही अनर्थ । तीनीं गोष्टी बोलिला समर्थ । कीं तिहीं गोष्टींत तत्त्व एक जाणावें ॥ ३४७ ॥ एवं च तीनीं गोष्टी । न साधतां एक दृष्टांत दृष्टी । अर्थ न लागे वृथा कष्टी । वैखरी करावी किमर्थ ॥ ३४८ ॥ आतां ते थोर त्यांचा भाव । न कळे झणावा तरी देवाधिदेव । जें गूढ बोलिला स्वयमेव । भाव त्याचा कैसा उकलतो ॥ ३४९ ॥ शोधकांसही न कळे अर्थ । तरी टीका करावी किमर्थ । एवं उदंड जाले समर्थ । तरी विना अनन्यभाक्ती हें न कळे ॥ ३५० ॥ पूर्वश्लोकीं पुरुषोत्तम । बोलिला कीं या ज्ञानप्राप्तीचे धर्म । टाकितां न सांपडे हें प्रत्यक्षावगम । धर्म्यज्ञान विज्ञानसहित जें ॥ ३५१ ॥ जे मंगलाचरणीं । लागती इतर देवतांचे चरणीं । त्यांस भगवंताचे जगद्व्यचरणीं । कैवें अनन्यभक्तित्व ॥ ३५२ ॥ द्वारचि ज्याचें न सांपडे । त्या गृहांतील निधि

केंवी ठायीं पडे । या ज्ञानचें कवाड उघडे । अनन्यचरणशरणातें ॥ ६३ ॥ आतां असो ते काहणी । प्रस्तुत काय वदे भगवद्वाणी । मज-
माजी भूतें ह्मणे चक्रपाणी । परी त्या भूतीं मी नसें ॥ ६४ ॥ आणि मज
माजीही तीं भूतें । नाहीत पाहें ह्मणे अर्जुनातें । या तिहीं विरुद्ध गोष्टीस
होतें । एकवाक्यत्व एकाच दृष्टांतें ॥ ६५ ॥ सागरीं जेवीं कल्लोळ । तैसे
मजमाजी भूतांचे खेळ । कोटि कोटि ब्रह्मांडगोळ । मजमाजी ऐसे
॥ ६६ ॥ किंवा किरणीं जैसें मृगजळ । नाना नगीं कनक केवळ । कीं
रज्जूनंत जैसा व्याळ । तैसीं भूतें विवर्तरूपें अधिष्ठांनीं मजमाजीं ॥ ६७ ॥
परि तरंगीं नसे सागर । कीं ते तरंग सागराचेंच नीर । उदय लय पावती
आकार । ते कैचे कीं त्यांत सिंधु असे ॥ ६८ ॥ एकाचि पाहतां जल ।
सिंधु आणि त्याचे कल्लोळ । तरंगाकारें दिसे लोळ । नाहीच तो ॥ ६९ ॥
एवं सागरीं तरंगाकार । तरंगीं नसे सागर । तैसें मजमाजी चराचर ।
त्या चराचरीं मी नसें ॥ ७० ॥ किरणांत पाणी दिसे । परि किरणप्रभा-
त्यांत नसे । कीं किरणावांचोनि न गवसे । वेगळें सत्यत्वं किमपिही
॥ ७१ ॥ तेव्हां मृगजळीं नसती किरण । तैसेंच भूषणीं नसे सुवर्ण । कीं
सुवर्ण तों पीतवर्ण । आकार नसती तथा वेगळे ॥ ७२ ॥ सर्प रज्जूनंत भा-
से । परि तो रज्जु त्या सर्पीं नसे । कीं रज्जु कळतां जरी तो दिसे । तरी
रज्जु त्या सर्पीं होता ह्मणावा ॥ ७३ ॥ ऐशा दृष्टांताच्या कोटी । श्रीकृष्ण
धरुनि पोटी । ह्मणे भूतें मजमध्ये किरीटी । परि त्या भूतीं मी नसें
॥ ७४ ॥ ऐसें बोलिला हरी । तों शंका उपजली यावरी । कीं भूतें मिथ्या
ह्मणोनि जरीं । त्यांत मी नाही ह्मणतसे ॥ ७५ ॥ तरी जीं मिथ्या तीं मज-
माजी असती । हें विरुद्ध बोलिला जगत्पती । ऐसी ह्मणे जों अर्जुनाची
मती । तों ह्मणे भूतेंही नसती मजमध्ये ॥ ७६ ॥ मजमाजी सर्व असती
या बोलें । अर्जुना यालागों बोलिलों पहिलें । कीं हीं भूतें ह्मणोनी होतें आ-
लें । प्रतीतीस तुझ्या ॥ ७७ ॥ धरून तुझी हे प्रतीती । बोलिलों कीं भूतें
मजमाजी असती । मी भूतीं नसें ह्मणोनि मागुतीं । तीं मिथ्या ह्मणोनि
आपल्या प्रतीतीनें बोलिलों ॥ ७८ ॥ माझी प्रतीति तूतें कळली । तेव्हां
भूतें असत्य हे किझी आकळली । मग तुझी बुद्धि खवळली । असत्य तरी
आहेत हें कां बोलिलासी ॥ ७९ ॥ तरी माझिया मते । मीच आहें नाहीत
भूतें । मिथ्या प्रतीति याची तूतें । बाणतां गुह्य हें वदलों जें तत्त्व ॥ ८० ॥
अगा एक रज्जूस जाणतो । एक त्यास सर्प ह्मणतो । जाणे त्याच्या मुखें

बोध वाणतो । कीं सर्प कर्षीच नव्हता रज्जुंत ॥ ७१ ॥ सुवर्ण केळें
 केळ । नेणतां ह्यणे कदलीफळ । त्याची प्रतीति धरून केवळ । सुवर्ण स-
 त्य आणि फळ मिथ्या सांगावें ॥ ७२ ॥ कीं फळ कदलीचें तुज दिसतें ।
 हें सुवर्णें व्यापिलें सुवर्णीच असतें । परि हें पीतप्रभ सुवर्ण नुसतें । केळांत
 न असे कीं नाहीच तें केळें ॥ ७३ ॥ ऐसें ह्यणतां नेणतां । सुवर्णेंचां जाला
 जाणता । तो ह्यणे केळें नाही तत्त्वतां । तरी आदीं आहे कां ह्यणावें ॥ ७४ ॥
 तो या गोष्टीस पावला । तेव्हां केळेंही नाहीच ह्यणावें त्याला । पूर्वी आहे
 ह्यणोन या बोला । तुझ्या प्रतीतिनें बोलिलों ह्यणावें ॥ ७५ ॥ तथापि के-
 ळासारखें दिसे केळ । आणि केळ नाही आहे कनक केवळ । त्यास
 बोध वाणे ऐसा प्रांजळ । ये रिती ब्रह्मी हीं भूतें ॥ ७६ ॥ एवं तत्त्वप्रकार
 चारी । पाहें ह्यणोनि श्रीहरी । दाविता जाला येथवरी । तें ऐसें ॥ ७७ ॥
 म्यां अव्यक्तभूर्तीनें सकळ । व्यापिलें पाहे निवळ । पटीं विणिलिया प्रति-
 मा समूळ । व्यापिल्या जैशा तंतूतें ॥ ७८ ॥ ऐसें पाहें ह्यणोनि पहिलें ।
 व्यापकत्व भूतीं दाविलें । त्या उपरी ऐसें बोलिलेलें । कीं मजमाजी भूतें
 हीं असती ॥ ७९ ॥ मजमाजी हीं अमितें । पाहें अर्जुना सर्व भूतें । जैसीं
 विणिलीं प्रतिमाशरीरें वहुतें । तंतूमध्यें दिसती ॥ ८० ॥ तंतूंत त्या प्रति-
 मा नाना । परी तंतु प्रतिमारूपीं असेना । कीं जे पाहसी प्रतिमारूपरचना ।
 ते तंतूच असे ॥ ८१ ॥ प्रतिमेचें जें जें गात्र ॥ करचणादि तें तें आहे
 तंतुमात्र । तंतुच असे तुझे नेत्र । जे अवयव देखती ॥ ८२ ॥ ऐसें पाह-
 तां तंतूच दिसे । तेव्हां प्रतिमा कैच्या कीं त्यांत तो असे । ऐसी चित्स्वरू-
 पीं दृष्टि वसे । तेव्हां नसेच तें भूतीं कीं भूतेंच नसती ॥ ८३ ॥ आनां चै-
 तन्याकडे सत्त्वदृष्टी । देऊनि पाहें सर्व सृष्टी । ऐसी करोनि कर्णावृष्टी ।
 चौथी गोष्टी बोलतसे ॥ ८४ ॥ चौथे गोष्टीचें ये रिती । निमित्त बोलार्थ कीं
 भूतें समूळ नसती । ह्यणोनि त्यांत नाही हा जगत्पती । तरी आहेत ह्यणे
 पहिलें किमर्थ ॥ ८५ ॥ तरी शिष्यदृष्टी अंगीकारोनी । मजमाजी भूतें ह्य-
 णे त्यावरोनी । यालागीं भूतेंही नसती मजमाजी ह्यणोनी । बोलें हें निमि-
 त्त पूर्वीच बोलिलों ॥ ८६ ॥ परंतु ' पश्य ' ह्यणिजे पाहें । हा शब्द पांचा-
 ठायीं वर्तताहे । भूतें ही मजमाजी नसती ह्यणे हे । गोष्टी चौथी ॥ ८७ ॥
 अर्जुना जो जो आकार । दावा दृष्टी अलंकार । तो तो सोनेच निर्विकार
 । कनकपरीक्षक पाहतो ॥ ८८ ॥ तंतूकडे देतां दृष्टी । तंतूच असे नसे

पट्टप्रतिमा सृष्टी । ये रीती पाहें ह्मणे हे चौथी गोष्टी । कीं भूतें वसतीच चित्स्वरूपांत ॥८९॥ ऐसा एक श्लोक एक चरण । दुसरिया श्लोकाचा त्रेयवरी विवरण । सांगे जगद्व्यंज्यचरण । निधर्म निर्गुण ज्ञानाचें ॥९०॥ येथवरी जें 'पश्य' शब्दें पाहें ह्मणे । तें बुद्धीनें पाहें ह्मणतसे ऐसेंचि वाणे । विषय इंद्रियांसहित अर्जुन जाणे । कीं चित्स्वरूपचि हें जड प्रत्यक्ष ॥ ९१ ॥ प्रत्यक्ष कांहींच नसे । प्रत्यक्षांत बुद्धीस चित्स्वरूप गवसे । तथापि इंद्रियद्वारा दिसे । भास मात्र बुद्धीतें ॥ ९२ ॥ जें चित्स्वरूपाचें लक्षण । त्याह्मनि जड हें विलक्षण । जरी मिथ्या ह्मणोनि कमलेक्षण । प्रतिपदीं सूचवितो ॥ ९३ ॥ जड मिथ्या होय परी । शरीर आहे जोंवरी । हा प्रत्यय नव्हे दूरी । तरी उगोंचि काय मिथ्या ह्मणावें ॥ ९४ ॥ यास काय ह्मणोनि म्यां पहावें । ऐसें जों अर्जुन पुसावें । तों स्वयेंचि बोलिलें देवें । दुसरिया श्लोकीं चरणीं दुसरिया ॥९५॥ द्वितीयचरण ॥ ॥ पश्य मे योगमैश्वरं ॥ टीका ॥ अर्जुना जो भास दिसतो । माझा योग ह्मणोनि पाहें सर्व तो । आणि योगही तो ह्मणजेतो । ऐश्वर ह्मणोनी ॥ ९६ ॥ नसोनि दिसती रूपें नाना । अघटित ह्मणावी हे घटना । अघटित घटनेस अर्जुना । योग ह्मणोनि बोलावें ॥ ९७ ॥ आहे सकळ चित्स्वरूप । नसे कांहींच जडरूप । तथापि भास जड भासें हा प्रताप । सा-मर्थ्याचा माझ्या ह्मणावा ॥ ९८ ॥ हें मज ईश्वराचें चातुर्य । सामर्थ्य माझें ऐश्वर्य । वेद आणि मुनिवर्य । हेंचि रूप माझें वर्णित ॥ ९९ ॥ "सहस्रशीर्षा पुरुष" । इत्यादि ये विषयीं वेदघोष । मी जो ईश्वर परम पुरुष । तोचि अघटित घटनायोग हा ॥४००॥ अत एव याच योगातें मुनी । ह्मणती ऐश्वर ह्मणोनी । हा योग ईश्वराचेंचि रूप या भावें करोनी । ऐश्वर ह्मणावा हा योग ॥ १ ॥ एवं प्रत्यक्ष जें दिसे । तें ईश्वराचेंचि रूप असे । ह्मणोनि हे प्रत्यक्ष विलास ऐसे । पाहें माझा योग आणि स्वरूप ह्मणोनी ॥ २ ॥ योग ह्मणजे युक्तिचातुर्यप्रकार । तरी योगचि माझे हे अवतार । ऐश्वररूपें हें जैसें तैसें चराचर । ऐश्वररूप माझें हें तूं पाहें ॥३॥ उगाच मायाभास । त्याज्यांश मानूनि यास । कां पहावें प्रत्यक्षास । ह्मणोनि ईश्वररूप माझें तूं पाहें ॥४॥ "योगमैश्वरं" ह्मणोनी । या पांचां अक्षरें करोनी । ईश्वराची योगमाया ऐसेंचि बोलोनी । बहुत गेले ॥५॥ तरी ईश्वराचा देह । योगमायाच निःसंदेह । हेंचि तेही ह्मणती परि स्नेह । सगुणभजनीं बहिरंगें ॥ ६ ॥ ह्मणोनि ह्मणती स्वयोगमाया । पाहें ह्मणतो धनंजया । कीं

प्रत्यक्षावगमबोधास या । ते नाही पावले ॥ ७ ॥ पाहें पाहें क्षणोनी । येथ-
वरी निर्गुणतत्त्व दावुनी । पाहें योग ऐश्वर या शब्दे करोनी । क्षणती माया
पाहें क्षणतसे ॥ ८ ॥ यांत प्रत्यक्षावगमपण । आणि धर्म्य शब्दे ज्ञान सगु-
ण । याची अणुमात्रही खूण । सांपडली नसे तयांतें ॥ ९ ॥ योग आणि
ऐश्वर । या दो शब्दीं सर्वेश्वर । रूप आपलें हें चराचर । पाहें क्षणोनी
क्षणतसे ॥ १० ॥ पाहतां दोनी अर्थ । व्याकरणसिद्ध यथार्थ । त्यांत माझे
रूप पाहें हा समर्थ । अर्थ त्याहोनि होतसे ॥ ११ ॥ एकादशीं विश्वरूप ।
दाखवी तें तों ईश्वराचें होय रूप । तोही योगमायारचित आरोप । ब्रह्मीं
निर्गुणीं ॥ १२ ॥ योग ऐश्वर क्षणोनी । त्या रूपाचें नांव याच दो पदीं
करुनी । बोलिल एकादशीं त्यावरुनी । नवमीं प्रमाणसिद्ध हा अर्थ ॥ १३ ॥
विश्वरूपाध्याय श्लोक ॥ नच मां शक्यसे द्रष्टुमनेनैव स्वचक्षुषा । दिव्यं ददामि ते
चक्षुः पश्य मे योगमैश्वरम् ॥ टीका ॥ अर्जुना मातें विश्वरूपेंकरोनी । पाहों
न शकसी या स्वचर्मचक्षुंनीं । कीं सूर्यचंद्रांचीं रूपें दुरोनी । वीत वीत
मंडलें दिसती ॥ १४ ॥ हे अविद्याकर्मरचित दृष्टी । ईस मद्रूपचि दिसते
हे जरी सृष्टी । परि कामलारोगें जे कष्टी । ते शंखचंद्र पिवळा देखते
॥ १५ ॥ आणि भिंतीआड असे । तें या चर्मचक्षुंस न दिसे । एकसरेचि
या नेत्रांसि केवीं गवसे । विश्व सर्व रूप माझे ॥ १६ ॥ हेचि विश्वरचना
परी । समग्र एकसरे आणि वरी । तूं देखसी ऐशा परी । दिव्यचक्षु तुज मी
देतसें ॥ १७ ॥ त्या चक्षूकरोनी । योग ऐश्वर पाहें क्षणोनी । बोलिल
विश्वरूपी त्यावरुनी । योग ऐश्वर क्षणजे अवटितघटना रूप ईश्वराचें
॥ १८ ॥ या दृष्टीं पाहों न शकसी मातें । तरी दिव्य दृष्टि माझा योग
ऐश्वर त्यातें । पाहें क्षणोनि अर्जुनातें । पुढें बोलिल ॥ १९ ॥ तेव्हां जें
पाहणें योग ऐश्वरातें । हेचि पाहणें मातें । ऐसे योग ऐश्वर शब्दे भगवंतें ।
स्पष्ट विश्वरूप आपलें बोलिलें ॥ ४२० ॥ दिव्य चक्षूचें कारण । एकसरे
पाहणें समग्रपण । अन्यथा सूर्य चंद्र ग्रह दिसोनि ही खूण । या दृष्टीस न
दिसे त्याच्या रूपाची ॥ २१ ॥ खाटप्रमाण वावडी गगनीं । ते वितीएवढी
दिसे येथुनी । तैसेचि चर्मचक्षुंस विश्व दिसोनी । वरें न दिसे आणि आड
तें दिसेना ॥ २२ ॥ पुढें याचे विचार । उदंड होतील येथें सर्वेश्वर । पाहें
क्षणे योग ऐश्वर । प्रत्यक्ष विश्व ईश्वररूप क्षणोनी ॥ २३ ॥ व्यातिरेकें
आत्मा समजोनी । अन्वयें ब्रह्मचि सर्व उमजोनी । भास क्षणावा माया

१या प्रत्यक्ष ज्ञानाच्या बोधाला. २कावळीच्या रोमानें जी दृष्टि कष्टी होत आहे.

द्विगोनी । ते भक्त भगवद्रूपे पाहती ॥ २४ ॥ याचें नांव विज्ञान । यामार्गे बोलिलें तें ज्ञान । हें प्रत्यक्षावगम धर्म्य हें अहंधान । पावती भागवत धर्माचे ॥ २५ ॥ हें अनन्य भक्तांतें आकळे । इतरांतें अर्थचि न कळे । सयुक्त मुखरस चांगला गळे । परि नव्हे भगवद्भाव पीयूष तें ॥ २६ ॥ एवंगीत अवटित घटना । कीं नसोनि दिसे त्रिद्वरचना । तेंचि ऐश्वर रूप ईश्वराचें अर्जुना । पाहें ह्मणे ॥ २७ ॥ यास काय विरुद्ध । अद्वैत साधतां शुद्ध । प्रत्यक्ष पाहतां होते सिद्ध । भक्ति ईश्वराची ॥ २८ ॥ चित्स्वरूप नव्हे इंद्रिय प्रत्यक्ष । तें बुद्धीस दिसे अपरोक्ष । इंद्रियांस कृष्ण अंबुजाक्ष । दिसे तैसीं चराचर तद्रूपे ॥ २९ ॥ बुद्धीस ठाउका नट नर । स्त्रीवेष वृष्टीस दिसे शरीर । त्याच्या प्रतीतीकडे पाहती चतुर । तैसा साक्षिप्रत्यक्ष भक्त पाहती ॥ ३० ॥ तो ज्या त्या रूपें सगुण । कल्पूनि आपणातें आपण । दावितो जडत्वे परि स्वयें पूर्ण । चित्स्वरूप अखंड अनुभव त्याचा ॥ ३१ ॥ चिदात्मत्व अनुभवाकडे वृष्टी । दिसे इंद्रियांस भगवद्रूप सृष्टी । विना भगवत्कृपापीयूषवृष्टी । हें अचाट पीक सर्वया पिकेना ॥ ३२ ॥ आतां योग ऐश्वर हें रूप माझे पाहें । द्विगोनि ज्ञान बोलोनि हें विज्ञान बोलताहे । ऐसी अर्जुनास दाखवी स्वपदवी हे । तो कृष्ण भगवान्नाम त्याचें ॥ ३३ ॥ आणि सर्वत्र 'भगवानुवाच' । आणि भगवद्गीता नाम साच । कृष्णगीता 'कृष्ण उवाच' । वेदव्यास ऐसें द्विगोना ॥ ३४ ॥ नामें सकलही त्याचीं । पदवी समान सर्वांची । परि गीतेंत प्रसिद्धि भगवन्नामाची । या प्रत्यक्षावगम धर्म्यज्ञानाच करितां ॥ ३५ ॥ भगवद्भक्त तेचि भागवत । भगवद्धर्म तेचि धर्म भागवत । भगवच्छास्त्र तेचि भागवत । भागवत पुराण अर्थ याच भगवद्गीतेचा ॥ ३६ ॥ उभे कौरव पांडव रणी । मिळाली असे अणीस अणी । हे भगवद्गीता चक्रपाणी । उभयदळामध्यभागीं रथीं उपदेशितो ॥ ३७ ॥ सूत्रप्राय हे बोल । अर्थ भावार्थ अति खोल । धरुनिया गीतामृताची ओल । निगमकल्पतल लाविला श्रीभागवत ॥ ३८ ॥ तें श्रीमद्भागवत । जें सर्वोत्कृष्ट धर्म भागवत । त्रिविध भगवद्भक्त भागवत । एकादश स्कंधीं बोलिले ॥ ३९ ॥ त्यांत उत्तम भागवत । बोलतां अनुभव त्याचा जो भागवतांत । तोचि या अध्यायांत भगवंत । प्रत्यक्षावगम धर्म्य द्विगोनि बोलतो ॥ ४० ॥ येथें स्थळोस्थळींही हेंच सूचवी । परि न वाखागिती टीकाकार कवी । तो जो बुद्धीतें न शिकवी । तोंवरी बुद्धि न पावे या अनुभवा ॥ ४१ ॥ परि सर्व-

त्र हेच सूचना । करी उमजे तेच अर्जुना । हे गीता धर्म्यसंवादरचना ।
 तरीच अष्टादशीं त्यातें बोलिल ॥ ४२ ॥ तुझा माझा हा संवाद । धर्म्य
 झणेल गोविंद । धर्म्य शब्दें प्रत्यक्षावगम ऐसें विशद । तो उमजला तरीच
 हे खूण दाखवी ॥ ४३ ॥ एवं प्रत्यक्ष हें भगवद्रूप । झणोनि हें ज्ञान धर्म्य-
 स्वरूप । कीं नव्हे नुसतें बुद्धिगम्य अरूप । चित्स्वरूप कीं तें अतींद्रिय प्र-
 त्यक्ष ॥ ४४ ॥ भजन जिज्ञासूचें परोक्ष । त्यास भगवत्प्रसादें निर्गुण अप-
 रोक्ष । होतां मग हें पाहे प्रत्यक्ष । भगवद्रूप कृष्णरूप जेवीं ॥ ४५ ॥ तो
 उत्तम भागवत । झणोनि बोले भागवत । येथें सूत्र प्राय बोले भगवंत ।
 हें ज्ञान त्या उत्तमाचें ॥ ४६ ॥ ऋषभ नामें भगवंत । अवतरला त्याचे
 पुत्र शत । त्यांत नव योगी परम भागवत । त्रिभुवनीं संचरती ॥ ४७ ॥
 जनक राजा करी यज्ञ । त्या यज्ञमंडपीं ते सर्वज्ञ । नवही भागवतधर्मी
 अभिज्ञ । जनक पुसे भागवतधर्म त्यांतें ॥ ४८ ॥ त्यांत कवि याचें उत्तर ।
 देता जाला अति सादर । त्यांत आकाश वायु अग्नि इत्यादि चराचर ।
 झणे हरिरूपें वंदावें ॥ ४९ ॥ एवं शेवटील श्लोकीं । कवि ऐसा बोलिला
 कीं । ऐसें अद्वैतबोधें भजतां लोकीं । भगवत्प्रबोध होय भागवतां त्यांतें
 ॥ ४९० ॥ तो राजा जनक पुसे तें वर्म । कीं कैसा तो भागवत कोण त्याचा
 धर्म । तो हरिनामा त्याधाकटा यथाक्रम । उत्तम भागवतधर्म सांगे या
 श्लोकीं ॥ ५१ ॥ श्रीमद्भागवतश्लोक ॥ ॥ सर्वभूतेषु यः पश्येद्भगवद्भावमात्म-
 नः । भूतानि भगवत्यात्मन्येष भागवतोत्तमः ॥ श्लोकार्थ ॥ हरि झणे जनक-
 राया । जो प्रत्यक्ष सर्वभूतांत या । पाहे आत्मया आपलिया । तोच भगव-
 द्भाव ॥ ५२ ॥ आणि आपला आत्माच भगवंत । सर्वभूतें पाहें त्यांत ।
 हा झणावा उत्तम भागवत । शब्दार्थ तो हाचि इतका ॥ ५३ ॥ आतां
 भगवद्भावाची खूण । ऐश्वर्यादि षड्गुण । ऋषि बोलती निपुण । त्याची
 खूण या श्लोकीं ॥ ५४ ॥ श्लोक ॥ ॥ ऐश्वर्यस्य समग्रस्य धर्मस्य यशसःश्रियः ।
 ज्ञानवैराग्ययोश्चेति षण्णां भग इति स्मृतिः ॥ श्लोकार्थ ॥ समग्र झणजे सकल
 निःसीम । ऐतें समग्र ऐश्वर्य आणि धर्म । यश श्री ज्ञान वैराग्य यथा-
 क्रम । समग्र निःसीम षड्गुण पाहें ॥ ५५ ॥ भग झणावें या सा गुणांतें ।
 हे साही गुण असती जयातें । वडे श्रीभगवन्नाम हें त्यातें । तो
 हाचि आत्मा जो हें ज्ञान जाणतो ॥ ५६ ॥ प्रस्तुत कवि धाकटा हरि
 झणताहे । कीं सर्वभूतीं आत्मयाचा भगवद्भाव पाहें । सर्वा भागवतांत
 तोचि लाहे । पदवी उत्तम भागवतपणाची ॥ ५७ ॥ त्यांत ऐश्वर्य साम

र्थ्याचें नांव । जो अघटितघटनारचनाप्रभाव । कीं कांहीं नसोनि नाना
 भाव । स्वयेंचि सर्वेश्वर होतसे ॥ ५८ ॥ दृष्टीस जरी पट दिसे । बरें पाहतां
 तंतु मात्र असे । विश्व आत्मयांत समरसे । ये रीती अन्वयें पाहतां ॥ ५९ ॥
 तथापि इंद्रियद्वारा मती । पावती मिथ्याभासप्रतीती । तो ऐश्वर्यभाव
 सर्वभूतीं । आत्मयाचा ॥ ४६० ॥ परि हाही आत्मयाविण । अनुभव न वडे
 ऐसी खूण । जतन करावया ह्मणे निपुण । कीं भूतें देखे आत्मा जो
 भगवंत त्यामाजी ॥ ६१ ॥ एवं नसोनि भूतें दिसती । हे अघटित
 घटना दिसे त्याच भूतीं । कीं चित्र विचित्र लेखकाची हस्त-
 कौशल्यरीती । चित्रांच तथापि त्यास दिसतसे ॥ ६२ ॥ हे ईश्वराची
 मायाकल्पना । परि जीवास अविद्येनें सत्यरचना । आणि राजविद्येनें
 तें विश्व नाना । भगवंताचें ऐश्वर्य दिसतसे ॥ ६३ ॥ तेचि जीव
 अविद्याकर्मवळें । पावती सुखदुःखरूपें विषमफळें । परि विद्यादृष्टींत
 हीं केवळें । भगवद्रूपेंचि दिसती ॥ ६४ ॥ तरी भगवंत षड्गु-
 ण । नव्हे निधर्म निर्गुण । सर्वसाक्षी सर्वज्ञ सगुण । विषम निर्दय केवीं
 ह्मणावा ॥ ६५ ॥ जो निर्दय आणि विषम । येथें ह्मणावा मुख्य तो अध-
 र्म । या वैषम्यनिर्दयत्वपरिहारें धर्म । गुण हा लागतो ईश्वरीं ॥ ६६ ॥
 कीं जीवाची अनादि वासना । वासनेनें कर्म घडती नाना । कर्मानुरूप फ-
 ळ हेचि रचना । चराचराची ॥ ६७ ॥ नरक नाना दुष्ट योनी । हें सर्व
 भगवद्रूप ह्मणोनी । विषम निर्दय नव्हे कीं कर्म करोनी । फळें त्या कर्मा-
 चीं पावती ते जीव ॥ ६८ ॥ स्वर्गभोग देवादि योनी । हेंही सर्व भगवद्रूप
 ह्मणोनी । विषम निर्दय नव्हे कीं तैसीं सत्कर्म करोनी । तीं फळें तेसमयीं
 ते पावले ॥ ६९ ॥ तेव्हां धर्मही हें चराचर । कीं चराचररूपेंचि सम-
 सद्य ईश्वर । तथापि हा मायागुणही शरीर । ईश्वराचें ॥ ४७० ॥ प्रत्यक्ष
 हें धर्मरूप । प्रकाशक त्याचें शुद्धचित्स्वरूप । तो आत्मा अरूप । या भक्त
 ज्ञानियाचा ॥ ७१ ॥ कीं याचिया आत्मयाविण । न दिसे चराचराची
 खूण । अन्यबोधीं हें वर्म निपुण । समजला ॥ ७२ ॥ तेव्हां साही गुणांचा
 भाव । आत्माच या भक्ताचा स्वयमेव । कीं समुद्रचि तें वैभव । जे आका-
 र नाना तरंगांचे ॥ ७३ ॥ आतां ईश्वर देवाधिदेव । त्याचें स्वतःसिद्ध
 षड्गुण वैभव । त्याच्या प्रसादातें पावती मानव । ते स्वात्मयाचेच ते
 भाव देखती ॥ ७४ ॥ प्रस्तुत हा ऐसा धर्मगुण । गीतेंत पंचमीं यांचें जालें
 विवरण । ' न कर्तृत्वं न कर्माणि ' इत्यादि श्लोकीं खूण । सम सद्यपणाची

बोलिली ॥ ७५ ॥ कीं ईश्वर न करवी काहीं हें निश्चित । जीव वासनेन घडे सुकृत दुष्कृत । तदनुरूप त्यांचें कर्मसंचित । भोगिती फळें प्रारब्धें करोनी ॥ ७६ ॥ तें फळ हेंच चराचर । तें ईश्वराचें शरीर । फळरूप होऊनि सम सद्य ईश्वर । निरूपण पंचमीं हें जालें ॥ ७७ ॥ पंचमीं धर्म सगुण । नवमीं ऐश्वर्य दावी स्वयें षड्गुण । योग पाहें माझा ज्ञणतां खूण । यशाचीही दाखवी ॥ ७८ ॥ अघटितघटना ह्मीकेश । पाहें ज्ञणे हेंचि यश । जो जें दावी स्वकौशल्यलेश । तो तें यशाचि आपलें दावितो ॥ ७९ ॥ एवं हे चराचराची रचना । अघटित ईश्वराची घटना । तेव्हां जें विश्व दिसे नाना । हेंचि यश ईश्वराचें ॥ ४८० ॥ चित्स्वरूपेंचि हेंही वैभव । प्रकाशलें तेव्हां हाही भाव । आत्मयाचाच पाहे भक्तराव । जो उत्तम भागवत भागवतों बोलिला ॥ ८१ ॥ ऐसें ऐश्वर्य यश धर्म ज्ञणोनी । स्मृत्युक्त गुण हे तीनी । आतां श्री ज्ञणजे माया कीं याच भावें करोनी । विरुद्ध तीनी गोष्टी अविरुद्ध दाविल्या ॥ ८२ ॥ कीं मजमध्ये भूतें सकळ । तीं व्यापूनि त्यांत मी नाहीं केवळ । तींही मजमाजी नुसतीं निवळ । पाहें ज्ञणे हें रूप मायेचें ॥ ८३ ॥ मिथ्या सर्पातें व्यापी दोर । दोरीं असे सर्पआकार । दोर त्या सर्पीं नसे कीं तें सर्पशरीर । नसेच त्या रज्जूंत ॥ ८४ ॥ एवं रज्जूंत जैसा सर्प । ब्रह्मीं तैसें मायारूप । ते माया श्रीरूपिणी आणि ब्रह्मस्वरूप । श्रीधररूपें प्रकटते ॥ ८५ ॥ श्री यालागीं हृदयावरी । श्रीधर साकाररूपें धरी । कीं श्री माया आणि मी ब्रह्म यापरी । समजोत लोक ॥ ८६ ॥ श्री आणि श्रीधर । दोनी मायेचेच आकार । दोहीं देहीं निर्धिकार । प्रकाशक ब्रह्म चिन्मात्र ॥ ८७ ॥ परि मी मायाच ऐसा निश्चय । श्रीरूपीं आणि आपण ब्रह्म ऐसा प्रत्यय । श्रीधररूपी ज्ञणोनि अद्वय । तों सगुण ब्रह्म ते श्रीरूपिणी माया ज्ञणावी ॥ ८८ ॥ तो श्रीधर चित्स्वरूप । चराचरधारी मायारूप । रूप तितकें माया तो अरूप । चराचराचि तेव्हां श्रीही गुण चतुर्थ ॥ ८९ ॥ जों जों अधिक नारी नर । जों जों अधिक-पशुभूचर । अधिक पक्षी अधिक तरुवर । तों तों अधिक तो श्रीमंत ॥ ९० ॥ भूमीं नाना धातु नाना तळीं जल । इत्यादि श्रीच सकळ । बहुत चुली बहुत अनल । तों तों श्रीमंत गृह तें ॥ ९१ ॥ गृहासी माडिया खिडकिया फार । श्रीमंताच्या घरींच वारा फार । उंच वर माडिया अपार । फार आकाश फार तों तों श्रीमंत ॥ ९२ ॥ बोलोनि काय बहुत । जे करिती मळे शेत । ते मलमूत्रयुक्त जें खत । द्रव्य वेंचूनि शकटावरीतें नेती ॥ ९३ ॥

श्रीमंत नळे तो काहीं । नाम रूप पदार्थचि नाही । जे निःश्रीक ह्यणवित्ती
घरीं तयांच्याही । जें असे तेंही श्रीरूप ॥ ९४ ॥ अर्थ नासे तृष्णा उरे ।
तो श्री गेली ह्यणोनि झुरे । कीं अधिक श्री देखोनि मरे । मत्सरें आणि
मानी कीं आपण श्रीहीन ॥ ९५ ॥ निःश्रीकता अमंगळ । ते हे तृष्णाच
ओंगळ । तृष्णारहित जे सुमंगल । ते स्वयें श्रीधर जो आत्मा चराचराच
॥ ९६ ॥ हेंचि वर्णितां लांब । प्रस्तुतप्रसंगास होतो विलंब । एवं चराचरा
या श्रीरूपास अवलंब । चित्स्वरूप आत्मा भक्तांचा ॥ ९७ ॥ तो हा
चतुर्थ गुण । आत्मयाचाच भाव पाहें निपुण । प्रत्यक्ष भगवद्रूप ऐसी खूण ।
सांपडली जया ॥ ९८ ॥ आतां पांचवा गुण ज्ञान । हें ज्ञान सत्त्ववृत्ति
मायासत्ताहीन । आणि ज्ञान चित्स्वरूप निरंजन । तें प्रकाशक या वृत्ति-
रूप सात्त्विक ज्ञानाचें ॥ ९९ ॥ भग शब्दें हे सहा गुण । त्या साहामध्व
या ज्ञानाची लेखिली खूण । चित्स्वरूप आत्मा निर्गुण । या षड्गुणांमार्गे
युक्त तो भगवान ॥ १०० ॥ ईश्वरत्व प्रत्यय । निर्गुणीं मायायोगें हा निर्ण-
य । नयासि सृष्टिसंकल्पनिश्चय । साक्षित्व तेथूनी ॥ १ ॥ तो आपणास
आपण ईश्वर । कल्पी जैसा नट नर । नारीरूपें दावी चतुर । जननादि
षड्भावांचा साक्षी कल्पी ऐसे षड्भाव ॥ २ ॥ प्रथम जननभाव दावितो ।
मग उपजोनि आहे या अस्तित्वभावा दाखवितो । मग 'वर्धते' ह्यणजे वृद्धि
पावतो । मग 'परिणमते' ह्यणजे पावतो परिणाम ॥ ३ ॥ वाढतां वाढतां
राहिला । आतां वृद्धि पावणें नसे ज्याला । चतुर्थ भाव परिणाम त्याला ।
षड्भावांत बोलती ॥ ४ ॥ मग 'अपक्षीयते' । ह्यणजे दंतादि अंगरचना
क्षयातें पावते । 'नश्यति' ह्यणजे तनु नासते । षड्भाव शास्त्रीं ये रीती ॥ ५ ॥
साही ऐसे भाव । कल्पितो आपणास आपण देव । सा भावांचा साक्षी
देवाधिदेव । ऐसे षड्भाव जाणणें हें ज्ञान ॥ ६ ॥ या गुणांचें नांव ज्ञान ।
चित्स्वरूप याचें अधिष्ठान । तो आत्मा ज्यावरी भान । जननादि षड्भावांचें
॥ ७ ॥ आपल्या आत्मयाचा ऐसा भाव । भागवत पाहे जो स्वयमेव ।
तो षड्गुण भगवान्देवाधिदेव । एवं ज्ञानगुणही चराचर हेंचि तेव्हां
॥ ८ ॥ कीं तो ज्ञानगुण षड्विकार । दावुनी जीववृष्टीस साही प्रकार ।
तरंग होउनी उरे सागर । तैसा ज्ञानगुण निर्विकार तो उरतो ॥ ९ ॥
भगवद्भाव उत्तम भागवत । आत्मयाचा पाहें ह्यणे भागवतांत । त्यांत
ज्ञानगुण ऐसा गीतेंतही या भगवंत । याच श्लोकीं उत्तरार्धी बोलिल ॥ १० ॥
उरला वैराग्यगुण एक । तोही या प्रकरणींच उत्तमश्लोक । बोलिल तो

नवम श्लोक । जवळीच असे या नवमीं ॥ ११ ॥ कीं रचोनि इतकी रच-
ना । इच्छा कोठें त्याला असेना । सुवर्णास अलंकार नाना । काय वाटती
त्यावेसे ॥ १२ ॥ आपण मायाविवर्ताचें अधिष्ठान । हें अखंडित ज्याचें
ज्ञान । करावें जड पटाचें परिधान । त्या ज्ञानतंतूस काय वाटेल ॥ १३ ॥
मृगजळीं सूर्य बुडे । हे गोष्टी काय घडे । कीं समुद्र चाले तरंगांकडे ।
तृषित होऊनि पानार्थ ॥ १४ ॥ शुक्तीवरी रजत भासे । शुक्ति धरील
काय त्या रुप्याचे आशे । स्वयें स्त्रीवेष दावीतसे । काय इच्छील तिचा
अंगसंग तो ॥ १५ ॥ ऐसें अनादि वैराग्य । शुक्लसनकादिक ज्याच्या अंशें
सभाग्य । प्रपंचसत्यत्व हेंचि अभाग्य । बीज विषयवासनेचें ॥ १६ ॥
मिथ्यात्व कनकीं नगाचें । तैसें मिथ्यात्व ईश्वरीं जगाचें । हेंचि बीज
वराग्याचें । तेव्हां चराचर त्याचें वैराग्यही ॥ १७ ॥ कीं सत्य वाटे
कामिनी । ती भोगानुरागे आठवे मनीं । अनुराग विषयाचा ह्मणोनी ।
विषयरूपचि लेखावा ॥ १८ ॥ विषय जोंवरी न ये ध्यानीं । तो अनुराग
त्याचा न उपजे मनीं । परि जो वाटे मिथ्या ह्मणोनी । वैराग्य त्याचें त्या-
रूपें ॥ १९ ॥ हाटांत जें देखिलें रजत । त्याचा अनुराग उपजे निश्चित ।
शुक्तिरजत मिथ्या अत्यंत । वैराग्य त्याचें ॥ २० ॥ एवं सत्यरजतरूप
प्रीती । असत्यरजतरूपे अप्रीती । तेव्हां चराचररूपें दिसे स्थिती । मिथ्या
ह्मणोनि वैराग्याची त्याच्या ॥ २१ ॥ मजमाजीं भूतें परि त्या भूतीं । मी
नसें तीही मजमध्ये नसती । ऐसें प्रस्तुत वोलें जगत्पती । हाचि वैराग्यगु-
णही त्याचा ॥ २२ ॥ कीं रौप्य शुक्तीति दिसे । परि शुक्ति सत्य जे
नाहीच त्या रजतीं नसे । आणि तें रजतही न वसे । कालत्रयीं शुक्तीत
॥ २३ ॥ एवं जगचि वैराग्यगुण । कळे व्यापका आत्मयाकारितां त्याची
खूण । तेव्हां आत्मयाचा भाव हाही तो निपुण । वैराग्य गुण भागवत उत्तम
देखतो ॥ २४ ॥ ऐसें श्रीमद्भागवत । बोलतां उत्तम भागवत । बोलें परम
धर्म भागवत । कीं तो प्रत्यक्ष भगवद्रूप पाहे हें विश्व ॥ २५ ॥ त्या प्रत्य
क्षाचें नांव योग ऐश्वर । आपलें रूप हें चराचर । पाहें ह्मणोनि सर्वेश्वर ।
' पश्य मे योगमैश्वरं ' या चरणें ह्मणतसे ॥ २६ ॥ योग ह्मणजे अव्यति-
घटना । ऐश्वर ह्मणजे मज ईश्वराचें हें रूप विश्व नाना । जो बोलतो या-
अनुभवाची रचना । भगवान्नाम त्याचें ॥ २७ ॥ भगवद्रूप त्याचें ।
भगवद्रूपीं रूप सगुणाचें । रूप त्या साऐश्वर्यादिकांचें । भागवत श्लोके

१ विषयीवर रुप्याचा भास होतो. २ भोगाचे इच्छेनें. ३ प्रीति.

निरूपितें ॥ ३८ ॥ हे गीता भगवद्गीता । ' भगवानुवाच ' ह्मणजे भगवान जाला बोलता । तो प्रत्यक्ष आपलें रूपचि हें पाहें ह्मणे तत्त्वतां । एवं भगव-द्रूप हें प्रत्यक्ष ॥ ३९ ॥ ऐसें पूर्वापरविचारेंकरोनी । हें चराचर भगव-द्रूप ह्मणोनी । युक्त्यनुभवे उपपादिलें परि मनीं । अर्जुन अद्यापि नाहीं समजला ॥ ४० ॥ तो ह्मणे मायेनें विद्व केलें । तें याचें रूप केवीं झालें । हें समाधान एकाच बोलें । श्रीकृष्ण या उत्तरार्धे करीतसे ॥ ३१ ॥

उत्तरार्ध ॥ भूतभृन्न च भूतस्थो ममात्मा भूतभावनः ॥ ५ ॥

॥ टीका ॥ मीं भूतांचा धरणार । पार भूतीं नसें मी त्याचा विचार । ऐसा कीं हा नानाकार । बुद्धि माझी कल्पिते ॥ ३२ ॥ यांत प्रथमचरणीं पूर्वा-नुसंधान । दुसरिया चरणीं समाधान । त्या समाधानें होतां ज्ञान । चराचर भगवद्रूप ह्मणोनी ॥ ३३ ॥ मी भूतें धरणार ह्मणजे म्यां जीं व्यापिलीं । तीं मजमाजीं बोलिलीं तेव्हां म्यां धरिलीं । त्या भूतीं मी नसें कीं तुज कळलीं । नाहीतशीं तीं भूतें मजमध्ये ॥ ३४ ॥ ऐसें रज्जुसर्पन्यायेंकरूनी । भूतें मजमाजीं ह्मणोनी । हीं भूतें मायामात्र ऐसें यावरूनी । सिद्ध जालें ॥ ३५ ॥ ते माया ह्मणोनि ह्मणावी । त्याज्यांशांत जे गणावी । ते माझी कल्पना ह्मणोनि जाणावी । योग ऐश्वररूप माझें हीं भूतें ॥ ३६ ॥ राम-कृष्णाद्यअवतारकल्पना जैसी । कल्पना चराचराची तैशी । तेव्हां माझी तनू न होती कैशी । हीं भूतें सकळही ॥ ३७ ॥ या भावें ह्मणे जगज्जीव-न । कीं माझा आत्मा ' भूतभावन ' । आत्मा बुद्धि माझी ह्मणे मधुसूदन । बुद्धि चिच्छक्ति कल्पनाशक्ति ईश्वराची ॥ ३८ ॥ ते भूतभावना अर्जुना । ह्मणजे भूतांची करी भावना । भावना ह्मणजे कल्पना । एवं शक्ति माझी भूतें कल्पिते हा अर्थ ॥ ३९ ॥ " संभवाभ्यात्ममायया " । ह्मणोनि चतु-र्थाध्यायांत धनंजया । ह्मणे माझी जी आत्ममाया । ती करोनि मी संभवतो ॥ ४० ॥ तेथेंचि कळलें अर्जुना । कीं अवतार मायाकल्पना । येथें चरा-चरभूतरचना । बुद्धि माझी कल्पिते ह्मणतसे ॥ ४१ ॥ आणि पूर्वार्धी बोलें सर्वेश्वर । कीं हा प्रत्यक्ष पाहें माझा योग ऐश्वर । भगवत्कृपापात्र चतुर । तत्त्व अर्जुन समजला ॥ ४२ ॥ कीं चित्स्वरूपीं चराचर । स्वश-क्तीनें कल्पितो ईश्वर । तैसेचि कल्पितो अवतार । तेव्हां हा कमलपत्राक्ष तैसे प्रत्यक्षही ॥ ४३ ॥ आतां सामर्थ्य अवतारीं दिसे । तैसें चराचरीं कां नसे । हेंही अर्जुन अभिज्ञ न पुसे । तत्त्व कळलें ॥ ४४ ॥ कीं कृष्ण जरा-संधर्भयें पळे । तरी काय सामर्थ्यापासूनि तेव्हां चळे । तैसें चराचरीं असू-

नि न कळे । सामर्थ्य बाळपणीं जैसैं कृष्णाचें ॥ ४५ ॥ शयन शेषपर्यंकीं
 करी । तो मुते बाळींतिआवरी । जो उदर विश्वाचें भरी । स्तन्यार्थ वि-
 श्वंभर तो रडे ॥ ४६ ॥ ब्रह्मांड भेदोनि गंगा आणी । गोपी न्हाणिती तो
 चक्रपाणी । पालथा घालोनि ओतिती पाणी । स्वपायांवरी विश्ववंद्यचरणार्ते
 ॥ ४७ ॥ अनादि बंध तोडी नामें । यशोदा त्यास बांधी दांमैं । गोरसचौ-
 र्य आत्मारामें । कराचें पळाचें निर्भयें भिऊनियां ॥ ४८ ॥ इत्यादि बाल-
 लीला । करितां तया नवमेघनीला । देखतां गोपगोपिका मुलांमुलींला । काय
 समर्थ ईश्वर तो वाटे ॥ ४९ ॥ सामर्थ्य तो चराचरीं । आच्छादोनि
 असे यापरी । सुखदुःख भोग तो शिरीं । स्थापिला प्रतिबिंबांश जीवाचेयां
 ॥ ५० ॥ एवं जरी सामर्थ्य न दिसे । तरी चराचररूपें ईश्वर असे । हा
 अर्थ अर्जुना गवसे । ह्मणतां “ममात्मा भूतभावनः” ह्मणोनी ॥ ५१ ॥ आतां
 कल्पना समजावी कैसी । अर्जुन पुसेल गोष्टी ऐसी । तरी पंचविध रीति
 बोलिली जैसी । ज्ञानविज्ञानसहित सांगतां ॥ ५२ ॥ एक भूतें म्यां व्यापि-
 लीं ह्मणोनी । भूतें मजमाजी यासहित दोनी । मी भूतीं नसें या सकट
 तीनी । भूतेंही मजमाजी नसती चतुर्थ ॥ ५३ ॥ पांचवें माझे योग ऐश्वर ।
 रूप पाहें ह्मणे सर्वेश्वर । कल्पना चौं गोष्टींत समजोनि चतुर । पांचवें
 भगवद्रूपें दर्शन जगाचें ॥ ५४ ॥ ह्मणोनिया अर्धाचा पूर्वचरण । तेथें या
 पूर्वोक्त रीतीचें विवरण । सूचवी जगद्वंद्यचरण । “भूतभूत च भूतस्थो”
 ह्मणोनी ॥ ५५ ॥ या पूर्वचरणें पूर्वानुसंधान । यानिमित्त कीं विश्व
 ईश्वरकल्पना याचें ज्ञान । होय ऐसैं जगज्जीवन । सूचवोनी बोलतो
 ॥ ५६ ॥ कीं मनीं कल्पिलीं भूतें अनेक । त्यांत आंत बाहेर तो कल्पक ।
 त्यावेगळा आकार कोण एक । कल्पिला जाय कळे कल्पकार्ते ॥ ५७ ॥
 तेव्हां ते कल्पिली रचना । कल्पकामाजीचि असे नाना । परि कल्पक
 त्यांत तो असेना । जैसा सर्पी रज्जुकल्पना मिथ्या ह्मणोनी ॥ ५८ ॥ मिथ्या
 कल्पना जेधवां । कल्पकामाजी नाहीच तेधवां । कीं जें मेलें जाळिलें तेंही
 मानवां । कल्पिता दिसे तरी काय आहे ते ह्मणावें ॥ ५९ ॥ परि तें रूप
 कल्पकाचें । ह्मणतां जनां न वाटे साचें । कीं पूर्वकर्मरचित जीवाचें ।
 शरीर ह्मणोनि कल्पना निराळी वाटते ॥ ६० ॥ परि जागृतीची जे कल्प-
 ना । तेचि स्वप्नीं स्वदेहरचना । ईश्वरासी तों देहचि असेना । कल्पनाचि
 त्याची त्याचे अवतार ॥ ६१ ॥ एवं कल्पनासामर्थ्य त्या कल्पकाचें ।

आणि रूपचि ह्मणावें तयाचें । हें शरीर जरी कर्माचें । तरी कर्म उपजे त्या कल्पनेच पासुनि ॥ ६२ ॥ कर्म करी कल्पूनी । ते कल्पना उपजे आदीं मनीं । पाहतां ऐसें विचारुनी । कल्पनाच देह जीवाचा ॥ ६३ ॥ दृष्टांतीं जीवकल्पना । ईश्वराचा तों देह कर्माचा असेना । जे त्याच्या कल्पनेची रचना । तोचि देह ईश्वराचा ॥ ६४ ॥ प्रस्तुत 'ममात्मा भूतभावनः' ह्मणोनी । ह्मणतां इत्यादि भाव मनीं । अर्जुन समजला त्यावरुनी । चराचर भगवद्रूप तो पाहे ॥ ६५ ॥ कीं जननभाव कोठें कल्पितो । कोठें जन्मोनि आहे या अस्तित्वभावा दावितो । कोठें वृद्धि कल्पोनि वाढतो । कोठें परिणामे अपक्षयकल्पना दाखवी ॥ ६६ ॥ दंतकेशादिकीणता । कोठें बधिरता अंधता । इत्यादि अपक्षयता । कोठें कल्पितो ॥ ६७ ॥ कोठें भाव 'नश्यति' । कल्पूनि दाखवी शवाकृती । कोठें भस्मादिरूप जगत्पती । कल्पी आपण आपणा ॥ ६८ ॥ प्रतिशरीरीं षड्भाव । या रीती कल्पी देव । ऐसीच ब्रह्मांडरचना स्वयमेव । उत्पत्तिनाशपर्यंत कल्पितो ॥ ६९ ॥ जें जैसें कल्पितो । तें तैसें लक्षितो । साक्षी ये रीती ह्मणवितो । प्रत्यक्षज्ञान गुण भगवत्कल्पना ॥ ७० ॥ इतकें कल्पूनि कांहीं । मागुती त्याच्या स्व-रूपीं नाहीं । इतकी रचना रचोनि तेही । नाहींच ह्मणोनि जो जाणे ॥ ७१ ॥ हा शेवटील वैराग्यगुण । तोही समजला तो निपुण । आणि या साही गुणाची खूण । सर्वव्यापका आत्मयाच करितां ॥ ७२ ॥ तेव्हां आत्मा आपुला । तोचि षड्गुण अनुभवे वाटला । भगवद्भाव आंगीं वाणला । एकसरां अर्जुना सी ॥ ७३ ॥ श्रीकृष्ण एक भगवंत । अर्जुन भगवद्भक्त भागवत । देशधडी जालें हें द्वैत । परम अद्वैत विवले ॥ ७४ ॥ नवल भाग्याचा उदय । कृष्णाचि जाला धनंजय । बोध विवला अद्वय । उभयत्र भगवद्भाव सा रिखा ॥ ७५ ॥ मनीं पाहे अर्जुन । तों भगवद्रूप हें त्रिभुवन । अनुभवीं होऊनि तल्लीन । दचकला मागुती ॥ ७६ ॥ सर्व संशय निरसला । तों संदेह कांहीं एक उद्भवला । कीं विश्व आत्मा आपुला । परि यथास्थित विश्व मजला कळेना ॥ ७७ ॥ जितक्या जगाचा मज आठव । तितक्यांचा प्रतीतीस येतो भगवद्भाव । जें आठवे तें मी स्वयमेव । ऐसें वाटतें ॥ ७८ ॥ जें जें मातें न स्मरे । तेथें आत्मा मजसी मजला न स्फुरे । स्मरतां विश्व जें उरे । काय तेथें मी नसें ॥ ७९ ॥ आत्मा तरी अखंडित । हाचि वाटे भगवंत । जें न स्मरेही जग त्यांत । हाचि आत्मा स्वयें नांदतो ॥ ८० ॥ परि ज्याचा नव्हे आठव । तेथें आत्मयाचा नव्हे

अनुभव । आणि नाठवे तेंही स्ववैभव । तरी तें कोणे रीती जाणावें ॥ ८१ ॥
 आणि मजमाजी सर्व भूतें । तूं पाहें ह्मणोनि मातें । 'मत्स्थानि सर्वभूतानि'
 या चरणीं भगवंतें । आज्ञा केली कीं पदय पाहें ह्मणोनी ॥ ८२ ॥ ऐक्य
 मज आणि यास खरें । परि यास सर्वभूतें दिसती एकसरें । मज तें पाहणें
 नाकळे बरें । म्यां आपणांत कैसीं पाहावीं तीं सर्व ॥ ८३ ॥ मज जें जि-
 तकें आठवतें । तितकेंचि तें प्रत्ययास येतें । विद्व अपरिमित उरतें । तें
 कैसें मजमाजी म्यां अवधारावें हें सर्व ॥ ८४ ॥ हें पुसों ह्मणोनि । अर्जुन
 चिंती मनीं । तीं अंतरसाक्षी तें समजोनी । ऐसीं आपणांत भूतें अवधारीं
 ह्मणतो या श्लोकां ॥ ८५ ॥

॥ श्लोक ॥ यथाकाशस्थितो नित्यं वायुः सर्वत्रगो महान् ।

तथा सर्वाणि भूतानि मत्स्थानीत्युपधारय ॥ ६ ॥

॥ टीका ॥ अग आकाशीं वायु नित्य वसे । तो सर्वत्र गगनीं असे ।
 तोचि महाथोर चंचल होतां गवसे । अनुभव येतसे हा वारा थोर होय
 ह्मणोनी ॥ ८६ ॥ आणि नित्य सर्वत्र गगनीं समीर । तो न कळे कीं न
 स्पर्श शरीर । जरी प्रत्यया नये वायु स्थिर । तरी आकाशीं आहेच तो
 ह्मणावा ॥ ८७ ॥ महावायु तो जो वारा । चंचळ होऊनि लागतो शरीरा ।
 तो गगनीं असे तैसाच पांडुकुमारा । नये प्रतीतीस तोही गगनींच आहे
 ह्मणावा ॥ ८८ ॥ वरांत होतो उबारा । अणुमात्र नाही साच वाटे वारा ।
 परि विजणा वस्त्र कांहीं हालतां शरीरा । लागे गगनीं असे ह्मणोनी ॥ ८९ ॥
 येविषयीं तो अर्जुन । संदेह नुपजो तुझ्या मना । या भावें आकाशवायु-
 दृष्टांतरचना । पूर्वाधीं ऐसी निरूपिली ॥ ९० ॥ आकाशीं द्विविध वायु
 जैसा । सर्वभूतें आपणांत तूं अवधारीं तैसा । कीं सर्वत्र वायु अनुभवा ये
 तरी कैसा । नाही ह्मणावा कीं त्याच गगनीं तो असे ॥ ९१ ॥ यथा ह्म-
 णजे जैसें । तथा ह्मणजे तैसें । दृष्टांतदार्ष्टीं समाधान ऐसें । शिष्य-
 भक्तांचें जगद्गुरु करीतसे ॥ ९२ ॥ वारा नित्य सर्वत्र गगनांत । भूतेंही
 स्थितिकाळीं नित्य आत्मयांत । परि श्रवणेंद्रिया त्वर्गिंद्रिया प्रत्यया असे
 येत । जो चंचळ महा वायु तोचि ॥ ९३ ॥ तथापि त्याच गगनीं । प्रत्यया
 न ये तोही वायु असे ह्मणोनी । जन न जाणती या दृष्टांतें करोनी । सर्व भूतें
 तूं आपणांत अवधारीं ॥ ९४ ॥ कीं नभीं वायु तैसीं भूतें सर्वत्र आत्मयांत ।
 जितकीं बुद्धीस विदित तीं प्रत्यया येती त्यांत । ते जैसा महावायु प्रत्यया

असे येत । श्रवणेंद्रिया त्वगिन्द्रियासी ॥ ९५ ॥ प्रत्यया न येतां उरला । तो वायु त्याच गगनीं असे भरला । जैसें हैं सत्य वाटें तुजला । तैसीं तींही भूतें त्याच आत्मयांत हैं समज ॥ ९६ ॥ स्मरतां प्रत्यया आलें चराचर । आणि उरलें जें नव्हे प्रत्ययगोचर । तेंही तूं आपणामाजी अवधारीं ऐसें सर्वेद्वर । अप्रतीत जगीं ही अद्वैतधारणा बोलतसे ॥ ९७ ॥ कीं आत्मयाविण । न कळे जड जगाची खूण । परि तो निर्धर्म निर्गुण । तो या बुद्धीचांचून तो न ये ॥ ९८ ॥ काष्ट गोंवरी काशा एकाविना । नुसता अभि वृष्टी दिसेना । बुद्धीविना प्रत्यया येईना । निधर्म आत्मा देहींही ॥ ९९ ॥ देहीं सर्वत्र आत्मा भरला । हैं तों डाडकें भलतियाला । परि जें जग तेव्हां नाटवे ज्याला । त्याच्या प्रत्ययांत तें तेव्हां असेना ॥ १०० ॥ आणि अतोनि त्या अंगीं आपण । तेथें आपली आणसास न कळे खूण । तें स्मरतांचि अंग तोचि निपुण । तेथें जो आत्मा त्या आत्मयाच करितां तें जाणे ॥ १ ॥ एवं बुद्धि जेथें पावते । तेथेंचि आत्मयाची प्रतीति येते । जड सृष्टि तेव्हां दिसते । तेथें तयाच आत्मयाकरितां गुरुमुखें ॥ २ ॥ आत्मयांत भूतें सकळ । आत्मा भूतीं तरंगीं जैसें जळ । परि वृष्टि जेथें पाहे निवळ । तेथें जलतरंग दोनी दिसती ॥ ३ ॥ आणि जेथें न पावली वृष्टी । तेथेंही जळींच असे तरंगसृष्टी । प्रस्तुतीं कृपामृताची वृष्टी । याचि भावें या ओक्कों होतसे ॥ ४ ॥ कीं सर्वगत आकाश पोकळ । त्यांत वायु सर्वत्र तो अकळ । कळतो जो महावायु ह्याजिजे चंचळ । परि अकळही तोचि वायु त्याच आकाशीं ॥ ५ ॥ तैसा अत्मा सर्वगत । त्यांत भूतें सर्व एकतरें न कळती निश्चित । कळती तीं जेथपर्यंत । दिसे इंद्रियां अथवा स्मरे बुद्धी ॥ ६ ॥ बुद्धि इंद्रियें जाणती । तीं भूतें ज्या आत्मयांत असती । त्यावेगळीं प्रत्यया न येतां उरती । तींही तेंच त्याच आत्मयांत हा अर्थ ॥ ७ ॥ आत्मा नव्हे वेगळा । प्रकृतिभागही नव्हे निराळा । अन्योन्य जडभागा सकळा । मद नसे ॥ ८ ॥ आत्मा सर्वत्र परि निर्धर्म । तों तो प्रत्यय जों जो बुद्धीचा आक्रम । न स्मरे तेंही स्थावरजंगम । अवधारीं आपणांत अर्जुना ह्याणतसे ॥ ९ ॥ “तथा सर्वाणि भूतानि” । “मत्स्थानीत्युपधारय” ह्यागोनी । कृष्ण ह्याने कीं मजमाजी ह्याजिजे ये रीतीकरोनी । तूं आपणांतही सर्व भूतें अवधारीं ॥ १० ॥ पूर्वी “मत्स्थानि सर्वभूतानि” । ह्याने पाहें पद्व्य ह्यागोनी । येथें “तथा सर्वाणि भूतानि” । “मत्स्थानीत्युपधारय” ह्याणतसे ॥ ११ ॥ कीं पूर्वी मजमाजी सर्वभूतें । पाहें ह्यागोनी बोलिलें तूतें ।

हों एकसरें तुझ्या बुद्धीतें । न आकळती हें सत्य ॥ १२ ॥ तरी आकाशी
द्विधा वायु दृष्टांतें । आपणाचि माजी स्मृते आणि अस्मृते । आहेत सर्वही
भूतें । अवधारीं ऐसें अर्जुना ॥ १३ ॥ अगा मजशीं ऐक्य जालें । परि माझे
ईश्वरत्व तुज नाहीं आलें । ह्मणोनि सर्वसाक्षित्व राहिलें । त्यामुळें तुज
हा संदेह ॥ १४ ॥ अगा राजा दरिद्रता हरी । सभाग्य आपणासम करी ।
तोही तैसाच जाला परी । समग्र पृथ्वीशासन तें तों नये तयातें ॥ १५ ॥
आणि जरी नये तें शासन । तैसाच जाला सभाग्य सधन । परि तें करावें
त्याणें जतन । तैसा भगद्गाव हा ध्यावा तुंवा सर्वदा ॥ १६ ॥ त्या ध्यानीं
सर्वही भूतें । न आठवती जरी तूतें । या भावें आकाशवायुदृष्टांतें ।
“ तथा उपधारय ” ह्मणोनि बोलिलें हें ध्यान ॥ १७ ॥ भगवद्वाक्यार्थ
ये रीती । परि इतर टीकाकार ऐसें न बोलती । पूर्वी ज्ञान बोलिला त्यास
ह्मणती । यथाकाश हा दृष्टांत ॥ १८ ॥ तरी मागिल्या तिन्ही गोष्टी । पा-
हतां तिकडे देऊनि दृष्टी । वृथा जाले सर्वही कष्टी । दृष्टांत त्या तिहीं गो-
ष्टींल लागेना ॥ १९ ॥ मजमाजी सर्व भूतें । जरी इतकेंचि बोलिलें अस-
तें । तरी या दृष्टांतास येतें । साम्य काहींस ॥ २० ॥ कीं मजमाजी ह्मण-
तो तो अव्यक्तमूर्ती सत्य । आणि भूतें जरी जडें असत्य । तरी दृष्टांत एक-
देशी घ्यावा अगत्य । कीं आकाशी वायु तैसीं भूतें त्यामाजी ॥ २१ ॥
परि प्रस्तुतीं ह्मणतो कीं मी नसें त्या भूतीं । आणि तीं भूतेंही मजमाजी
नसती । तैसा आकाशवायूंत नसे ये रीती । आणि वायुही नसे नर्भी तरी
हें घडे ॥ २२ ॥ आकाश जड पोकळ । ब्रह्म चिन्मात्र इंद्रियां अकळ ।
तथापि आकाशवत्सर्वगत केवळ । श्रुति एकदेशी दृष्टांत बोलती ॥ २३ ॥
वेथें गीतेंतही त्रयोदशीं । आकाशासारखें व्यापक ह्मणोनि एकदेशी ।
व्यापकत्वीं दृष्टांत उपदेशी । श्रीकृष्ण ॥ २४ ॥ परि मजमाजी भूतें अस-
ती । आणि मी नसें त्या भूतीं । तींही मजमाजी नसती ह्मणे श्रीपती ।
यास दृष्टांत आकाशी वायु केंवी घडे ॥ २५ ॥ आकाशी वायु असे ।
वायूंतही आकाश वसे । आतां सादृश्य केंवी गवसे । दृष्टांतीं आणि दाष्टां-
तिर्की ॥ २६ ॥ “ आतां भूतभृच्च च भूतस्थो ” या चरणीं । पूर्वश्लोकीं भूतें
धरोनि भूतीं नसे ह्मणे चक्रपाणी । इतकिया दृष्टांतीं वाणी । योजावी तरी
योजेना ॥ २७ ॥ कीं आकाश वायूतें धरी । आणि असेच त्या समीरीं ।
गगन समीरीं नसे यापरी । न घडे तो न लगे दृष्टांत ॥ २८ ॥ आतां वारा
चळेना गगनीं । तेव्हां गगनच असे वारा नसे ह्मणोनी । दृष्टांत साधिला

ऐसा दांत चावुनी । तरीही व्यर्थ ॥ २९ ॥ कीं चळेना वायु जेधवां ।
 बारा नसे जरी झणावा तेधवां । तरी विंजणा हालतां मानव । त्वचेस ला-
 गे तो उपजला कोठेनी ॥ ६३० ॥ जें तरंगरूप जळ । तेंचि जळ झणावें
 अचळ । जो स्थिर तोचि चंचळ । वारा गगनीं सर्वदा ॥ ३१ ॥ आणि
 “ यथाकाशस्थितो नित्यं ” झणोनी । अचळ वायुही या नित्यशब्दें करोनी ।
 वेतला कीं न हाले तेधवांही गगनीं । नित्य असे ॥ ३२ ॥ अचळ वारा न
 दिसे । तथापि तो गगनीं असे । भूतग्राम ऐसा वसे । तरी न झणावें कीं
 भूतें हीं नसती मजमाजी ॥ ३३ ॥ अकळ वायु गगनीं अचळ । तैसीं भूतें
 ब्रह्मीं झणतो सकळ । ऐसें झणावें तरी जो नव्हे चंचळ । असेच गगन
 त्यांत तोही गगनीं असेच ॥ ३४ ॥ कीं भूतें जैशों त्यांत असती । तो नसे
 झणावा तैसा भूतीं । अचळ वायु न कळे तरी व्यापकगती । आकाशचि
 असे त्या वायूत ॥ ३५ ॥ तेव्हां मी भूतीं नसें झणे ऐसें । हें दृष्टांतीं साधे-
 ल कैसें । कीं ब्रह्मीं भूतांचें असणें जैसें । तैसें अकळ वायूचें असणें आका-
 शीं ॥ ३६ ॥ आतां भूतेंही झणे मजमाजी नसती । यास अकळ वायु
 गगनीं नाही न झणवे येरीती । कीं जरी ब्रह्मीं भूतांची वसती । जो अचळ
 न कळे त्या वायूसारिखीं लेखिलीं ॥ ३७ ॥ झणे भूतें हीं मजमाजी नसती ।
 तेव्हां सकळ वायु गगनीं नसे जरी येरीती । तरी अवश्य दृष्टांत हा मानि-
 ती । संत विवेकी शोधक ॥ ३८ ॥ दोहीपरि अघटित । पूर्वोक्त ज्ञानास
 न लागे हा दृष्टांत । कीं स्मृता अस्मृता भूतांचें अद्वैत । ऐसें अवधारीं
 झणजे ध्यान करीं झणतसे ॥ ३९ ॥ आणि वायूचीं रूपें दोनी । ये स्थ-
 लीं निरर्थक काय झणोनी । “ यथाकाशस्थितो नित्यं ” इतकिया वचनीं ।
 निर्वाह दृष्टांताचा होतसे ॥ ६४० ॥ ‘सर्वत्रगो’ आणि ‘महान्’ झणोनी । रूप
 वायूचीं दोनी । आणि दृष्टांत पूर्वोक्तास लागेना यावरुनी । स्पष्ट भगवद्भा-
 व हा नव्हे ऐसा श्लोकचि दाखितो ॥ ४१ ॥ सर्वभूतीं आत्मा ध्यावा । हा
 बोध ज्यास असेल ठावा । त्यालाचि हा संदेहही उठावा । कीं ध्यातां
 उरलीं तीं आत्मयांत कैसें पहावीं ॥ ४२ ॥ क्षुधा असेल ज्याला । अन्ना-
 ची इच्छा उपजेल त्याला । त्याच वरी कृपा अन्नदातयाला । उपजेल अन्न
 व्यावयाची ॥ ४३ ॥ त्यालाच त्या अन्नाचा रस । अनुभवास येतो सुरस ।
 तैसा हा अर्थही जगन्निवास । सर्वभूतीं भगवद्भाव ज्यास त्यालाचि देतसे
 ॥ ४४ ॥ या अनुभवाचा ज्यांस ठाव नसे । ते हा अर्थ काढितील कैसे ।
 लागेचि ना तेथें जैसें तैसे । गेले निर्वाहसा करुनियां ॥ ४५ ॥ पठौं “ सर्व

भूतस्थमात्मानं ” या श्लोकांत । सर्वभूतीं आत्मा सर्व भूतें आभ्यांत । तेथें सर्वघटीं जळ सर्वघट जळांत । बुडाले या दृष्टांतें हा अर्थ साधिती ॥ ४६ ॥ ऐसें हेत उरवूनि बोलती । प्रस्तुतीं मजमाजी भूतें मी नसें भूतीं । येथें फेस आणित्वा दृष्टातीं । असे भगवद्भाव भूतीं तरी हें कळें ॥ ४७ ॥ प्रस्तुतीं त्या टीकेचे भक्त अत्यंत । ते येथें झणतील एकदेशी दृष्टांत । तरी आकाश जड चित्स्वरूप भगवंत तेथें एकदेशी झणावें ॥ ४८ ॥ भूतें मजमाजी त्या भूतीं । मी नसें तींही मजमाजी नसती । असोनि नसणें इतकी तों रीती । दृष्टांताची मिळावी ॥ ४९ ॥ जळामाजी फेंस दिसे । परि फेसीं जळ नसे । जिहीं इतकें तरी साधिलें तेचि कैसे । हा दृष्टांत तिकडे लाविती ॥ ५० ॥ वायु आकाशीं वसे । परि आकाश वायूंत नसे । ऐसा फेंस जळासारिखाही न दिसे । दृष्टांत येथें ॥ ५१ ॥ भूतें असोनि नसती । हें मुख्य साधितो येथें यदुपती । तो नवरा सोडोनि मिरवती । बराडी व्यर्थ ॥ ५२ ॥ अधिष्ठान असे सत्य । विवर्त भासे असत्य । ऐसे कोटि दृष्टांत सोडोनि अगत्य । काय हाच दृष्टांत सर्वज्ञास आठवला ॥ ५३ ॥ भगवंत झणा वेडा । अथवा त्या टीकेची श्रद्धा सोडा । गीता सोडोनि व्यर्थ पवाडा । गोष्टींचा वाचणें तरी वाचा गोड गोष्टी ॥ ५४ ॥ गीता जाते पश्चिमेकडे । टीका चढे पूर्वदिशापर्वताचे कडे । दोहीस हात लाविती बापुडे । अर्थ सांपडे केंदी तथां ॥ ५५ ॥ दृष्टांत लागला कोणे अंशीं । कीं उरल्या साम्बास मानावें एकदेशी । सर्वज्ञ तत्त्व उपदेशी । दृष्टांत अयोग्य तो कां वोलेल ॥ ५६ ॥ भूतें मजमाजी असती । हे प्रथम गोष्टी बोलें श्रीपती । आकाशीं वायु ये रीती । दृष्टांत एके गोष्टीस मानावा ॥ ५७ ॥ तरी भूतें आपणांत नसती । हें सिद्ध करावया आदीं झणे असती । वरास लावाया आदीं आणिती । हरिद्रा जैसी ॥ ५८ ॥ दवडोनियां त्या वरा । हरिद्राच झणती नवरा । अंतरपट झणती धरा । नवरी आणि हरिद्रा यांमाजी ॥ ५९ ॥ भूतें असोनि नसती । हें सिद्ध करितो श्रीपती । या दृष्टांतें भूतें निश्चित असती । बळकटी होती या गोष्टीची ॥ ६० ॥ मी त्यांत नाहीं । तीं मजमाजी नसती कांहीं । उडाल्या या गोष्टी दोनीही । प्रथम गोष्टीस दृष्टांत हा देतां ॥ ६१ ॥ नसे गगन पवनीं । नसेच पवनही गगनीं । हें न घडे तेव्हां गेलिया उडोनी । दोनीही गोष्टी या दृष्टांतें ॥ ६२ ॥ भगवंतीं असतीं भूतें । भूतीं नसावें भगवंतें । पुन्हां भूतेंही भगवंतीं नसती ऐशा दृष्टांतें । हा अर्थ साधावा ॥ ६३ ॥ येथें तत्त्व दावूनी अपरोक्ष । भगवद्रूप दावी प्रत्य-

क्ष । हातींच्या कांकणास कोण दक्ष । अपेक्षी आरसा ॥ ६४ ॥ झणोनि
 बिना दृष्टांत । तत्त्व दावी भगवंत । अपरोक्षानुभवासही अशक्य अत्वंत ।
 तेविषयीं दृष्टांत हा दावी ॥ ६५ ॥ कीं जाला अपरोक्ष साक्षात्कार । मग-
 वरूप देखे चराचर । तरी अशेष विद्व निरंतर । न दिसे त्या ॥ ६६ ॥
 एक ईश्वरच हें जाणे । ज्ञानियास सर्वही ब्रह्म इतकेंच बाणे । विद्वरूप
 दावितां पार्थासि झणे । कीं या दृष्टीनें मातें पाहें न शकसी ॥ ६७ ॥ हेऊ-
 नियां दिव्य दृष्टी । मग एकांचि दाविली सर्व सृष्टी । अपरोक्ष उपदेश क-
 रणावृष्टी । असोनि दिव्यदृष्टींच दाविलें विद्वरूप ॥ ६८ ॥ पावला अप-
 रोक्ष साक्षात्कार पार्थ । प्रथम ओकीं विद्वरूपी हा स्पष्ट अर्थ । या नवमीं
 तो समर्थ । पाहें पाहें झणतसे ॥ ६९ ॥ राजा सकळ विद्यांचा । राजा
 सकळ गुह्यांचा । ज्ञानविज्ञानसहित सांगतो झणे स्ववाचा । आणि पाहें
 झणोनि साक्षात्कारें दाखवी तें ॥ ७० ॥ एवं अपरोक्षसंपन्न पार्थ । तथा-
 पि विद्वरूप या दृष्टीं न दिसे यथार्थ । झणोनि सिद्ध होतो अर्थ । कीं न
 स्मरती तींही भूतें ये रीती पाहें आपणांत ॥ ७१ ॥ कीं चंचळ आणि अच-
 ळ । द्विविधही एकाच गगनीं अनिल । तैसीं स्मृतें अस्मृतें भूतें सकळ ।
 एकाच निर्धर्मा स्वात्मयांत अवधारीं ॥ ७२ ॥ कीं अवधारणें बुद्धीचे
 शिरीं । परि तें तेजें दृष्टी प्रकाशे यापरी । आत्मयाकरितां सचेतन होतां
 चराचरीं । तो आत्मा पवन गगनीं ये रीती ॥ ७३ ॥ सूर्यतेजें प्रकाश
 पावे । ते दृष्टी तेजावरी धावे । धांवतां तेज उरलें न झणवे । वेगळें तेज
 सूर्याचें ॥ ७४ ॥ तेजांत जेथवरी धावे दृष्टी । तेथवरी देखे त्या तेजें प्रका-
 शली सृष्टी । पुढें तेंच तेज तेचि सृष्टी न दिसतां कष्टी । तदर्थ कोण होय
 ॥ ७५ ॥ आत्मयांन प्रकाशली बुद्धिदृष्टी । आत्मप्रकाशित चित्तें स्मरे
 त्यांत सृष्टी । उरला आत्मा आणि सृष्टि तदर्थ कष्टी । न कळे आत्मत्वे
 झणोनि कां व्हावें ॥ ७६ ॥ तोचि आत्मा उरला जैसें गगन । तेचि सृष्टी
 उरली गगनीं जैसा पवन । सर्वत्र आपण सर्व आपणांत ऐसें समाधान । या
 ओकीं केलें ऐसें अवधारीं झणोनी ॥ ७७ ॥ उदंड टीकाकार जाले समर्थ ।
 परि या ओकांचा अचुबितार्थ । या यथार्थदीपिकेनेंच प्रगटला यथार्थ । अनन्व-
 शरणगतिप्रतापें ॥ ७८ ॥ मंगलाचरणीं सुद्रदेवता । त्यांस कठीण अत्वंत
 हे गीता । विना गीताकार अनंता । कोण टीकाकार टीका करील गीतेची
 ॥ ७९ ॥ अद्वैताच्या आभयें । ब्रह्मचि सर्व देवता या निधयें । आशीं झाली

जगद्गुरु स्वयं । ऐसैं मानूनि वर्म चुकले भक्तीचें ॥६८०॥ ब्रह्म सर्वत्र सम ।
 तरी घरची बटिक काय नव्हे ब्रह्म । कां तीचें श्रवणकीर्तन न करावें परम ।
 कां मंगलाचरण तीचें करूं नये ॥ ८१ ॥ देवता विघ्न हरी । तेचि मंगलाचरणीं
 वंदावी कां परी । एवं ब्रह्म सर्व परि उंच नीच पायरी । एक एकाची उ-
 णाधिभेदें ॥ ८२ ॥ एवं ईश्वरोपाधियुक्त निर्गुण । तेचि एक भजावें
 सगुण । हे न कळोनि गीताप्रोक्त खूण । तक्र पिती दुग्धद्वणोनी ॥ ८३ ॥
 असोत त्या गोष्टी । अनन्यभक्तीवांचूनि दृष्टी । गीतार्थ न पडे वृथा कष्टी ।
 टीकाकार जाले कितीएक ॥ ८४ ॥ हें परटीकादूषण । आणि स्वटीकाभूषण ।
 अभिमानें किंवा न्यायें हें विचक्षण । पाहोत पूर्ण दीर्घदृष्टी ॥ ८५ ॥ न करितां
 मृषा जडाचें रूप । न कळे सत्य चित्स्वरूप । शास्त्रविरुद्ध पक्ष विरूप ।
 न दुषितां नव्हे रूप अर्था यथार्थाचें ॥ ८६ ॥ श्रोते हा सिद्धांत यथार्थ ।
 परिसोनि तेही देखतील अर्थ । त्या बाधितार्थी श्रद्धा धरोनि व्यर्थ । व्य-
 च्छेतील तत्त्वापासूनी ॥ ८७ ॥ यालागीं ते अर्थ बाधित । अगत्यस्थळीं दूषूनि
 हा अबाधित । अर्थ बोलावा लागतो हेंही भगवंत । कां ऐसैं करितो तो
 जाणे ॥ ८८ ॥ सिद्धांत होतां यथार्थ । सहज उडती कित्येक अर्थ । ते दूषूनि
 कां व्यर्थ ग्रंथ । अत्यंत वाढवावा ॥ ८९ ॥ येथवरी राजविद्याप्रकरण ।
 प्रत्यक्ष हें भगवद्रूप ऐसैं विवरण । जालें आतां जगद्व्यचरण । काय बोलेल
 तें पहावें ॥ ९० ॥ सा श्लोक या अध्यायांत । बोलिला ऐसे भगवंत । राज-
 विद्याप्रसंग येथपर्यंत । अनन्यशरणें वाखाणिला ॥ ९१ ॥ यांत प्रथम
 श्लोक दोनी । राजविद्या अत्यंत थोर ते सांगतो द्वणोनी । तिसरिया श्लोकीं
 ज्या धर्मावांचूनी । हें प्राप्त नव्हे वर्णिलें त्याचे अश्रद्धान ॥ ९२ ॥ पुढें जें
 राजगुह्य होतें बोलणें । तें दो श्लोकीं नारायणें । बोलोनि ये रीती आपणातें
 अवधारणें । द्वणोनि या एका श्लोकीं तें निरूपिलें ॥ ९३ ॥ ऐसी षट् श्लोकीं
 बोलिली । प्रत्यक्षही भगवद्रूपाची किल्ली । प्रकट करितां नाहीं उरली । उरी
 कांहीं गुह्य बोधाची यापुढें ॥ ९४ ॥ अशेष गेलें द्वैत । विवर्तें परम अद्वैत ।
 प्रत्यक्ष जडभागही भगवंत । ऐसैं विवर्तें ॥ ९५ ॥ प्रत्यक्षही हें भगवद्रूप
 देखे अर्जुन । याचें नांव पूर्वी बोलिलें विज्ञान । आणि भूतें दिसोनि नसती
 हें ज्ञान । या ज्ञानेचि विज्ञान हें होय ॥ ९६ ॥ द्वणोनि विज्ञानासहित ।
 ज्ञान सांगेन द्वणे भगवंत । आणि या ज्ञानाचें साधन अत्यंत । भागवतधर्म
 ॥ ९७ ॥ द्वणोन याच्या धर्माचे अश्रद्धान । तें न पावोनि मातें श्रद्धाहीन ।
 मृत्युसंसारमार्गी बद्धत जन । परतले ऐसैं मार्गे बोलिला ॥ ९८ ॥ हव

बिना भगवद्भजन । सर्वथा नव्हे आत्मज्ञान । त्यांत कोणी मुमुक्षु जन ।
 आत्मा कळतां सगुण सोडिती ॥ ९९ ॥ ते क्लेश अधिकही पावले । तथापि
 मुक्त तों जाले । जे ज्ञानें सगुण भजों लागले । ते पावले या भगवत्प्रबो-
 धातें ॥ १०० ॥ परंतु होय आत्मज्ञान । त्यास साधन भगवद्भजन । त्या भग-
 वद्भजनीं अश्रद्धान । ते पदतमूर्ख संसारीं परतले ॥ १ ॥ मातें न पावोनि
 ते परतले । ऐसें मार्गे श्रीकृष्ण बोले । एवं आत्मस्वरूप कृष्णास पावले ।
 ते न परतले कदापि ॥ २ ॥ त्यांत कोणी धरिलें निर्गुण । काणी निर्गुणज्ञानें
 भजती सगुण । परि स्वरूपातें पावले ते निपुण । न परतती कोणीही ॥ ३ ॥
 हा सिद्धांत जाला केवळ । परंतु एका संशयाचें हें स्थळ । कीं प्राप्त होतो
 प्रलयकाळ । ब्रह्मीं मिळे सर्वही ॥ ४ ॥ कीं सूर्य शोषी थिहर जळें । त्यांत
 सूर्याचीं प्रतिबिंबें केवळें । तीं सूर्यांत मिळती सकळें । प्रलयीं ब्रह्मां उपा-
 धिसहित ये रीती ॥ ५ ॥ प्रलयीं उपाधिसहित जीव । मिळती उरें निर्गुण
 स्वयमेव । तेथोनि पुनः होतसे उद्भव । उपाधीचा आणि जीवाचा ॥ ६ ॥
 ऐसे ब्रह्मीं पावले । ते जेव्हां परतले । तेव्हां हेही जरी ज्ञानी भले । तरी पर-
 ततीच ऐसें द्यणावें ॥ ७ ॥ ते कां परतती ब्रह्म पावोनी । हे कां न येती
 परतोनी । ज्ञानी आणि अज्ञानी । ब्रह्मचि होती प्रलयीं दोघेही ॥ ८ ॥ एवं-
 च न पावले मातें । ते परतले ऐसें बोलिलें भगवंतें । तरी तेही प्रलयीं तथा-
 तें । पावती निश्चत ॥ ९ ॥ जे पावले ते न परतती । तरी हेही प्रलय-
 काळीं पावती । जरी हे पावोनि परतती मागुती । तरी तेही परतती द्यणावें
 ॥ १० ॥ पावोनिही परतणें घडे । तेव्हां भगवंत बोलिला तें उडे । कीं
 मातें न पावोनि पडे । मृत्युसंसारमार्गांत ॥ ११ ॥ न पावतां जेव्हां पर-
 तले । तेव्हां न परतती जे पावले । ऐसें दाटुनि भगवंत बोले । येथें उडाली
 ते गोष्टी ॥ १२ ॥ प्रलयीं ब्रह्म केवळ । पावती जीव सकळ । तेव्हां हे
 गोष्टी निष्फल । कीं पावले ते न परतती ॥ १३ ॥ एवं पूर्वपक्ष सबळ । हा
 परि हरूं पाहे मेघनीळ । प्रलयसृष्टिप्रकरणारंभमूळ । पूर्वपक्ष ऐसा
 वर्णिला ॥ १४ ॥ कीं प्रलयीं सर्वही ब्रह्मस्वरूपी । मिळती हें अन्यथा नव्हे
 कदापी । पुनरावृत्तिहेतु तथापि । त्यास असे तो बोलतो या श्लोकीं ॥ १५ ॥

॥ श्लोक ॥ सर्वभूतानि कौंतेय प्रकृतिं यांति मामिहाम् ।

कल्पक्षये पुनस्तानि कल्पास्तै विसृजाम्यहम् ॥ ७ ॥

॥ टीका ॥ अग्नं कुंतीस्रता माझी प्रकृती । जी करी प्रलयोत्पत्ती । कीं
 भूतें तीतें पावती । कल्पक्षयीं याकारितां पुनर्भव ॥ १६ ॥ कल्पाचिया आ-

दिकाळीं तया । पुनः निर्मितो धनंजया । मज न पावोनियां जया । प्रलयीं
 पावणें प्रकृतीतें ॥ १७ ॥ माझीया प्रकृतीतें पावती । या गोष्टींत संशयनि-
 वृत्ती । कीं वीजांतूनि वृक्ष ये रीती । सृष्टिकाळीं उपजे प्रकृतीपा-
 द्यानि हा प्रपंच ॥ १८ ॥ तेव्हां उपाधि प्रकटती । जळें होतां प्रतिबिंबें दि-
 सती । जे प्रकृतीतें पावती । त्यांतें निर्मितो या भावें झणतसे ॥ १९ ॥
 ज्ञान नाही तयांतें । हें सूचवी झणतां सर्व भूतें । प्रकृतींत मिळती ते
 कीं जयांतें । अभिमान देहा जडाचा ॥ १२० ॥ आत्मा जिहीं ओळखिला ।
 जडभाग मिथ्या लेखिला । तिहीं तो नाहीच देखिला । प्रलयकाळ ॥ २१ ॥
 ते कां प्रकृतीतें पावती । ज्यांस बाणली ब्रह्मात्मत्वस्थिती । त्यांची गणना
 नसे सर्वभूतीं । मातें पावले ते ऐसे ॥ २२ ॥ एवं सकळ वेदवेदांत
 बोलती हाचि सिद्धांत । कीं ब्रह्म पावले जे भाग्यवंत । ते प्रलयीं न मिळ-
 ती प्रकृतीतें ॥ २३ ॥ उपाधि पावले ज्या प्रकृतीतें । ब्रह्मीं लय बोलिजे-
 तो तीतें । पुन्हा उदय बोलिला ते गुणवतीतें । सृष्टिकाळीं ॥ २४ ॥ प्रल-
 यकाळीं जें जें गिळी । सृष्टिकाळीं तें तें उगळी । लय पावती जैशीं तैशींच
 सगळीं । सृष्टिकाळीं प्रकटती ॥ २५ ॥ प्रलयकाळीं मिळालीं तीतें । तीं
 सर्वही झगावीं भूतें । प्राकृतें पावती प्रकृतीतें । ब्रह्म पावले ते ब्रह्मज्ञ ॥ २६ ॥
 ज्यांची अविद्या गेली । जिहीं ब्रह्मीं ब्रह्ममय बुद्धि केली । ब्रह्मींच ते त्यां-
 ची निमाली । बुद्धिलहरी आनंदसिंधूत ॥ २७ ॥ जोंवरी प्रारब्धाचा वारा ।
 तो बुद्धिवृत्ति जडतरंगाकार । होत होत्या तो सरतां सारा । लहरी बुद्धी-
 चीही निमाली ॥ २८ ॥ बुद्धीच जीवोपाधी । ते ब्रह्मीं मिळे प्रलयाआधीं ।
 तरी चिदंशास मग कधीं । प्राप्त नव्हे जीवत्व ॥ २९ ॥ दिनांतीं लय
 मृगजळाचा किरणीं । प्रकृतीऐसी मिळे निर्गुणीं । ज्याचा उपाधि तिच्या
 त्रिगुणीं । न मिळे तो सृष्टिकाळीं उपजेना ॥ ३० ॥ घट फुटे नासे जल ।
 त्यांत कैलें प्रतिबिंबे सूर्यमंडळ । अविद्या नाशितां अविद्यामूळ । उपाधि
 नासे न मिळे प्रलयीं प्रकृतीतें ॥ ३१ ॥ अविद्या आहे ज्यांची । प्रलयीं प्र-
 कृतीतें बुद्धि त्यांची । मिळे ते सृष्टिकाळीं प्रकटतां जीवाची । जीवदशा
 मागुतीं प्रगटते ॥ ३२ ॥ त्यांस भूतें शरीरें । आत्मा वाटती चराचरें । झ-
 णांनि त्यांस एकसरें । सकट भूतें झणे श्रीकृष्ण ॥ ३३ ॥ आतां क्रममुक्ति
 ज्याला । प्रलयकाळीं ब्रह्मयासह मोक्ष त्याला । परि अविद्यानिवृत्ति करू-
 नि असे जाला । ब्रह्मात्मबोध ॥ ३४ ॥ जीवोपाधि ब्रह्मयाचा । ब्रह्मीं मिळे
 तैसाच त्यांचा । प्रकृतींत न मिळे ज्यांला सचा । आत्मा उपाधि मृषा ज-

डावेगळा विंदित ॥ ३५ ॥ एवं च अज्ञानयुक्त उरले । ते प्रकृतीतें पावले ।
 तेचि येथें बोलिले । सर्व भूतें द्वाणोनी ॥ ३६ ॥ कल्पक्षयीं प्रकृतीतें मिळ-
 ती । त्यांस कल्पादिकाळीं द्वाणे जगत्पती । मी निर्मितों कीं मातें पावती ।
 निर्मित नसें तयां हा भाव ॥ ३७ ॥ द्वाणतां कल्पक्षय सूचवी महाप्रलय ।
 कल्पादि शब्दे मायेचा उदय । तो प्रथम सृष्टिकाळ ॥ ३८ ॥ कल्प शब्दे
 ब्रह्मयाचा दिवस । द्वाणोनि दिनप्रलय दिनसृष्टि यास । द्वाणों नये कीं सर्व
 शब्दार्थरस । वायां जातो या अर्थे ॥ ३९ ॥ हेतां महाप्रलय । तोही
 ब्रह्मयाचा समाप्तिदिन होय । आणि मायेचा जो उदय । तो प्रथम दिवस
 कल्पाचा ॥ ७४० ॥ ऐसा करावा अर्थ । अन्यथा सर्व शब्द हेतो व्यर्थ ।
 आणि अष्टमीं दिनकल्प लय उदय पार्थ । सांगतां समजला त्याचीहि पुनरु-
 च्छी ॥ ४१ ॥ आणि लोकत्रयाचाच क्षय । होय होतां दिनप्रलय । सर्वांही
 भूतांचा लय उदय । तो नव्हे हें सर्व शब्दे अति स्पष्ट ॥ ४२ ॥ एवं प्रकृती-
 तें पावती । त्यातें पुन्हा निर्मितों द्वाणे श्रीपती । यावरून मातें पावतां न
 परतती । सूचवी हें समाधान ॥ ४३ ॥ आतां यानंतर श्लोक । तो कां बो-
 ले उत्तमश्लोक । त्याचें निमित्त सुज्ञ लोक । पारसित आदीं ॥ ४४ ॥ पूर्व-
 श्लोकीं भगवंतें । ऐसें बोलिलें कीं सर्वभूतें । कल्पक्षयीं प्रकृतीतें पावती त्यां-
 तें । मी कल्पादिकाळीं निर्मितों ॥ ४५ ॥ लय पावती प्रकृतीत । आणि
 मी निर्मितों द्वाणतो भगवंत । कीं सत्ता तेथें निश्चित । ईश्वरत्व बोलार्थे
 ॥ ४६ ॥ कीं शूर भांडोनि गड घेती । रायें गड घेतला द्वाणती । या भावें
 द्वाणे जगत्पती । मी निर्मितों द्वाणोनी ॥ ४७ ॥ तथापि अकर्ता आपण । सृ-
 ष्टि स्थिति संहार हा प्रकृतिगुण । अधिष्ठान आपण निर्गुण । हे समस्त
 विवर्त मायाप्रकृति माझी तीचे ॥ ४८ ॥ तथापि ते सत्ताहीन । आपण
 तीचें अधिष्ठान । जेथें सत्ता तेथें ईश्वरत्व अर्जुन । समजे ऐसें बो-
 लतो या श्लोकीं ॥ ४९ ॥

॥ श्लोक ॥ प्रकृतिं स्वामवष्टभ्य विद्वज्जामि पुनः पुनः ।

भूतयाममिमं कृत्स्नमवशं प्रकृतेर्वशात् ॥ ८॥

॥ टीका ॥ अगा आपली प्रकृती । अधिष्ठाने तोतें मी जगत्पती । पुनः
 पुनः हा भूताचा ग्राम ये रीती । मी निर्मितों ॥ ७५० ॥ प्रकृति अधिष्ठानि नि-
 र्मितों द्वाणे । तों अर्जुनास खूण बाणे । विवर्ततें अधिष्ठी अधिष्ठान हें जाणे
 पात्र भगवत्कृपेचें ॥ ५१ ॥ रज्जु अधिष्ठी सर्पातें । शुक्ति अभिष्ठिते
 रुप्यातें । तंतु अधिष्ठी पटातें । घटातें मृत्तिका ॥ ५२ ॥ हे कार्यरूपिणी

प्रकृती । सूचवी मायाधिपती । प्रलयानंतर जगत्पती । योगनिष्ठा करी तेव्हां हे नसे ॥ ५३ ॥ रज्जुवरी सर्प दिसे । तेव्हां कीं द्रष्टा असे । कर्तयाविण न भासे । पट तंतूत घट मृत्तिकेत ॥ ५४ ॥ जे प्रलयकाळीं नव्हती । ते सृष्टिकाळीं कोठोनि आली प्रकृती । या गोष्टीच्या समाधानार्थ मायापती । “प्रकृतिं स्वां” ह्मणतसे ॥ ५५ ॥ कीं ते कारणरूपिणी । अगम्यत्वे तेव्हां होती निर्गुणी । मध्यान्ह टळतां किरणीं । जैसा असे जळभास ॥ ५६ ॥ वृक्षाचे पत्र पुष्प फळ पडे । तें अन्यत्र कोठें तरी सांपडे । मध्यान्ह टळतां कोणीकडे । जलाभास गेला ह्मणावा ॥ ५७ ॥ जरी ह्मणावा कीं नाश जाला । तरी दुसरे दिनीं कैचा आला । ह्मणावा आणीक उपजला । तरी नाश पूर्विल्याचा देखिला कोठें ॥ ५८ ॥ एवं जळाभास कालचा । ह्मणावा पक्ष हाचि साचा । परि प्रातःकाळीं भास त्याचा । लेशही मध्यान्हापूर्वी दिसेना ॥ ५९ ॥ तेव्हां किरणरूपे किरणीं । होतें ह्मणावें तें मृषा पाणीं । तैसी प्रकृति निर्गुणरूपे निर्गुणीं । सृष्टिकाळापूर्वी होती ह्मणावी ॥ ६० ॥ तेव्हां ते ह्मणों ये स्वप्रकृती । “प्रकृतिं स्वामधिष्ठाय” ह्मणोनि मायाधिपती । ह्मणे आणि तीतें अधिष्ठानीं मागुती । सृष्टिकाळीं निर्मितों भूतांतें ह्मणतसे ॥ ६१ ॥ एवं प्रकृतिपुरुष एक । हें सूचवी उत्तमश्लोक । प्रकृतिपुरुषव्यतिरेक । तो एकत्वकळाया अन्वये गुरु बोले ॥ ६२ ॥ एवं वाईट ते अविद्या । वरी सर्वथा ते ब्रह्मात्मविद्या । ऐक्यही न सोसे गुरुवराचा । प्रलयादिकीं ज्या ऐक्यांत अविद्या वसतसे ॥ ६३ ॥ ह्मणोनि मी देह । हा देहीं आत्मतेनें स्नेह । अविद्याजनित न तुटे संदेह । जडचैतन्यऐक्याचा ॥ ६४ ॥ ऐक्य जडचैतन्याचें । अन्वय ब्रह्मविद्येनें वडे तें साचें । अहंकारें देहा प्रतिविवाचें । ऐक्य तें ऐक्य ह्मणों नये ॥ ६५ ॥ ते अहंकाररूपें ग्रंथी । जडचैतन्यास हें सर्वां ग्रंथीं । प्रसिद्ध असे मोक्षपंथीं । ते गांठी पहिली छेदावी ॥ ६६ ॥ तथापि प्रकृति त्रिगुण । तेही प्रलयां निर्गुणीं निर्गुण । त्यांतही “प्रकृतिं स्वामधिष्ठाय” ह्मणतां खूण । कारण प्रकृतीची सूचवी ॥ ६७ ॥ ते अकस्मात प्रगटे निर्गुणीं । जळभास जैसा किरणीं । हे अनादि स्वशक्ति ऐसें चक्रपाणी । पुनः पुनः निर्मितो ह्मणतां सूचवी ॥ ६८ ॥ कीं प्रतिदिनीं जलाभास किरणीं । प्रतिसृष्टिकालीं माया निर्गुणीं । पुनः पुनः ह्मणोनि चक्रपाणी । प्रतिदिन मृगजळदृष्टांतें सूचवी ॥ ६९ ॥ कीं सृष्टीह्नि पूर्वकाळीं श्रुती । कांहींच नव्हतें ह्मणती । येथें भेदवादी बोलती । कीं ते काळीं कांहीं नव्हतें ह्मणतां असे तो काळ ॥ ७० ॥ तरी तें प्रलयशेष ब्रह्मच काळ । तेथें मिथ्या

द्वैतकाळाचाही नसे विटाळ । ह्मणोनि पुनः पुनः निर्मितो ह्मणे मेघनीळ ।
 दृष्टांत दिनदिनीं मृगजळाचा सूचवी ॥ ७१ ॥ सृष्टीहून पूर्वी निर्गुण । तेंचि
 काळ ऐसी खूण । ऋग्वेदीं श्रुतिमुखें ब्रह्म सगुण । बोलतसे ॥ ७२ ॥
 “ नासदासीन्नोसदासीत्तदानीं ” ह्मणोनी । हे श्रुति ह्मणे त्या काळीं कांहीं
 नव्हतें यावरुनी । ब्रह्मचि तो काळ हें ‘ तदानीं ’ । शब्देकरुनी श्रुति बोलें
 ॥ ७३ ॥ जरी ब्रह्मीं ते काळीं कांहीं । श्रुति ह्मणती नाही । तरी ब्रह्म एक
 आणि काळही । दुसरा एक सिद्ध होतो ॥ ७४ ॥ मागुती त्याहूनि अन्य
 कांहीं । पुढें श्रुति ह्मणे नाही । तों ह्मणतां पूर्वोक्त मागुतीही । काळच हा
 अर्थ सिद्ध होतसे ॥ ७५ ॥ “ तस्माद्दान्यन्नरः किंचनास ” । हे श्रुति शेव-
 टीं तच्छब्दे त्यास । जो ‘ तदानीं ’ ह्मणोनि बोलिला त्याच काळास । सूच-
 वोनि ह्मणे त्यावेगळें अन्य नसे ॥ ७६ ॥ एवं अखंड काळ ब्रह्म निर्गुण ।
 तेथें कालशक्ति माया त्रिगुण । प्रगटे सृष्टिस्थितिसंहारखूण । कालत्रया-
 ची तीकरितां ॥ ७७ ॥ ऐसे द्विविध काळ असती । पुढिलिया अध्यायां-
 तही जगत्पती । सांगेल सांगतां विभूती । द्विविधकाळ तेथें ॥ ७८ ॥ “ कालः
 कलयतामहं ” ह्मणोनी । “ अहमेवाक्षयः कालः ” ह्मणेल मागुती याव-
 रोनी । क्षयरूप अक्षयरूप काळ दोनी । सूचवील पुढें स्पष्टार्थही होणार
 ॥ ७९ ॥ एवं काळही नव्हे कारण । ब्रह्मीं प्रकृतीचें होतां चलन । ती
 करुनि द्रष्टा सगुण । सृष्टि निर्माण करितसे तो सृष्टिकाळ ॥ ७८० ॥ मिथ्या
 होऊनि मृगजळ । नव्हे जैसा रज्जुवरील व्याळ । कीं टळतां मध्यान्हका-
 ळ । द्रष्टा असे मृगजळ दिसेना ॥ ८१ ॥ जेव्हां द्रष्टा पाहे । तेव्हां रज्जु-
 वरी सर्प आहे । द्रष्टा पाहे तरी न राहे । मृगजळ टळतां मध्यान्ह ॥ ८२ ॥
 द्रष्टा पाहे तरी जेव्हां न दिसे । तेव्हां द्रष्टा न पाहे तरी असे । प्रतिसृष्टि-
 काळीं ऐसे । ब्रह्मीं लय उदय मायेचे ॥ ८३ ॥ माया प्रगटे प्रथम । तिच्या
 योगें सगुण होय ब्रह्म । तेथवां द्रष्टृत्वधर्म । आणि इच्छा सृष्टीची तेथवां
 ॥ ८४ ॥ तेव्हां अधिष्ठानि ते प्रकृती । स्वयें अधिष्ठान तिचें जगत्पती ।
 सृष्टीकरितां उत्पन्न होती । भूतें स्थावर जंगमे ॥ ८५ ॥ जिव्हेनेंच जिव्हा
 ह्मणे । तो जिव्हेस आपणासही द्रष्टा जाणे । जिव्हा आपणास त्यास दोही-
 सही नेणे । मायेनें ईश्वर द्रष्टा मायेचा ये रीती ॥ ८६ ॥ मायेनेंच मायेस
 आपणास पाहे । तीबांचूनि निर्धर्म जो आहे । तो निर्गुणीं निर्गुणच होऊनि
 राहे । सृष्टिकाळापूर्वी कारणीं आपल्या ॥ ८७ ॥ एवं बीजांत वृक्ष वसे ।
 ऐसी सृष्टीहूनि पूर्वी प्रकृती असे । तें जडकारण तिचेंहि कार्य दिसे ।

वृक्षबीजांतूनि उपजे जे रीती ॥८८॥ ते ब्रह्मीं ऐसी कीं किरणीं जैसें जळ ।
 कीं ब्रह्मरज्जूंत ते जैसा व्याळ । कीं सागरीं जैसें कळोळ । तैसें कार्य हें
 विश्व ब्रह्मीं त्याकारण प्रकृतीचें ॥ ८९ ॥ “प्रकृतिं स्वामधिष्ठाय ”
 ह्मणोनी । प्रकृति भिन्न नसे ऐसें स्वशब्दें करोनी । सृचवी कीं कार्य कारणा-
 वस्था दोनी । प्रकृतीच्या मज वेगळ्या नसती हा भाव ॥ ९० ॥ ये रीती
 हा भूतग्राम । पुनः पुनः निर्मितों ह्मणे घनदयाम । नाना रूप नाना नाम ।
 सकळ भूतग्राम मी निर्मितों ॥ ९१ ॥ प्रतिबिंब जीवांश त्यासहित ।
 स्थावर अथवा जंगम शरीर तें भूत । त्यांचा ग्राम समुदाय ह्मणे भगवंत ।
 पुनः पुनः ये रीती निर्मितों ॥ ९२ ॥ निर्मितों प्रकृतीतें अधिष्ठूनी । आणि
 पुनः पुनः ह्मणोनी । सचवी या दों गोष्टींकरोनी । अनादित्व प्रकृतीचें
 ॥ ९३ ॥ आतां प्रकृति पुनः पुनः प्रगटते । तरी तेच प्रगटो भूतसृष्टि कां
 होते । शंका ऐसी ये स्थळीं येते । ते चतुर्थचरणीं परिहरतो ॥ ९४ ॥
 ॥ चतुर्थचरण ॥ अवशं प्रकृतेर्वशात् ॥ ॥ टीका ॥ अगा जो दुस-
 रिया एकास वश । स्वतंत्रपण नसे लेश । तयास ह्मणाव अवश । तरी
 अवश भूतग्राम हा ॥ ९५ ॥ कीं स्ववश असतां स्वतंत्र । तरी न उपजतां
 भूतग्राम हा विचित्र । तरी कोणास वश ज्यास्तव परतंत्र । भूतग्राम हा जरी
 ह्मणसी ॥ ९६ ॥ तरी अर्जुना हे अनादि प्रकृती । जे तुज सांगतों प्रस्तु-
 तीं । वश भूतें तीतें असती । अवश भूतग्राम यास्तव ॥ ९७ ॥ वश भूतें
 प्रकृतीतें । ह्मणोनि पुनः पुनः होती भूतें । मी अधिष्ठूनि तीतें । निर्मित असें
 ॥ ९८ ॥ अधिष्ठूनि निर्मितों ह्मणे । यांत आपलें अकर्तृत्व बाणे । पुनः सत्ता तेथें
 कर्तृत्व हेंही जाणे । स्वभक्त ऐसें बोलिला या श्लोकीं ॥ ९९ ॥ हें आयके
 धनंजय । तो मागुता सशंक होय । कीं जीवाच्या कर्माही हाचि निश्चय ।
 कीं प्रकृति अधिष्ठूनीच करिती जीवही ॥ १०० ॥ जीवत्वीही चिदंशतें । अक-
 र्तृत्व ऐसेंच येतें । तथापि बंधक होतें । कर्म तें ॥ १ ॥ जरी न कळे तरी
 चिदात्मा अकर्ता । प्रकृति करी स्वयें तो नव्हे कर्ता । तथापि जीवांस बंध
 ऐसी वार्ता । आयकावी याचियाही अकर्त्तपणाची ॥ २ ॥ या शंकेचा
 परिहार । करावया सर्वेश्वर । बोलतसे यानंतर । स्ववैराग्यसचक श्लोक हा ॥ ३ ॥

॥ श्लोक ॥ न च मां तानि कर्माणि निबध्नन्ति धनंजय ।

उदासीनवदासीनमसक्तं तेषु कर्मसु ॥ १ ॥

॥ टीका ॥ अगा धनंजया तींही । कर्म न बाधती मातें कांहीं । कीं मी
 आसक्त होत नाहीं । त्या कर्माच्या ठायीं कदापि ॥ ४ ॥ एक कर्ता एक

पारस्व । उगा उदासीन असे त्यासारखा । मी उदासीन असतो सखा ।
तुजसारख्या भक्ताचा ॥ ५ ॥ धनंजया द्विगोनी । ये स्थळीं या नांवें
करूनी । आळवी सूचवोनी । अर्थ ऐसा ॥ ६ ॥ कीं द्विगतां उदासीन ।
द्विणी घाबिरा होय अर्जुन । द्विगोनि सूचवी भाव महन । कीं तूं तरी अगा
धनंजय ॥ ७ ॥ मी सर्वत्र उदासीन । परि अकिंचनाच्या ग्रंथीचें धन ।
धनलोभी धन करी जतन । प्रेमपाशें ऐसें मज ते बांधती ॥ ८ ॥ प्रेम तेथें
मी वसें । धन अकिंचनाचें मी असें । तो रथीं सारथी होऊनि वैसे । घोडे
तुझे हांकित ॥ ९ ॥ मज ऐशा अकिंचनाच्या धना । तुवां जिंकिलें अ-
र्जुना । कीं तुजसारख्या आणिका सधना । लभ्य सर्वथा मी नव्हे ॥ १० ॥
जे अलभ्य लभ्य जालें । ते त्याणें द्विगोनें जिंकिलें । एवं धनंजय द्विगतां
या बोलें । मजचि जिंकिलें तुवां हें सूचवी ॥ ११ ॥ भाव हा कीं उदासी-
न । मी होय परि जे भक्तजन । त्यांच्या ठायीं मी जगज्जीवन । उदासीन
नव्हे सर्वथा ॥ १२ ॥ “ ये यथा मां प्रपद्यते ” । या श्लोकीं हे गोष्टी साधते ।
उदासीनताही जतन होते । भजती तैसा भजतो या स्वभावें ॥ १३ ॥
“ ये यथा मां प्रपद्यते ” या श्लोकें करोनी । “तां तथैव भजाम्यहं” द्विगोनी ।
चतुर्थाध्यायांत सिद्धांत जाला यावरोनी । उदासीन परि भजनानुरूप फळ
देतो ॥ १४ ॥ प्रस्तुतीं माझ्या पायीं आसक्त मन । त्यावरी मी नव्हे उदा-
सीन । द्विगोनि तुवां जिंकिलें धन । अकिंचनाचें धनंजया ॥ १५ ॥ भक्ता-
वेगळा अन्यत्र । आपण उदासीन सर्वत्र । द्विगोनि हें सूचवूनि द्विगे कम-
लनेत्र । धनंजया मी उदासीनें द्विगोनी ॥ १६ ॥ एवं जीवत्त्वाही चित्स्व-
रूपी । कर्तृत्व न लागे तथापी । वासना त्याची पापी । असे त्यांच्या बुद्धींत
॥ १७ ॥ बंध मोक्ष दोनी । उपाधीच्या शिरीं द्विगोनी । अहंकर्तृत्वाभिमा-
नी । बुद्धि जीवांची करी जीवांस कर्मबद्ध ॥ १८ ॥ जीवोपाधीस अज्ञान ।
द्विगोनी वासनायुक्त । त्याचें मन । जीवा तथा विना विषयांचितन । प्रवृत्ति
कर्मी घडेना ॥ १९ ॥ करिती वासनेनें ऐसें । उदासीन ते द्विगोनें कैसे ।
रजतरूपें शुक्ति दिसे । ते रजतार्थी रजतीं उदासीन कां होती ॥ २० ॥
विश्व विषयाकारें भासे । ते वासनावद्ध नव्हती कैसे । अज्ञानें विषयासक्त
ऐसे । वैराग्य कैचें त्यांतें ॥ २१ ॥ जे वैराग्यहीन । ते कर्मी नव्हती उदा-
सीन । यालागीं कर्म करिती बंधन । जीवांसी ॥ २२ ॥ आपण नित्य वि-
रक्त । द्विगोनी सृष्ट्यादि कर्मी नसे आसक्त । नित्य ज्ञानी मुक्त । उदासी-

ना सारिखा यालागीं ॥ २३ ॥ भगवच्छब्दीं वैराग्यगुण । तो भगवैश्व-
 ड्गुण । हे गोष्टी बोलतो आपण । भगवद्गीतेत ॥ २४ ॥ एवं कृपाळू स्ववै-
 राग्यगुण । समजोन भजोत भक्त निपुण । ह्मणोनि या प्रसंगसंगतीनें आपण
 वैराग्यगुण । आपला येथें बोलतो ॥ २५ ॥ कीं वैराग्यगुणयुक्त । सम-
 जोनि भजती भक्त । तेही होती विरक्त । हें चतुर्थाध्यायांत बोलिला ॥ २६ ॥
 चतुर्थाध्यायश्लोक ॥ न मां कर्माणि लिंपन्ति न मे कर्मफले स्पृहा । इति मां योभि
 जानाति कर्मभिर्न स बध्यते ॥ टीका ॥ ॥ हे मार्गेचि पूर्ण जाली । प्रस्तुत गोष्टी
 ऐसी आली । कीं वैराग्यगुणपूर्वक उपासना केली । तरी वैराग्यलभ्य होय
 त्यातें ॥ २७ ॥ यास प्रमाण हा चतुर्थाध्यायश्लोक । येथें ह्मणे उत्तमश्लोक ।
 कीं मज नव्हे कर्म बंधक । कर्मी स्पृहा नसे ह्मणोनी ॥ २८ ॥ स्पृहो कर्मी
 नसे यास्तव । मातें कर्मे न लिंपती ह्मणे देवाधिदेव । ऐसा आपलो गुण
 जाणे मानव । तोही कर्मी नव्हे बद्ध ह्मणतसे ॥ २९ ॥ एवं वैराग्यगुण
 जाणे । त्या भगवदुपासकासही वैराग्य वाणे । या चतुर्थाध्यायश्लोकांत ह्मणे ।
 उत्तरार्धी ऐसें भगवंत ॥ ८३० ॥ मज कर्मी नसे स्पृहा । जो जाणतो माझो
 वैराग्यगुण हा । तोही निस्पृह होतां त्या फलनिस्पृहा । कर्मबंध नव्हे हा अर्थ
 ॥ ३१ ॥ तोचि वैराग्यगुण । या नवमाध्यायांत नवमश्लोकीं सगुण ।
 श्रीकृष्ण बोलतो येथें खूण । पहावी जे या चतुर्थाध्यायश्लोकीं उत्तरार्धी
 ॥ ३२ ॥ ऐसेच षड्गुण । समजोनि भजे ब्रह्म सगुण । षड्गुणांश लाभे
 तोचि निपुण । भगवत्पदातें पावतो ॥ ३३ ॥ प्रसंग बोलिला गुण । त्या प्रसं-
 गाची हे खूण । कीं जीवत्वीही आत्मा निर्गुण । परि कर्मबंध त्यातें कर्मे होतसे
 ॥ ३४ ॥ तरी ईश्वरासही असेल बंध । त्याच्या परिहारार्थ हा नवम पद्यप्रबंध ।
 कीं मी उदासीन ह्मणोनी गंध । न लागे मातें कर्मबंधाचा ॥ ३५ ॥ त्या
 कर्माचीं कळें जरी । मी इच्छितों आसक्त होतों तरी । मजही बंध होता
 परी । अनादिवैराग्यगुणें नसे मज बंध ॥ ३६ ॥ मी अनादि विरक्त ।
 ह्मणोनि त्या कर्मी नसें आसक्त । जीवही कर्मबंधापासुनि मुक्त । होती
 फलासक्ति टाकतां हा भाव ॥ ३७ ॥ आतां यानंतर श्लोक । तो कां बोलें
 उत्तमश्लोक । त्याचें निमित्त सुज्ञलोक । परिसीत आदीं ॥ ३८ ॥ चित्तव-
 रूपीं कर्तृता । जीवासही नसे तरी बंधवार्ता । असेचि तैसा अकर्तृता । अ-
 सेल ईश्वराची ही ॥ ३९ ॥ ऐशिये शंकेचें स्थळ । देखोनि परिहरिता
 जाला मेघनीळ । कीं मी विरक्त उदासीनासारिखा केवळ । ह्मणोनि मातें
 न बाधती कर्मे ॥ ८४० ॥ कर्मी आसक्त न होणें । आणि उदासीनासारिखें

असणें । हाही गुणधर्म कीं निर्गुणपणें । ऐसा आपण ऐसैं न द्वाणावें ॥ ४१ ॥
ज्यास हा वैराग्यगुण । त्यास द्वाणवेना निर्गुण । आणि प्रकृतीचें तों अधि-
ष्ठानपण । निर्गुणातें ॥ ४२ ॥ तेव्हां जगाचें उपादानकारण । ब्रह्म तें
द्वाणावें निर्गुण । ज्यासि हे वैराग्यादि गुण । जगत्कारण न द्वाणवे त्या-
तें ॥ ४३ ॥ येथें संशय ये रीती । उपजेल हें जाणे जगत्पती । द्वाणोनि मी
सगुण जो मायाधिपती । तोचि जगत्कारण द्वाणतसे या श्लोकीं ॥ ४४ ॥

॥ श्लोक ॥ मयाध्यक्षेण प्रकृतिः सूयते सचराचरम् ।

हेतुनानेन कौतेय जगद्धपरिवर्तते ॥ १० ॥

॥ टीका ॥ अगा मी अध्यक्ष मायेचा धनी । अध्यक्षता न घडे निर्गु-
णी । युक्त होऊनि तिच्या सत्त्वगुणीं । धनी तिचा मी होतसें ॥ ४५ ॥ आ-
णि मज अध्यक्ष्याचाच योगें करोनी । प्रकृति चराचरसहित लोक तीनी ।
प्रसवे ते स्वयें प्रसवों न शके द्वाणोनी । मी सगुणत्वींही कुंतीसुता जग-
त्कारण ॥ ४६ ॥ या हेतूकरोनी । जग विविध होऊनी । वर्ततसे द्वाणोनी ।
कुंतीसुता मी सगुणत्वींही जगत्कारण ॥ ४७ ॥ कौतेय द्वाणजे कुंतीसुत ।
या नांघें गहनभावें आळवी भगवंत । कीं जननीपासुनि पुत्र उपजतो नि-
श्चित । परि ते प्रसवते स्वपतीच्या हेतूकरोनी ॥ ४८ ॥ पति द्वाणावा
केव्हां । कीं वाईल करील जेव्हां । तिच्याच योगें तेव्हां । पति तिचा
॥ ४९ ॥ ते जेव्हां वाईल जाली । त्यास पति द्वाणों लागली । आणि
त्याच करिता व्याली । विविध संतान ॥ ८५० ॥ येथें कुंतीसुता कौतेया ।
द्वाणे हा अर्थ सुचवावया । कीं प्रकृतियोगेंच धनंजया । अध्यक्ष मी
प्रकृतीचा ॥ ५१ ॥ आणि माझ्याच सत्तेकरूनी । प्रसवते चराचर द्वाणो-
नी । कौतेया द्वाणतां यावरूनी । सूचवी हा अर्थ ॥ ५२ ॥ याचा ऐसा
विचार । कीं ब्रह्ममायायोगेंच ईश्वर । तीपासुनि होतें चराचर । परि
संकल्पें त्याचि सर्वज्ञाचिया ॥ ५३ ॥ तिच्या योगेंच तीतें । ईश्वर प्रव-
र्तवी प्रकृतीतें । प्रजांचे धनें प्रजातें । वर्तवी जैसा भूपती ॥ ५४ ॥ प्रजांपा-
सोनि घेऊनि धन । त्या धनें ठेवोनि सेवक जन । प्रजा वर्तवी करी शासन ।
ऐसा प्रकृतिगुणें प्रकृति गुणातें वर्तवी ॥ ५५ ॥ लाखंड पिटायाचें साधन ।
लाखंडाचाच चिमटा अरणी घन । तैसा प्रकृतीतें वर्तवी जगज्जीवन । त्याच
प्रकृतीकरूनी ॥ ५६ ॥ एवं प्रवृत्तीचे भाग दोनी । एक ब्रह्म आपण
द्वाणोनी । या अखंड प्रत्ययें करूनी । निर्गुणीं सगुणत्व ॥ ५७ ॥ हा ईश्व-
र प्रत्यय । जो अविच्छिन्न अखंडानंदमय । सृष्ट्यादि शक्तीचा उदय ।

त्यापासूनि आणि लयही त्याच सगुणांत ॥ ६८ ॥ कीं तो लयकाळही
 सरे । तेव्हां अभाव साक्षित्व स्फुरे । कांहीं उरलें नाहीं ऐसें स्मरे । उपाधि
 ब्रह्मात्मप्रत्यय ईश्वराचा ॥ ६९ ॥ तेही माया पावे लय । तो योगनिद्रा-
 समय । पुन्हा ब्रह्म आपण झणोनि उदय । प्रथम त्याच मायांशाचा ॥ ८६० ॥
 तेथें ब्रह्म निर्गुण आपण । इतकेंचि मात्र स्फुरण । त्या स्फुरणीं सर्वज्ञपण ।
 भूतभाविव्यस्मरणरूप प्रगटतें ॥ ६१ ॥ ब्रह्म आपण ऐसें अखंड जाणे ।
 तेंचि मायायोगें ब्रह्मीं ईश्वरत्व बाणे । तेचि माया मी माया झणे । ब्रह्म-
 योगें ते शक्ति परदेवता शाक्तांची ॥ ६२ ॥ ब्रह्मात्मत्वाचें स्फुरण । तेथेंही
 वृत्ति माया आणि चैतन्य निर्गुण । मी माया येथेंही वृत्ति मायागुण । प्र-
 काशक तेंचि चैतन्य निर्गुण ॥ ६३ ॥ प्रथम स्फुरे ब्रह्म आपण । तो ईश्वर-
 र तें ब्रह्म सगुण । माया मी झणवोनि दूसरें स्फुरण । ते प्रकृति तो ईश्वर
 तिचा अध्यक्ष ॥ ६४ ॥ ईश्वरांशीं सर्वज्ञपण । मायांशीं जड सृष्ट्यादि-
 काचें स्फुरण । ते त्या अधीन ब्रह्म जो सगुण । आपण ब्रह्म झणे मायांशीं
 करोनी ॥ ६५ ॥ तो ती करोनी जे सृष्टी करी । ते होणारच तीपासूनि
 परी । त्यावांचोनि तिच्या कूसरी । न प्रगटती तिच्या स्वसामर्थ्ये ॥ ६६ ॥
 दुग्धांत असे घृत । त्याच पासोनि उपजे तें निश्चित । परि तावी विरजी
 मथी तदुचित । क्रिया जाणणार कारण त्या घृताचें ॥ ६७ ॥ अथवा जैसा
 लोहार । लोहाचेच करितो नानाकार । परि घडमोडीसाधनप्रकार । या
 लोहाचेचि सर्व ॥ ६८ ॥ लोहाचे सर्व आकार । लोहाचपासूनि उपजती ते
 प्रकार । तथापि लोहसाधनें युक्तचि लोहार । कारण झणावा ॥ ६९ ॥
 लोहाचपासोनि होती नग । मायेचपासोनि होतें जग । ते लोहारा-
 कारणाकरितांच परि योग । लोहसाधनाचा त्यापाशीं ॥ ८७० ॥ या
 लक्षणीं झणे श्रीपती । कीं चराचर प्रसवे तेच प्रकृती । परि मायायोगेंचि
 अध्यक्ष मी मायाधिपती । त्या मजकरितां झणे कीं तें प्रसवतें ॥ ७१ ॥
 एवं जगत्कारण निर्गुण । तेंचि आपण झणोनि ज्यास वाटे तो सगुण । तो
 सर्व जाणे झणोनि जगाचें द्विविधही कारण । ईश्वर झणावा ॥ ७२ ॥ ब-
 टास कारण माती । वटास सोडीना ये रीती । ब्रह्म सर्वत्र सर्वभूतीं । उपा-
 दान कारण तें झणावें ॥ ७३ ॥ तें निखळ निर्गुण । परि तेंचि मायांशीं
 जाणे । कीं ब्रह्म आपण । हा अखंडानुभव तें सगुण । सगुणचि उपादान
 कारण ये रीती ॥ ७४ ॥ घटीं सबाह्य माती । तैसें जमीं ब्रह्म तें आपण
 ये रीती । अनुभव ज्याचा तो मायाधिपती । उपादान कारण जगाचें कां तो

नव्हे ॥ ७५ ॥ आणि घटास कारण कुंभार । जो बडी घटाचा आकार ।
तो निमित्तकारण तैसा सर्वेश्वर । तोचि निमित्तकारण सर्वज्ञ ॥ ७६ ॥
भूत भविष्य जाणे सुजाण । जीव कर्मानुरूप भूतें करी निर्माण । देखीं
कुंतीसुता जाण । मी जगत्कारण झणे या श्लोकीं ॥ ७७ ॥ राजविद्यावि-
वरण । तें षट्श्लोकप्रकरण । तेथें आपणातें न पावतां जन्ममरण । पावती
झणून बोलिला ॥ ७८ ॥ तों संशयाचें देखिलें स्थळ । कीं सृष्टीहनि पूर्वी
ब्रह्मचि केवळ । तेव्हां ब्रह्मचि पावले सकळ । तरी पावले तेहि परतती
संसारिं ॥ ७९ ॥ याच्या परिहाराकारणें । सृष्टिप्रलयप्रकरण लागलें
बोलणें । तेथेंही नरास नारायणें । सूत्रप्राय बहुविस्तार सूचविला ॥ ८० ॥
संक्षेपें सविस्तर । अर्थ सूचवी सर्वेश्वर । श्रीकृष्णकृपापात्र चतुर । वि-
स्तार तितका समजला ॥ ८१ ॥ अन्यथा शब्द तों थोडे निपट । सृष्टि-
प्रलयाची बहुत खटपट । आणि अर्जुन जोडोनि अंजलिपुट । पुढें झणेल
विस्तारें ऐकिलें झणोनी ॥ ८२ ॥ विश्वरूपदर्शनार्थ । प्रार्थाल पुढें जेथें
पार्थ । तेथें झणेल कीं विस्तार म्यां यथार्थ । सृष्टि प्रलय तुजपासूनी ऐकि-
ले ॥ ८३ ॥ विश्वरूपाध्यायश्लोक ॥ भवाप्ययौ हि भूतानां भुतौ विस्तरशो
मया । त्वत्तः कमलपत्राक्ष माहात्म्यमपि चाव्ययम् ॥ ॥ टीका ॥ पुढें
होणार याची । प्रस्तुत उपयोगीं ते हे गोष्टी साची । कीं सृष्टिप्रलय विस्तारें
झणे सव्यसाची । तुजपासोनि म्यां ऐकिले दोन्ही ॥ ८४ ॥ एवं च गीता
सूचवी पदोपदीं विस्तार । परि तो बोलतां ग्रंथ बाढेल फार । झणोनि संक्षे-
परूप विचार । बहुत विस्तार बोलावा त्याचा बोलिजेतो ॥ ८५ ॥ हा
विस्तार वाचितील सज्जन । त्यांचें तृप्त नव्हेच मन । ते प्रतिपदीं करितील
नमन । त्याच सर्वेश्वरातें ॥ ८६ ॥ तृप्ति नव्हे पीतां अमृत । ये रीती हें
ऐकतील वाचितील संत । परि जे व्यासंगी आणि परमार्थीही रत । संक्षे-
पेंचि मथितार्थ प्रिय तयां ॥ ८७ ॥ ते ऐसें झणतील कीं । पदें थोडीं अ-
सोनि श्लोकीं । विस्तारें अर्थरचना इतकी । कां वाढवावी ॥ ८८ ॥ तरी
सृष्टीप्रलय । अतिसंक्षेपें बोले अव्यय । तें ऐकोनि झणे धनंजय । सृष्टि
प्रलय विस्तारें ऐकिलें झणोनी ॥ ८९ ॥ तेव्हां अर्थी जे भावार्थ । ते स-
मजला पार्थ । तरी विस्तारें ऐकिलें झणे यथार्थ । एवं गहन भावार्थ गीतेचे
॥ ८९० ॥ येथें सृष्टिप्रलयाविचार । बोलावे करून अतिविस्तार । परि
ग्रंथ बाढेल फार । झणोनि संक्षेपें वर्णिलें ॥ ९१ ॥ त्यांत जीं जीं संशयाचीं
स्थळें । त्यांचें समाधान मेवनीळें । सूचविलें तैसें कृपावळें । त्याच्या वा

खाणिले संक्षिप्त ॥ ९२ ॥ एवं उपादानकारण निमित्तकारण । दोनी जगाचीं स्वयें सगुण । ऐसें या श्लोकां नारायण । नरावतार अर्जुनातें उपदेशी ॥ ९३ ॥ ऐसा सर्वोत्कृष्ट सर्वेश्वर । तो करावया जीवांचा उद्धार । निमित्त करोनी भूभार । अवतरला भूतळीं ॥ ९४ ॥ कामें तरल्या गोपांगना । भय द्वेषें तारिलें कंसशिशुपालादिदुर्जनां । सारथ्यपणें अर्जुना । गीतोपदेशें जो तारी ॥ ९५ ॥ सकळ जनांचा उद्धार । हा परमात्मा करणार । परंतु दाटोनी जे बुडणार । ते ऐसे ॥ ९६ ॥ कीं दुर्योधनादि मूढ जन । न करिती त्याचें भजन । जो स्वयें परमात्मा भवभंजन । मनुष्य मानिती त्याला ॥ ९७ ॥ पांडुकुमर भीष्म विदुर । हे जाणती कीं हा सर्वेश्वर । दैवी संपत्तीचे पुरुष चतुर । इत्यादि भजती ॥ ९८ ॥ आझुरीसंपत्तीचे नर । ते महिमा न जाणती पामर । ह्मणोनि दोनी संपत्तीचे पुरुष सर्वेश्वर । बोलेल आतां ॥ ९९ ॥ त्यांत आसुरीसंपत्तीचे पुरुष । आपणावरी ठेविती दोष । तो प्रसंग परमपुरुष । बोलतसे याश्लो कीं ॥ १०० ॥

॥ श्लोक ॥ अवजानन्ति मां मूढा मानुषीं तनुमाश्रितम् ।

परं भावमजानन्ता मम भूतमहेश्वरम् ॥ ११ ॥

॥ टीका ॥ अगा जे कां मूढमती । ते मातें अवमानिती । कीं मनुष्यतनुची आकृती । तिचा आश्रय म्यां केला ॥ १ ॥ ह्मणोनि माझा अवमान । करिती ते मूढ जन । थोरास नीच्यासमान । मानणें अपमान तो हाचि ॥ २ ॥ मूढां तुच्छांस शक्ति किती । कां ते अपमान थोरांचा करूं शकती । त्यांस नीच्यासमान मानिती । हाच अपमान ॥ ३ ॥ थोरपण ठेवोनि गूढ । फिरे त्यास नीच मानिती मूढ । त्याचें श्रेष्ठत्व जाणती प्रौढ । ते गूढपणीं तो भाव त्याचा आठविती ॥ ४ ॥ एवं जो माझा परमभाव । कीं मी सर्वभूतांचा महेश्वर देवाधिदेव । तो माझा भाव ह्मणजे तें माझें अभिनव । रूप ते मूढ नेणती भूतांचे ईश्वर । ब्रह्मादि देव ज्यांच्या हातीं चराचर । त्यांहिहूनि समर्थ तो महेश्वर । मीच एक सर्वा भूतांचा ॥ ५ ॥ माझा तो भाव नेणोनी । हाही एक आद्यांसारिखा ह्मणोनी । मानिती मनुष्यतनुभाव माझा हा देखोनी । अवमानिती मातें ॥ ६ ॥ एवं द्विविधही जगाचें कारण । तों मी अवतरलों नारायण । हा परमभाव नेणोनि जे अवलक्षण । ते मूढ मनुष्यभावे अवमानिती हा अर्थ ॥ ७ ॥ येथें शकला अर्जुन । कीं दुर्योधनादिक दुर्जन । यांचिया विवेकाचे नयन । कां बांकीलें ॥ ८ ॥ आतां ते ह्मणावे

मूढ । तरी आझीही नेणों याचें ऐश्वर्य गूढ । परि नारदव्यासादि सर्वश
प्रौढ । जाणों त्यांच्या मुखें ऐकोनी ॥ ९ ॥ ऐसें हेही जाणती । मागुती
मनुष्यच यास दणती । कां जाली ऐसी नेणती । बुद्धि यांची ॥ १० ॥ उ-
द्योगपूर्वी थोर थोर मुनी । दुर्योधनातें हा सर्वेश्वर झणोनी । नात्र आ-
ख्यानं करोनी । विशद अत्यंत बोलिले ॥ ११ ॥ धृतराष्ट्र साक्षात्कारें
बाप । तो दुर्योधनातें याचा महेश्वरत्वप्रताप । सांगे झणे अपजय आणि
महत्ताप । आज्ञा या सर्वेश्वराची मोडितां ॥ १२ ॥ आइके इत्यादि गोष्टी ।
विश्वरूप सभेस देखे दृष्टी । जेव्हां धरावा कृष्ण झणोनि दुष्टी । विचार
केला ॥ १३ ॥ कर्ण दुःशासन दुर्योधन शकुनी । हें दुष्ट चतुष्टय मिळोनी ।
कृष्णास बांधितां पांडव जिंकिले झणोनी । विचार करुनि चार मांडिले
॥ १४ ॥ तेव्हां सभेंत सर्वत्र । मार्गे पुढें कृष्ण कमलनेत्र । धृतराष्ट्रास देऊनि
दिव्य नेत्र । दाखवी आणि दुर्योधनादिकांहीं ॥ १५ ॥ ऐसें जयांस कळे ।
कां त्यांची बुद्धि न वळे । मनुष्यरूप देखोनि खवळे । मनुष्य हाही झणो-
नी ॥ १६ ॥ ऐसी अर्जुनाची शंका । तत्काळ कळली शेषपर्यंका । याचें
निमित्तही श्रीवत्सांका । बोलणें लागलें ॥ १७ ॥ यावरोनि या वेगळेही
नर । वेद शास्त्र पुराणें वाचूनिहि पामर । अवतारमहिमा समजोनिही
आदर । न धरिती अवताररूपीं ईश्वराच्या ॥ १८ ॥ तेही ऐसेच रीती ।
श्रद्धा कळत कळत न धरिती । हें किमर्थ तरी यांचें त्यांचें जगत्पती ।
वृत्त मिसळोन सांगतो या श्लोकीं ॥ १९ ॥

॥ श्लोक ॥ मोक्षदा मोक्षकर्माणो मोक्षज्ञाना विचेतसः ।

राक्षसीमासुरीं चैव प्रकृति मोहिनीं भिताः ॥ २० ॥

॥ टीका ॥ अशा वरें वाईट दोहींचें निमित्त । केवळ हें आपुलें चित्त ।
त्याचें विपरीत होतां वृत्त । व्यर्थ होतें सर्वही ॥ २० ॥ आशा जयाची व्यर्थ ।
कीं प्रारब्धीं नाहीं तो पुरुषार्थ । आपणास होऊ झणोनि तदर्थ । मज टाकोनि
भजती क्षुद्रदेवतातें ॥ २१ ॥ आणि जें प्रारब्धीं असे । तें यथाकाळें फळ
दिसे । तदर्थ काम्यकर्म केलें तें बैसे । पुढें वचलेप बंधन करोनी ॥ २२ ॥
धनमानसंतानाकारणें सेवा । करोनी भजतो क्षुद्रदेवा । नसे प्रारब्धीं
तेभवां । आशा होते ते व्यर्थ ॥ २३ ॥ प्रारब्धानुरूप कपाळीं । होणार
होतें त्याकाळीं । जालें आणि या काम्यें पाडिला जाळीं । बंधाचिया ॥ २४ ॥
येच जन्मीं मज संतान । हो झणोनि करी भजन । तें पुढें जालें बंधन

१ पोरखेळ, २ लहान.

दोहीं परी ॥ २५ ॥ ये जन्मीं नव्हे परी । फळ होईल जन्मांतरीं । आशा
 व्यर्थ नव्हे झणावी यापरी । तरी खरीच गोष्टी हेही ॥ २६ ॥ परंतु सूकरा-
 दियोनी । जन्मांतरीं मज हो झणोनी । ये रीती तों त्याच्या मनीं । नव्हती
 आशा सर्वथा ॥ २७ ॥ बहु काळ नांदो झणोनी । प्रवेशला स्थिर मुहूर्ते
 करोनी । तों शृंखळा पायीं त्या सद्नीं । पडली शाश्वत बहु काळ
 ॥ २८ ॥ त्या स्थिरा मुहूर्ताची । फळसिद्धि तों जालीच साची । परि
 आशा नव्हती याची । ऐसें व्हावे झणोनी ॥ २९ ॥ प्रयत्ने देवता भ-
 जोनी । न मागे सूकरादि योनी । अथवा जन्मांतरीं फळ हो झणोनी । हेही
 न मागे ॥ ३० ॥ एवं च देवताभजन । करी इच्छी धन मान संतान । तें
 प्रारब्धानुरूप होतां सेवन । झणावे काय त्या देवांचें ॥ ३१ ॥ त्या देवें हें
 दीधलें । झणोनी याला जरी वाटले । तें याचें यास लभ्य होतां जालें ।
 व्यर्थ भजन त्या देवांचें ॥ ३२ ॥ यास न कळे हा अर्थ । तथापि आशेतें तो
 गोंवे व्यर्थ । याचा यास सांपडला पदार्थ । त्याची आशा वृथाचि ते जाली
 ॥ ३३ ॥ हें रहस्ये जन नेणे । त्यापासोनि आशा फळली झणे । परंतु साक्षी
 सर्वज्ञ जाणे । तो झणे मोघाशा झणोनी ॥ ३४ ॥ प्रारब्धीं फळ नसे ।
 ते मोघाशा तों त्यासही दिसे । जन्मांतरीं फळाचे फांसे । गळां पडती
 आशा वृथा करूनियां ॥ ३५ ॥ आतां पुढिले जन्मींच होयाचें फळ ।
 झणोनि आशा धरिली केवळ । तों पूर्वसंचित त्याहूनिही प्रवळ । जन्म
 शतही फळ तें न पावे ॥ ३६ ॥ तेही मोघाशाच तेव्हां मागुतीं । कीं देव
 न दे जे काळीं मागती । अथवा सूकरादि अधमा गती । पावोनि तें फळ
 जन्मांतरींच पावेल ॥ ३७ ॥ पुढिले जन्मीं क्षत्रिय । होईन झणोनि धरिला
 आशय । देवताभजनीं वृद्धनिश्चय । तपस्वी मोठा ॥ ३८ ॥ आणि कृ-
 त्तिका नक्षत्रीं कार्तिकमासीं । स्वामिदर्शनही घडलें होतें त्यासी । सप्तजन्म
 विप्रजन्मासी । जाणें तथा ॥ ३९ ॥ क्षत्रियत्व देतें देवताभजन । व्यर्थ
 तेव्हां स्वामिदर्शन । विप्र वेदपारंग सधन । होतां देवताभजन तें व्यर्थ
 ॥ ४० ॥ तो मातापितृभ्रात्रे चुकला । तेव्हां कोटि जन्म चांडाळ जाला ।
 दोहीं गतीतें विलंब लागला । व्यर्थ आशा दोहींची ॥ ४१ ॥ याचे पूर्व-
 पक्ष सिद्धांत । विशद बोलतां ग्रंथ वाढेल अत्यंत । एवं टाकोनि भगवंत ।
 ऐसे जे क्षुद्रदेवता भजवी ॥ ४२ ॥ युगांतरीं यागादि कर्मे केलीं । पुत्रादि
 फळे तत्काळ जालीं । तीं पूर्वपुण्येच फळा आलीं । हें पुढें फळ होणार

॥ ४३ ॥ कांहीं न करो याहुनी । काम्यकर्ता वरा ह्मणोनी । जैसें तैसें काम्यकर्मी जनी । प्रवर्तावे तात्पर्य शास्त्रकाराचें ॥ ४४ ॥ ते तत्काळ फळ बोलती । तत्काळ फळे जालीं ऐसेंही ह्मणती । जन्मांतरावांचुनि फळ नाही जाणती । तरी रुचि दाविती जनप्रवृत्तिनिमित्त ॥ ४५ ॥ बीजाचा होय तरुवर । फळ तेव्हां हें प्रत्यक्ष गोचर । कर्माचें फळ विना जन्मांतर । नव्हे सर्वथा ॥ ४६ ॥ हे मूढाकारणें प्रवृत्ती । शास्त्र बोलें कीं जे मोक्षमार्ग न जाणती । ते मुक्तिप्रदो मुकुंदा कां भजती । प्रस्तुतीं कळत इतर देवता भजती प्रसंग त्यांचा ॥ ४७ ॥ कीं ते मोघाशं ह्मणावे । सकामदेवतांतर उपासक गणावे । मोघकर्म ह्मणतां आणीकही जाणावे । निष्काम या वेगळे दोपरी ॥ ४८ ॥ एक टाकोनि कामना । निष्काम देवतांतरोपासना । कर्म करिती मोक्षार्थ तों होईना । एका मुकुंदावांचुनी ॥ ४९ ॥ एक उगीच निष्कामकर्म । करिती वर्णाश्रमोक्त धर्मे । तृतीयाध्यायांत बोलिलें त्या नेमें । विष्णुचरणीं न अर्पिती ॥ ५० ॥ “ यज्ञार्थात्कर्मणोऽन्यत्र ” । या श्लोकीं बोलिला कमलनेत्र । कीं विष्णूस न अर्पितां कर्ममात्र । बंध करी ह्मणोनी ॥ ५१ ॥ नव्हे मोक्ष न चुके बंध । निष्काम कर्मेही होय फळसंबंध । न लागे बंधाचा गंध । कर्म अर्पितां भगवंतीं ॥ ५२ ॥ चुकोनि तें वर्म । निष्काम अनुष्ठिती स्वधर्म । त्याणें बंधचि होतां कर्म । व्यर्थ जालें ॥ ५३ ॥ कीं ज्याकारणें केलें । तें जेव्हां नाहीं होऊनि आलें । तें व्यर्थ ह्मणावें जालें । मोघकर्म इत्यादि ॥ ५४ ॥ आतां मोघज्ञान । त्यांत दो प्रकारींचे जन । एक वेदश्रद्धाहीन । एक वेदाश्रित ॥ ५५ ॥ चार्वाक बौद्ध इत्यादि । यांस श्रद्धा नसे वेदीं । जे वेदप्रमाण आणि भेदवादी । भेद त्यांचे त्यात कितीएक ॥ ५६ ॥ कोणी इतर देवताभजन । करिती आणि अद्वैतही बोलती जन । मोघ त्यांचेही ज्ञान । कीं अपरोक्ष न फळे त्यातें ॥ ५७ ॥ शब्दज्ञानीच ते होती । कळली जरी आत्मानात्मविवेकरीती । न बाणे स्वरूपसाक्षात्कारस्थिती । भगवत्प्रसादावांचुनी ॥ ५८ ॥ श्रीमद्भागवतीं वारंवार । बोलिला असे हा प्रकार । न बाणे अपरोक्षसाक्षात्कार । साकार भगद्भवजनावांचुनी ॥ ५९ ॥ श्रीकृष्ण देवकीच्या उदरीं । ब्रह्मादि देवीं स्तविला नाना परी । तेथे ब्रह्मा आणि शंकरवैखरी । बोलें ऐसें या श्लोकीं ॥ ६० ॥ ॥ भागवतश्लोक ॥ सत्त्वं न चेद्धातरिदं निजं भवेद्विज्ञानमज्ञानभिदापमार्जनम् ॥ गुणप्रकाशैरनुमीयते भवान्प्रकाशते यस्य च येन वा-

गुणः ॥ ॥ टीका ॥ शुद्धसत्त्वं अवतार । देवा तूं करितोसि हा विचार ।
 बोलतां ब्रह्मा आणि शंकर । अग्रगण्य देवांत हे वदती ॥ ६१ ॥ कीं हें
 निजसत्त्व तुझे हरी । प्रगट न होय रामकृष्णादि रूपें जरी । अज्ञाननाशक
 विज्ञान तरी । नव्हे जनांतें जी देवा ॥ ६२ ॥ कीं भ्रवण कीर्तन । तुझ्या
 गुणांचें चिंतन । आणि सत्त्वमूर्तीचें भजन । न करितां मन निर्मळ न होय
 ॥ ६३ ॥ निर्मळ न होतां मन । नव्हे साक्षात्कार अनुभवज्ञान । तेव्हां न
 नासे अज्ञान । हा विचार मार्गे पुढें तेचि वदले ॥ ६४ ॥ या भावें ह्मणती
 या शोकीं हरी । सत्त्व तुझे न अवतरे जरी । अज्ञाननाशक विज्ञान तरी ।
 नव्हे कधीं ॥ ६५ ॥ आतां आपणास आपण । न जाणणें हें अज्ञानाचें ल-
 क्षण । आणि जड प्रकाशक आत्मपण । कळणें ज्ञान हें ॥ ६६ ॥ यास
 सत्त्वमूर्ती अवतार । कां लागले ह्मणावे तेव्हां हा विचार । व्यर्थ होतो
 ह्मणोन हा पूर्वपक्षप्रकार । परिहरिती ब्रह्मा आणि सदाशिव ॥ ६७ ॥ कीं
 जडतत्त्वं भेद तिहीं गुणांचें । स्वयें यातें प्रकाश केंचे । ऐसें असोनि प्रकाश
 यांचे । दिसती ज्या करितां तो आत्मा स्वप्रकाश ॥ ६८ ॥ ऐसें जड
 आणि जडप्रकाशक ज्ञान । हें नव्हे अपरोक्ष हा अनुमान । साक्षात्कार
 तेव्हां कीं मन । तन्मय होऊनि पाहे तयातें ॥ ६९ ॥ ज्याचा जो गुण ।
 तो त्या वेगळा ह्मणती निपुण । माझे त्याचें ह्मणावें तें तों आपण । नव्हे
 सर्वथा ॥ ७० ॥ प्रस्तुतीं अनुमानरीती । आत्मा जडावेगळा दाविती ।
 ज्याचा गुण ज्याकरितां ह्मणती । प्रकाशक तो ह्मणोनी ॥ ७१ ॥ जो आ-
 त्मयातें विचारितो । त्याचा देहादि गुण ज्याणें प्रकाशतो । तो त्यास आ-
 पला आत्मा ह्मणतो । हाही तर्क ॥ ७२ ॥ बुद्धि मन देह इंद्रियगण ।
 इत्यादि जो जो ज्याचा गुण । तो ज्याणें प्रकाशतो तो आत्मा हे खूण ।
 कळली तरी हा तर्क ॥ ७३ ॥ तो आत्मा असता वेगळा । तरी तर्कही दि-
 सता निराळा । वाटने साक्षात्कारकळा । तो आत्मा आपणाचि ह्मणोनी
 ॥ ७४ ॥ परि नव्हे हा साक्षात्कार । कीं बुद्धि न जाली तदाकार । शब्द-
 ज्ञानी हा आत्मविचार । साक्षात्कार मानिती ॥ ७५ ॥ एवं प्रकाशी जो
 जड गुण । कळली तया आत्मयाची खूण । तरी सत्त्ववृत्ति तन्मयपण ।
 न पावे तर्कचि तोंवरी तो ॥ ७६ ॥ गातां आइकतां अवतारगुण । ध्यातां
 शुद्धसत्त्वमूर्ति सगुण । सत्त्ववृत्ति चिन्मयपण । पावे तेव्हां साक्षात्कार
 तो ॥ ७७ ॥ एवं मुक्तिप्रद हरी । उपासना त्याची न करी । आणि
 आत्मस्थिति शब्दें बोले जरी । तरी मोघज्ञान तो ह्मणावा ॥ ७८ ॥ कर्मा-

पणप्रसंग संगती । आणि ऐसेंचि भागवती । शुक्र द्याणे परित्तिप्रती ।
या श्लोकी ॥ ७९ ॥ भागवतश्लोक ॥ नैष्कर्म्यमप्यच्युतभाववर्जितं न शो-
भते ज्ञानमलं निरजनम् । कुतः पुनः शब्ददमद्रीश्वरे न चार्पितं कर्म
यदप्यकारणम् ॥ ॥ टीका ॥ कर्मातीत नैष्कर्म्यज्ञान । जें अतिशयें नि-
र्मळ निरंजन । तेंही अच्युतभक्तीहीन । न शोभे कीं न पावे साक्षात्कारा-
तें ॥ ८० ॥ तेव्हां कर्म अमंगळ । जें सर्वथा बंधक आंगळ । तें निष्काम
ही नव्हे मंगळ । जें न आर्पिलें ईश्वरी ॥ ८१ ॥ एवं भगवद्भक्तीहीन ।
द्वयावें व्यर्थचि तें ज्ञान । कीं न पावे शांति समाधान । भगवद्भक्तीवांचु-
नी ॥ ८२ ॥ आतां निर्गुणोपासक । भगवद्भक्तीवांचूनिही कित्येक । पावले
ज्ञानाचा परिपाक । ते तों मोवज्ञानी न द्वाणवती ॥ ८३ ॥ येथें शंका ऐसी
मानील जरी मन । तरी त्यांस पूर्वीं होतें भगवद्भजन । सर्वथा जे भगवद्भ-
जनहीन । प्रसंग येथें तयांचा ॥ ८४ ॥ राजा करी भूमिदान । तैसें भगव-
तें दिधलें ज्ञान । भूदान घेऊनि सोडी राजसन्निधान । तरी प्रयत्ने पिकेल-
चि ते भूमी ॥ ८५ ॥ तैसें ज्ञान जालियावरी । सगुण भजन न लगे द्वाणती
परी । सगुण भजनें पूर्वींच बरी । बुद्धि जाली तयां निर्गुणोपासकांची ॥ ८६ ॥
सकाम आणि निष्कामही जे सर्वेश्वर । न भजती सर्वथा आणि देवता
इतर । भजती आणि ज्ञानमार्गाहि चतुर । व्यर्थ तें ज्ञान त्यांचें हा अर्थ
॥ ८७ ॥ प्रस्तुत “ विचेतसः ” द्वाणोनि । पूर्वार्धां शेवटीं या पदे कळूनी ।
सर्वत्र हेतु सृचवृनी । अभक्त ऐसें बोलिला ॥ ८८ ॥ तों अर्जुन द्याणे मनीं ।
यातें न भजतां अनर्थ ऐसें द्वाणोनी । हींही शाखें ऋषि बोलती यावरूनी ।
सद्बुद्धि न धरिती किमर्थ ॥ ८९ ॥ या शंकेचा परिहार । कीं नैसर्गिक
ज्याचे दुष्ट संस्कार । त्याच्या कानीं हाकलती ऋषि शाखकार । तरी ते अ-
धोमुखवटीं वृष्टि होतसे ॥ ९० ॥ अनेक जन्मकर्मानुसार । दृढतर जोडला
जो संस्कार । तो नैसर्गिक द्वाणती शाखकार । बरा हो अथवा वाईट ॥ ९१ ॥
त्यांत उत्तम संस्कारस्थिती । त्यास द्वाणती दैवी प्रकृती । अधम नैसर्गिकास
द्वाणती । आसुरी द्वाणोनी ॥ ९२ ॥ तिये आसुरीचे भेद तीनी ॥ राक्षसी
आसुरी मोहिनी द्वाणोनी । जे बोलिले पूर्वश्लोकें करोनी । आश्रय प्रकृतित्र-
याचाही तयांसी ॥ ९३ ॥ सर्वथा हिंसाकारांची हे प्रकृती । राक्षसी प्रकृति
ईस द्वाणती । कीं असुरांत मनुष्य भक्षिती । तेचि द्वाणावे राक्षस ॥ ९४ ॥
दैत्य आणि दानव । हे असुर परि मानव । केवळ विषयासक्त भाव । बु-

झीचा तयांच्या ॥ १५ ॥ असुर शब्दीं अक्षरें तीनी । त्यांत असु अक्षरें दोनी । रकार तिसरा वेगळा करूनी । अर्थ विचारितां हा अर्थ ॥ १६ ॥ असु ह्यणिजे इंद्रियें । र ह्यणिजे रमणें निश्चयें । इंद्रियद्वारा विषयासक्त अत्यंत स्वयें । असुर ते भगवद्भक्तिरहित जे ॥ १७ ॥ देवही विषयासक्त । परंतु सर्वेश्वराचे भक्त । क्षण न लगतां होती विरक्त । प्रतापें भगवद्भक्तीच्या ॥ १८ ॥ असुर ते जे भगवद्भक्तिरहित । सर्वथा विवेकज्ञानवर्जित । ह्यणोनि मोहिनीप्रकृतिसहित । तिहीं प्रकृतींचे आश्रित अभक्त ते ॥ १९ ॥ भगवद्भक्तिवर्जित । ते भूतदयारहित । या भावें राक्षसी प्रकृतीचे आश्रित । तेचि ह्यणतो श्रीकृष्ण ॥ १००० ॥ अन्यायें विषय सेविती । तेचि सर्वथा परपीडा करिती । ह्यणोनि आसुरी प्रकृती । राक्षसी प्रकृति पुढें त्यांची बोलिली ॥ १ ॥ वरें वाईट युक्तायुक्त कळे । तरी शास्त्रें सत्संगें सन्मार्गी वळे । मोहिनी प्रकृति अधिक खवळे । सांगों जातां विवेक ॥ २ ॥ करावें न करावें हा विवेक । याच्या विपरीत भाव मोह अविवेक । ऐसा संस्कार नैसर्गिक । मोहिनी प्रकृति ते ह्यणावी ॥ ३ ॥ ऐसिया तिहीं प्रकृतींचे आश्रित भगवद्भक्तिवर्जित । मोघाशा मोघकर्म मोघज्ञानें निश्चित । त्यांचीं कीं विषयविक्षिप्तचित्तें ह्यणोनी ॥ ४ ॥ पूर्वश्लोकीं ह्यणे भगवंत । कीं मातें अवमानिती मूढ अत्यंत । ते ऐसे प्रकृतित्रय आश्रित । या श्लोकीं वर्णिले “विचेतसः” ह्यणोनी ॥ ५ ॥ या तिन्ही प्रकृती । तिन्ही मिळोनी आसुरी संपत्ती । याचा विस्तार यदुपती । षोडशाध्यायांत बोलिल ॥ ६ ॥ तेथें ह्यणेल अर्जुना । तूं शोक ह्यणीं लागों देशी मना । कीं तूं दैवी संपत्तीचाच गा पांडुनंदना । न होसी आसुरी संपत्तीचा ॥ ७ ॥ कीं सांगतां आसुरी संपत्ती । त्यांतील कांहीं लक्षणें आपणाकडे लागती । ह्यणोन शंकित होईल अर्जुनाची मती । तरी तूं तैसा नव्हेसी ऐसें पुढें बोलिल ॥ ८ ॥ कीं गुणत्रयाच्या जाती । बहुतेक आसुरीच प्रकृती । परि जे भजती रमापती । ते सकळ दैवी प्रकृतींचेच हा सिद्धांत ॥ ९ ॥ अत एव पूर्वश्लोकीं अभक्तजन । जे बोलिला श्रीशेषशयन । ते राक्षसी आसुरी मोहिनी ह्यणोन । या श्लोकीं बोलिला ॥ १० ॥ येथें संक्षेप प्रकार । षोडशीं याचा विस्तार । दैवी संपत्तीचा विचार । येथें बोलोनि तेथें बोलिल संक्षेपें ॥ ११ ॥ तेथें ह्यणेल जगत्पती । कीं विस्तारें मागें बोलिलों दैवी प्रकृती । आतां आसुरी संपत्ति तुजपती । विस्तारें सांगतीं तें तूं आइक ॥ १२ ॥ एवं अभक्त प्रसंग । बोलतां येथें ह्यणे श्रीरंग । कीं राक्षसी आसुरी मोहिनी प्रकृतींत अंतर्द्वय । रंगलें त्याचें ॥ १३ ॥ संक्षेप इतकाच

बोलोनी । तथाचा विस्तार पुढें सांगणें ह्मणोनी । दैवी प्रकृतीचे स्वभक्त येथुनी सांगतो प्रथम त्यांत हा श्लोक ॥ १४ ॥

॥ श्लोक ॥ महात्मानस्तु मां पार्थ दैवीं प्रकृतिमाश्रिताः ।

भजन्त्यनन्यमनसो ज्ञात्वा भूतादिमव्ययम् ॥ १३ ॥

॥ टीका ॥ पार्था महा थोर ज्यांचीं चित्तें । ते तों अवलंबून दैवी प्रकृतीतें । अनन्य मनें करुनि मातें । भजती तत्त्व माझें जाणुनी ॥ १५ ॥ चित्त ज्यांचें थोर । महात्मे ह्मणावे ते नर । या शब्दें सूचवी सर्वेश्वर । गहन भाव ॥ १६ ॥ अभक्तांच्या प्रकृति तीनी । राक्षसी आसुरी मोहिनी । महात्म शब्दें विलक्षण त्याहनी । दैवी प्रकृति याची सूचवी ॥ १७ ॥ कीं चित्त-त्यांचेंच थोर । शांति अखंड ज्यांसमोर । न करिती ऐसे दयाळू नर । परपीडा कदापि ॥ १८ ॥ पराचा अपराध सोडिती । ऐसा अवकाश असे ज्याच्या चित्तीं । अवकाश फार त्यास ह्मणती । थोर घर ह्मणोनी ॥ १९ ॥ यावरून न असे त्यासी । हिंसा प्रकृती राक्षसी । कीं अन्याय विषयासक्ति जयासी । सर्वथा असेना ॥ २० ॥ २० ॥ जे न्यायमार्गें वर्तती । ते परपीडा किमर्थ करिती । यावरोनि आसुरी प्रकृती । नसे हेही सूचवी ॥ २१ ॥ जे अत्यंत उदार । चित्त त्यांचें ह्मणावें थोर । स्पृहा नसणें हा प्रकार । उदार-त्वाचा ॥ २२ ॥ स्पृहेकरोनि युक्त मन । आणि वैचितो धन । तें त्यांचें स्पृहेचें साधन । न ह्मणावें औदार्य ॥ २३ ॥ स्पृहा धरोनि लाभाची । व्यवहारें उदंड धन वैची । तेही काय त्याची । उदारता ह्मणावी ॥ २४ ॥ एवं नसे विषयस्पृहा । उदार ह्मणावें त्या निस्पृहा । जो उदार त्याचेंच चित्त महा । थोर ह्मणोनि जन ह्मणती ॥ २५ ॥ विषयनिस्पृह तों तोचि दिसे । कीं विवेक ज्ञान ज्यास असे । विवेक जेथें तेथें न वसे । मोह अ-विवेक जो ह्मणावा ॥ २६ ॥ मोह नसे ह्मणोनी । नसे ह्मणावी प्रकृति मो-हिनी । एवं अभक्तांस ज्या प्रकृती तीनी । त्याह्मनि विलक्षण प्रकृति यांची ॥ २७ ॥ अत एव जे महात्मे ऐसे । ज्यांस दैवी प्रकृतीचाच आश्रय असे । माझिया भजनावांचूनि न वसे । चित्त अन्यत्र त्यांचें ह्मणे भगवंत ॥ २८ ॥ ह्मणोनि ज्यांचें अनन्य मन । भजवांचूनि अन्याचें न करिती भजन । पार्था मातेंच भजती ते जन । तत्त्व माझें जाणुनी ॥ २९ ॥ जाणोनि मातें भजती । ह्मणोनि ह्मणे जगत्पती । ज्ञानियास नलगे भजन ह्मणती । ते न जाणत बोलती सूचवी ऐसें ॥ १०३० ॥ जे जाणोनि निर्गुण । मग न भजती सगुण ।

ते तौ ह्यणावेच निपुण । क्लेश अधिक जरी तयांसी ॥ ३१ ॥ ते निर्गुण
मात्र उपासिती । कीं निर्गुणींच दृढ लागली त्यांची प्रीती । परि सगुण भ-
जोंच नये ये रीती । ते न बोलती अपसिद्धांत ॥ ३२ ॥ जे स्वयं शब्दज्ञानी ।
उगेच निर्गुण वादाचे अभिमानी । ते ज्ञानियास सगुण न लगे ह्यणोनी । वृथा
पांडित्य मिरविती ॥ ३३ ॥ सगुणभक्त जे ज्ञानी । या गीतेंत बोलिले थोर
ह्यणोनी । तेथें पांडित्य बळें ते भक्त अज्ञानी । ह्यणोनी वाखाणिती ॥ ३४ ॥
त्यांचें मत जगत्पती । निषेधी कीं जाणोनि मातें भजती । ते जाणती जे
रीती । ते या चतुर्थ चरणीं बोलतो ॥ ३५ ॥ चतुर्थचरण ॥ ज्ञात्वा भूतादिम-
व्ययम् ॥ टीका ॥ आदि सकळां भूतांची । ते सत्य निर्गुणसत्ता साची ।
आदि सुवर्ण मुकुटादिकांची । आदि मृगजळा सूर्यकिरण ॥ ३६ ॥ मुकुटादि
आकाराचा होता व्यय । सोने मागुती उरें अव्यय । तैसीं भूतें नाशतां उरें
अव्यय । ब्रह्मप्रलयानंतर ॥ ३७ ॥ ऐसोंचि घट जेयूनि उपजती । ते नाशतां
उरें आदि त्याची माती । आणि घट जोंपर्यंत असती । तोंवरी प्रका-
शती तेचि मृत्तिकेकरूनी ॥ ३८ ॥ एवं जो आदि जो अंत । तोच मध्य
त्याचा निश्चित । त्यांत सवाद्य आंत । एकचि कारण स्थितिकाळीं याचें
॥ ३९ ॥ एवं घटीं जेंवि माती । ये रीती भूतांची आदि सर्व भूतीं ।
जाणोनि भक्त मातें भजती । ह्यणे श्रीकृष्ण ॥ १०४० ॥ आतां ऐसें जाणोनि
भजती । त्यांची कैसी भजनरीती । ते सांगतो जगत्पती । यानंतराचिया
श्लोकीं ॥ ४१ ॥

॥ श्लोक ॥ सततं कीर्तयंतो मां यतंतश्च दृढव्रताः ।

नमस्त्यंतश्च मां भक्त्या नित्ययुक्ता उपासते ॥ १४ ॥

॥ टीका ॥ अर्जुना पूर्वश्लोकोक्त । जे जाणोनि मातें भजती भक्त । ते
भक्तीकरून नित्ययुक्त । सर्वदा कीर्तिती मातें ॥ ४२ ॥ नित्ययुक्त भक्ति
करूनी । आणि सर्वदा कीर्तन करिती ह्यणोनी । कीर्तन आणि प्रेम हेंही
दोनी । अखंडत्वे सूचवी ॥ ४३ ॥ आणि आपणास कीर्तनाचा सोहळा ।
तो आठवला मेघनीळा । प्रेमें दाटला गळा । सविस्तर न बोलवे ॥ ४४ ॥
माझिया नामाचें कीर्तन । ह्यणावें तें ह्यणे कमलनयन । मातेंचि कीर्तिती ऐसें
वचन । वाचेस आलें ॥ ४५ ॥ कीर्तनी भक्तांची प्रेमकळा । वदतां आप-
ला सोहळा । बोलतां आला कळवळा । ह्यणे कीं सर्वही काळ मातें की-
र्तिती । ॥ ४६ ॥ आपणच आपलें नाम । ऐसें सूचवी घनश्याम । मातेंचि

कीर्तिती ते आत्माराम । ऐसे ह्यणे ॥ ४७ ॥ भक्तीकरून नित्य युक्त ।
 आणि नित्य गती माते भक्त । यांत आपण नित्य विरक्त । तरी असे-
 सी कीर्तनाची सूचवी ॥ ४८ ॥ कीं प्रेमयुक्त सर्वदा । आणि
 सर्वदा गोविंदा मुकुंदा । अच्युता अनंता आनंदकंदा । ऐसे कीर्तिती माते
 ॥ ४९ ॥ सर्वदा कीर्तन करिती । ह्यणतां सूचवी कीर्तनाच्या विविध री-
 ती । कीं सर्वदा जरी गाती नाचती । प्रारब्धनिष्ठ शरीरधर्मही चालावे
 ॥ १०५० ॥ भोजनादि काळ । तेथे अयोग्य नृत्य मांदेळ ताल । याच्या जि-
 ष्ठे तों विटाळ । नव्हे नामविस्मरणाचा कदापि ॥ ५१ ॥ एवं च सर्वदा नाम
 वाचे । समयविशेषे गाय नाचे । जागृतीत जे भाव कीर्तनाचे । ते स्मर-
 ती स्वप्नीही हें सत्य ॥ ५२ ॥ जागरीं जिह्वा जैसी वळे । स्वप्नीं त्याच श-
 ब्दीं चळे । त्याची साक्षी कीं देहीं जिह्वा चावळे । रामकृष्ण गोविंद अच्युत
 इत्यादि ॥ ५३ ॥ जो रंगीं गाय नाचे । आणि सर्वदा नये नाम वाचे ।
 ते विलास पोटा भरायाचे । निष्ठा नसे कीर्तनीं हेंही सतत शब्दें सूचवी
 ॥ ५४ ॥ तोही इतरांहूनि बरा । कीं फुलांचा करी विकरा । सर्वथा नामीं
 विमुख त्या खरा । उद्धार नाही ॥ ५५ ॥ निष्ठा कीर्तनीं असे । नाम
 त्याचे वाचे वसे । नामें उडे नामें बैसे । टेंकळी जिह्वेस नामाची ॥ ५६ ॥
 शिंकेसरिसें नाम । ढेंकरासरिसा राम । जांभईसरिसा मेघश्याम । वाचेस
 उमटे ॥ ५७ ॥ आसोआसीं भोजनीं । पसरितां पाटीं शयनीं । राम कृष्ण
 नारायण ह्यणोनी । निजेला उडे ॥ ५८ ॥ स्नान करितां हरि हरि । ह्यणो-
 नि गर्जे त्रैखरी । अशुचि ह्यणोनि न करी । नामास विमुख वाचेतें
 ॥ ५९ ॥ मलमूत्राचें विसर्जन । करितां झांकी नासिका वदन । तों ना-
 मप्रवाह जैसे नदीजीवन । तुझे धरण बांधितां ॥ १०६० ॥ जल कोंडितां
 मागे फिरे । तैसे मनीं नाम स्मरे । परंतु त्याही अशुचिकाळीं न विसरे ।
 नाम जगत्त्रिवासाचें ॥ ६१ ॥ एवं कीर्तनाच्या रीती । येथें सूचवी जगत्प-
 ती । जे भोजनादिकाळीं नाम वर्जिती । मुखभंग त्यांचा या सतत शब्दें
 ॥ ६२ ॥ अशुचि गंगा आतळे । स्नान पानें अशुचिता जळे । कोणी होऊ-
 नि सोंवळे । न करिती स्नान गंगेचें ॥ ६३ ॥ चरणांगुष्ठमात्र । स्पर्श-
 ली ते गंगा करी परम पवित्र । नाम त्याचें सर्व गात्र । कोण महिमा वर्णी
 त्याचा ॥ ६४ ॥ पादांगुष्ठा स्पर्शली परी । गंगा नव्हे आंगें हरी । नाम
 आणि मुरारी । दोन नसती ॥ ६५ ॥ तनू घट शब्दाची । मृत्तिका घट

१ रुद्रंग. २ उंद. ३ स्वच्छ नव्हे असी.

पिणीच साची । गंगा पावेल संरी नामाची । हें न घडे ॥ ६६ ॥ वेद ह्मणे-
 ती सर्वाहूनी । थोर नाम तुझें ह्मणोनी । पुत्रा नारायणा ह्मणतां ज्या नामें
 करोनी । मुक्ति अजामिळ पावला ॥ ६७ ॥ न कळतां अरण्यशाक ।
 भक्षितां करोनी पाक । रोगी आरोग्य पावे हें कौतुक । सकळ देखती ॥ ६८ ॥
 न कळतांही नामप्रताप । वाचेस येतां नाशी पाप । न कळे वाळासि दीप ।
 परि तम नाशितां अवलोकी मातेतें ॥ ६९ ॥ नामें अज्ञान नासे । नामें
 आत्मा प्रकाशे । पावले जीवन्मुक्तदशे । नामेंचि करूनी ॥ १०७० ॥ मेघदया-
 म जगज्जीवन । सर्वत्र वर्षे कृपाजीवन । परि पापझोंपडींत जे जन । बिंदु
 न पडे त्यांवरी ॥ ७१ ॥ वीज नामाची कडकडी । ते पडतां कैची पापाची
 झोंपडी ॥ वारा वाटा होतां तेच घडी । शिरीं पडे कृपावृष्टि घननीळाची
 ॥ ७२ ॥ ऐसा ज्या नामाचा प्रताप । तें अशुचि ह्मणतां ह्मणें पाप । ओवळि-
 यानें गंगेचें औष । शिवो नये ह्मणें जें रीती ॥ ७३ ॥ जे हरिनामीं विमुख-
 पाहों नये त्यांचें मुख । त्यांस नाहीं स्वर्गसुख । मोक्ष तो नाहींच कीं तयांतें
 ॥ ७४ ॥ नामें सांग होय कर्म । अंगहीन नामें सांग धर्म । नाम दृष्टांतें
 शब्द ब्रह्म । वेद पावले श्रेष्ठत्व ॥ ७५ ॥ नामासमान जें तें अक्षर । ह्मणो-
 नि नामें वेदांस बडिवार । काशीसमान कोल्हापुर । पुराणें ह्मणती जे रीती
 ॥ ७६ ॥ विमुख हरिनामीं तया । न फळती सकळही सत्क्रिया । प्रायश्चि-
 त्तें जाती वायां । विमुख होतां हरिनामीं ॥ ७७ ॥ गंगादितीर्थमात्र ।
 यद्यपि ह्मणावें पवित्र । परि न शुद्ध मद्यपात्र । नामविमुख प्रायश्चित्तें ये
 रीती ॥ ७८ ॥ नामावांचुनि सदाचार । ते सकळही । वेडेचारा पाय
 उचलांनि मूत्राची धार । निराळी सोडी दवानही ॥ ७९ ॥ नामावांचोनि
 आंधोळी । त्या वेडुकाच्या बुड्या जळीं । जळीं सर्वदा असे मासोळी ।
 दुर्गंध आंगीं अनिवार ॥ १०८० ॥ हरिनाम न ह्मणे वाचा । निराहार
 उपवास एकादशीचा । वार्शिग अलंकार मस्तकाचा । बांधिजे जे रीती
 पाठीसी ॥ ८१ ॥ अहोरात्र जागर उपवास । उपयोगी हरिनाम कीर्तनास ।
 ह्मणोनि निद्राऽऽहार जनास । ऋषि ते दिवसीं वर्जिते ॥ ८२ ॥ हें स्पष्ट वो-
 लतां जन । कीर्तन करिती करोनि भोजन । ह्मणोनि करिते जाले शासन ।
 उपवासाचें ॥ ८३ ॥ त्यांच्या मुखीं जें निघालें । तें सत्यच फळ होऊं
 लागलें । राजवर्जित कर्म केलें । तिहीं गमाविलें जीवित्व ॥ ८४ ॥ विशेषें
 एकादशी दिनीं । ऋषि ह्मणती करावीं दोनी । अहोरात्र जागरणीं । एवं

कीर्तनीं तात्पर्य ॥ ८५ ॥ उपवास करी निराहार । सोंकटीं खेळोनि जागर ।
तो नव्हे व्रताचा वडिवार । मुख्य हरिकीर्तन ऋषि बोलती ॥ ८६ ॥ सासू-
सुनांचें भांडण । घडला उपवास जागरण । तें पुण्य एकादशीचें कारण ।
जालें विमान जावया ॥ ८७ ॥ ह्यणोनि हरिकीर्तनाविण । निराहार आणि
जागरण । करिती त्यांसही व्रतगुण । होय अमृतें अमरता जैसी कांकासी ।
॥ ८८ ॥ कावळा अमृत प्याला । वंश अवघा अमर जाला । ह्यणोनि
अमृत मिळतां मानव भला ॥ न करी पान कावळा ह्यणोनी ॥ ८९ ॥ टाको-
नि हरिकथामृत । निराहारी वसे जागत । फळ देईलही व्रत । परि नव्हे
कृपापात्र देवाधिदेवाचें ॥ ९० ॥ वाणीही मेळवी धन । धनचि मेळवी
रायाचा प्रधान । परि तो रायासमान । श्रम्य तुच्छ धनिक हा ॥ ९१ ॥
क्षण निद्रा येतां दिवसा । भंग जाला उपवासा । हरिनामप्रताप नव्हे ऐसा ।
कीं नाम पूर्ण करी न्यूनार्ते ॥ ९२ ॥ व्रत सफळ नामें परम । विना नाम
सकळ अंगहीन कर्म । एकादशी तों भागवतधर्म । नामावांचूनि शैव जैसें
विनाप्राण ॥ ९३ ॥ एवं नामें सकळ काळ सफळ । त्यास वर्जिती भोजना-
दि काळ । ते नाममहिमा नेणती खळ । जाणती ते ऐसें न ह्यणती कदापि
॥ ९४ ॥ इत्यादि भावें सतत । ह्यणजे प्रेमें सर्वदा अत्यंत । कीर्तन करिती
ह्यणिजे भगवंत । या श्लोकीं ॥ ९५ ॥ जे ऐसे त्यांची देवी प्रकृती । एवं च
याहूनि विपरीत ते असुरजाती । जे नामकीर्तनाचा महिमा निंदिती । ते
असुर कीं विपरीत या प्रकृतीस प्रकृति त्यांची ॥ ९६ ॥ जे कर्ममात्र श्रेष्ठ
ह्यणती । त्यांस स्पष्ट असुरांत ऋषि गणिती । आतां जे गीता भागवत वे-
दांत जाणती । आणि न भजती हरीतें ॥ ९७ ॥ ते ह्यणती पुराण वेद ।
नाममहिमा बोलती तो अर्थवाद । महत्त्व नसोनियांही महत्त्वाचा अनुवाद ।
अर्थवाद ह्यणती शास्त्रीं तयासी ॥ ९८ ॥ वडवड करिती ऐसी परी । दूष-
णास युक्ति न सांपडे खरी । प्रमाण नाहीं ह्यणावें तरी । पुराणें श्रुति स्मृति
ही बोलती ॥ ९९ ॥ दूषण युक्तीकरोनि घडे । परंतु युक्ति बरी न सांपडे ।
मग ह्यणती ते वेडे । कीं संस्कार नामें कां न होती ॥ १०० ॥ ह्यणती
नाम थोर हा निर्वाह । तरी नामें न घडे कां मुंजी विवाह । तेथें लागे कर्म-
प्रवाह । हे कुयुक्ति ये स्थळीं बोलती ॥ १ ॥ या युक्तीचाही परिहार । येथें
सूचवी सर्वेश्वर । सतत कीर्तन ह्यणतां जेव्हां प्रकार । करावा तेव्हां तो
काळ ॥ २ ॥ स्नानकाल संध्याकाल । होमकाल पूजाकाल । मुंजीकाल वि-

वाहकाल । कर्मसंस्कारकाल सकळ आले ॥३॥ “यस्य स्मृत्या च नामोक्त्या”
 ह्यणोनी । नामे न्यून तितके पूर्ण होते या स्मृतीकरूनी । सर्वकर्मकाळीं नाम
 स्मरोनी । सफळ सर्व कर्मे करिती हें सूचवी ॥ ४ ॥ “ओम् तत्सदिति”
 निर्देश । त्रिविध निजनामे ह्मीकेश । सप्तदशीं करील उपदेश । कर्म सफळ
 या नामे ह्यणोनी ॥५॥ “ओम् तत्सद्ब्रह्मार्पण” ह्यणोनी । उदक सोडिती सर्व
 कर्मे करूनी । कर्म सांग नामावांचूनी । सर्वथा नव्हे ॥ ६ ॥ जीवाकरितां
 देह सफल । तैसें नामे सफळ कर्म सकळ । अमंगळ देह जीवे मंगळ । तेवीं
 नामेचि कर्म सुमंगळ ॥७॥ तथापि नामेचि केवळ । न होती संस्कार सकळ ।
 तेव्हां नाममहिमा हा विफल । कर्म थोर ते ह्यणती ॥ ८ ॥ तरी लक्षाचा
 मुकुट । पायीं बांधितां न चालवे वाट । पादरक्षा निकृष्ट निपट । पायीं घा-
 लितां कांटे न रुतती ॥ ९ ॥ जे कर्मसिद्धि पादरक्षेकरोनी । ते नव्हे मुगुटे
 ह्यणोनी । मुकुट उणा पादरक्षेहूनी । हें काय घडे ॥१०॥ मुकुट मस्तकींच
 घालावा । मार्गे पादरक्षेनेंच चालावा । नामे मोक्ष बोलावा । कर्मे वर्णाश्रम-
 संस्कार ॥ ११ ॥ कर्म वेदमंत्रें चाले । तरी नामेही वेदवाणीच बोले । दोनी
 मार्ग प्रकट जाले । वेदाच पासूनी ॥ १२ ॥ संस्कार कर्मे बोलती श्रुता ।
 मोक्ष नामे वेदचि बोलती । जनास दोनी प्रकार सांगती । अनादि वेद ।
 ॥ १३ ॥ कन्या आणि दासी । श्वशुर दे जामातासी । नाम आणि कर्म
 दोनी जनांसी । वेदचि देती ये रीती ॥१४॥ क्षयरोग नाशी रसराज । त्या
 रसराजे नासे खाज । ह्यणोनि रसमहिमा वर्णितां लाज । वाटेल काय धन्वं-
 तरियासी ॥ १५ ॥ नामे भगवत्पसादे कैवल्यानंद । संस्कार नव्हेती ह्यणो-
 नि वेद । भीती काय वर्णितां महिमा नामाचा ॥ १६ ॥ नाममहिमा नये
 कर्मते । नये वर्णाश्रमत्वसिद्धि धर्माते । नाम पाववी वैकुण्ठधर्माते । कर्मे
 न चुके गर्भवास ॥ १७ ॥ लोहार शस्त्रें घडूं जाणे । तींच शस्त्रें शूर हाणे ।
 तो शस्त्र घडूं नेणे । हाणें नेणे लोहार ॥ १८ ॥ तथापि शूर राजमान्य ।
 लोहार सन्मानार्हही सामान्य । नामास भगवत्प्राप्तिप्राधान्य । गर्भवास कर्मे
 न चुकती ॥ १९ ॥ शूराकरितां सफळ । विद्या लोहाराची सकळ । तैसें
 कर्म सुमंगळ । नामाकरितां ॥ २० ॥ तथापि शस्त्रें न करी शूर । तीं घडि-
 तोचि लोहार । तैसे वर्णाश्रम संस्कार । न होती नामे ॥ २१ ॥ सफळचि
 शूरांच्या हातीं । लोहाराच्या विद्या सकळ होती । तैशा वर्णाश्रमादि सिद्धि
 सार्धती । नामप्रतापे कर्माच्या ॥ २२ ॥ ह्यणोनी सर्व कर्माच्या काळीं ।
 माते कीर्तिती ह्यणे वनमाळी । सतत शब्दे बुद्धि चाळी । सूचवूनि भाव

इत्यादि ॥ २३ ॥ कोणी क्षणती कीं नाम थोर जरी । कर्म टाकाना का तरी । त्यांस क्षणावें कीं आरूढ हस्तीवरी । तो काय पायीं पादरक्षा झाली-ना ॥ २४ ॥ सांग नामनिष्ठाचेंचि कर्म । उत्तम नामनिष्ठाचाचि धर्म । ते यथाविधि कर्म करुनि वर्म । जाणती कीं नाम थोर क्षणोनी ॥ २५ ॥ असो तें आतां ऐसा प्रथम चरण । बोले जगद्वंद्यचरण । आतां दुसरिया चरणाचें विवरण । प्रयत्नही करिती ते दृढव्रत क्षणोनी ॥ २६ ॥ क्षणोनि पूर्वचरणीं सतत । मातें कीर्तिती क्षणे भगवंत । आणि पूर्वश्लोकीं भूतादि अव्यय अनंत । जाणोनि मातें भजती बोलिला ॥ २७ ॥ तरी ज्यास जालें ज्ञान । त्यास अन्वयें सर्वत्र भगवद्दर्शन । व्यतिरेकें निखळ स्वरूपध्यान । याचें तों कीर्तनच वर्णिलें सर्वदा ॥ २८ ॥ तरी काय ज्ञानसमाधि टाकुनी । सर्वदा असतो नुसत्या कीर्तनीं । शंका ऐसी क्षणोनी । “यतंतश्च दृढव्रताः” क्षणतसे । ॥ २९ ॥ “यतंतश्च” क्षणजे यत्नही करिती । क्षणजे यत्न करीतचि मातें कीर्तिती । “यतंतश्च” क्षणतां चकारिं श्रीपती । स्वरूपसमाधि दोनीही सूचवितो ॥ ११३० ॥ करणें स्वरूपाकार अंतःकरण । इतकेंचि यत्न शब्दाचें विवरण । त्यांत चित्स्वरूप तंतुस्फुरण । जडपटीं स्मरणें हा अन्वयसमाधी ॥ ३१ ॥ तरी मुक्तीं नाम अर्थी दृष्टी । त्या ज्ञानदृष्टीस भगवद्रूपदृष्टी । पाहे गाय नाचे करी अमृतवृष्टी । जे आयकती त्यातें ॥ ३२ ॥ सर्वभूतीं वसे देव । तो क्षणावा वासुदेव । नाम गातां देवाधिदेव । विश्वरूपें जो पाहे ॥ ३३ ॥ क्षणे अच्युत अच्युत । देखे जड तरंगीं चित्सिंधु नाशरहित । क्षणतां अनंत अनंत । देखे उरला आत्मा व्यापूनि जड सारें ॥ ३४ ॥ भगवान् भगवान् क्षणतसे । तों भगवद्रूप हें प्रत्यक्ष दिसे । स्त्री रूप नटवेष जो भासे । ज्ञाता पाहे प्रत्ययाकडे त्याच्या ॥ ३५ ॥ आपण दावितो स्त्रीवेष । हा स्त्रीवेष असे मीच पुरुष । तैसा चराचररूपें अशेष । आपण असे हा प्रत्यय भगवंताचा भागवतांचाही ॥ ३६ ॥ कीं ज्या प्रकाशें चराचर ज्याला । प्रतीतीस येतो आत्माच आपला । ऐसा अन्वय समाधि बाणे त्याला । ज्ञानी भगवन्नामकीर्तन जो करी ॥ ३७ ॥ आतां देवकी-नंदन । उचलितो गोवर्धन । गोवर्धनोद्धर कमलनयन । सगुण साकार नामें इत्यादि ॥ ३८ ॥ नामें उच्चारितां वाचे । मनीं स्फुरती अर्थ नामाचें । आविर्भाव त्या त्या रूपाचें । मनीं होती ॥ ३९ ॥ त्या त्या भगवद्रूपवृत्ती । स्वरूपसत्तेनें स्फुरती चित्ती । पटीं तंतु घटीं माती ये रीती । आत्मसत्ता देखे त्या स्वरूपां ॥ ११४० ॥ या रीतीचें कीर्तन । सूचवी जगज्जीवन ।

आतां करितां निर्गुणध्यान । शब्द माधारां परततो ॥ ४१ ॥ छप्पुणि आणि
 निर्गुणध्यान । येथें नसे शब्दाचें ज्ञान । जो शब्द तो कीर्तन । निरर्थक नव्हे
 सतत शब्द ॥ ४२ ॥ शब्द असे जोंपर्यंत । तोंवरी कीर्तन अखंडित ।
 कीर्तनावांचूनि कोणे काळीं निश्चित । शब्द वायां त्याचा नव जाय ॥ ४३ ॥
 कीर्तन आणि यत्नही करिती । भगवंत ह्याने ये रीती । आणि पूर्वश्लोकीं ह्या-
 ने मातें भजती । जाणोनि भूतादि अन्वय ॥ ४४ ॥ तरी ज्ञानी आणि
 भक्तराव । त्यांच्या कीर्तनादिकांचा ऐसा भाव । आतां उरल्या नवविधा-
 भक्ति देवाधिदेव । तृतीय चरणीं सूचवितो ॥ ४५ ॥ “ नमस्यंतश्च ” ह्या-
 ने । चकाराचा अर्थ पार्थ जाणे । त्यास खूण ऐसी बाणे । कीं नवविधा-
 भक्तीही बोलिला ॥ ४६ ॥ “ नमस्यंतश्च ” ह्याने श्रीपती । कीं नमस्कार-
 ही मातें करिती । नवविधा भक्ति करून नमस्कारही भजती । नमस्कारही
 करिती या शब्दीं हा अर्थ ॥ ४७ ॥ उगेंच नमस्कार करिती ह्याणावें । तेथें
 नमस्कार करिती या भावें । नमस्कारही ह्याणां जाणावें । कीं नवविधा भ-
 क्ति करूनही वंदिती ॥ ४८ ॥ प्रथम भक्ति श्रवण । कीर्तन न घडे श्रव-
 णाविण । चरितश्रवण नसतां कवण । करूं शके कीर्तनातें ॥ ४९ ॥ एवं
 त्याचें वर्णितां कीर्तन । श्रवण स्मरण दोनी भक्ति कमलनयन । सूचवी कीं
 नाम स्मरेना जों मन । केवी कीर्तन ते करितील ॥ ११५० ॥ एवं कीर्त-
 नाहूनि पहिलें श्रवण । आणि कीर्तनकाळीं स्मरण । कीर्तन ह्याणां विवरण ।
 भक्तित्रयाचें ॥ ५१ ॥ सप्रमस्कंधीं भागवतीं । नवविधा भक्ति ज्या श्लोकीं
 असती । त्या पुढिलिया श्लोकीं दिसती । सफळ अर्पितां मुकुंदातें ॥ ५२ ॥
 सप्रमस्कंधश्लोकद्वय ॥ श्रवणं कीर्तनं विष्णोः स्मरणं पादसेवनम् ॥ अर्चनं वंदनं
 दास्यं सख्यमात्मानिवेदनम् ॥ १ ॥ इति पुंसार्पिता विष्णोर्भक्तिश्चेन्नवलक्ष-
 णा ॥ क्रियते भगवच्छ्रद्धा तन्मन्ये धीतमुत्तमम् ॥ २ ॥ ॥ टीका ॥ यांत
 श्लोके प्रथम । नवविधा भक्तीचीं बोलिलीं नामें । दुसरिया श्लोकीं निष्कामें ।
 अर्पितां भगवतीं त्या भक्ति ह्याणाव्या हा अर्थ ॥ ५३ ॥ भक्ति करुनि भग-
 वतीं । अर्पा निष्काम तरीच भक्त ह्यावती । एवं भक्तिसमर्पण प्रस्तुती ।
 बोलणें असे ॥ ५४ ॥ बोले समर्पणाची रीति । “ यस्य मृत्या ” हे स्मृती ।
 “ सद्यो वंदे ” ह्याणी वंदिती । भक्त कर्म करून अच्युतातें ॥ ५५ ॥ एवं
 च नवविधा भक्ति करुनी । समर्पिती भक्त वंदुनी । प्रस्तुत “ नमस्यंतश्च ”
 ह्याणी । चकारें सर्व भक्ति येथें सूचवितो ॥ ५६ ॥ नमस्कारही करिती ।
 ह्याने भक्ति करून वंदुनि अर्पिती । या कारणें दृढव्रत ते ह्याने जगत्पती ।

कीं ढळणें नसे जयांतें ॥ ६७ ॥ भक्ति केली जैसी तैसी । ही बुद्धि नाहीं ज्यांपासीं । या भावें वृद्धव्रत ते झणोनि ऐसी । वाणी चक्रपाणी बोलतो ॥ ६८ ॥ कीं श्रवणादि भक्ति करिती । आणि वंदूनि मातें अर्पिती । इष्टव्रत ऐसें भजती । भक्तियुक्त हा भाव ॥ ६९ ॥ त्यांत एक भक्तींत दुसरी । भक्ति न घडे परी । कीर्तन सर्व भक्तींत घडतें झणोनि हरी । कीर्तनीच बोलें सतत शब्द ॥ ११६० ॥ कीं श्रवणकाळीं कथा । गोड लागतां चित्तीं सर्वथा । रामकृष्ण अनाथनाथा । उद्गार उदरांतनि निघती नामाचे । ॥ ६१ ॥ श्रवणकाळीं मौन धरिती । भोजनकाळीं मौनीही न बोलती । परंतु सर्वथा न आवरती । उद्गार निघती डरडरां ॥ ६२ ॥ सावध असें श्रवणीं । तरी गोड वाटे अंतःकरणीं । तरी उद्गाररूपें वाणी । जय राम जय वासुदेव झणतसे ॥ ६३ ॥ ऐसेंचि स्मरण पादसेवन । अर्चन आणि वंदन । दास्य सख्य आत्मनिवेदन । सर्वत्र मुखीं नाम देवाधिदेवाचें ॥ ६४ ॥ एवं सतत शब्द स्वकीर्तनीं । बोलें आणिकही गहन भावें करोनी । खंडित नव्हे कीर्तन झणोनी । आपण अखंड त्यापासीं हा भाव ॥ ६५ ॥ नारदास झणे हरी । मी सर्वत्र असें परी । जो माझे कीर्तन करी । असें मी सर्वदा त्यापाशीं ॥ ६६ ॥ कीं भलत्या काष्टीं अनल । परि मथिला आयता केवळ । अग्नि-होत्रीं सांपडे तैसा मी सर्वकाळ सकळ । परि कीर्तनापासीं वसतसें ॥ ६७ ॥ ऐसे भक्तीकरुनि नित्ययुक्त । माझे गुणीं रूपीं स्वरूपीं अनुरक्त । मातें उपासिती माझे भक्त । दैवी प्रकृतीचे अर्जुना ॥ ६८ ॥ ऐशा दैवी प्रकृती । यांच्या आणखीही भजनरीती । बोलतसे जगत्पती । या ओकें ॥ ६९ ॥

॥ श्लोक ॥ ज्ञानयज्ञेन चाप्यन्ये यजंतो मामुपासते ।

एकत्वेन पृथक्त्वेन बहुधा विद्वतोमुखम् ॥ १५ ॥

॥ टीका ॥ पूर्वोक्त भक्त त्यावेगळे अन्य । मातें ज्ञानयज्ञेही यजती धन्य । पूर्वोक्तांस हा यज्ञ सामान्य । त्यांस विशेषें भजन हेंचि ॥ ११७० ॥ बहुतेक जे भक्तिमार्गचतुर । वासुदेव सर्व या अन्वय बोधीं तत्पर । “वासुदेवः सर्वमिति” झणोनि सर्वेश्वर । सप्रमीं मार्गे तें बोलिला ॥ ७१ ॥ श्रवण कीर्तनादि तत्पर । सर्वत्र भगवद्भाव अवलोकिती सादर । ते व्यतिरेक निर्गुणसमाधींत निरंतर । न असती ॥ ७२ ॥ प्रस्तुतीं सगुणभक्ति असोनि चित्तीं । स्वरूपाकार करिती वृत्ती । श्रवणकीर्तनींही प्रवृत्ती । परि गोडी व्यतिरेकसमाधीची अत्यंत ॥ ७३ ॥ “ज्ञानयज्ञेन चाप्यन्ये” झणोनी । “चापि” या दो अक्षरें करुनी । पूर्वोक्त भक्तिही सूचवूनी । विशेषें ज्ञानयज्ञे यजती

ह्यणतसे ॥ ७४ ॥ ज्ञाने आत्मस्वरूप । अनुभवितां जळें पुण्यपाप । ह्यणोनि
 आत्मा अमिरूप । चित्तवृत्ति आहुति हविष्य ॥ ७५ ॥ आतां चैतन्यें
 करुनी । प्रथम सचेतन होउनी । सर्व वृत्ति चेतवी ह्यणोनी । सत्त्ववृत्ति ह्यणावें
 तें चित्त ॥ ७६ ॥ त्या चित्ताच्या दोन वृत्ती । प्रपंचाकडे पाहे ते पराक्
 वृत्ती । स्वरूप लक्षी ते उफराटी प्रत्यक्वृत्ती । ते स्वरूपीं थारतां समाधी ।
 ॥ ७७ ॥ ते स्वरूपीं होय स्थिर । तेव्हां नसती वृत्ति इतर । तेव्हां वृत्ति
 समुदायसार । होमिलोच जाणों स्वरूपीं ॥ ७८ ॥ चतुर्थाध्यायांत उत्तम
 श्लोक । “सर्वाणामिन्द्रियकर्माणि ” हा श्लोक । या यज्ञाविषयींच बोलिला तो-
 ही समाधिव्यतिरेक । यज्ञरूपें वर्णिला ॥ ७९ ॥ प्रस्तुत नवमीं ह्यणे सर्वज्ञ ।
 कीं कोणी यज्ञानि ज्ञानयज्ञ । मातें उपा सिती अभिज्ञ । कोणी एकत्वे ॥ ११८० ॥
 तरी आत्मज्ञानें उपासना । ते एकत्वा विण असेना । ज्ञानयज्ञ ह्यणतां दिसे-
 ना । उपासना भिन्नत्वे ॥ ८१ ॥ ज्ञानयज्ञांत जें ज्ञान । तें जरी ह्यणावें
 शास्त्रज्ञान । तेव्हां नसोनि अपरोक्ष ज्ञान । ज्ञान चाळी तो जिज्ञासु ह्यणावा ॥
 ॥ ८२ ॥ तरी या तृतीय चरणीं । पृथक्त्वेही भजती ह्यणे चक्रपाणी । त्यास
 अद्वैत विद्वास अंतःकरणीं । भजे दास्यें भावें कळावया अद्वैत ॥ ८३ ॥
 पृथक्त्वे भजती ह्यणे भगवंत । तें भजन ह्यणावें द्वैत । तरी द्वैत भजन नि-
 षिद्ध अत्यंत । बोले भुती ॥ ८४ ॥ भुति ॥ अथ योन्यां देवतामुपास्तेन्यो-
 सावन्योहमस्मीति न स वेद यथा पशुः । भुत्यर्थः ॥ अन्य मानून देवत । जो
 उपासक असे भजत । तो काहीं नसे जाणत । भुति ह्यणे पशु जैसा ॥ ८५ ॥
 तरी एकत्व कळलें ज्याला । ऐक्य उपासना घडे त्याला । जिज्ञासु ऐक्य
 नाहीं समजला । ऐक्य उपासना तो नेणे ॥ ८६ ॥ त्यास पृथक्त्वे करून
 भजन घडे ह्यणोन । तोही काहीं नेणे जैसा पशु यावरून । ह्यणावा काय
 ॥ ८७ ॥ तरी जिज्ञासु ऐक्य नेणे । परि देव अन्य मी अन्य ऐसें न ह्यणे ।
 अद्वैतनिश्चय ज्यास वाणे । अपरोक्ष नसोनिही शास्त्रबळें ॥ ८८ ॥
 जें अन्यत्वे उपासिती । ते पशु काहीं न जाणती । जरी इतकेंच बोलती
 भुती । तरी जिज्ञासूकडेही लागतसे हे निंदा ॥ ८९ ॥ देव वेगळा आपण
 वेगळा ह्यणोनी । ऐसें ह्यणे बुद्धिपूर्वक दाटुनी । तो जैसा पशु भुति ह्यणे
 यावरुनी । निष्ठा भेदींच त्याला भुति निंदिते ॥ ११९० ॥ जो भेदवादी
 अमंगळ । तो देवता वेगळी मी वेगळाच ह्यणे केवळ । ऐसें मानून भजे
 खळ । त्यास येथें भुति ह्यणे पशु जैसा ॥ ९१ ॥ आतां प्रस्तुतीं गीतेंत ।
 पृथक्त्वे भजती ह्यणे भगवंत । ते दैवी प्रकृतीचे स्वभक्तिरत । त्यांत मेळ-

बुनि सांगतसे ॥ ९२ ॥ तेव्हां न ह्यणावें हे भेदवादी । जे निषेधिले पद्म-
समान वेदीं । हे जिज्ञासु अद्वैतवादी । अपरोक्षानुभव इच्छिती ॥ ९३ ॥ ते
ऐक्य नेणती बापुडे । ह्यणोनि एकत्व कळा न सांपडे । एकत्व न कळे ते-
व्हां सहजेंचि घडे । पृथक्त्वे भजन तें ॥ ९४ ॥ पृथक्त्वे भजती ह्यणोनी ।
बोले दैवी प्रकृतींत लेखूनी । अद्वैतजिज्ञासु ते यावरूनी । ह्यणावें ऐसें सूचवी ।
॥ ९५ ॥ एवं ज्ञानयज्ञे उपासिती । ते अनुभवीच ऐसें बोले श्रीपती । ते
एकत्व भजन काय नेणती । कीं एकत्वे भजती ते वेगळे लेखावे ॥ ९६ ॥
या एकत्वभजनाची मती । साधावी येथें ये रीती । कीं समाधिसुखाची
स्थिति । न पात्रोनि भाविती एकत्व मात्र ॥ ९७ ॥ तत्पद आणि त्वंपद ।
यांच्या वाच्यांशीं असे भेद । तो परिहरोनि वेद । असि पदे एकत्व सूच-
विती ॥ ९८ ॥ तत्पदी ईश्वरोपाधि उत्तम । जीवोपाधि त्वंपदी अधम । परि
दोहींचें प्रकाशक तें सम । चित्स्वरूप कळलें आत्मत्वे ॥ ९९ ॥ या एकत्वाचेंच
चिंतन । आणि सगुणाचें श्रवण कीर्तन । एकत्वे भजती ह्यणे कमलनयन । ते
ये रीती ॥ १०० ॥ एवं निर्गुण समाधिज्ञानयज्ञ । एकत्व तत्पद त्वंपद
ऐक्यमात्र जाणते आत्मज्ञ । आणि पृथक्त्वे जिज्ञासु जे नव्हती अभिज्ञ ।
एकत्व उपासनेचे ॥ १ ॥ आतां बहुधा ह्यणजे बहुप्रकार । कीं इंद्रादिरूपें
एक ईश्वर । ह्यणूनि यज्ञ करिती चतुर । कर्मकांडीं ॥ २ ॥ आतां बहुधा
ह्यणतां चराचर । स्वयें जाला ईश्वर । ऐसा अर्थ बोलावा तरी जगदीश्वर ।
यापुढेंचि “विश्वतोमुख ” उपासना तेही बोलतो ॥ ३ ॥ आतां मत्स्यकू-
र्मादिरूपें हरी । भजावा तें बहुधा भजन ह्यणावें जरी । तरी अवतार अनंत
ह्यणोनि वैखरी । वेदीं पुराणीं प्रसिद्ध अघटित उपासना अनंतत्वे ॥ ४ ॥
चराचर बहुधा दृष्टि दिसतसे । तरी तो अर्थ विश्वतोमुखें भजतां येतसे ।
मत्स्यादि अवतार नाना कैसे । भजावे न दिसती जे दृष्टी ॥ ५ ॥ एका ईश्वराचे
अवतार । श्रवणें हे पूर्वोक्त सकळही उपासक चतुर । जाणती आतां बहुधा
उपासनाप्रकार । कोणते या वेगळे लेखावे ॥ ६ ॥ चरित्रें जीं नाना अवतारीं ।
तीं कीर्तनांत आटलीं च या उपरी । बहुधा उपासना अंतरीं । ध्यान मत्स्या-
दि मूर्तीचें जरी ह्यणावें ॥ ७ ॥ तरी काय दहाच मत्स्यादि अवतार ।
अवतार दिव्य ईश्वराचे अपार । ध्यावे कोण टाकावे कोण हा विचार ।
युक्त न दिसे सर्वथा ॥ ८ ॥ कोणी ऐसाचि अर्थ बोलती । तरी ते बोलिले
यथामती । बहुधा भजनाची हे रीती । कीं इंद्रादि रूपें यजन एका सर्व-
ेश्वराचें ॥ ९ ॥ आतां “विश्वतोमुख ” उपासना । “विश्वतश्चक्षुः”

इत्यादि वेदार्थरचना । हृदयीं धरोनि ह्मणे अर्जुना । “विश्वतोमुख ”
भजती कित्येक ॥ १२१० ॥ चैतन्य तंतु जग अंबर । मूर्ती पटीं विणिल्या
चराचर । नेत्र मुख कर चरण मांडिया उदर । अंग अंगतंतूच तो अव-
धा ॥ ११ ॥ विना तंतु न दिसे मूर्ती । ऐसी चराचराची आत्मस्फूर्ती ।
“विश्वतोमुख ” विश्वमूर्ती । हेचि उपासना एकासी ॥ १२ ॥ ऐसे व-
र्णिले भक्त । यांत कोणी अपरोक्षसाक्षात्कारयुक्त । कोणी ज्ञान नसोनि
अनुरक्त । स्वचरणीं ऐसे वर्णिले ॥ १३ ॥ एवं ज्यांच्या दैवीप्रकृती । ते
आपणातें भजती । आणि आसुरी प्रकृति मानवजाती । न भजती आपणातें
॥ १४ ॥ ऐसें बोलतां येथवरी । “विश्वतोमुख ” उपासना हरी । शेव-
टीं बोलिला याउपरी । तें विस्तारुनि बोलिल या श्लोकापासुनी ॥ १५ ॥

॥ श्रीक ॥ अहं क्रतुरहं यज्ञः स्वधाहमहमौषधम् ।

मंत्रोऽहमहमेवाज्यमहमग्निरहं हुतम् ॥ १६ ॥

॥ टीका ॥ अगा क्रतु मी अर्जुना । यज्ञ मी पांडुनंना । क्रतु ह्मणजे श्रु-
त्युक्त होमरचना । यज्ञ ते स्मृत्युक्त ॥ १६ ॥ अथवा क्रतु त्यास ह्मणती ।
कीं यूपस्तंभ जेथें उभारिती । यूपस्तंभावांचूनि यजिती । यज्ञ त्याला ह्मणि-
जेतें ॥ १७ ॥ आतां क्रतुयज्ञीं देवतांच्या नामें आहुती । होमितां स्वाहा
ह्मणोनि ह्मणती । पितरांस पिंड तिळ जळ देती । स्वधा ह्मणोनी ॥ १८ ॥
येथें स्वधा मी ह्मणोनी । श्रीकृष्ण ह्मणे यावरूनी । श्राद्धें तर्पणें पितृकार्यें
या स्वधा शब्दें करुनि । भगवद्रूपें पहावीं हा भाव ॥ १९ ॥ आतां ओष-
धि मी ह्मणतसे । कीं धान्यें शेतीं उगवतां वाढतां जें दिसे । त्या ओषधि
आणि धान्य गवसे । औषध ह्मणावें तयातें ॥ २० ॥ अन्नं क्षुधा हरती ।
अन्नं पुष्टीही करिती । तां अन्नं औषधें आणि नाना रीती । रोगहर औष-
धाच्या जातीही ऐशाच ॥ २१ ॥ एवं क्रतु यज्ञ देवांकारणें । आणि श्राद्ध-
दि पितरांनिमित्त जें करणें । क्रतुयज्ञ स्वधा शब्दाचें हें विवरण । सूचवूनि
मी ओषधा ह्मणे हें हविर्द्रव्य ॥ २२ ॥ आतां मंत्र औज्य अग्नीही मी । ह्मणे
सकळां यज्ञाचा स्वाभी । आणि हुतें जालें जें होमी । तेंही मी ह्मणतसे
॥ २३ ॥ हें बोले स्वयें भगवान् षड्गुण । जें तें ह्मणे आपण । भगवच्छब्दीं
ज्ञानमुण । ते खूण सूचवी ये स्थळीं ॥ २४ ॥ उत्पत्ति वृद्धि परिणाम अप-
क्षय । शेवटीं नाश त्याचा तो क्षय । सर्वही स्वकल्पनामय । जाणे कल्पक
आपण ॥ २५ ॥ वेष नट दाखवी निपुण । तैसा विद्वद्रूप आपणातें आ-

पण । कल्पी भगवान्बड्गुण । ज्ञानगुण त्या कल्पनेच्या साक्षिचें ॥ २६ ॥
 प्रस्तुतीं क्रतु यज्ञ आद्य तर्पण । क्रियारूप कल्पूनी आपणा आपण । जालों
 मी स्वयें षड्गुण । हें सूचवी ॥ २७ ॥ तैसाच ओषधींचा उद्भव । वृद्धि
 परिणाम कणिस धान्यादि भाव । कल्पूनि जालों स्वयमेव । मी देवाधिदेव
 हें सूचवी ॥ २८ ॥ ऐसेचि मंत्र आज्य हुत । इत्यादि यज्ञप्रकार बहुत । ते
 स्वयें मीच जालों भगवंत । आपणांस आपण कल्पूनी ॥ २९ ॥ ब्राह्मण
 कल्पिले मने । त्यांच्याच हातें यज्ञसाधने । कल्पून करविलीं कल्पकार्णे ।
 तरी ते कल्पना त्याचीच ॥ १२३० ॥ ब्रह्मीं मायेचा उगम । होतां सृष्टि
 सकळ पुरुषोत्तम । मनें करून स्थावर जंगम । कल्पूनि आपण होतसे ॥ ३१ ॥
 तत्त्वे आधीं निर्मिलीं । मग अनंतानंत ब्रह्मांडें केलीं । तीं तत्त्वे ब्रह्मांडें जालीं ।
 त्यास काय सामग्री होती तेथवां ॥ ३२ ॥ नाना धातु आणि माती । ईश्व-
 रकृत सांपडे आयती । तरीच त्यांचे घटादि पदार्थ घडती । कुंभार सो-
 नार लोहार तांबट ॥ ३३ ॥ भुति पूर्वीं सृष्टीहूनी । ह्मणती कांहींच नव्हतें
 ह्मणोनी । आणि ऊर्णनाभिघटांतें करूनी । सृष्टि ईश्वर करी हेंही भुति व-
 र्णिते ॥ ३४ ॥ किडा ऊर्णनाभि तंतु उगळी । त्यांत खेळे पुन्हा गिळी ।
 तैसी हे सृष्टि सगळी । निर्मां संहारी ईश्वर ॥ ३५ ॥ राहाट अथवा चाती ।
 कापूस वांख ताग पोटांत नसती । माशीएवढा किडा कोणे रीती । तंतु
 अपार पोटांतूनि काढितो ॥ ३६ ॥ ऐसा ईश्वर सर्वेश्वर । कल्पोनि निर्मि ।
 तो चराचर । येषियीं प्रमाणे अपार । बोलतां ग्रंथ वाढेल फार ॥ ३७ ॥
 मन मायेचेंचि केलें । त्या मनें पद्मनाभरूप आपणातें कल्पिलें । नाभिपद्मीं
 तेथें निर्मिलें । ब्रह्मयातें ॥ ३८ ॥ तो ईश्वराचा पुत्र मानस । ब्रह्मा लोक-
 पितामह ह्मणावें ज्यास । सनकादि मरीचि कर्दमादि त्यास । जाले-
 मानस सुत सकळ ॥ ३९ ॥ त्यांत पुरुष एक मनु ह्मणोनी । शतरूपा
 ह्मणोनि त्याची कामिनी । मनेंचि दोनी निर्मुनी । ब्रह्मा ह्मणे सृष्टि करा ।
 ॥ १२४० ॥ तीं दोघे भूतळा आलीं । भूतळीं अन्नं भक्षू लागलीं । तीं अन्नं
 ही निर्माण केलीं । मनेंचि करुनिया ब्रह्मया ने ॥ ४१ ॥ निर्गुणीं मायेचा
 अंकुर । तेव्हां ईश्वर सगुण परि तोही निराकार । पद्मनाभ रूप त्याचा
 अवतार । मनोमय कल्पना ईश्वराची ॥ ४२ ॥ शरीर ब्रह्मयाचें त्यामासु-
 नी । त्याणें मनु शतरूपा त्याची कामिनी । धान्यें आणि सकळ लोक
 मनेंच करूनी । सृष्टि केली परि अपूर्ण ॥ ४३ ॥ भगवद्भक्ति पूर्वीं ज्यांस ।

आणि विना ज्ञान पावले नाही मोक्षास । तितके विना गर्भवास । मानस
मनेचि उपजले ॥ ४४ ॥ परंतु गर्भवासाविना । ज्यांस उत्पत्ति सर्वथा
असेना । ऐसे जीव अनंत नाना । ते उपजतां न वसती लोक चतुर्दश
॥ ४५ ॥ चतुर्दश लोकरचना । धान्ये आणि मानस सृष्टीही नाना । मनु
शतरूपा हे सकळही कल्पना । स्वस्वरूपीं सर्वेश्वराची ॥ ४६ ॥ ब्रह्मा त्या-
चेचि रूप कल्पित । सनकादि मनु शतरूपापर्यंत । धान्ये चतुर्दशलोकही भग-
वंत । जाला आपणास आपण कल्पुनी ॥ ४७ ॥ मानससृष्टि येथवरी ।
मैथुनसृष्टि या उपरी । शुक्रशोणितापासूनी जाली परी । हेही ईश्वरकल्प-
ना । ४८ ॥ स्वर्गीं मनेचि कल्पिली कामिनी । तीस स्वप्नकल्पित पुरुषापासु-
नी । संतान जालें मैथुनें ह्मणोनी । मनें कल्पिलें नव्हे तें काय ॥ ४९ ॥ स्वर्गीं
नगर नद्या पर्वत । जैसीं सकळ मनःकल्पित । स्वर्गीं मिथुनापासूनि जाले सुत ।
तेही तैसेच कल्पित जे रीती ॥ १२५० ॥ ऐसा प्रपंच सकळ । मनु शतरू-
पापर्यंत कल्पित केवळ । मिथुन सृष्टी तेथोनि पुष्कळ । हेही कल्पना ईश्व-
राची ॥ ५१ ॥ मानस मनु शतरूपा मिथुन । मानस अन्न शुक्र शोणित
मिथुन । शुक्र शोणितापासूनि तेथुन । मिथुनसृष्टिकल्पना हेही मानस ॥ ५२ ॥
परि हे मिथुनसृष्टी । उपजतां दिसते जे जे दृष्टी । या सृष्टिवृद्धीस मूळ
वृष्टी । पर्जन्याची ॥ ५३ ॥ देवां अधीन ते वृष्टी । ते आहुतिद्वारा पावोनि तृष्टी ।
वृष्टि करितां मिथुन सृष्टी । वृद्धि पावते यथाकार्त्त ॥ ५४ ॥ आणि संतान-
वृद्धीस हेतु पितर । यज्ञें तोषती ते पितर आणि सुर । त्यास साधन ओष-
धि ह्मणोनि सर्वेश्वर । इतकेही पूर्वश्लोकीं बोलिला ॥ ५५ ॥ ते सृष्टिवृद्धि
हेतुरचना । आपण आणि आपली कल्पना । ह्मणोनि क्रतु यज्ञ स्वधा ओषधि
मी अर्जुना । मंत्र आज्य अग्नि हुत मीच ऐसें सूचवूनि बोलिला ॥ ५६ ॥
ऐसी देव पितर करितां वृष्टी । वाढली हे मिथुन सृष्टी । आणि मानस मनु
शतरूपा ब्रह्मा न दिसती दृष्टी । हे दृष्ट अदृष्ट मीच ह्मणतो या श्लोकीं ॥ ५७ ॥

॥ श्लोक ॥ पिताहमस्य जगतो माता धाता पितामहः ।

वेद्यं पवित्रमोक्तार ऋक्साम यजुरेव च ॥ १७ ॥

॥ टीका ॥ अगा मीच या जगाचा पिता । मीच या जगाची माता ।
मीच पितामह ज्याचें नाम धाता । अर्जुना जाण ॥ ५८ ॥ चौऱ्यांशीं लक्ष
योनी । जगीं वसती ह्मणोनी । चौऱ्याशीं लक्षयोनि यावरूनी । जग ह्मणावें ।
॥ ५९ ॥ त्या चौऱ्याशीं लक्ष योनी । मनुष्यदेहाची जोडी ह्मणोनी । सर्वा-
मनुष्यांस जे मायबाप दोनी । तींचि मायबापें चौऱ्याशी लक्ष योनींची

॥ १२६० ॥ “ कर्मानुबंधीनि मनुष्यलोके ” ह्यणोनी । पंचदशीं या श्लोकचरणे करूनी । कर्मबंध या मनुष्यदेहींच यावरूनी । सर्वयोनिर्कर्म मनुष्यदेहाचीं ॥ ६१ ॥ मनुष्यमात्राचा उपज । मनुषासूनि ह्यणती मनुज । माता शतरूपा पिता मनु तेव्हां सहज । पितामह धाता ब्रह्मा सकळांचा ॥ ६२ ॥ बाप आपल्या बापाचा । पितामह तोचि ज्या त्या मानवाचा । ऐसें असोनि कां वेदवाचा । लोकपितामह ह्यणे ब्रह्मयार्ते ॥ ६३ ॥ मनु मनुष्यजातीचा पिता । शतरूपा सकळ मनुजांची माता । पिता त्या पित्याचा स्वयंभु धाता । स्वायंभुव मनु नाम त्याचे ॥ ६४ ॥ पद्मनाभ विष्णु स्वयं ब्रह्मा जाला । ह्यणोनि स्वयंभु ह्यणावे ब्रह्मयाला । ब्रह्मरूपे मने कल्पिले आपणाला । तो स्वयंभु मने कल्पी मनुते ॥ ६५ ॥ स्वायंभुव मनुजजातीचा पिता । त्या जातीचा पितामह स्वयंभु ब्रह्मा तत्त्वता । ह्यणोनि आज्ञा पितामह विधाता । सकळा जगाचाही ॥ ६६ ॥ कीं चौऱ्याशीं लक्षयोनी । मनुष्य स्वकर्म होतो ह्यणोनी । जगाचा पितामह आज्ञा यावरूनी । ब्रह्मा पिता मनुजजातीच्या बापाचा ॥ ६७ ॥ एवं ब्रह्मा मनु जैसी मनाची कल्पना । तैसीच मिथुन सृष्टिरचना । ऐसें सृचवूनी अर्जुना । जगद्गुरु श्रीकृष्ण बोले ॥ ६८ ॥ कीं ओषधशब्दे ओषधि अत्रे । आपणचि आणि क्रतु यज्ञ त्यांचीं वृष्ट्यादि साधने । आपणचि तेव्हां त्या अन्नापासूनि उत्पन्ने । नोंही भूते आपण हा भाव ॥ ६९ ॥ कीं हीं भूते मानसा अन्नापासूनी । आणि मानसा मनुमरीच्यादिकांपासूनि ह्यणोनी । हींही मानसाचीं जाण यावरूनी । ऐसें येथें सृचवी ॥ १२७० ॥ मिथुनसृष्टीस कारण । ते मानसच अवघे मनु ऋषिगण । त्यांचे संतान जग ऐसी स्पष्टही खूण । विभूतिअध्यायांत बोलिल या श्लोकी ॥ ७१ ॥

॥ दशमाध्यायश्लोक ॥ महर्षयः सप्त पूर्वे चत्वारो मनवस्तथा ।

मद्भावा मानसा जाना येषां लोक इमाः प्रजाः ॥

॥ टीका ॥ सप्तऋषी भृग्वादिक । त्यांहूनि पूर्वी चौथे सनकादिक । आणि मनु अगा ज्याच्या संततीने लोक । भरले चतुर्दशही ॥ ७२ ॥ एवं आज्ञा बाप माय अत्रे । ज्यांपासूनि भूते सर्वही उत्पन्ने । हीं सर्व मानसे तैसीच मने । हीं भूते कल्पिलीं हा भाव ॥ ७३ ॥ मने कल्पिलीं मिथुने । मनेचि कल्पिलीं त्यांचीं मैथुने । मने गर्भ मने संताने । भलताही कल्पील ॥ ७४ ॥ परि क्षणिक भलतियाची कल्पना । अमोघ ईश्वरकल्पनेची रचना । एवं चतुर्दश लोक देह नाना । कल्पना सर्व भगवंताची ॥ ७५ ॥ पिता

माता अर्चें माझी कल्पना । ह्मणोनि त्या त्या वेधें मीच आहे अर्जुना । तैत्ति-
 च चराचराची रचना । माझी कल्पना मीच हा अर्थ ॥ ७६ ॥ “ममा-
 त्मा भूतभावनः” ह्मणोनी । राजविद्याप्रकरणीं बोलिला त्यावरुनी । विश्व
 कल्पितो बुद्धीकरुनी । बुद्धि कल्पिते ह्मणे या भावें ॥ ७७ ॥ सर्वही भूत-
 रचना । माझे उपाधीची कल्पना । तिचें अधिष्ठान मी चित्स्वरूप अर्जुना ।
 तेव्हां विश्व मीच हें कृष्णरूप मी जैसा ॥ ७८ ॥ ह्मणोनि उत्तरार्धी जग-
 त्स्वामी । आदीच ह्मणतो कीं वैद्य मी । ह्मणजे जडीं पटीं स्थावरजंगमीं ।
 वद्य मी तंतु चित्स्वरूप ॥ ७९ ॥ तेव्हां चराचराची रचना । मज माजी
 माझ्या मायेची कल्पना । जाणावें तें इतकेंचि अर्जुना । वैद्य ह्मणजे तें जें
 जाणावें ॥ १२८० ॥ चित्स्वरूप सुवर्णमात्र । चराचर अलंकार हें विचित्र ।
 वैद्य जें परम पवित्र । तें उपादान सर्व जाणणें इतकेंचि ॥ ८१ ॥ अविद्या-
 निर्मित विचित्र । जडभास अवघा अपवित्र । वेद्य त्या मिथ्या सर्पी पवित्र ।
 हार दिव्य सुमनाचा ॥ ८२ ॥ वृष्टि आहीं शिवे हार । तेव्हां देखे भुजंगा-
 कार । चराचर प्रपंच सार । प्रतीतिगोचर मजकरितां ॥ ८३ ॥ तेव्हां
 हार दिसे तोचि असे । सर्प नाही जरी भासे । एवं वेद्य आत्माचि गवसे ।
 प्रपंच नाहीच तो कैचा ॥ ८४ ॥ पवित्र ऐसें तें मी गोविंद । त्यास साधन
 चारीही वेद । ऋग्वेद यजुर्वेद सामवेद । अथर्वणा संहार तिंहीचा ॥ ८५ ॥
 त्यांत श्रेष्ठ ओंकार । तो मीच वर्णरूप सर्वेश्वर । कीं सृष्टि स्थिति संहार ।
 त्रिमूर्तिप्रतिपाद्य ओंकारां ॥ ८६ ॥ ऐसी मानस आणि मिथुनसृष्टी ।
 दोहीकडे मानसकल्पनारूप वृष्टी । अर्जुना देऊनि पाहें ऐशा गोष्टी । वि-
 श्वतोमुख उपासना प्रसंगें येथवरी बोलिला ॥ ८७ ॥ हीं भूतें जडें यांत
 जीव । तेही मीच अंशरूपें स्वयमेव । परि ते अविद्येनें युक्त सर्व । नेणती
 रहस्य ऐसें ॥ ८८ ॥ त्यांस कर्मानुरूप फळ । तीं फळें फळदाता मीच स-
 कळ । या प्रसंगें ईश्वरत्व घननीळ । आणि सर्वात्मत्वही वदतो या
 श्लोकापासुनी ॥ ८९ ॥

॥ श्लोक ॥ गतिर्भर्ता प्रभुः साक्षी निवासः शरणं सुहृत् ।

॥ टीका ॥ अगा जग मी स्वयें जगत्पती । तेव्हां मीच सर्वा जीवांची
 गती । बहुविधा गति परंतु रीती । तीनीच सर्वा गतींच्या ॥ १२९० ॥ एक
 मुक्ति अपुनरावृत्ती । स्वर्गादि लोक पुनरावृत्ती । तिसरी चराचररूपें उत्प-
 न्नी । सर्व मीच तेव्हां मीच गति सर्वांची ॥ ११ ॥ ज्ञानें मुक्ति कर्में गती ।

१ जाणतां येतो असा.

परि देणार मीच जगत्यती । ह्मणोनि मीच मायाधिपती । भर्ता धनी सर्वाचा ॥ ९२ ॥ जो जयाचा पालनकर्ता । तो ह्मणावा त्याचा भर्ता । बुद्धिलि ये श्लोकीं विश्वभर्ता । भर्तृपणही वोलेल ॥ ९३ ॥ ह्मणसी तूं विश्व अंश तुझे जीव । कर्मेकरून गांतेही स्वयमेव । तेच कां न पावती तूं देव । कां देखी गति तयातें ॥ ९४ ॥ तरी मी प्रभु समर्थ भगवंत । ते अविद्येनें बद्ध अस-
मर्थ अत्यंत । आणि जें करिती तें मी साक्षी अनंत । जाणतो कर्मे तयांचें ॥ ९५ ॥ समर्थ आणि साक्षीपण । ह्मणोनि गतिदायकही मी आपण । तूं कां पाहतोस जीवांचें आचरण । ह्मणोनि ह्मणसी तरी मी निवासचि त्या सर्वाचा ॥ ९६ ॥ साक्षित्व माझा सहज गुण । आणि ते मज माजी वसती जीवगण । त्या साक्षित्वां समर्थपण । फळ बावयाचें अनादी ॥ ९७ ॥ साक्षित्व प्रभुत्व हे दोनी । उपाधि अनादि माझे ह्मणोनी । गतिप्रदत्व त्या दों गुणेंकरूनी । ईश्वरत्वां लागलें ॥ ९८ ॥ आतां कर्मानुरूप फळ । तरी तुज कां भजती विवेकी सकळ । ह्मणोनि ह्मणसी ह्मणे मेघनीळ । तरी मी शरणरक्षक शरणांगतांचा ॥ ९९ ॥ जे मज रक्ष ह्मणती । त्यांस देतो मी निज गती । मृत्युकाळापासुनी मी श्रीपती । रक्षितो सहज कल्पवृक्षस्वभाव ॥ १०० ॥ आतां कल्पवृक्ष अज्ञ । तूं करुणासमुद्र सर्वज्ञ । शरण न येती त्यांसही कां न करिशी अभिज्ञ । कीं शरण या मातें ह्मणोनी ॥ १ ॥ न मागतां नेदी कल्पवृक्ष । शरण न येतां न रक्षिशी तूं अंजुजाक्ष । हा सहज गुण तुझा वर्णितो दक्ष । परि दयाळू सर्वही तुज ह्मणती ॥ २ ॥ जरी आपणास ते येती शरण । यास कांहीं न रचिशी कारण । तरी तूं सुहृद् भूतांचा आपण । सुहृद् न होसी या-
स्तव ॥ ३ ॥ ऐसें ह्मणेल पार्थ । ह्मणोनि ह्मणतो समर्थ । कीं मी सुहृत्स्व यथार्थ । दुर्हृद् नव्हे कोणाचा ॥ ४ ॥ वेद शास्त्र पुराणें अवतार । प्रगट करोनि वारंवार । शरण आले त्यांचा केला उद्धार । व्यासरूपें चरित्रें तीं कथिलीं ॥ ५ ॥ कीं पुराणाचें करावें श्रवण । आणि मज यावें शरण । मग म्यां वेदांतरहस्य विवरण । गुरुरूपें करावें तयातें ॥ ६ ॥ ह्मणोनि मीच भगवंत । व्यासरूपें वेदांताचा सिद्धांत । ब्रह्मसूत्ररूपें वोलिएं तो वेदांत । ता-
रक जनां सर्वांचा ॥ ७ ॥ पंचदशाध्यायांत ह्मणोनी । “वेदांतकृद्देवदेव चाहं” या श्लोकें करोनी । व्यास मीच ह्मणेल यावरोनी । सुहृत्सखा सर्वा भूतांचा ॥ ८ ॥ मज शरण यावें ह्मणोनी । पुराणें केलीं चरित्रें करोनी । निर्दयस्व दोष या गोष्टीवरोनी । गेला माझा ॥ ९ ॥ राजा अन्नसत्र निर्माण । न

करितां गेले क्षुधेर्मे प्राण । तरी त्यांच्या हत्येचें कारण । राजा हेतो ॥१३१०॥
 तो अन्नसत्र करी । त्यांत न जेविती एक दोषे जरी । आणि मरती क्षुधेर्मे
 तरी । काय करावें राजानें ॥ ११ ॥ तैसे आत्मघातक नर । जरी पुराण-
 भ्रवणीं न होती तत्पर । निर्दय न द्यणावा सर्वेश्वर । तो सुहृद सखाच स-
 र्वीचा ॥ १२ ॥ आतां बुद्धि प्रेरुनि ते नर । करावे भ्रवणतत्पर । तरी
 सर्वसम सर्वेश्वर । सर्वास त्याणें तारावें ॥ १३ ॥ मोक्ष सकळांस द्यावा ।
 तरी नाश होणार स्ववैभवा । स्वस्वरूप स्ववैभवा देवाधिदेवा । न नाश-
 वे सर्वथा कीं तें अभंग ॥ १४ ॥ कीं जरी नासे ब्रह्म । तरी नव्हे प्रपंचाचा
 उगम । जीवांचाचूनि हें स्थावर जंगम । उपजेल कां ॥ १५ ॥ न उपजतां
 जग । ईश्वरवैभवाचा भंग । जीव सर्व मुक्ति पावती मग । जग हें कोणा
 कारणें ॥ १६ ॥ न उपजे विश्वद्रुम । जरी नासे याचें बीज निर्गुणब्रह्म ।
 तें अव्यय बीज परम । सृष्टि स्थिति संहाररूप वृक्षाचें ॥ १७ ॥ जें बीज
 तो वृक्ष हें प्रसिद्ध । द्यणोनि सुहृदपण आपलें सिद्ध । करावया बोलतो उ-
 त्तरार्ध ॥ या श्लोकाचें ॥ १८ ॥ ॥ उत्तरार्ध ॥ प्रभवः प्रलयः स्थानं निधा-
 न बीजमव्ययम् ॥ ॥ टीका ॥ प्रकर्षे पुनः पुनः उद्भव । तो प्रपंचाचा द्य-
 णावा प्रभव । तो मीच कीं बीजचि संभव । द्यणावा वृक्षाचा ॥ १९ ॥
 तैसाच पुनः पुनः प्रकर्षे लय । त्यास द्यणावें प्रलय । तो प्रलयही मीच कीं
 स्वकल्पनामय । मीच होतो तो लय पावलों स्वस्वरूपीं ॥ २० ॥
 किरणचि जेव्हां मृगतोय । तेव्हां किरणचि त्याचा उद्भव लय । किरणचि
 द्यणोनि निश्चय । मनुष्यदृष्टि स्थितिकार्यी ॥ २१ ॥ द्यणोनि स्थान द्यणिजे
 स्थिति । तेही मीच द्यणे श्रीपती । कीं किरण बीजच स्वयें जे रीती । मृग-
 जळरूपे भासते ॥ २२ ॥ किरणेंचि उत्पत्ति स्थिति लय । मृगजळरूपे
 पावोनि स्वयें अव्यय । प्रतिदिनीं होय जाय । सृष्टि स्थिति संहार मृगज-
 ळाचा ये रीती ॥ २३ ॥ बीज होऊनि अव्यय । बीज होऊनि अद्वय ।
 मृगजळ उपजोनिही न घडे व्यय । किरणाचा इतरा बीजासारखा ॥ २४ ॥
 उर्गेचि मृगजळाचें बीज । किरण द्यणतां होतो उपज । इत्था बीजाचें नासे
 रूप निज । हें यथास्थित तेज सूर्याचें ॥ २५ ॥ बीजनाशें होतां अंकुर ।
 तेज शाश्वत होतांही मृगनीर । द्यणोनि मृगजळाचें निधान द्यणती चतुर ।
 प्रकाशास सूर्याच्या ॥ २६ ॥ जैसा घट जळाचें निधान । निधान द्यणजे
 ज्यांत ज्याचें स्थापन । तरी घटांत घालावें टाकावें जीवन । घट तो न ना-
 से बीजासारखा ॥ २७ ॥ परि घटा जळा ऐक्य न घडे । आणि घट

बीजत्वे न सांपडे । ज्या दृष्टांतीं साम्य पडे । इतकेंही तो मृगजळ किरणांचा ॥ २८ ॥ मृगजळ जैसें किरणीं । उत्पत्ति लय पावे मृषा पाणी । नाश न पावे कोणे क्षणीं । ह्यणोनि जैसें किरण निधान मृगजळाचें ॥ २९ ॥ परि घटांतूनि न निघतांही पाणी । प्रतीतीस ये तैसें किरणीं । प्रत्यया न ये लया-
नंतरक्षणीं । नाहीं ह्यणावें तरी उदय पावे तें ॥ १३३० ॥ असोनि नये प्रत्यया । तेव्हां निधान केवीं ह्यणावें तया । तेव्हां मृगांवुबीजचि ह्यणावया । योग्य होय किरणांतें ॥ ३१ ॥ कीं बीजांत वृक्षाचा प्रत्यय । नसोनिही वृक्ष असे हा निश्चय । प्रत्यय नये तरी मृगांवूदय । किरणीं होणार बीज या-
लागीं ॥ ३२ ॥ तरी अंकुर होतां नासे बीज । न दिसे त्याचें रूप निज । किरण जळभासाहूनि पूर्वीं होतें सहज । तैसें मृगजळ उपजतां ॥ ३३ ॥ नव्हे निधान एका विचारें । नव्हे बीज एका प्रकारें । निधानही होय बीज-
ही होय निर्धारें । त्याच्या एक एका गुणाच्या ॥ ३४ ॥ प्रत्यया नये परि असे । किरणीं जेव्हां जळभास न दिसे । कीं प्रगट होतां दृष्टीस गवसे । यास्तव किरण निधान मृगजळाचें ॥ ३५ ॥ आणि बीजवृक्षन्यायें किर-
णापासुनी । मृगजळ उपजे यावरूनी । किरण बीज होय परि न नासती ह्यणोनी । बीज अव्यय ऐसें ह्यणावें ॥ ३६ ॥ सुचे इत्यादि निर्णय । ऐसें वचन बोले करुणालय । कीं निधान बीज अव्यय । मी या जगाचें अर्जुना ॥ ३७ ॥ कीं मज माजी लय पावोनी । प्रपंच निघे मजपासुनी । याचें नि-
धान मी ह्यणोनी । ह्यणों यास्तव ॥ ३८ ॥ कीं पेटींत धन रिघतां न दिसे । दिसे जेव्हां त्या पेटींतूनि तें निघतसे । जे चतुर देखती ऐसे । ते पेटी ह्यण-
नी निधान त्या धनाचें ॥ ३९ ॥ तैसा मज माजी लय । मजपासुनि या जगाचा उदय । तेव्हां निधान मी अह्वय । या जगाचा होय कीं ॥ १३४० ॥
परि जालिया जगाचा लय । जों न होय मायेचा उदय । तोंवरी जगाचा नसे प्रत्यय । किरणीं मध्यान्ह टळतां जैसा मृगजळाचा ॥ ४१ ॥ तेव्हां प्र-
त्यय नसोनी । उपजे मागुती मजपासुनी । प्रत्यय नसोनि बीजामधूनी । वृक्ष निघे जे रीती ॥ ४२ ॥ ह्यणोनी मी अह्वय । बीज प्रपंचाचें जगन्मय । परि इतर बीज नासे मी अव्यय । नाशरहित बीज या जगाचें ॥ ४३ ॥
एवं बीज आणि निधान । जगाचा लय आणि उदयाचें स्थान । आणि नव्हे अन्या निधाना बीजासमान । अव्यय निधान अव्यय बीज ॥ ४४ ॥ इतर बीजही नाशरहित । कीं फळीं प्रगटे निश्चित । परि सद्य असे नाश पावत । तैसें नव्हे बीज प्रपंचाचें ॥ ४५ ॥ आणि इतर बीज नासे विटे । तरी अंकु-

र होंगे पुनः खुंटे । प्रपंचबीज न विटे न फुटे । न खुंटे उद्भव प्रपंचाचा ॥ ४६ ॥ बीज नासे ज्याचें । उपजणें खुंटे त्याचें । तेव्हां सृष्टि स्थिति संहार होंगे जगाचें । न चुके कदापी ॥ ४७ ॥ समर्थ ईश्वर तथापी । ऐसें न करूं शके कदापी । कीं प्रपंच आपल्या स्वरूपी । न उपजे हा भाव या अर्थे सूचवी ॥ ४८ ॥ प्रपंच जीवमूळ । ते मुक्ति पावतां सकळ । कां उपजे प्रपंच माया मृगजळ । आणि तो तों सर्वथा उपजणार ॥ ४९ ॥ कीं बीज त्याचें अव्यय । बीज तो अंकुर हा निश्चय । याकारणें न मागतां करुणालय । मुक्ति नेदी सर्वा जीवांसी ॥ १३६० ॥ एवं अनादि जैसे जीव । अनादि जैसा देवाधिदेव । तैसें न मागतां मुक्ति नेदी तो स्वयमेव । हेंक्षी अनादि ॥ ५१ ॥ मुक्त करावें सकळ । ऐसें सर्वावरी कृपाजळ । सर्वदा वर्षे मेघनीळ । परि पालथे घट जनाचिया मुमुक्षेचे ॥ ५२ ॥ आतां ईश्वरें शक्तीकरुनी । मुमुक्षा त्यांस उपजवुनी । मोक्ष द्यावा तरी कोणास सोडोनी । कोणास द्यावा ॥ ५३ ॥ सर्वास द्यावा जरी । प्रपंचाचि नव्हे त्या उपरी । तो प्रवाह खुंटे तरी । कीं बीज नासे जरी त्याचें । ५४ ॥ द्व्यणोनि मोक्षाची अपेक्षा । ते अपेक्षा द्व्यणावी मुमुक्षा । तीवांचूनि कोणी न पावे मोक्षा । अनादि सहज निर्वाह हा ऐसा ॥ ५५ ॥ आणि दयावृष्टि सर्वावरी सम । वर्षे अनादि सहज गुण सर्वोत्तम । मेघजळेंचि मोती उत्तम । विषयलता वाढे जळें घनाचिया ॥ ५६ ॥ मुक्त्यपेक्षा द्व्यणावी मुमुक्षा । विषयभोगापेक्षा द्व्यणावी बुमुक्षा । फळ दे ईश्वर जैसी अपेक्षा । इतकेंचि सहज अनादि कृपाळुत्व ईश्वराचें ॥ ५७ ॥ हो सकळांचें कल्याण । द्व्यणोनि अवतार वेद शास्त्र पुराण । करोनि तरणोपाय निर्माण । सुहृत्सर्वांचा अपेक्षा मात्र सर्वांची पुरवितो ॥ ५८ ॥ या भावें सुहृद आपण । द्व्यणे पूर्वार्धकरून । सर्वास मोक्ष कां नेदी तरी आपण । अव्यय बीज प्रपंचाचें द्व्यणे उत्तरार्ध ॥ ५९ ॥ होंगे न चुके प्रपंचवृक्षा । द्व्यणोनि मोक्ष नसे विना मुमुक्षा । भजतां पुरवणें ज्याची जैसी अपेक्षा । सहज दयाळुत्व इतकेंचि ईश्वराचें ॥ १३६० ॥ एवं आपण सुहृद सर्वांचा । हा शब्द उत्तरार्ध केला साचा । आतां यापुढें वाचा । सुहृदपण विवरणाची ॥ ६१ ॥ कीं पार्थ द्व्यणेल जी यदुपती । जे तुझीं पुराणें न जाणती । त्यांस कृपाळू तूं कोणे रीती । सुहृदपण दाविशील आपलें ॥ ६२ ॥ आणि तुमचा सुहृत्सखा भर्ता । नव्हां सकळांचा पालनादि कर्ता । मी आहें ऐसी वार्ता । केवीं वि-

दिन करिसी तथांसी ॥ ६३ ॥ या कारणें यापुढें श्लोक । बोल्ले पाहे तो उत्तमश्लोक । कीं जे वेद शास्त्र पुराणविमुख लोक । त्यांस पाळितों आणि प्रगट करितों ईश्वरत्वही ॥ ६४ ॥ भाव कळे ये रीतीचा । आणि सर्वात्म-भाव आपला समजे साचा । अर्जुनातें ऐसी वाचा । बोलतसे या श्लोकीं ॥ ६५ ॥

॥ श्लोक ॥ तपाम्यहमहं वर्षं निगूणहाम्यस्तृजामि च ।

॥ टीका ॥ अर्जुना मी पर्जन्यवृष्टी । करितों तेव्हां सर्व सृष्टी । सकळ भोग भोगिजे या वृष्टी । इहलोकीं विषय दिसती ॥ ६६ ॥ सकाम वेदशास्त्र पुराणें । ऐकोनि जे यजिती स्वर्गादिफळाकारणें । उरले ते इहलोक विषयचर्चणें । कृतकृत्य होती ॥ ६७ ॥ तरी मी सुहृत्सखा भर्ता । अपेक्षानुरूप सुखकर्ता । जे जाणती इहलोकमात्राची वार्ता । त्यांस वृष्टिशेरा सुख मीच करितसें ॥ ६८ ॥ कीं सूर्यकिरणद्वारा । मीच तपतों आणि मेघधारा । मीच वर्षतों त्या मज ईश्वरा । तर्कें समजती ते ऐसें मी करितों ॥ ६९ ॥ कीं किरणरूपें मी तपतों । मेघरूपें मी वर्षतों । मागुती वृष्टि ओढोनि धरितों । मागुती सोडितों वृष्टीतें ॥ १३७० ॥ अगा निर्देय सूर्याचा उदय अस्त । आणि नित्य मर्यादा न लंघिती सागर समस्त । इत्यादि माझे शासन ऐसें नेमस्त । लोक नेणती नियत क्षणोनी ॥ ७१ ॥ नियत उदयास्त पावे दिनकर । नियत मर्यादा न लंघिती सागर । क्षणोनि यांचा नियता ईश्वर । ऐसें कळेना जनार्ते ॥ ७२ ॥ वर्षाकाळीं नियत वृष्टी । असती आणि पिकती नियत सृष्टी । तरी न दिसे तें तर्काच्याही वृष्टी । ईश्वर एक आहे ऐसें जनार्ते ॥ ७३ ॥ हें कळावें जना । क्षणोनि वृष्टि अवतारितों अर्जुना । तेव्हां मज जगज्जीवना । स्मरती लोके ॥ ७४ ॥ कोण उपजवी घन । कोण वर्षवी जविन । जरी नसे जगज्जीवन । विश्वंभर भर्ता जगाचा ॥ ७५ ॥ आकाश नुसतें पोकळ । तेथें मेव येती सजळ । त्या जळें जीवित्व सफळ । हें कर्तृत्व ईश्वराचें जन क्षणे ॥ ७६ ॥ शास्त्रें पुराणें नेणती । सुहृत्पण ऐसें त्यांहीप्रती । दावितो आणि तर्कें मज समजती । ऐशा प्रकारें वर्षतो ॥ ७७ ॥ ते इहलोकसुखचि इच्छिती । मी तितकेंच देतों त्यांप्रती । परि अर्जुना तुझी मती । एक विषमत्व येथें मजवरी स्थापील ॥ ७८ ॥ कीं सुहृत्सर्वांचा सम । परि स्वयें भक्तांस लभ्य सर्वोत्तम । इतंगंस अन्नादि मात्र देतां विषम । कैसा नव्हे ॥ ७९ ॥ ऐसें क्षणसी क्षणोनि भाव । दावी परिहार याचा बोलतां देव । कीं विषम नसोनि देवाधिदेव ।

१ पाकस पाडून. २ ज्याच्या नियमाचा कधीही भंग होत नाही असा.

विषम फळ मी देतसे ॥ १३८० ॥ मीच मुक्तांची मुक्ती । मीच विषयास-
क्तांची मुक्ती । वैषम्यपरिहारयुक्ती । ऐसी बोलतो या उत्तरार्धे ॥ ८९ ॥

॥ उत्तरार्ध ॥ अमृतं धैव मृत्युश्च सदसच्चाहमर्जुन ॥ १९ ॥

॥ टीका ॥ अमृत मीच साच । आणि मृत्युही मीच । अप्रपंच प्रपंच ।
सर्वही मी ॥ ८२ ॥ कीं भक्तांस अमृत । अभक्तांस मृत्यु निश्चित ।
दोन्ही दोनी मीच भगवंत । कीं सत् वरें असत् वाईट सर्वही मीच
॥ ८३ ॥ सुस्थळास मार्ग नीट । कुस्थळास आड वाट । परि वाट
आणि स्थळें दोनी निपट । भूमीच ते ॥ ८४ ॥ त्या दोहींसही सम । भूमि
सर्वथा नव्हे विषम । त्याच्या करणीनें उत्तमाधम । फळें ते पावती ॥ ८५ ॥
मीच मोक्ष अमृत । जे मुमुक्षु पावती निश्चित । मृत्युही मीच भगवंत ।
मुमुक्षु विषयासक्त पावती ॥ ८६ ॥ याकारणें वरें वाईट । दोनीही मीच
निपट । एकचि तंतु एकचि पट । राजहंस कावळे विणले तंतूच तो ॥ ८७ ॥
अमृत मृत्यु मी जेव्हां केवळ । तेव्हां मीच भक्तां अभक्तांचें फळ । द्वयो-
निया अर्धे मेघनीळ । ऐसें बोलिला ॥ ८८ ॥ ते अपेक्षानुरूप फळ पावती ।
हे सूचना संज्ञारूपें अर्जुनाप्रती । येथवरी बोलिला आतां जगत्पती । स्पष्ट
बोलतो येथुनी ॥ ८९ ॥ परि अमृत मुमुक्षु इच्छिती । तें उचित देणें त्यां-
प्रती । मृत्यु तों कोणी न मागती । तो मृत्यु सकामास कां देतसे ॥ १३९० ॥
अर्जुन ये रीती मनीं । शंका मानील द्वयोनी । अपथ्य पथ्य इच्छितां दोहीं
करूनी । रोग आरोग्य पावती न मागतां ॥ ९१ ॥ आणि आरोग्याची
अपेक्षा । तैसी मुमुक्षूची मुमुक्षा । पथ्यें आरोग्यवोधें मोक्षा । मुमुक्षु पा-
वती अमृत तें ॥ ९२ ॥ तैसी त्यांस मृत्यूची अपेक्षा । नसे जे झोंवती स-
कामपक्षा । द्वयोनि मुमुक्षु फळसाम्य अंबुजाक्षा । बोलतां नये सकाम
फळ मृत्यूतें ॥ ९३ ॥ कीं ते अमृत इच्छिती । हे कांहीं मृत्यूतें न मागती ।
अमृत मृत्यु दोनी गती । अपेक्षानुरूप हे रीती घडेना ॥ ९४ ॥ आतां अ-
पथ्य रोगाचें मूळ । आणि आरोग्य पथ्याचें फळ । मृत्यु सकाम पावती स-
कळ । अमृत पावती स्वभक्त ॥ ९५ ॥ याप्रकारें मी सम । फल देतांही
अधम उत्तम । परंतु इच्छा पाहतां विषम । कीं न इच्छितां मृत्यु देतसें
॥ ९६ ॥ मोक्ष इच्छेवांचूनि नसे । मृत्यु इच्छेवांचूनि दिसे । तरी याही
वैषम्यास असे । परिहार कांहीं ॥ ९७ ॥ भक्तीवांचूनि मुक्तीही भक्त ।
न अपेक्षिती तथापि होतीच मुक्त । याच्या साम्यें युक्त । मृत्यु न इच्छितां

मृत्यु बोलणें सकामातें ॥ ९८ ॥ न इच्छितां मृत्यु त्यांला । न इच्छितां अ-
मृत यांला । अपथ्य पथ्य सेवी त्यां उभयांला । रोग आरोग्य न मागतांही
॥ ९९ ॥ ह्मणोनि जे सकाम । त्यांस पुनः पुनः मृत्यु ह्मणोनि मेघश्याम ।
आदीं बोलतो विद्वाभिराम । या दों श्लोकीं ॥ १४०० ॥

॥ श्लोक ॥ त्रैविद्या मां सोमपाः पूतपापा यज्ञैरिष्ट्वा स्वर्गात्तिं प्रार्थयन्ते ।

ते पुण्यमासाद्य सुरेन्द्रलोकमवाप्तिं दिव्यान्विष्य देवभोगान् ॥ २० ॥

ते तं भुक्त्वा स्वर्गलोकं विशालं क्षणै पुण्ये मर्त्यलोकं विशन्ति ।

एवं नयीधर्ममनुप्रपन्ना गतागतं कामकामा लभन्ते ॥ २१ ॥

॥ टीका ॥ वेदविद्या अवधिया तीनी । ऋग्वेद यजुर्वेद सामवेद ह्मणोनी ।
तिहीं वेदमंत्रां मातें यजुनी । प्रार्थिती स्वर्ग ॥ १ ॥ करुनि सोमवल्लीरस-
पान । होती यज्ञे निष्पाप पावन । इंद्रादिरूपें मीं जगज्जीवन । त्या मातें
अग्निमुखें ते यजिती ॥ २ ॥ स्वर्ग परम पुण्यलोक । पुण्येंच पावती पुण्य-
श्लोक । यज्ञ करुनि ते याज्ञिक । त्या स्वर्गास पावती ॥ ३ ॥ पुण्यें सुरेंद्र-
लोक तो स्वर्ग । त्यातें पावोनि देवांचे दिव्य भोग । भोगिती ज्या भोगाचा
योगयोग । घडे परम पुण्यें करोनी ॥ ४ ॥ तो स्वर्गलोक विशाल । भो-
गोनि ते नियतकाळ । तें पुण्य सरतां तत्काळ । मृत्युलोकीं गर्भवासीं प्रवे-
शती ॥ ५ ॥ ऐसे वेदत्रयाचे धर्म । त्यातें शरण तेचि करिती काम्य कर्म ।
ते न जाणती आत्मा ब्रह्म । जाणें येणेंचि ते पावती ॥ ६ ॥ हे इतर देवता
यजिती । आणि मातें यजिती ह्मणे श्रीपती । त्यांची ही देवी प्रकृती । ऐसें
सूचवी ॥ ७ ॥ कीं स्वर्ग सर्वदेवतारूपें ईश्वर । स्वयमेव यज्ञभोक्ता
फलदाता परात्पर । ऐसें जाणोनिही विषयतत्पर । ह्मणोनि काम्यें इतर
देवता यजिती ॥ ८ ॥ ज्यांचा ऐसा नाही भाव । यजिती । स्वतंत्र मानूनि
देव । ते सकळ असुरस्वभाव । नरकास जाती ऐसें स्पष्ट षोडशीं वोलेल
॥ ९ ॥ यालागीं स्वर्ग उत्तमा गती । हे निष्पाप सोमपानीं ह्मणे श्रीपती ।
आतां मृत्युलोकास मागुती येती । हा सहज गुण काम्यकर्माचा ॥ १४१० ॥
एवं कर्म स्वर्गाकारणें करुनी । मृत्युलोकास पावती पुन्हा ह्मणोनी । अपथ्य
भक्षितां रोग यावरुनी । काम्य इच्छितां मृत्यु हें सूचवी ॥ ११ ॥ आतां
गोड ह्मणोनीच अमृत । सेविती परि तें अमृत निश्चित । अमर करीच गुण
हा नियत । अमृताचा ॥ १२ ॥ भक्त माझे ये रीती । केवळ गोडच मी
ह्मणोनि भजती । कांहींच मज न मागती । परि माझा सहज गुण मी करितों

॥ १३ ॥ जैसे न इच्छितां सकाम पावती मरण । कीं काम्य उपासनेक
सहज गुण । तैसे भक्तांचें सकळ कल्याण । न इच्छितां करावें गुण माझा
॥ १४ ॥ ह्योनि वर्णोनि आधीं सकाम । आतां मोक्षाविषयीं निष्काम । ते
स्वभक्त सगुण मेघदयाम । बोलतसे या श्लोकीं ॥ १५ ॥

॥ श्लोक ॥ अनन्याश्चित्तयंतो मां ये जनाः पर्युपासते ।

तेषां नित्याभियुक्तानां योगक्षेमं वहाम्यहम् ॥ २२ ॥

॥ टीका ॥ अगा अर्जुना जे अनन्य । ह्यणजे मज वेगळें नलगे
ज्यांस अन्य । कीं शाश्वत मोक्षही न इच्छिती ते धन्य । तेव्हां
नश्वर पदार्थ इच्छिती ते काय ॥ १६ ॥ माझे चरण लागतां गोड । ज्यां-
ची मुमुक्षाही जाली रोड । माझ्या चिंतनाचेंचि कोडे । सर्वदा जयांसी
॥ १७ ॥ ज्यांस ऐसें माझे भजन । मज वेगळें काहीं न इच्छिती जे जन ।
परि मी सकळ सुखदाता भवभंजन । योगक्षेम वाहतो त्यांचा ॥ १८ ॥
अर्जुना ऐसें माझे भक्त । ते ह्यणावे नित्याभियुक्त । सर्वदा सर्व भावें युक्त ।
नित्याभियुक्त ते ह्यणावे ॥ १९ ॥ माय बाप गुरु दैवत । भुक्ति मुक्ति
मीच भगवंत । वाटतो मजविरहित । मुक्तीही नलगे जयांला ॥ १४२० ॥
मुमुक्षु कैवल्यातें अपेक्षिती । हे त्यांतेही उपेक्षिती । स्वार्थ भक्तीचा लक्षि-
ती । कैवल्यांत कैचा तो स्वार्थ ॥ २१ ॥ माझेचि त्यांचा प्रेम । अन्य कां-
हींच नलगे हा नेम । मज अगत्य त्यांचा योगक्षेम । सर्वविषयीं वाहणें
॥ २२ ॥ अगा करोनि पुण्याच्या कोटी । उपजावें भाग्यवंताच्या पोटी ।
मग कोड कौतुकासाठीं । प्रार्थणें नलगे त्यातें ॥ २३ ॥ पोटीं उपजतांच
वाटे गोड । स्वभावेच त्याचें पुरवी कोड । जतन करी जैसा तळहातींचा
फोड । न प्रार्थितां ॥ २४ ॥ गर्भ राहतां पोटीं । चिमणी त्या आडियांसाठीं ।
तृण कापुसाची मृदु गोमटी । शेज करितां ते प्रार्थिती काय ॥ २५ ॥ सहज
संतानाची माया । पोटासच यावें ते भोग व्यावया । भक्तचि व्हावें धनंज-
या । मग दया मागणें लागेचना ॥ २६ ॥ जरी त्यांस नाहीं काहीं अपेक्षा ।
मज कोणे अंशीं त्यांची न करवे उपेक्षा । त्यांस नाहीं मुमुक्षा । परि मी
कैसें गर्भवासी त्यां घालूं ॥ २७ ॥ सर्पास भीना बाळ । मुष्टि धरूं धावे
व्याळ । परंतु माता उचलोनि तत्काळ । तोंड डेची सर्पाचें ॥ २८ ॥ न
मागतां देतो ज्ञान । न सांगतां नाशितो अज्ञान । न प्रार्थितां शाश्वतसुख
निधान । मोक्ष देतो ॥ २९ ॥ पूर्वीं आपणास जें नव्हतें । आणि तें प्राप्त

होतें । ऐसे प्राप्त होणें तयातें । योग क्षणती ॥ ३० ॥ कीं त्या अर्थाचा आ-
 णि आपला । प्राप्त होतां योग जाला । योग क्षणोनि त्याला । क्षणावें हा
 अर्थ योग शब्दाचा ॥ ३१ ॥ भक्त सर्वत्र उदास । परि जे समर्थी जें कांहीं
 त्यांस । तें मी पुरवीं जगन्निवास । योग वाहतों त्यांचा ये रीती ॥ ३२ ॥
 आतां प्राप्त जालें जें नव्हतें । जतन करावें तयातें । क्षणावें त्या अर्थपरिपाल-
 नातें । क्षेम क्षणोनी ॥ ३३ ॥ एवं नाही जें जें तें देतों । याप्रकारें योग
 वाहतों । दिधलें तें मीच जतन करितों । क्षेम वाहतों ये रीती ॥ ३४ ॥
 आंगडीं टोपी शिंदोरी । बाळ्यास पाहिजे जे जे परी । तें संपादुनि खांदिया
 वरी । वाहे जतनही करी पिता जैसा ॥ ३५ ॥ माझ्या भक्तातें अर्जुना ।
 अपेक्षा मोक्षाचीही असेना । परि योगक्षेम मज त्यांचा कृपाघना । सहज
 स्वभावे वाहणें ॥ ३६ ॥ होऊनि गुरुरूपें प्रगट । आत्मसाक्षात्कार अति
 उत्कट । देतों आणि तंतुरूपें जगपट । चराचर प्रतिमासहित मी दिसतों
 ॥ ३७ ॥ नव्हतें तें दिधलें ज्ञान । त्याणें हरिलें अनादि अज्ञान । योग वाह-
 तों मी कृपानिधान । ये रीती तयांचा ॥ ३८ ॥ क्षेम त्याचें परिपालन । कीं
 तें ज्ञान विबोध होय जतन । तेंही मीच करुणाघन । वाहतों त्यांचें ॥ ३९ ॥
 कीं पूर्वसंस्कारें त्यांची मती । क्षण पावतां स्वरूपाची विस्मृती । जागी क-
 रितों मी जगत्पती । स्वस्वरूपां बुद्धीतें ॥ ४० ॥ अगा ते विसरती मातें ।
 कीं पूर्वसंस्कार असे लागला त्यातें । म्यां नित्यमुक्तें भगवतें । विसरावें
 कैसें तयाला ॥ ४१ ॥ समर्थासि दुबळ जन । जरी कदच वाढी भोजन ।
 न करी सभाग्य सधन । वाणी दिव्यान्नाची तयातें ॥ ४२ ॥ अगा मी स्वर्थ
 जालों सर्व सृष्टी । तों पूर्वसंस्कारें जडत्ववृष्टी । क्षण पाहे तों मी वृष्टी ।
 करितों करुणामृताची ॥ ४३ ॥ तेव्हां तंतु जैसा पटी । कीं मुक्तिका मात्र
 जैसी घटी । कीं सुवर्ण कटक कटिसूत्र मुगुटी । पाहे जडी ये रीती मातें
 एकत्वे ॥ ४४ ॥ त्यांस माझे प्रेम । मज त्याह्नि अधिक त्याचें प्रेम हा नि-
 यम । नवल काय जरी योगक्षेम । वाहतों त्यांचे ॥ ४५ ॥ योगक्षेम वा-
 हतों क्षणोनी । बोले या भावें करुनी । कीं नव्हतें तें ज्ञान देऊनी । विब्रचितें
 करितों जतन तें ॥ ४६ ॥ असवस्त्रादि पदार्थ । यांचें योगक्षेम वाहतो इतका-
 च अर्थ । कोणी करिती तरी गजांतलक्ष्मी देतो समर्थ । तो पादरक्षांचीं
 चिंता वाहतो क्षणें हें काय ॥ ४७ ॥ लोटे अमृताची सरिता । अमृ क-
 री तत्त्वता । ते हरी तूषेची चिंता । क्षणेंचि नलगे ॥ ४८ ॥ जो करून
 देतो विवाह । तो हळदीचा न करील काय निर्वाह । ज्ञाने नाही अवघा

अज्ञानप्रवाह । अन्नवत्त्वादि नेदील तो काय ॥ ४९ ॥ ज्यास सर्वेश्व-
राचें प्रेम । तो त्याचें अन्नवत्त योगक्षेम । मी वाहतों ह्मणोनि करितों ह्मणे
नियम । भुज उभारोनि दोहीं दळांत ॥ १४५० ॥ राजा तुष्टला दुर्वळावरी ।
तो त्याच्या लंगोटीवाकळांचा निर्वाह करी । आणि तें जतन करावयाचा
मजवरी । भार असे ऐसें ह्मणतसे ॥ ५१ ॥ कुटुंबनिर्वाह भक्तांचा । अथवा
कुटुंबनिर्वाह अभक्तांचा । उभयत्रही रांधा पूर्वकर्माचा । संतुष्ट भक्त असं-
तुष्ट अभक्त इतकेंचि ॥ ५२ ॥ प्रारब्धें यावदायुष्य । सुखदुःख पावे भ-
लता मनुष्य । याचें पाहोनि भविष्य । पूर्वीच निर्वाह केला ईश्वरें ॥ ५३ ॥
भक्त भजेल मातें । जें ज्याकाळीं पाहिजे तयातें । तें आदींच निर्मिलें भगवंतें ।
योगक्षेम वाहणें हा किती ॥ ५४ ॥ जें जे समयीं अपेक्षित । तें पूर्वीच
करून राहिला भगवंत । प्रारब्धीं नसेल तेविषयीं अत्यंत । सहनशील करी
तयातें ॥ ५५ ॥ राज्य टाकूनि वनवास । राजे करिती तयांस । कां नेदी
जवन्निवास । दिव्यान्नवत्त दिव्य शय्या ॥ ५६ ॥ सर्वात्मभक्ति त्याला अपे-
क्षित । त्या गोष्टीचा भार वाहतो भगवंत । आणि ज्याविण न चले अत्यंत ।
तें दे अथवा शक्ति दे ॥ ५७ ॥ देह न सोसी कदन्न । त्यांच्या प्रारब्धीं
पूर्वीच निर्मी सदन्न । अथवा पर्ण भक्षूनि भक्तिसंपन्न । तैसेंच दृढ शरीर
त्यांचें तो करी ॥ ५८ ॥ ज्ञान देऊनि योग वाहे । तें विवे ऐसें क्षेम वाहताहे ।
तो शरीर योगक्षेमही पाहे । कीं स्वच्छ शरीर तरी तें ज्ञान विवतें ॥ ५९ ॥
भक्तांचें ओझे सकळ । वाहतो भक्तवत्सल । परि योगक्षेमशब्दें दृष्टफळ ।
इतकेंचि नव्हे ॥ १४६० ॥ प्रस्तुत इतर देवतांचे सकाम । पावोनि स्वर्ग देवांचें
धाम । पुनः मृत्युमुखीं पडती ह्मणे मेघदयाम । आणि स्वभक्त योगक्षेम
ह्मणे मी वाहतों ॥ ६१ ॥ योगक्षेम या प्रकरणीं । ऐसा वर्णाचा निपुणीं ।
कीं जन्ममरणवार्ताही श्रवणीं । पडों नेदी भक्तांचिया ॥ ६२ ॥ ज्या ज्ञानें
खुंटे जन्ममरणप्रवाह । त्याचा योग आणि त्याचा क्षेमाचा निर्वाह । विज्ञे
अनादि तापत्रयाचा दाह । तेथें क्षुधा तृषा दाहशांति न घडे काय ॥ ६३ ॥
एवं इतर देवता यजिती । ते पदें पावोनिहि मृत्यु पावती । ते काय मृत्यु
आपणातें अपेक्षिती । तथापि मृत्यु अभक्तां इतर भक्तातें निश्चित ॥ ६४ ॥
आणि आपणावांचूनि अन्य । न अपेक्षिती कांहीं अनन्य । ते मोक्षामृत न
इच्छिती जरी धन्य । तथापि योगक्षेम त्यांचा मी वाहतों ॥ ६५ ॥ एवं
अपेक्षानुरूप सर्वोत्तम । फळ देऊनिही विषम । दिसे तरी विषम नव्हे सर्व
सम । प्रसंग ऐसा ॥ ६६ ॥ तरी मुमुक्षूस मोक्षाची मुमुक्षा । त्यांस अमृत देणें

उचित अंबुजाक्षा । परि सकामास मृत्यूची तों अपेक्षा । नसोनि कां
मृत्यु देतो ईश्वर ॥ ६७ ॥ हे अपेक्षिती स्वर्गादि गती । आणि मृत्यु न
मागतां पावती । रोग न इच्छिती आणि अपथ्य करिती । परि रोग फळ
त्याचें वस्तुस्वभाव ॥ ६८ ॥ न इच्छितां मृत्यु ये रीती । न इच्छितां अमृत
ही भक्तांची गती । ह्मणोनि योगक्षेम मी वाहतों श्रीपती । न इच्छितां अमृ-
त देतो हा स्वभाव माझा ॥ ६९ ॥ वैषम्यपरिहार ऐसा करी । प्रसंग ऐसा
आला येथवरी । तों शंका उपजली याउपरी । वैषम्य मागुती लागेल
॥ १४७० ॥ कीं सर्व आपणचि ह्मणतो । आणि इतरदेवताभक्तांस इतर
फळ देतो । आणि योगक्षेम वाहतो । स्वभक्तांचा ॥ ७१ ॥ काय नव्हे हा
सर्वदेवता । होय तरी स्वभक्तांतेंचि कां अमृतदाता । इतर योगक्षेमचिंता ।
कां न वाहे ॥ ७२ ॥ या शंकेचा परिहार । भेदाचा करावा अंगीकार ।
अथवा फळ एक प्रकार । बोलावें इतर भक्तां स्वभक्तांतें ॥ ७३ ॥ तरी
दोनी गोष्टी बोलणें विरुद्ध । उपाधिभेदें फळभेद सिद्ध । ह्मणोनि वृष्टांत
सूचवूनि प्रसिद्ध । बोलतसे हा श्लोक ॥ ७४ ॥

॥ श्लोक ॥ वेपथ्यन्यदेवताभक्ता यजंते अर्द्धयान्त्रिताः ।

तेऽपि मामेव कौंतेय यजंत्यविधिपूर्वकम् ॥ २३ ॥

॥ टीका ॥ अगा जे इतर देवता यजती । त्यांच्या श्रद्धेनें युक्त असती ।
तेही मातेंचि पूजिती । परंतु अविधिपूर्वक ॥ ७५ ॥ कीं मी आणि त्या
अन्य देवता । एकाचि असों तत्त्वता । त्यांच्या यजनें मज अच्युता । यज-
तीच ते ॥ ७६ ॥ परि ते विधि चुकती । कीं विष्णुरूपेंचि मातें न पूजिती ।
नित्य फलप्राप्तीच्या विधीची रीती । हे कीं विष्णुरूपें भजावें मज ॥ ७७ ॥
अगा आपलाच देह सगळा । नवद्वारीं न ह्मणवे वेगळा । परि तृप्तीची
आणि क्षुधानिवृत्तीची कळा । मुखीच असे ॥ ७८ ॥ अन्नं क्षुधा नासे अन्नं
पुष्टी । परि इतकाच विधि याचा दिसे वृष्टी । कीं मुखद्वारानें उदरांत वृष्टी ।
षड्रसांची करावी ॥ ७९ ॥ मुखें आणि इतर द्वारें । वेगळीं नव्हती ऐक्य-
निर्धारें । परि अन्न इतर द्वारीं घालतील अविचारें । ते विधि चुकले
॥ १४८० ॥ चरणीं आणि शिरीं । नसे देह वेगळा परी । शिरोवेष्टन गुं-
डाळी पायीं जरी । विधि चुकला ह्मणावा तो ॥ ८१ ॥ भूमि एकाचि
सर्वत्र । परि पिके एकत्र तें न पिके अन्यत्र । मज देवांस चित्स्वरूपीं मात्र ।
ऐक्य परि उपाधिभेदें उंच नीच ॥ ८२ ॥ लोखंडाचीच बेडी । लोखंडा-
चेंच शस्त्र तोडी । ऐक्य दोहींचें न सोडी । लोखंड तें ॥ ८३ ॥ परंतु बेडी

नाशपण । हा शस्त्राच्याच आंगीं गुण । मोक्षप्रद ब्रह्म सगुण । ऐक्य जरी देवां सर्वांसी ॥ ८४ ॥ बेडी तुटाया बेडीची । प्रार्थना ते एकत्वे शस्त्रास पावली साची । परंतु न तुटतां बेडीनें बेडी त्याची । अविधिपूर्वक जाली प्रार्थना ॥ ८५ ॥ मुकुंदावांचोनि मुक्ति । इतर देव देईल ऐसी भक्ती । श्रद्धा फळेले ह्मणोनि आसक्ती । धरितांही न फळे कदापी ॥ ८६ ॥ श्रद्धा आस्त्रिकबुद्धी । फळ होईल ऐसी विद्वासाची समृद्धी । परंतु पुच्छश्रद्धा क्षीरसिद्धी । न करी विना गोस्तना ॥ ८७ ॥ स्तन पुच्छ शृंग कान । सर्वत्र देह गायीचा समान । भेद नसे परि विना स्तन । नव्हे प्राप्ति दुग्धाची ॥ ८८ ॥ मुखीं घातला घास । तो पावेल त्याचा गोरस । परि हात न लावितां स्तनास । दुग्ध कैवें ॥ ८९ ॥ ब्रह्मचि मी सर्वेश्वर । ब्रह्मचि देवता इतर । परि मोक्ष नव्हे विना श्रीधर । मोक्षार्थ अविधिभजन अन्यदेवतांचें ॥ १४९० ॥ इतर देवतांतें भजती । स्वर्गादि गति पावोनिही च्यवती । त्या प्रसंगीं श्रीपती । हा श्लोक ऐसा बोलिला ॥ १२१ ॥ कीं पाहतां सर्व वेदसिद्धांत । सर्वही ब्रह्म अद्वैत । तेव्हां जो जें भजे दैवत । तें भजन अपलेची हें सत्य ॥ ९२ ॥ ऐसें असोनि योगक्षेम । स्वभक्तांचा वाहतो हा नेम । पूर्वश्लोकीं बोलिला सर्वोत्तम । विरोध अद्वैतीं हा आला ॥ ९३ ॥ ह्मणोनि त्याचा परिहार । बोलतां दाखवी ऐसा प्रकार । कीं तें माझेच भजन हा निर्धार । परि तें अविधिपूर्वक ॥ ९४ ॥ येथें कोणी टीकाकार । जे अंतरीं भजती देवतांतर । ते अविधिपूर्वक ह्मणतां प्रकार । आणिकचि वाखाणिती ॥ ९५ ॥ कीं मोक्षाचा विधि जैसा । तो न घडला त्यांस तैसा । यांत अर्थ साधिती ऐसा । कीं मोक्ष इतरदेवताभजनेही घडेच ॥ ९६ ॥ परि करिती अविधिपूर्वक भजन । ह्मणोनि मोक्ष न पावती ते जन । जरी मोक्षप्राप्तिविधान । घडे तरी मोक्ष त्यांसही ॥ ९७ ॥ ऐसा बोलती अर्थ । परि विचारितां होतो अनर्थ । बडिवाराच कारणें व्यर्थ । वाखाणिती गीता ॥ ९८ ॥ भजतां अन्यदेवतागण । नव्हे मोक्ष या गोष्टीस कारण । जरी निमित्त अविधिपूर्वकपण । बोलतो ह्मणावा ॥ ९९ ॥ आणि या प्रसंगीं आपणास त्यांस । एकत्व बोलतो जगन्निवास । त्यांतें पूजिलें तिहीं निश्चयें आपणास । पूजिलें ऐसें ह्मणतसे ॥ १५०० ॥ देवांस आपणास नाहीं ह्वैत । जैसें मत्स्यकूर्मादि रामकृष्णरूपीं अद्वैत । तेव्हां राम भजतां निश्चित । भजलाच कृष्णार्ते ॥ १ ॥ कृष्णपासोनि होणार मुक्ती । तेच होणार करितां रामभक्ती । इतर देवता आणि विष्ण्वैक्याविषयीं युक्ती । ऐसी येथें बोलावी ॥ २ ॥ तेव्हां राम-

भजनों जे लोक । न करिती मोक्षप्राप्ति विधिपूर्वक । त्यांस मोक्ष न घडे
 क्षणतां कृष्णोपासक । अविधिपूर्वक न पावणार हेही मुक्तीतें ॥ ३ ॥ ऐसें
 असतां भक्त आपले । अविधिपूर्वक भजतांही भले । आणि अविधिपूर्वक
 रामभक्त वाईट ऐसें बोले । तरी उभय भजन सम बोलतो क्षणवेना ॥ ४ ॥
 प्रस्तुत तों अविधिपूर्वक । भजतांही आपले उपासक । अतिश्रेष्ठ आणि इतर
 देवांचे सेवक । निंदी त्याच अविधीन ॥ ५ ॥ सप्रमीं चतुर्विध भक्त ।
 त्यांत आर्त अर्थार्थी कामनायुक्त । कां मग तेथें जाले प्रसक्त । अविधिपूर्व-
 कत्व योग्य निंदेसी ॥ ६ ॥ काम्यफळीं जे रत । ते मोक्षप्राप्तिविधि चुकले
 निश्चित । ऐसें असोनि भगवंत । आर्त अर्थार्थी कामनायुक्तही वर्णी श्रेष्ठत्वे
 ॥ ७ ॥ आर्त क्षणजे रोगी । भजे रोगपरिहारालागीं । आणि अर्थ धन
 त्यातें अर्थी अपेक्षी जगीं । अर्थार्थी सकाम बोलावा ॥ ८ ॥ ऐसे कामे-
 करून युक्त । तेही उदार क्षणतो स्वभक्त । आणि सकाम अन्यदेवता-
 भजनों अनुरक्त । सप्रमींच निंदी त्यांतें ॥ ९ ॥ “कामैस्तेस्तेऽहं तज्ज्ञानाः” ।
 या श्लोकीं क्षणे अर्जुना । करिती अन्यदेवतोपासना । कामें हरिलीं ज्ञानें
 जयांचीं ॥ १० ॥ एवं आर्त आणि अर्थार्थी दोघे कामयुक्त । तैसेच हे
 सकाम अन्य देवताभक्त । हे कां वाईट आणि स्वभजनों अनुरक्त । ते कां
 उदार सर्वकामही क्षणावे ॥ ११ ॥ दोघेही मोक्षविधि चुकले । दोघेही
 सकाम जेव्हां भजों लागले । आणि दोघेही आपलेच भक्त जाले । कीं भेद
 आपणा अन्य देवां असेना ॥ १२ ॥ भजतां सूर्यवंशी राम । भजले कृष्णच
 मेघदयाम । जरी ऐसें ऐक्य असतें तरी सकाम । स्वभक्त आणि अन्यदेवता
 भक्त सम होतो ॥ १३ ॥ स्वरूपभेद नसे अथवा नसे उपाधिभेद । रामकृष्णीं
 ऐसा अभेद । इतर देव आणि ईश्वर यांसी वेद । भेद उपाधिगत बोलती
 ॥ १४ ॥ अभेदस्वरूपीं तें निर्गुण । ईश्वरोपाधि जीवोपाधि भिन्नपण ।
 ईश्वर तो ब्रह्म सगुण । मोक्षप्रदत्व इतरीं असेना ॥ १५ ॥ या भावें क्षण-
 तो हरी । कीं अन्यदेवता भजतां मातेंच भजले परी । अविधिपूर्वक कीं
 मुक्ति तोंवरी । नव्हे जो ईश्वरोपाधियुक्त ब्रह्मी न भजती ॥ १६ ॥ देवांस
 मज ऐक्य निर्गुणणीं । परि अविद्या न नासे निर्गुणीं । कीं सत्य रज्जु
 लटिका फणी । न नासे नुसत्या रज्जूतें ॥ १७ ॥ रज्जुविषयीं अज्ञान । त्या
 अज्ञानें दोरीं सर्पमान । त्या रज्जूचें होतां ज्ञान । त्या ज्ञानें नासे तो सर्प
 ॥ १८ ॥ निर्गुणविद्या अविद्या दोहींचें प्रकाशक । सगुणविद्योपाधि आवि-
 यानाशक । क्षणोनि अन्यदेवतोपासक । मुमुक्षुही विधि चुकले ॥ १९ ॥

मोक्षविधियुक्तही भजती । तथापि मोक्ष नेदी देवता भलती । कीं तेचि मुक्तीतें पावती । जे भजती ईश्वरातें ॥ १५२० ॥ आतां ऐक्य परस्पर । ऋणोनि सर्व देव आणि सर्वेश्वर । एकचि तेहां चराचर । काय असे वेगळें त्याहुनी ॥ २१ ॥ तरी देवाचि काय अधिक । श्वान सूकरादि सर्व एक । उपासना कां न करिती लोक । श्वान सूकर गर्दभादिकांची ॥ २२ ॥ ज्ञानी सर्वासि बंदिती । तरी तें ज्ञान ईश्वराराधनें पावती । मग ते सर्वांभूतीं भजती । “ वासुदेवः सर्वमिति ” ऋणोनि सप्तर्षीही बोलिलें ॥ २३ ॥ परि मोक्षकारण ज्ञान । तदर्थ श्वानसूकरांचें भजन । करितां मोक्ष पावती जन । हें तों घडेना ॥ २४ ॥ आतां श्वानसूकरादि गण । यांस नाहीं दैवतपण । ऋणोनि श्वानसूकरादिभक्ती कोणी निपुण । न करिती ऐसें ऋणावें ॥ २५ ॥ तरी दैवतपण नसे । तथापि भिन्नत्व तों न दिसे । कीं भेद असतां तरी कैसें । वेद सर्व ब्रह्म बोलते ॥ २६ ॥ नसोनिही भेद । असोनिही अभेद । दैवतपण ऋणोनि वेद । कां हो उपास्यत्वे श्रेष्ठ ऋणती देवातें ॥ २७ ॥ एवं च उपाधिभेदें फलप्राप्तिभेद । उपासने कामा नये स्वरूपाभेद । श्वानसूकरादि नावें आहुति वेद । न बोलती पुत्रादिकामा यागांत ॥ २८ ॥ सूकराय स्वाहा गर्दभाय स्वाहा । कां स्वर्गादि फळ नेदी याग हा । वेदतात्पर्य तों महा । सर्व ब्रह्म ऋणोनि एकत्वीं सर्वांच्या ॥ २९ ॥ एवं उपाधिभेदें फळभेद । ऋणोनि ईश्वरानुग्रहें मोक्ष बोलती वेद । काय जालें जरी जाला अभेद । सर्वासही ॥ १५३० ॥ एवं सर्वेश्वरत्व जेथें । वेद बोलती मोक्षप्रदत्व तेथें ऐक्य असोनिही प्रस्तुत येथें । अन्य भजन अविधिपूर्वक ऋणे भगवंत ॥ ३१ ॥ ऋणतांच अन्यदेवता । अन्यत्व समजे श्रोता । आणि मातेंचि ते याजिती ऋणतां तत्त्वता । समजे कीं अभेदही बोले ये रीती ॥ ३२ ॥ एवं च अन्यदेवताभजनीं । भगवद्भजनरूप ऐक्य करुनी । आणि मोक्ष नव्हे आपणा वांचुनी । अविधिपूर्वकत्व उपाधिभिन्नत्वे ॥ ३३ ॥ आतां उपाधीही अवधी माया । परंतु विद्याच पाहिजे अविद्या जाया । ऋणोनि अनादि विद्योपाधि देवराया । भजणें तेंचि मुक्तिप्राप्तिविधिपूर्वकत्व ॥ ३४ ॥ असो बहुत बोलायाचें हें स्थळ । कीं ईश्वरोपाधि आणि ब्रह्म केवळ । तो भगवंत इतर देवोपाधि जळ । सचेतन त्याच्या प्रतिबिंबें ॥ ३५ ॥ बोलों जातां तो विचार । ग्रंथ वाढेल बहु फार । एवं व्यर्थ वेडेचार । मोक्ष इतर देवताभजनीं बोलणें ॥ ३६ ॥ स्वयें अंतरीं अन्य उपासक । आणि आपली टीका वाचोत इतर देवांचेही सेवक । कांहीं चरफड कांहीं प्रतिष्ठा कामुक ।

ते इतरदेवताभजनीं मोक्ष उपपादिते ॥ ३७ ॥ तथापि ते अर्थ । बाधित-
पणें दिसती व्यर्थ । जे हे यथार्थदीपिका पाहती यथार्थ । मध्यस्थरीती मत्सर
टाकोनियां ॥ ३८ ॥ या अन्यदेवताभजनीं कारण । अल्पदृष्टि अद्वैताचें
श्रवण । तत्त्वतां न समजलें ब्रह्म सगुण । सर्व निर्गुण ऐकतां मोहिले ॥ ३९ ॥
ह्मणोनि इतरदेवतांतें भजती । आणि त्या उपास्यदेवांतेंही पावती । पा-
वोनि समग्र भजन फळही च्यवती । ऐसें आतां दों श्लोकीं बोलिले ॥ १५४० ॥
त्यांतें ईश्वरोपाधित्व आपलें । आणि तदधीनत्व सर्वां देवांस हें नाहीं कळ-
लें । ह्मणोनि नेणलां च्यवती हें बोलें आरंभिलें प्रथम । या श्लोकीं ॥ ४१ ॥

॥ श्लोक ॥ अहं हि सर्वज्ञानां भोक्ता च प्रभुरेव च ।

न तु मामभिजानन्ति तत्त्वेनानश्रयधति ते ॥ २४ ॥

॥ टीका ॥ भोक्ता सर्व यज्ञांचा । अगा अर्जुना मीच साचा । कां ह्म-
णसील तरी देवां सर्वांचा । प्रभु मी ह्मणिजे धनी मी ॥ ४२ ॥ “ भोक्ता च
प्रभुरेव च ” ह्मणोनी । या दों चकारें आणि एवकारें करुनी । “ अहमेव ”
ह्मणे यावरुनी । दुसरा कोणी सर्वयज्ञभोक्ता प्रभुही नव्हे हा अर्थ ॥ ४३ ॥
सर्व यज्ञ ह्मणतां सर्व । बोलोनि दाविलेच देव । आणि ह्मणे प्रभु अहमेव ।
प्रभु सर्वा देवांचा ह्मणोनी ॥ ४४ ॥ अगा ऐसा मी सर्वेश्वर । सर्वेश्वरत्व
माझें ऐसें जाणती चतुर । मातेंच भजती ते तत्पर । ह्मणोनि न च्यवती क-
दापी ॥ ४५ ॥ जे ऐसें न जाणती सर्वयज्ञभोक्तृत्व नेणती । माझें प्रभुत्व
ईश्वरत्वतत्त्व । तत्त्वेकरुनी माझें सर्वेश्वरत्व । न जाणती च्यवती यालागीं
॥ ४६ ॥ ऐसें आपणास सर्वयज्ञभोक्तृत्व । ह्मणोनि सर्वांचें प्रभुत्व । ऐसें
तत्त्वे करून नेणती ह्मणतां तत्त्व । सर्वयज्ञभोक्तृत्वां सूचवी ॥ ४७ ॥
स्वरूपां सूचवी अद्वैत । उपाधीत दाखवी द्वैत । कीं मुख्य एका यागीं एक
दैवत । अंगभूत देवता आणखीं ॥ ४८ ॥ परि ज्यांच्या नांवें ज्या आ-
हुती । ते त्याच आहुतीतें भक्षिते । एकाच्या आहुति एक भक्षुं न शकती ।
यागीं एका असोनी ॥ ४९ ॥ ज्या जागीं जें नसे दैवत । तें तों नेणेच
त्या यज्ञातें निश्चित । सर्वयज्ञभोक्ता ह्मणूनि भगवंत । भोक्ता सर्वा आहु-
तींचा ॥ १५५० ॥ आणि त्याच्या नांवें आहुती । जरी कोणीही न होमि-
ती । तरी त्या यज्ञाचा भोक्ता श्रीपती । कीं यज्ञ तितका रूप त्याचें ॥ ५१ ॥
“ यज्ञो वै विष्णुः ” ऐसी श्रुती । त्याचें तात्पर्य बोलती । कीं अलंकार तितके
दिसती । नुसतें सुवर्ण ॥ ५२ ॥ एक कटिदोरा अलंकार । त्यांत नाना
कूसरी प्रकार । ते सर्वही सोनें परंतु जे जे आकार । त्या करितां रूप त्या

कटिदोरियाचें ॥ ५३ ॥ नाना देव कुंडें हविर्द्रव्यें मिळवूनी । यज्ञ होत
 झणावा यज्ञ झणोनी । ते यज्ञ सर्व हा सर्वेदवर यावरूनी । मुख्य देवता
 अंगदेवता यज्ञाच्या सर्व हा ॥ ५४ ॥ “ तेपि मामेव कौंतेय यजंति । ” झणोनी
 पूर्वश्लोकीं वीले श्रीपती । तें ऐक्य सर्वा देवांस ये रीती । कीं कार्यासि ऐक्य
 कारणांतें ॥ ५५ ॥ तथापि जें कारण । साधे त्यातेंचि कार्यरूपें सर्वपण ।
 कीं सोनें नव्हे ऐसा कवण । असे अलंकार ॥ ५६ ॥ सरी मुधी कडीं चिं-
 तांक । जें पहावें तें कनक । परंतु मुगुट नव्हे कटक । कडें मुगुट होईचना
 ॥ ५७ ॥ देवता सर्व नारायण । परि इंद्रें न झणवें वरुण । वरुण तोही मी
 इंद्र आपण । न मानी ऐसें ॥ ५८ ॥ करितां ब्रह्मयाचें आवाहन । प्रगट
 नव्हे सहस्रनयन । अथवा प्रगट नव्हे चतुरानन । आवाहनीं इंद्राच्या ॥ ५९ ॥
 जो सुवर्णविक्रय करी । त्यास मागीतली सरी । सरी नसतां नेदी परी ।
 इतर अलंकार असती त्यापाशीं सुवर्णाचे ॥ १५६० ॥ सरी मागतां कट-
 दोरा । प्राप्त नव्हे गिराहतका नरा । सोनें मागतां निघे सारा पसारा ।
 नाना नगांचा ॥ ६१ ॥ तैसा सर्वयज्ञभोक्ता सर्वज्ञ । यजितां यजिले सर्वय-
 ज्ञ । झणोनि वेद आणि ऋषी सर्वज्ञ । यज्ञ झणती विष्णूतें ॥ ६२ ॥ इंद्रा-
 च्या आवाहनीं । हरीही नये झणोनी । कोणी झणती तरी तोचि इंद्ररूपें
 करूनी । प्रगटतो ॥ ६३ ॥ त्याचे पद्मनाभादि देह । ते जगत्कारणाचे
 लीलाविमह । इंद्रादिकांसारखा आग्रह । नसे देहात्मतेचा ॥ ६४ ॥
 परि इंद्राची आहुति वरुण । घेतो झणों शके ऐसा कवण । कीं ऐक्य सर्वा-
 परि कार्यपण । कडें झणतां कटिदोरा केंवी येतो ॥ ६५ ॥ कारण स्वयें
 नारायण । तोचि निर्गुणही आणि सगुण । दोनी रूपों कारणपण । एकाच
 त्याला ॥ ६६ ॥ सुवर्णाचे नग हें खरें । तैसें निर्गुणचि जग पाहतां बरें ।
 परि नग तो न जाला तेव्हां कोणत्या आकारें । सुवर्ण होतें ॥ ६७ ॥ लांब
 लाटा चतुष्कोण वर्तुळ । सोनें होतें तोही अलंकार नव्हे केवळ । पीत छाया
 नुसती झळाळ । दिसे कोणा एका आकाराची ॥ ६८ ॥ आदीं लाटा अथवा
 गोळा मग । त्या आकारापासुनि होय नग । तैसें माया शबलतेपासुनि जग ।
 दृष्टांत एकदेशी परि श्रुतिसिद्ध ॥ ६९ ॥ निर्गुणीं आपण निर्गुण । माया
 योगेंचि ऐसी खूण । तो ईश्वर एवं जो निर्गुण झणे आपण । तोचि निर्गुण
 सगुण होऊनिही ॥ १५७० ॥ एवं जो जगत्कारण । तोचि स्वयें यज्ञनाराय-
 ण । त्यातेंचि सर्वयज्ञभोक्तृत्वपण । प्रभुत्व त्यातेंचि सर्व देवांचें ॥ ७१ ॥

एवं जेयें सर्वयज्ञभोक्तृत्व । तेथेंचि सर्वा देवांचें प्रभुत्व । च्यवती याचें न जाणतां तत्त्व । हें तत्त्वतः ह्मणतां तत्त्व ऐसें सूचाविलें ॥ ७२ ॥ ऐसें अल्पबुद्धीचें अद्वैतभ्रवण । शब्दें ऐकोनि सर्व ब्रह्मर्पण । मोक्ष एका विष्णुभजनाविण । न घडे ऐसें न समजलें तत्त्व ॥ ७३ ॥ ते सर्व ब्रह्म ऐकोनि कानीं । अल्पदेवतोपासना करुनी । च्यवती अगा ह्मणोनी । या श्लोकीं बोलोनि आतां काय बोलतो याउपरी ॥ ७४ ॥ जे दीर्घदृष्टि ऐसें न पाहती । अद्वैत मात्र भ्रवणें मोहती । त्यांतें ह्मणे च्यवती ते कोण ॥ ७५ ॥ विष्णूचेही उपासक । ऐसें तत्त्व नेणती कित्येक । इतरदेवतांचे सेवक । नेणतीच कीं ॥ ७६ ॥ तरी येथें च्यवती ह्मणोनी । स्वउपासकही यावरुनी । निंदिले च्यवती या शब्देंकरुनी । स्थळ हें ऐशा संशयाचें ॥ ७७ ॥ आणि तत्त्व ऐसें नेणती । ते जेव्हां ह्मणावे च्यवती । तरी आदीं पदें पावती । तेव्हां च्यवती ह्मणावें ॥ ७८ ॥ तरी यातें जे पावती । ते तों कधींहि न च्यवती । आणि च्यवती जे तत्त्वतां ईश्वरत्व नेणती । हें कैसें घडे ॥ ७९ ॥ कीं भगवद्भजन करी परी । सर्वयज्ञभोक्तृत्व प्रभुत्वखूण नेणे ती बरी पद पावोनि तोही तरी । च्यवतो ह्मणावा कीं काय ॥ १५८० ॥ इत्यादि शंकेचा परिहार । करावया सर्वेश्वर । बोलतसे यानंतर । हा श्लोक ॥ १८१ ॥

॥ श्लोक ॥ यांति देवव्रता देवान् पितृन्प्रांति पितृव्रताः ।

भूतानि यांति भूतेभ्यः यांति मद्याजिनोपि माम् ॥ १८ ॥

॥ टीका ॥ धरुनि भलतें अल्प दैवत । त्यांच्या भजनीं दृढव्रत । ते देवव्रत पावती निश्चित । त्या देवांतें ॥ ८२ ॥ पितरांच्याच पूजनीं रत । ते ह्मणावे पितृव्रत । ते पावती निश्चित । पितृलोकीं पितरांतें ॥ ८३ ॥ जे बेताळादि भूतें । यजती तदर्थ नाना व्रतें । धरिती तेच गाति तयांतें । कीं भूतें होऊनि भूतांतें पावती ॥ ८४ ॥ पितरांच्या पावोनि आकृती । पितृव्रत पितृलोका जाती । देवाकृति पावोनि राहती । त्या त्या लोकीं त्या त्या देवांचिया ॥ ८५ ॥ तैसेच माझे भक्तही । मजवांचूनि त्यांस गाति नाहीं । देवव्रतादि जैसे काहीं । देवांदिकां पावती ॥ ८६ ॥ कीं जो भजे जयातें । तोचि पावे तयांतें । मजही भजे तो मातें । पावे अर्जुना ॥ ८७ ॥ मीच देवादि उपास्यरूप । कीं वेगळें नसे चित्स्वरूप । परि ज्या रूपें भजे त्या रूपासमीप । तो त्यारूपें असतसे ॥ ८८ ॥ मज विषमता नाहीं । कीं मीच त्या रूपें ते लोकही । आणि न च्यवती ऐसा जो काहीं । लोक माझा तोही मद्रूप ॥ ८९ ॥ परि मी आणि माझा सत्त्व गुण । वैकुण्ठें नसे रज

तमपण । ज्ञानेचि पावती निपुण । मातें वैकुण्ठलोकीं माझिया ॥ १५९० ॥
 “इदं ज्ञानमुपाश्रित्य ” ह्मणोनी । चतुर्दशीं या श्लोकें करोनी । बोलेल ऐसैं
 कीं या ज्ञानाचा आश्रय धरूनी । माझें सारूप्य पावेल ॥ १९१ ॥
 आणि “आब्रह्मभुवनालोका ” या श्लोकीं । अष्टमीं मागें बोलिला कीं । मा-
 तें पावोनि कोणीं मृत्युलोकीं । आला नाहीं परतोनी ॥ १९२ ॥ पुनरावृत्ति-
 खूण । एवं आपणास पावती ते ज्ञानी निपुण । अष्टमीं न परतती ह्मणतां
 सूचवी ॥ १९३ ॥ एवं ज्ञानाविण । न पाविजे ब्रह्म निर्गुण अथवा सगुण ।
 तेव्हां भगवदुपासका ईश्वर आपण । ज्ञान देतो गुरुरूपे ॥ १९४ ॥ तेव्हां ते
 त्यास पावती । पावले ते न परतती । इतर देवांची या गती । उपासना
 मात्रे ॥ १९५ ॥ येविषयीं उत्तमश्लोक । बोलिला आधींच पूर्वश्लोक । कीं
 सर्वयज्ञभोक्ता प्रभु मीच एक । हें तत्त्व न जाणती ते च्यवती ह्मणोनी
 ॥ १९६ ॥ तरी जे आपलें सर्वोत्कृष्टत्व नेणती । तेचि इतर देवादिकांते भज-
 ती । आणि तेचि त्यातें पावोनि च्यवती । तैसे नव्हती स्वभक्त हें या श्लोकीं
 सूचवी ॥ १९७ ॥ “मद्भक्ता यांति मामपि ” ह्मणोनी । मद्भक्त मातें पावती
 ह्मणे यावरूनी । ते न च्यवती कीं आपणातें पावोनी । कोणी नच्यवे ऐसैं
 पूर्वीं बोलिला ॥ १९८ ॥ आतां सर्वयज्ञभोक्तृत्व । आणि आपुलें सर्वप्रभुत्व ।
 जे न जाणती हें तत्त्व । ते च्यवती ऐसैं बोलिला ॥ १९९ ॥ तरी सर्वयज्ञभो-
 क्तृत्व । आणि आपुलें सर्वप्रभुत्व । हें न जाणती स्वभक्त त्यांतही हें तत्त्व ।
 कळतें स्वप्रसादें ऐसैंही सूचवी ॥ १६०० ॥ कीं जे आपणातें पावती । ते कधींही न
 च्यवती । हें मागें अर्जुनाप्रती । स्वयें बोलिला ॥ १ ॥ यावरून तर्क रीती । समज-
 ती पार्थाची मती । कीं यातें पावोनि न च्यवती । तेव्हां ते जाणतीच हें तत्त्व
 ॥ २ ॥ कीं भोजनावांचूनि न घडे पुष्टी । आणि तो पुरुष पुष्ट जेवितां न दिसे
 दिवसां दृष्टी । तेव्हां तो रात्रीं जेवीत असेल हे गोष्टी । तर्क समजावी पुष्टीवरूनी
 ॥ ३ ॥ ऐसैं भगवंताचें प्रभुत्व । आणि सर्वयज्ञभोक्तृत्व । हें त्यास कळलेंचि
 तत्त्व । “मद्भक्ता यांति मामपि ” ह्मणतो ज्यातें ॥ ४ ॥ तर्क ऐसा समजला
 अर्जुन । हेंचि पुढिलिया अध्यायांत मधुसूदन । बोलेल कीं “माञ्चित्ता मद्र-
 तप्राणा ” ऐसे जे जन । त्यातें मी देतो बुद्धियोग ॥ ५ ॥ “ददामि बुद्धि-
 योगं तं ” ह्मणोनी । बोलेल स्वयें यावरूनी । च्यवती जे न जाणती मज
 तत्त्वे करूनी । ते पूर्वश्लोकीं बोलिला ते अन्यउपासक ॥ ६ ॥ स्वउपासकांस
 आपण । बुद्धियोग देतो आणि करितों निपुण । ते सर्वयज्ञभोक्ता प्रभु मी
 सगुण । ऐसैं तत्त्व जाणती हा भाव ॥ ७ ॥ जे सगुण तत्त्व ऐसैं न जाणती ।

अल्पदृष्टी अद्वैत आयकती । सर्वदेव आणि सर्वेश्वर समान मानिती । भज-
ती क्षुद्रदेवतांतें ॥ ८ ॥ मोच ते देव सकळ । चित्स्वरूप एकचि केवळ ।
परि सर्वयज्ञभोक्ता प्रभु मी एकचि ऐसें निवळ । सगुणतत्त्व त्यांतें कळेना
॥ ९ ॥ सर्वही एक ब्रह्म निर्गुण । ह्यणोनि क्षुद्रदेवतांतें भजती कृपण । ते-
ही मातेंच भजती कीं मज त्यांस एकपण । परि भजन होतें अविधिपूर्वक
॥ १६१० ॥ मनीं धरोनि ऐसा भाव । जें पुढें बोलणार देव । तें सूचवोनि
देवाधिदेव । “ येप्यन्यदेवताभक्ता ” या श्लोकीं तें बोलिला ॥ ११ ॥ कीं
अन्यदेवतोपासक । मातेंच भजती कीं मी आणि ते देव एक । परंतु
अविधिपूर्वक । स्वभजन तें ॥ १२ ॥ तें अविधिपूर्वकत्व । हेंच कीं आपलें
सर्व यज्ञभोक्तृत्व प्रभुत्व । न जाणती हें न कळतां तत्त्व । च्यवती ते भक्त
अन्य देवांचे ॥ १३ ॥ कीं देवांस पावती देवव्रत । पितरांसि पावती पितृ-
व्रत । भूतांतेंचि पावती निश्चित । जे वेताळादि भूतांतें उपासिती ॥ १४ ॥
तैसेंच मातेंही जे यजती । ते मातेंचि पावती । मज पावले ते न च्यवती ।
यालागीं भजन माझें विधिपूर्वक ॥ १५ ॥ हा भाव दावी नारायण । हें
श्लोकत्रयप्रकरण । त्यांत सिद्धांत निर्गलित विवरण । इतकेंची ॥ १६ ॥ कीं
सर्व देव आणि सर्वोत्तम । एकचि कीं सर्व निर्गुण सम । परि सर्वयज्ञ भो-
क्ता प्रभु पुरुषोत्तम । मोक्ष भजनें तयाच्या ॥ १७ ॥ तेंचि विधिपूर्वक यजन ।
कीं त्या हरीचेंचि केवळ घडे भजन । अन्यदेवतांस भजती जन । जे ते
त्यांतेंचि भजती परि अविधिपूर्वक ॥ १८ ॥ ह्यणोनि जो भजे जयातें ।
तो पावे तयातें । तैसेचि पावती मातें । ते न च्यवती भजन विधिपूर्वक ह्य-
णोनी ॥ १९ ॥ तत्त्व न जाणोनिही जन । करिती आपलेंचि भजन ।
त्यांस तत्त्व आपलें भवभजन । दावील ऐतें सूचवी ॥ १६२० ॥ ऐसें वि-
धिपूर्वक भजन आपलें परी । तें कठीण असेल ह्यणोनि अर्जुना मानसी
जरी । तरी तें बड्ड सुगम ह्यणतो हरी । आतां या श्लोकीं ॥ २१ ॥

॥ श्लोक ॥ पत्रं पुष्पं फलं तोयं यो मे भक्त्या प्रयच्छति ।

तदहं भक्त्युपहृतमभ्यामि प्रयतात्मनः ॥ २६ ॥

॥ टीका ॥ अगा जो भक्तीकरूनी । अर्पितो तें अर्पिलें भक्तीनें ह्यणोनी ।
मी आवडीनें भक्षितों यावरूनी । सुलभ भजन माझें तूं जाण ॥ २२ ॥
अगा निष्काम शुद्ध चित्त ज्याचें । अर्पित पत्र पुष्प फल जल तयाचें ।
माझें अखंडानंदानुभवत्त्व साचें । याहनि गोड मज वाटतें ॥ २३ ॥ माझ्या
अखंडानंदानुभवां व्या । मी तत्पर जनोद्धार करावा । मज कांहीं अर्पितां

मोक्ष तथा । या सुखे तदार्पित त्याचें भक्षितों ॥ २४ ॥ अगा ह्मणे ते “हासु-
पर्णा ” श्रुती । “अनभन्नन्यो अभिचाकशीति” । कीं ईश्वरास अशन ह्म-
णजे भोजन नाही ह्मणती । कीं मी भोक्ता नव्हे विषयांचा ॥ २५ ॥ ज्या
इंद्रियाचा जो विषय । भोजन त्याचें हा निश्चय । परि मी अतींद्रिय । इंद्रि-
येंचि नसती मजलागीं ॥ २६ ॥ मजही दर्शन भ्रवण इत्यादि असे । परंतु
मीच सर्व आहे ऐसें दिसे । जो विषय सत्यत्त्वेन न गवसे । तोंवरी इंद्रिय
तयारें न ह्मणावें ॥ २७ ॥ अविद्येनें वाटे सत्य विषय । ते वृत्ति ह्मणावी
इंद्रिय । अविद्या जातां चिन्मय । विषय इंद्रियें ज्ञानी देखतो ॥ २८ ॥
परि सूर्य न देखे तम । तैसा अनादि विद्या शत्रुलित मी पुरुषोत्तम । अवि-
द्या नेणें ह्मणोनि हें स्थावरजंगम । सत्य कदापि न वाटे मजलागीं ॥ २९ ॥
मज ऐशिया विषयाचें अशन । नाहीं तथापि शुद्धचित्तजन । भक्तीनें क-
रितां भजन । जें आर्पिती तें मी भक्षितों ॥ १६३० ॥ अगा तुळसीपत्र आदि-
करुनी । भलतें एक गलित पत्र आणुनी । मज समर्पिती तें भक्तीनें आर्पिलें
ह्मणोनी । अशन करितों मी त्याचें ॥ ३१ ॥ कीं त्या पत्रीं जो जैसा रस ।
तो माझाच अखंडानंदानुभव सुरस । तें पत्र वाळलें विरस । परि विरस
नव्हे अखंडानंदानुभव माझा ॥ ३२ ॥ कीं शब्द स्पर्श रूप रस गंध । मज
बांचा साक्षित्वसंबंध । परि सर्वही स्वस्वरूपानंद । ऐसेंचि वाटे ॥ ३३ ॥
जीवांस हा अनुभव असेना । त्यांस विषयांची असे वासना । त्या वासनेनें
मज जगज्जीवना । जडविषयरूपें ते पाहती ॥ ३४ ॥ ते विषय त्या वासने-
करुनी । फळ अपेक्षुनि अन्यदेवांपासुनी । आर्पिती मातेचि परि अशुद्ध
चित्त ह्मणोनी । मज आर्पिती ऐसें न वाटे ॥ ३५ ॥ कीं ते विष-
यासाठींच आर्पिती । विषयाचि फळ त्याचें पावती । अनुग्रहदृष्टि मी
जगत्पती । न पाहें त्यातें ॥ ३६ ॥ एवं तिहीं जें आर्पिलें । तेंही स्वस्व-
रूपाचि देखतो आपुलें । परंतु मी प्रसन्न नव्हे ह्मणोनि नाहींच पावलें । जें
तिहीं आर्पिलें मजलागीं ॥ ३७ ॥ जे शुद्ध भक्त माझे अर्जुना । ज्यांस फळ-
वासना असेना । आणि भक्तीनें मज जगज्जीवना । पत्र पुष्प फल जल
किमपि आर्पिती ॥ ३८ ॥ त्यांस बांछित नसे फल । मज ते माझे स्वरूपाचि
वाटे केवळ । ह्मणोनि भक्षितों त्यांचें पत्र पुष्प फल जल । माझा स्वरूपा-
नुभवाचि अशन माझे ॥ ३९ ॥ सर्वही माझा अखंडानंद । परि आर्पितां फ-
ळ वासनेनें होतो बंध । ह्मणोनि अभक्तांतें फळसंबंध । होतो यास्तव पा-
वलेचि नाहीं माते ॥ १६४० ॥ आणि भक्ते भक्तीकरुनी । आर्पिलें शुद्ध

चित्तें ह्यणोनी । अर्पण फळापेक्षेवांचूनी । आड नसे फळ कांहीं ॥ ४१ ॥
 त्याणें तों मज अर्पिलें । आणि फळ तरी कांहीं न हाच्छिलें । तेव्हां तें अर्प-
 णचि उरलें । तें तो अखंडानंदस्वरूप माझें मज वाटे ॥ ४२ ॥ कीं मज
 माझ्या स्वरूपाची प्रीती । आत्मा सर्वांचा प्रिय मी जगत्पती । जे मज आव-
 डीनें भजती । न दिसे भेद माझिया त्यांचिया प्रीतीतें ॥ ४३ ॥ ऐसी मा-
 झी ज्यांस गोडी । तिहीं अर्पिलें त्यांचीच मज आवडी । अखंडानंदाच्या
 परवडी । वाटती पत्र पुष्प फल जल त्यांचें ॥ ४४ ॥ तिहीं जें अर्पिलें पत्र ।
 तें मी आदरें भक्षितों पवित्र । भलतसें पुष्प अर्पिलें तें विचित्र मज वाटे
 ॥ ४५ ॥ तें पुष्पही मी भक्षितों । कीं माझा अखंडानंदचि मी लक्षितों ।
 आणि पदार्थरूपे यथायोग्य भोग देखतों । भक्षणें नांव त्याचेंचि ॥ ४६ ॥
 पुष्पाचा जो परिमळ । ब्राणद्वारा कळतो केवळ । तो भोग भक्षण ह्यणोनि
 कुशळ । सर्व ह्यणती ॥ ४७ ॥ द्वितीयाध्यायांत हेचि श्रीपती । विषय नि-
 राहाराचे ह्यणे परतती । आहारशब्दें इंद्रियांस भोग विषयाचा ह्यणती ।
 हेंचि तात्पर्य वेदांचें ॥ ४८ ॥ ह्यणे “ हासुपर्णा ” श्रुती । “ अनभ्रन्नन्यो-
 अभिचाकशीती ” । कीं अशन न करी जगत्पती । तरी काय उपवास क-
 रितो ऐसें ह्यणावें ॥ ४९ ॥ नाहीं करित अशन । ह्यणजे करित नाहीं भो-
 जन । अर्थ ऐसा करावा तरी इतर विषयसेवन । घडतें काय ईश्वरातें
 ॥ १६८० ॥ एवं अनशन । ह्यणजे अर्थ तो अभोजन । परि इंद्रियद्वारा विष-
 याचें जितकें सेवन । अशन ह्यणावें तितकेंही ॥ ५१ ॥ एवं विषयसेवन
 ह्यणावें अशन । विषय न सेवणें अनशन । ऐसी वेदभाषारीती गहन ।
 विचारितां अर्थ सांपडे ॥ ५२ ॥ प्रस्तुत पुष्पाचें भक्षण । या भावें बोलिला
 कमलेक्षण । कीं पुष्पाच्या भोगाचें जें लक्षण । तेंचि भक्षण त्याचें
 ॥ ५३ ॥ पुष्पें गुंफोनि माळा । अर्पितां भोग होतो गळा । तेचि याच्या भक्ष-
 णाची कळा । चरणीं अथवा शिरीं अवतस ॥ ५४ ॥ तें गुंफिलें अथवा
 मोकळें । तें साजूक अथवा वाळलें । भलतसें भक्तीनें अर्पिलें । तें मी मा-
 झा अखंडानंद मानितों ॥ ५५ ॥ याच प्रकारें फळ । याच प्रकारें जळ ।
 मज अर्पी भक्तीनें प्रेमळ । तें मी आदरें भक्षितों ॥ ५६ ॥ मज पाहिजे प्रेम ।
 मज प्रेमें कांहीं समर्पावें हा त्यास नेम । ह्यणोनि त्याचें भलतसें मी सर्वोत्त-
 म । भक्षितों भोगितों तें यथायोग्य ॥ ५७ ॥ सहज आवडे पोटीचा बाळ ।
 क्षेम देतां अमृत वाटे त्याची लाळ । तैसें प्रेमळाचें पत्र पुष्प फळ जळ ।
 भलतसें मज गोड वाटे ॥ ५८ ॥ ज्याची नसे आवडी । त्याचें अमृतही

नेही गोडी । प्रीती ज्याची त्याची खरवडी । वाटे ती अमृताची ॥ ५९ ॥
 अगा गोड ते क्षुधा । क्षुधितास कांजीही वाटे सुधा । धुंडोनि पाहतो सर्व
 वसुधा । तो क्षुधा मज सर्वदा प्रेमाची ॥ १६६० ॥ याह्नि सुगम भजना-
 ची रीती । सांगतो आतां जगत्पती । सुलभत्वप्रसंगें पार्याप्रती । परम आ-
 णि प्रथम भागवतधर्म बोलतो या श्लोकीं ॥ ६१ ॥

॥ श्लोक ॥ यत्करोषि यद्भासि यज्जुहोषि ददासि यत् ।

यत्तपस्यसि कौतये तत्कुरुष्व मर्षणम् ॥ २७ ॥

॥ टीका ॥ अगा तूं जें करिसी । आणि जें तूं भक्षिसी । आणि जें तूं
 होमिसी । आणि देसी जें तूं ॥ ६२ ॥ तूं होमिसी ज्या होमातें । तूं तपसी
 ज्या तपातें । तें समर्पि सर्वही मातें । कुंतीसुता ॥ ६३ ॥ ज्यास पाहिजे
 माहें दास्यपण । त्याणें समर्पावें सर्व कर्म जाण । कीं दास जाला कोणी
 सेवेविण । जें घडेना ॥ ६४ ॥ मुख्य सेवेचा धर्म । कीं स्वामीचेंचि सर्वदा
 करावें कर्म । दास्यपणाचें वर्म । आणीक नसे ॥ ६५ ॥ स्वामिकार्यावेग-
 ला काळ । क्रमी तो दास फटकाळ । कांहीं स्वामिकार्य कांहीं स्वकार्यपा-
 न्हाळ । तो भाडेकरी दास ह्मणवेना ॥ ६६ ॥ आठ प्रहर साठ वाटिका ।
 प्रतिदिवसीं काळ इतका । स्वामिसेवेंतचि वेंची तितका । तोचि दास ॥ ६७ ॥
 एवं कळुनि अष्टप्रहर सेवा । सेवावें दास्यत्वे देवाधिदेवा । तरी त्या सेवेचा
 करी हेवा । जगदंबा लक्ष्मीही ॥ ६८ ॥ परंतु सेवा तरी घडे । कीं अगत्य
 स्वामीस कार्य पडे । तेव्हां सर्वेश्वराचे सेवेस पडे । अवसर कोण ॥ ६९ ॥
 तो अवाप्त सकळ काम । त्याचें करावें कोणतें काम । मुक्तार्थ होऊनि नि-
 ष्काम । सर्व कर्म अर्पावें श्रीचरणीं ॥ १६७० ॥ अर्पितां सर्व क्रियातें ।
 आणि अर्पितां अवस्थात्रयातें । आठ प्रहर सेवा तयातें । घडे सर्वेश्वराची
 ॥ ७१ ॥ ह्मणोनि ह्मणतो कीं अर्जुना । सर्व कर्मे मज भवभंजना । समर्पि
 कीं भगवद्भक्त जना । प्रथम भागवत धर्म हाचि भाव ॥ ७२ ॥
 ऐसें कर्म अर्पितां सकळ । ह्मणसी काय होईल फळ । तरी मी सर्वात्मा
 केवळ । त्या मज पावसी ह्मणतो या श्लोकीं ॥ ७३ ॥

॥ श्लोक ॥ शुभाशुभफलैरेवं मोक्षयसे कर्मबन्धनैः ।

संन्यासयोगयुक्तात्मा विमुक्तो मामुपैष्यसि ॥ २८ ॥

॥ टीका ॥ अगा ऐसा तूं जेव्हां होसी । कीं सर्व कर्मे मज अपूर्ण लागसी ।
 तेव्हां शुभाशुभ दोही फळांपासूनी छुटसी । तुटती शुभाशुभ दोनी कर्मबंध ।
 ॥ ७४ ॥ अशुभ पापकर्मे बेडी जैसी । शुभ पुण्यफळ बेडीच तैसी ।

सुवर्णाची बेडीच ते कैसी । बरी ह्मणावी ॥७५॥ मज कर्में आर्पसी सकळ ।
 त्याचें मोक्षाचि फळ । कीं दास माझा जाला निर्मळ । मग बंध कैचा त्या-
 सी ॥ ७६॥ जाला समर्थाचा दास । भय कैचें मग त्यास । संसारबंधप्रथा-
 स । नुरती होतां निजदास माझा ॥ ७७ ॥ सर्व कर्में अर्पी मातें । आठ
 प्रहर सेवा वडली त्यातें । माझें अनन्य दास्य जोडलें ऐसें जयातें । बंध
 त्यातें मग कैचा ॥ ७८ ॥ दिवसरात्रीं साठ घटिका । माझ्याच सेवेत
 कंठीं काळ इतका । कीं खाणें जेवणें इत्यादि कर्मकैलाप तितका । मज
 आर्पितां कर्म त्याचें सकळ सेवा माझीच ते ॥ ७९ ॥ सेवा सर्वदा घडे
 ज्यास । निजदास कैसें न ह्मणावें त्यास । दास ह्मणावें त्यास । संसारबंधास
 लावून देऊं मी कैसा ॥ १६८० ॥ एवं च संसारबंध तोंचवरी । कीं सर्व-
 कर्मार्पण मातें न करी । कर्म अपू लागला तेव्हां मजवरी । ओझें पडलें
 त्याचें ॥ ८१ ॥ कीं जाला आपुला निजदास । त्याची उपेक्षा आणि तद्वि-
 षयीं जो उदास । कोण भला ह्मणेल त्या मंदास । जो भला ह्मणेल तोचि
 मंद ॥ ८२ ॥ भला समर्थ ह्मणिजे तरी । कीं स्वदासाची सर्व पीडा हरी ।
 हा उत्तमोत्तमाचा गुण परी । माझ्या गुणाचाच अंशांश ॥ ८३ ॥ मज-
 पासून सद्गुण सकळ । माझेच गुण सर्व सद्गुणांचें मूळ । तो मी सर्वेश्वर
 केवळ । केवीं उपेक्षूं दासातें ॥ ८४॥ दास्याचें माझ्या हेंचि वर्म । कीं मज
 अर्पी सर्व कर्म । मुख्य प्रथम भागवत धर्म । सर्व कर्मसमर्पण मजलागीं ॥
 ८५ ॥ एवं सर्व कर्में मजला । ज्या दिवसापासून अपू लागला । त्याच
 दिवसापासून संकल्प अमोघ माझा जाला । कीं मोक्ष द्यावाच आतां मी
 यातें ॥ ८६ ॥ या भावें ह्मणे अर्जुनासी । कीं तूं ऐसा जेव्हां होसी । तेव्हां
 शुभाशुभ बंधापासून सुटसी । ह्मणिजे पावसील तूं मोक्षा ॥ ८७ ॥ आतां
 ज्ञानें अविद्याप्रथि सुटे । पुढें गर्भवासा येणें खुटे । एवं आत्मज्ञानें बंध तुटे ।
 शुभाशुभसंचितक्रियमाणाचा ॥ ८८ ॥ प्रारब्ध सरे भोगें । संचित जळे
 चित्त चैतन्ययोगें । कर्महेतुप्रकृतिवियोगें । साक्षी होतां बुद्धीस लेप न लागे
 क्रियमाणाचा ॥ ८९ ॥ हे आत्मज्ञानाचे विलास । यांत आदीं पाहिजे सं-
 न्यास । “संन्यस्य भवणं कुर्यात्” ह्मणोनि मोक्षार्थ यास । श्रुति ह्मणे
 ॥ १६९० आणि “त्यागेनैकेन अमृतं” ऐशा श्रुती । एक्या त्यागेचि मोक्ष
 ह्मणती । हे दोनी सोडोनि श्रीपती । कर्मार्पणेचि मोक्ष बोलतो ॥ ९१ ॥
 तरी जों संन्यास आणि त्याग न घडे । ज्ञानें अविद्येचें कवाड मुघडे ।

शुभाशुभ कर्मबंधही न विघडे । तों पर्यंत ॥ ९२ ॥ हा क्रम ठेवून एकी-
कडे । कृष्ण ह्मणे कीं सर्व कर्मोपण घडे । तरी त्याचा शुभाशुभ कर्मबंध
विघडे । तरी काय मोक्ष विना ज्ञानें बोलावा ॥ ९३ ॥ या शंकेचा परिहार ।
कीं हाच संन्यास आणि हाच त्यागप्रकार । आणि याच उपासनेनें सर्व-
इश्वर । ज्ञानद्वारा देतो मोक्षातें ॥ ९४ ॥ त्यांत सर्व कर्मसमर्पणीं । त्याग
सूचवी चक्रपाणी । आणि “ संन्यासयोगयुक्तात्मा ” हे वाणी । संन्यास
ह्मचवोनि बोलतसे ॥ ९५ ॥ अष्टादशीं सर्वकर्मफलत्याग । श्रीकृष्ण ह्मणेल
कीं तोचि त्यागयोग । नव्हे सर्वकर्मफलवियोग । कृष्णीं न अर्पितां हें तृती-
याध्यायांत बोलिला ॥ ९६ ॥ एवं च त्याग सर्वकर्मोपण । परि तो न घडे
संन्यासाविण । काम्यत्याग संन्यासलक्षण । कर्मसमर्पण तो त्याग ॥ ९७ ॥
काम्यकर्म टाकी समूळ । आणि नित्यकर्म लौकिककर्म सकळ । करी आणि
अर्पी तेंव्हां त्यागफळ । आत्मसाक्षात्कार तो लाहे ॥ ९८ ॥ जो काम्यकर्म
करी । तो दास नव्हे भाडेकरी । दास न होतां जगद्गुरु हरी । नेदी आत्म-
साक्षात्कारातें ॥ ९९ ॥ यालागीं ह्मणतो हरी । कीं “संन्यासयोगयुक्तात्मा ”
होसी जरी । मातें पावसी तरी । आत्मज्ञानें ॥ १०० ॥ आपण देह आ-
णि देहासहित । प्रपंच सत्य वाटे हें विपरीत । या विपरीतभावापासून
सुटणेंचि अत्यंत । नाश अविद्याबंधाचा ॥ १ ॥ एवं विपरीतापासून
मुक्त । तोचि ह्मणावा विमुक्त । अविद्यानाश आत्मसाक्षात्कारयुक्त । वि-
मुक्त तो ॥ २ ॥ यालागीं जगद्गुरु या वचनीं । ह्मणे मातें पावसी विमुक्त
होऊनी । काम्यकर्मत्यागें सर्व कर्म समर्पणी । अविद्येपासून स्रष्टोन मातें
पावसी ॥ ३ ॥ एवं सर्वसमर्पणत्याग । काम्यत्याग संन्यासयोग । विप-
रीतभावाचा वियोग । विमुक्तशब्दें बोलिला ॥ ४ ॥ अष्टादशीं आरंभींच
पार्थ । संन्यासत्याग या दोहींचा पुसेल अर्थ । तेथें बोलिल समर्थ । तत्त्व ऐसेंच
संन्यासाचें आणि त्यागाचें ॥ ५ ॥ तेथें सर्वकर्मफलत्याग । त्यातें ह्मणेल
मुख्य त्याग । न घडे नित्य निष्कामकर्मफलाचाही वियोग । ईश्वरीं न अर्पि-
तां ॥ ६ ॥ हा तृतीयाध्यायांत । “ यज्ञार्थात्कर्मणोऽन्यत्र ” या श्लोकीं
सिद्धांत । कीं बंधातें न करी एकाचि ईश्वरार्पित । त्या वेगळीं बंधकें कर्म
सकळही ॥ ७ ॥ दूरी करणें वल्लमळ । साधन न बोलतां बोलिलें जळ । येवि-
षयीं तों स्वयें केवळ । बोलिलाच अध्यायांत तिसरिया ॥ ८ ॥ पुढें बोलिलेल हा
प्रकार । प्रस्तुत ग्रंथ वाढला फार । कीं अगत्य अगत्य जो विचार । तो
संक्षेपें बोलतां विस्तार इतका पावला ॥ ९ ॥ एवंच काम्यकर्म त्यागाचें ।

नित्यकर्म देहनिर्वाहादिकर्मही करून अर्पावे । तेव्हां विपरितभावेनेपा-
सूनि सुटावे । पावावे वैकुंठनाथाते ॥ १७१० ॥ हा सुगम भजनमार्ग ।
श्लोकद्वये बोलिला श्रीरंग । येथे काहीं शंका तिचा भंग । आतां येथून करी-
तसे ॥ ११ ॥ कीं सर्वकर्म अर्पी आपणास । तो तों जाला आपला दास ।
ह्मणोनि मोक्ष देतो त्यास । या गोष्टीने विषमता लागली ॥ १२ ॥ कीं दास
न्यावे मोक्षा । इतरांची करावी उपेक्षा । हे विषमता लागली अंबुजाक्षा ।
जनांस आणि अर्जुनास ऐसे वाटेल ॥ १३ ॥ ह्मणोनि याचा परिहार । क-
रितो आतां सर्वेश्वर । समता साधूनि भक्तीचा बडिवार । बोलतसे या
श्लोकीं ॥ १४ ॥

॥ श्लोक ॥ समोऽहं सर्वभूतेषु न मे द्वेष्योऽस्ति न प्रियः ।

ये भजन्ति तु मां भक्त्या मयि ते तेषु चाप्यहम् ॥ २९ ॥

॥ टीका ॥ अगा मी सर्वोत्तम । सर्वाभूतीं सम । धुंडितां सर्व स्थावर-
जंगम । कोणीं द्वेषी अथवा कोणी प्रिय असेना ॥ १५ ॥ सागरास एक अप्रिय ।
अथवा तरंग एक प्रिय । हे काय घडे सम अद्वय । चित्समुद्र जडतरंगीं
ये रीती ॥ १६ ॥ अगा मीच जड भूतें सकळ । मीच प्रतिबिम्बरूपें जीवही
केवळ । जीवास हें न कळे त्या न कळण्याचें मूळ । अविद्या अनादी
॥ १७ ॥ भूतें मजमाजीं सकळ । सर्वभूतीं मी केवळ । परंतु जीवास हें
अकळ । अविद्येंकरुनी ॥ १८ ॥ ह्मणोनि मजमाजीं भूतें मी सर्व भूतीं ।
हें रहस्य जीव कोणी नेणती । मी एक आहे ऐसा जगत्पती । न जाणती
हेही ॥ १९ ॥ मी कल्पवृक्षस्वभाव भगवंत । जैशास तैसाच होतो निश्चित ।
चतुर्थाध्यायांत बोलिलों हा सिद्धांत । “ ये यथा मां प्रपद्यन्ते ” या श्लोकीं
॥ १७२० ॥ मी सर्वत्र असें परी । जे न भजती त्यांस दूरी । मी त्यांत ते
मजमाजीं हे गोष्टी खरी । परि त्यांस माझे विस्मरण ॥ २१ ॥ ह्मणोनि
मज वाटतें ऐसें । कीं मी त्यांत आहे ह्मणों कैसें । आणि ते मजमाजीं
आहेत हेही ऐसें । न वाटे मज ॥ २२ ॥ जे भक्तीनें मातें भजती । मज
वाटतें कीं तेच मजमाजीं असती । आणि त्यांमाजीं मी जगत्पती । आहे
ऐसें वाटतें ॥ २३ ॥ असोनि उदकीं तृषित । तो नाहीच उदकीं ह्मणावा
निश्चित । अज्ञांत पुरिला तरी क्षुधित । नाहीच ह्मणावा अज्ञांत त्या ॥ २४ ॥
जलसमृद्धींत जल पित्तें । अन्नसमृद्धींत अन्न खातो । आहे उदकीं अर्धी
ह्मणावा तो । तैसे भक्त मजमाजी मी भक्तांत ॥ २५ ॥ विषम जनाच्याच
कल्पना । कल्पद्रुमीं विषमता असेना । कल्पनानुरूप जना । फळ हे ह्मणा-

वा समचि तो ॥ २६ ॥ सर्व कर्म मज अर्पिती । तरी तूं शुभ अशुभ कर्म-
बंधापासुनि सुटसी । या प्रसंगीं विषमता लागणार ते ऐसी । कल्पतरून्यायें
परिहरिली ॥ २७ ॥ परंतु तेंचि प्रकरण । ह्मणोनि संशया आणिका एकाचें
होतें स्फुरण । त्या शंकापरिहाराचें विवरण । या पुढिलिया श्लोकीं ॥ २८ ॥
“यत्करोषि यद्भासि” या श्लोकीं अर्जुनातें । ह्मणे समर्पी सर्वकर्म आप-
णातें । दुसरिया श्लोकीं ह्मणे त्यातें । “संन्यासयोगयुक्तात्मा” ह्मणोनी
॥ २९ ॥ कीं काम्यकर्मत्याग । तो ह्मणावा संन्यासयोग । एवं ज्यास
नसेल कामनेचा रोग । तोचि काम्यकर्म टाकील ॥ १७३० ॥ तेव्हां सम-
र्पितां कर्म । मुक्ति ज्ञानें तें ज्ञान या भागवतधर्मे । विचारितां ऐशिया क्रमें ।
सुगम भजन दुर्गम हैं ॥ ३१ ॥ सुगम कर्मसमर्पणें । आणि विवेकें सुगमचि
कर्म त्यागणें । परंतु सद्यः विषयाचें भोगणें । परम कठिण त्याग त्याचा
॥ ३२ ॥ कीं काम्य टाकील तोचि जो निष्काम । निष्काम तोचि कीं विष-
यभोगीं ज्यास न असे काम । हैं तो अत्यंत कठिण काम । सद्यः त्यागणें
विषयभोग ॥ ३३ ॥ जो न शके टाकूं विषयभोग । तो त्यास आहेच काम-
नेचा रोग । ऐशियास काम्यत्याग संन्यासयोग । केवीं घडे ॥ ३४ ॥ आणि
संन्यासयोग हा न घडे । उगाच लागे कर्मार्पणाकडे । तरी ज्ञानद्वारा कैसा
उपडे । कंठबंध शुभाशुभा कर्माचा ॥ ३५ ॥ एवं कठिण टाकणें सद्यः
विषयभोग । विषयभोग इच्छी तोंपर्यंत न घडे संन्यासयोग । जो नव्हे विष-
यभोगत्याग । तो हा भक्तियोग साध्य सहसा होईना ॥ ३६ ॥ हे शंका
पार्थाच्या मनीं । ते सर्वसाक्षी जाणोनी । असला वाईट गुण भक्ताचा याही-
हुनी । तरी तो उत्तमाचि जाण ह्मणतो या श्लोकीं ॥ ३७ ॥

॥ श्लोक ॥ अपि चेत्सुदुराचारो भजते मामन्यभाक् ॥

साधुरेव स मंतव्यः सम्यग्व्यवसितो हि सः ॥ ३० ॥

॥ टीका ॥ अगा तो पूर्वोक्त । सर्वकर्म समर्पणार भक्त । असला यथा-
न्यायें स्वधर्मे विषयासक्त । तरी तो साधु हैं नवल काय तुज सांगूं ॥ ३८ ॥
जरी तो असेल दुराचारी अत्यंत । आणि त्यास दैवत मीच एक भगवंत ।
भजे मज आणि अन्यदैवत । न भजे कदापी ॥ ३९ ॥ तोही साधुच मा-
नावा संती । कीं निश्चय अत्यंत उत्तम त्याच्या चित्तीं । कीं अनन्य अव्य-
भिचारिणी अनंतीं । भक्ति त्याची ॥ १७४० ॥ जाली उत्तमाची गृहिणी ।
पाहतां आहे व्यभिचारिणी । दों पुरुषांशीं रमे जारिणी । ते व्यभिचारिणी
पतिव्रता ह्मणवेना ॥ ४१ ॥ ते उत्तमांगना । ऐसें भक्त्यांच्या वाचेस येइना ।

तैसा मज भजे इतरांसही भजे भर्जुना । तो सदाचारीही साधु न झणवे कदापि ॥ ४२ ॥ न भजे अन्य देवातें । अनन्यभावे भजे मातें । तो अत्यंत दुराचारी असला तरी त्यातें । साधूच मानावा सज्जनीं ॥ ४३ ॥ पहावें त्याच्या निश्चयाकडे । कीं मजवांचून इतर दैवत नावडे । अनन्यभावे भक्ति माझी घडे । तो अतिदुराचारीही साधु मानावा ॥ ४४ ॥ अगा रोग आहे देहीं । परि अपथ्य टाकोनि आरोग्यकर अत्यंत जें काहीं । तें औषध निरंतर सेवितो तोही । निरोगी जाला झणोनि उत्तम वैद्य मानिती ॥ ४५ ॥ संसाररोगातें हरी । ऐसें दिव्य औषध मी हरी । मज सेवी आणि विषयरोग बाढवी तीतें न सेवी जरी । विषयवासनारोगानिर्मुक्ताचि तो मानावा ॥ ४६ ॥ अगा औषधाविण । निरोगी जाला कोण । माझ्या भक्तीवांचून विषयप्रवीण । चित्त तें शुद्धी कैसें पावतें ॥ ४७ ॥ परंतु जों केला नाहीं दुराचारत्याग । आणि चित्तीं माझा भक्तियोग । न भजे इतरांस तरी संन्यासयोग । साधलाच त्याला ॥ ४८ ॥ कीं काम्य टाकिलें चि असेल जरी । इतर देवातें न भजे तरी । उरली सद्यः भोगेच्छा दिसे परी । नाशक तीचें माझें अनन्यभजन आरंभिलें ॥ ४९ ॥ परिस हाता आला । तो तेव्हांच कनकसंपन्न जाला । माझें भजन अनन्य लागलें ज्याला । साधु त्याला झणावेंचि ॥ १७५० ॥ कीं कीटकही भ्रमर होतो ध्यातां । सत्त्वशुद्धि तैसी मज सत्त्वोपाधीस भजतां । रजोवृद्धिकारका अन्या त्यजितां । नासेचि वासना तथा अनन्यभक्तीची ॥ ५१ ॥ ऐसा स्वभक्त आणि दुराचारी । ज्यास वर्णितों येथवरी । तो जातीनें पापजाती ऐसी वैखरी । वदती कोणही तें विरुद्ध ॥ ५२ ॥ कीं पुढिलिया श्लोकावरी । त्यातेंचि वर्णुनि हरी । त्या पुढिलियाच श्लोकीं मुरारी । तें पापजातीचें वेगळेंच वर्णाल ॥ ५३ ॥ “मामुपाभित्य कौतैय येपि स्युः पापयोनयः” झणोनी । झणेल कीं जे यावेगळे पापयोनी । आणि स्त्रिया वैद्यादिही तरती झणेल यावरुनी । हा दुराचारी सत्कुलप्रसूतचि जाणावा ॥ ५४ ॥ आतां याचा अर्थ ये रीती । कीं दुराचारी आणि जोडे सत्संगती । ते असोनिही दुराचारी मती । त्याची अनन्यहरिभजनीं जरी लागे ॥ ५५ ॥ तरी त्या भजनें कृतार्थ । होणार ऐसा याचा अर्थ । याकारणें झणे समर्थ । कीं तो साधूच मानावा ॥ ५६ ॥ कीं साधुत्व अवलंबाया । विलंब नाहीं उरला तथा । तेही गोष्टी धनंजया । आईक झणतो या श्लोकीं ॥ ५७ ॥

॥ श्लोक ॥ क्षिप्रं नवाति धर्मात्मा क्षणच्छांतिं निगच्छति ।

कौतेय प्रतिजानीहि न मे भक्तः प्रणह्यति ॥ ३१ ॥

॥ टीका ॥ आगा चित्तधर्मकरून युक्त । ऐसा अतिशीघ्र होतो तो माझा भक्त । कीं जे शांति शाश्वत । तीर्ते होऊनि विरक्त । अतिशय पावतो अति शीघ्र ॥ ५८ ॥ हा प्रताप माझ्या भक्तीचा । अर्जुना जे वादी त्यां न वाटे साचा । बडबड करील त्यांची वाचा । कीं हें ऐसें घडों शकेना ॥ ५९ ॥ सूर्य दिवांघाच्या मते नसे । जन्मांघास काय दिसे । गर्भिणीचे डोहळे कैसे । वांजेस होती ॥ १७६८ ॥ मार्ग भक्तीचा ठावा नसे । त्यांस हें सर्व मिथ्या भासे । ते समजाविल्याही समजतील कैसे । हा पंथचि ठावका ज्याला असेना ॥ ६१ ॥ परंतु देखोनि त्यांची सभा । भुजा आपल्या करूनि उभा । ये विषयीं सुभद्रावल्लभा । प्रतिज्ञा करीं गर्जोनियां ॥ ६२ ॥ अगा निगमरूपिणी । अमोघ ज्याची वाणी । तो मी प्रतिज्ञापूर्वक बोलतों चक्रपाणी । कीं माझा भक्त वांया न जाय कोणी । कदापि कुंतीनंदना ॥ ६३ ॥ कौतेय ह्याजिजे कुंतीसुत । अर्जुनास या नांवें आळवी अनंत । भाव गहन अत्यंत भगवंत । दावी आळवितां या नांवें ॥ ६४ ॥ कीं दुराचारीही माझा भक्त । न नासे कधीं जरीही विषयासक्त । व्यर्थ सदाचारी आणि विरक्त । भक्त माझा जो नव्हे ॥ ६५ ॥ कीं तूं कुंतीचा सुत । उत्पत्ति तुझी पुरुषांतराचें रेत । कीं तूं न होसी निश्चित । पुत्र आपल्या बापा पंडूचा ॥ ६६ ॥ असोनि ऐसें सारथी । मज भक्तिकरून बैसविलें रथीं । लाळा घोटिती महारथी अतिरथी । दुर्योधनाचे आणि तो ॥ ६७ ॥ उत्पत्ति ऐसी असोनि मद्रक्त । ह्यागोनि मोक्ष आणि जयलक्ष्मीनें होसील युक्त । दुर्योधन मरेल अभक्त । जरी वीर्याचाच आपल्या बापाचिया ॥ ६८ ॥ अभक्त नासे सदाचारी । भक्त तरे जरी दुराचारी । यमुनापुलिनसंचारी । स्पष्ट बोलिला या श्लोकीं ॥ ६९ ॥ दुराचार सत्कुलप्रसूत । त्या भक्ताचे विषयीं ऐसें बोलिला देवकीसुत । आतां कुलें करून नीच बहूत । तेही स्वभक्तीनें तरती ह्याणतो या श्लोकीं ॥ १७७० ॥

॥ श्लोक ॥ मां हि पार्थ व्यपाश्रित्य थेऽपि स्युः पापयोनयः ।

स्त्रियो वैश्यास्तथा शूद्रास्तेऽपि यांति परां गतिम् ॥ ३२ ॥

॥ टीका ॥ अर्जुना जे असती पापयोनी । तेही माझ्या आश्रयें करूनी । परमगतीनें पावती यात्ररूनी । पाहें बडिबार माझ्या भजनाचा ॥ ७१ ॥ चांडाळादि अधमजाती । जरी माझाच आश्रय धरिती । कीं तारक आह्मांस

एक श्रीपती । तरी तेही परमगति पावती अर्जुना ॥ ७२ ॥ तैशाच गा
अर्जुना खिया । सत्कुलप्रसूताही मूर्तिमंत माया । असत्य साहस आतीलोभता-
दि धनंजया । दुर्गुण जयांचें माहेर ॥ ७३ ॥ दुर्गुण पुरुषासही असती । परि
खिया खाणीच दुर्गुणाच्या दिसती । पति पुत्र पिताही वंचिती । सहज कृत्रिम
स्वभाव खियांचा ॥ ७४ ॥ खिया ऐशा वाईट परी । मज अनन्यभावे भजती
जरी । त्याही साधुपदवी पावोनि बरी । परमगतीतें पावती ॥ ७५ ॥ पुरुषांतही
कुलीन । वेदीं अधिकार ते वैद्यजन । परि त्यांस लोभ अत्यंत गहन ।
धनाचे ठायीं ॥ ७६ ॥ सर्वा वर्णासही प्रिय धन । परि वैद्यांस धनेचि
केवळ जीवन । धनेचि भोग धनेचि साधन । धन मेळवावयाचें तयांला ॥
७७ ॥ परमलोभप्रकृती । वैद्य धनतृष्णेच्या आकृती । तेही जरी
अनन्यभावे सुकृती । मज भजती पावतीच परम गतीतें ॥ ७८ ॥ शूद्र
केवळ तमोगुणी । वेद न पडे ज्यांच्या श्रवणीं । तेही मज अनन्यभावे
जे क्षणीं । भजती पावलेच क्षणावे परमगतीतें ॥ ७९ ॥ खिया शूद्र
आणि इतर अधम जाती । माझ्या भजनें मुक्ति पावती । ब्राह्मणही नरकास
जाती । मज न भजतां वेदशास्त्रसंपन्नही हा भाव ॥ १७८० ॥ सर्व वर्ण
गुरुत्व अधिकार । जाणती वेदवेदांत बोलती सार । परि भगवद्भजनावा-
चूनि निःसार । सर्व जालें तयांचें ॥ ८१ ॥ भगवद्भजन करिती जरी । तरी
त्यांस तो तिळही नसे दूरी । प्राप्ति त्यांस अति लवकरी । हें स्पष्ट बोलतो
या श्लोकीं ॥ ८२ ॥

॥ श्लोक ॥ किं पुनर्ब्राह्मणाः पुण्या भक्ता राजर्षयस्तथा ।

अनित्यमसुखं लोकमिमं प्राप्य भजस्व माम् ॥ ३३ ॥

॥ टीका ॥ अगा अत्यंत अधम जाती । माझ्या भजनें वैकुंठास जाती ।
ब्राह्मण तो परम सुकृती । हे मोक्ष पावती नवल काय ॥ ८३ ॥ नीचयोनि
मोक्ष पावती । मज भजतां हें बोलिलों तुजप्रती । ब्राह्मणाची गोष्टी मागुती ।
बोलणेंचि नलगे ॥ ८४ ॥ कीं त्या पापजाती । ब्राह्मण पुण्यवंत सुकृती ।
वेदशास्त्रसंपन्न सहजाकृती । काय यांचें आश्चर्य ॥ ८५ ॥ ब्राह्मण सुकृती
मद्भक्त । त्यांचें नवल नाहींच होतां मुक्त । तैसेच क्षत्रिय राजर्षि मद्भक्ति-
युक्त । काय सांगों हे मुक्ति पावतील क्षणोनी ॥ ८६ ॥ भजन माझे ऐसें क्षणो-
नी । अर्जुना तुज मागतों पदर पसरुनी । कीं भज मज अनन्यभक्तिकरुनी ।
अगा अर्जुना ॥ ८७ ॥ दुर्लभ हा मनुष्यदेह । येथें मोक्षप्राप्तीस नाहीं संदेह ।
परि साधन नरक दुःखासही देह मेह । मी माझे क्षणतो शरीर हेंचि ॥ ८८ ॥

द्वणसी भजोंच तूतें परी । विषय भोगूं तारुण्य आहे तोंवरी । तरी अगा
 एक घडिभरी । शाश्वत राहिल हा भरंवसा याचा असेना ॥ ८९ ॥ अगा
 हा मनुष्यलोक अनित्य । द्वणोनि आदीं भज गा मज अगत्य । स्वयें नित्य
 नसोनिही नित्य । पदप्राप्ति देतो देह हा ॥ १७९० ॥ अगा समर्थ कोण
 काळापरिस । त्यापासूनि जायाचा हा नरदेह परिस । प्राप्त जाला द्वणोनि
 बापा आळस । न करीं सोनें करी लोखंडें आपलीं ॥ १२१ ॥ परिस पांचभौ-
 तिक नरदेह । लोखंडें इंद्रियें मन बुद्धि इत्यादि लिंगदेह । भगवद्भजनें योम
 दोहींचा सदेह । जगदलंकार हेमचि तो ब्रह्म होणार ॥ ९२ ॥ एके हातीं
 जयाच्या परिस । एके हातीं लोखंडही असे बहुवस । सोनें करायास करितो
 आळस । तोचि अभाग्य या लोकीं ॥ ९३ ॥ ज्याचा परिस जायाचा तो
 काळ । क्षण न लगतां नेतो तत्काळ । ऐसें कळोनिही दरिद्री फटकाळ । तो-
 नि जाणावा जो सुवर्ण न करी लोखंडें आपलीं ॥ ९४ ॥ जायाचा चिंता-
 मणि क्षणमरी । समर्था काळापासूनि हाता आला तरी । त्याणें आपला
 नाहीं मागितला तोंवरी । परम अभीष्ट तेंचि चिंतावें ॥ ९५ ॥ द्वणोनि हा
 मनुष्यलोक अनित्य । परि येथें साधतो आनंद नित्य । द्वणोनि तुज अर्जुना
 सांगतो कीं आदीं अगत्य । भज मज अनन्यभावे करोनी ॥ ९६ ॥ हें ऐकोन
 अर्जुन । द्वणेल कैसें करावें भजन । तरी सर्वकर्मार्पण भवभजन । पूर्वीच
 बोलिला ॥ ९७ ॥ सहज कर्म अर्पितां जाला दास । मग निजभक्ति देतो
 देव त्यास । तोचि स्वयें जगज्जिवास । स्वभजन उपदेशितो या श्लोकीं ॥ ९८ ॥

॥ श्लोक ॥ मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु ।

मामेवैष्णसि युक्तस्त्वैवमात्मानं मत्परायणः ॥ ३४ ॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सुब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे

राजाविद्याराजगुह्योपदेशो नाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

॥ टीका ॥ अगा मन माझिया चरणीं । भक्ति माझी अंतःकरणीं । भक्त
 माझा तूं होऊनि ऐसा स्मरणीं । राहें माझिया ॥ ९९ ॥ माझ्या यजना-
 चें प्रकार । करीं आणि मातेंचि करीं नमस्कार । तरी मातेंचि पावसी हा
 निर्धार । इतकियास कारण तें शेवटीं हें आइक ॥ १८०० ॥ अगा या सर्वास
 कारण । तूं होय मत्परायण । मज तारक एक नारायण । धरी ऐसा परम
 आश्रय माझा विश्वासें ॥ १ ॥ श्रीकांत वासुदेव । तोचि सर्वदेवाधिदेव ।
 भक्त त्याचेच सर्व देव । तोचि एक तारक मजलागीं ॥ २ ॥ मज आश्रय
 त्याचांचूनी । नसे आणि नसोच द्वणोनी । ऐसा विश्वास माझा प्रीतीकल्पी ।

ज्यास असतो तो मत्परायण झणावा ॥ ३ ॥ त्या मुकुटासमान अथवा अधिक । असे ऐसा वाटे देव कोणीएक । तरी हाचि तारक मज शेषपर्येक । ऐसे वाटे किमर्थ ॥४॥ वाटे सवोहुनी श्रेष्ठ । तरीच भाव ऐसा वसे उत्कृष्ट । ज्यास न वाटे इतर दैवत अभीष्ट । तोचि मत्परायण हा अर्थ ॥ ५ ॥ ऐसा होय मत्परायण । मग मजमाजी योजी अंतःकरण । ऐसा अंतःकरण योजोचि तू निपुण । मातेचि त्या नित्यानंदार्ते पावसी ॥ ६ ॥ ऐसा अध्याय नवम । अनन्यभक्तीनेच अर्थ याचा सुगम । व्यभिचारिणी भक्ति ज्याची त्यास दुर्गम । अर्थ अबाधित लागेना ॥७॥ कनकपरीक्षेची कसवटी जैसी । ज्ञानपरीक्षेची कसवटी तैसी । राजविद्या ते या अध्यायांत ऐसी । बोलिला श्रीकृष्ण ॥८॥ ज्ञान त्याचेंच निर्मळ । कीं अनन्य हरिभक्तिच ज्याला केवळ । जे अनन्यत्वे न धरिती कृष्णपदकमल । ते चावळती राजविद्या वाखाणितां ॥ ९ ॥ निषिद्ध इतरदेवताभजन । भजावा एक श्रीकृष्ण भवभंजन । हे गीतारहस्य विरळ जन । भगवद्भक्त जाणती ॥१०॥ वाखाणावयाची गीता । तरी मंगलाचरणीं स्मरावें अनंता । न प्रार्थितां अन्यदेवता । अंतीं समर्पावा ग्रंथ त्यासची ॥ ११ ॥ गुरुवचनें आत्मा कळल्या उपरांतिक । जे योगसिद्धीकारणें नुसत्या निर्गुणाचे उपासक । त्यांस सगुणभजन वर्णनकौतुक । नसेच कांहीं ॥ १२ ॥ जे अपरोक्ष आत्मा कळल्यावरी । “ यतो वाचो निवर्तते ” या अनुभवाकारणें वृत्ति बरी । निर्गुणींच योजिती त्यांस कूसरी । न लागतीच सगुण वर्णनाच्या ॥ १३ ॥ “ यतो वाचो निवर्तते ” हा अनुभव । आणि सर्वभूतीं दिसे वासुदेव । ऐसे असोनि सगुण देवाधिदेव । सेव्य ज्या ॥ १४ ॥ तिहींच वाखाणावी गीता । आदि अंतीं स्मरावें एकाच त्या अनंता । ग्रंथ अध्यायावसानां भगवंता । तथा समर्पावा ॥ १५ ॥ आत्मज्ञान जाहल्यावरी । समर्पणादि नियम कां परी । कोणी ज्ञानाभिमानी वैखरी । चाळिती चावळोनि ऐसीही ॥ १६ ॥ तरी ज्ञान जाहल्यावरी । टीका मंगलाचरग हि कां परी । मंगलाचरणादिनियम जरी । तरी ग्रंथावसानां समर्पणही करावें तयार्ते ॥ १७ ॥ “ ये तु सर्वाणि कर्माणि मायि संन्यस्य ” ह्मणोनी । या श्लोकीं अनन्ययोगेंचि करूनी । ध्याती आणि सर्व कर्मे अर्पिती ह्मणेल यावरूनी । अनुभवी भक्तही अर्पिती स्वकर्मे ॥ १८ ॥ गुरु शिष्य एक ऐसे ज्ञान जाहल्यावरी । गुरुभजन ज्ञानियास मग कां परी । गुरुभजन कर्तव्यच जरी तरी । अनन्य सगुणभजन कर्मर्पणही कां नसावें ॥ १९ ॥ गीता वाखाणाची तरी । कीं भक्ति श्रेष्ठ सर्वांत वाटे जरी । कीं अष्टादशींच ऐसे हरी । स्वर्ग

बोलेली ॥ १८२० ॥ “य इदं परमं गुह्यं” या श्लोकी । “भक्तं मायि पतं कृत्वा ”
 ह्यणोनि बोलेल कीं । या गीतेंत धोर ते भक्ति श्रीवत्सांकी । ऐसी गीता जो
 वाखाणी माझ्या भक्तांत ॥ २१ ॥ त्यासारिखा प्रिय दुसरा । ‘ न भूतो न
 भविष्यति ’ अगा पांडुकुमरा । ह्यणोन ह्यणेल त्या उदारा । मंगलाचरणीं
 ईश्वरा समर्पवा ग्रंथ त्यातेंचि ॥ २२ ॥ कीं अर्पी कर्म सकळ । आणि स-
 गुण भजे अनुभवी होऊनि केवळ । न करी अन्यदेवताभजनविटाळ ।
 प्रेमें भजे ऐसी भक्ति हेचि ॥ २३ ॥ ऐसी हे नवमध्यायाची ही टीका ।
 आरंभिली स्मरोनि देवा निष्कलंका । शुद्धसत्त्वोपाधि श्रीवत्सांका । शेषप-
 र्यंकचरणावरी समर्पिली ॥ २४ ॥ टीका समर्पितां पायीं । उचलोंनि ठेवी
 हृदयीं । टीकाकारही तोचि शेषशायी । वामन ह्यणे ॥ १८२५ ॥

॥ वामनकृतसंस्कृत श्लोक ॥

यो राजगुह्यमवदन्निजराजविद्यां धर्म्यामृताय उपदिदय रराज विद्याम् ।
 भक्तो न नश्यति कुतोपि समावरोस्तु प्रत्यक्ष एव जगदाकृतिराविरस्तु ॥ १ ॥
 इति श्रीमद्वामनपांडितविरचितायां यथार्थदीपिकायां नवमोऽध्यायः ॥

अध्याय १०.

॥ श्रीमते भगवते विभूतिपतये सद्गतये श्रीवासुदेवाय नमः ॥ जय जय
 सकळाविभूतिनायक । जयजयाद्वैतविभूतिदायक । जयजयाशेषविभू-
 तिवेषविधायक । पाहि पाहि ॥ १ ॥ आतां प्रार्थू श्रीरंगा । कीं जी तूंचि
 गीता अमृतगंगा । तूतें तुझ्याचि अर्पितों तरंगा । मी काय जाणें तुजविण
 ॥ २ ॥ गंगेस अर्पावें गंगाजळ । तों तें गंगाचि केवळ । सूर्य जों पाहावा
 निर्मळ । तों तों दिसे तेजें तयाच्याच ॥ ३ ॥ ज्ञान भक्ति वैराग्याची खा-
 णी । श्रीमद्भगवतगीता तुझीच वाणी । तुझ्याच शब्दे तूतें जी चक्रपाणी ।
 मंगलाचरणींही स्तवीतसे ॥ ४ ॥ झणी मंयासी विघ्न वाधी । ह्यणुनी विघ्न-
 हर इतरदेवता वंदूं आधीं । तेही तुझेंचि रूप अद्वैतबोधीं । कीं गंगाती-
 रींचे विहिरे सजळ त्याच गंगेनें ॥ ५ ॥ परि ज्या विहिरियांत वदन ।
 प्रक्षालावें त्यांत धुतां नये वसन । वखांसि योग्य जीवन । तों स्नान न घडे
 त्यांत ॥ ६ ॥ एवं च इत्यादि सर्व विहिरे । टाकूनियां वरे वरे । जरी एका-
 च गंगाजळीं शिरे । तरी कोण कार्य त्याचें न होणार ॥ ७ ॥ तूंचि देवता
 सकळ । विहिरे मात्र गंगेनें सजळ । परि सोडोनि गंगा केवळ । स्नान

१ पाण्याचे झरे.

करणे अविधि विहरियांत ॥ ८ ॥ तूंचेच यजिती अन्य उपासक । परि ते
 ऐसे अविधिपूर्वक । हे पूर्वाध्यायांत तूंचि श्रीवत्सांक । बोलिलासी ॥ ९ ॥ आ
 गितेंत वारंवार । देवा तूं बोलिलसि हा विचार । तेचि गीता वाखाणितां देव
 इतर । प्रार्थितां लाज मज कैसी वाटेना ॥ १० ॥ वाखाणावी ऐसी गीता ।
 आणि तोंडींच वंदावी क्षुद्रदेवता । तेव्हां गितार्थ काय विंबला अनंता । परो-
 पदेशार्थ पांडित्य ॥ ११ ॥ सर्वां देवांस आपणास अहैत । सत्य परंतु मुक्ति-
 प्रद नव्हे अन्यदैवत । ऐसें बोलसी तूं भगवंत । या गीताशास्त्रीं प्रतिपदीं ।
 ॥ १२ ॥ आतां ज्ञान जालियावरी । तूंचि सर्वदेवता ह्मणुनि जरी । विघ्न-
 हर देवता प्रार्थू तरी । घट पट काय तूं नव्हसी ॥ १३ ॥ ज्ञानाभयें धनार्थी ।
 ब्रह्मभावें धनवंतातें प्रार्थी । प्रमाण देती एतदर्थी ॥ अहैत ॥ १४ ॥ लोळे
 धनवंताचे पायीं । कीं नूं परब्रह्म सर्वाटायीं । साधी अशा उपायीं । धन
 साधनापासुनी ॥ १५ ॥ या न्यायें देवाधिदेवा । तुज सोडोनि इतरा देवा ।
 प्रार्थूनि मंगलाचरणीं सेवा । विघ्नपरिहारार्थ करणें तयाची ॥ १६ ॥ प्रसन्न
 ज्याला पृथ्वीपती । तो राजद्वारीं द्वारपाळाप्रती । मार्ग दे ह्मणुनि तूंचि क्षिति-
 पती । कां गौरव ऐसें देईल ॥ १७ ॥ ठसावलें अहैत । तरी उपास्य
 तूंचि परमदैवत । ऐसें कळलें निश्चित । या गीता सच्छास्त्रीं ॥ १८ ॥ नव-
 माध्यायपर्यंत । हेंचि वदलासि अनंत । आतां याही विभूतिअध्यायांत ।
 हेंचि आरंभीं बोलसी ॥ १९ ॥ ह्मणुनि तूतें केलें नमन । आतां त्वद्रूप जे
 श्रोते जन । सारासार जाणते मात्सर्यहीन । गितार्थ त्यांप्रति वर्णितों ॥ २० ॥
 पूर्वाध्यायांत जो एकचि भवभंजन । तोचि मुख्यत्वे बोलिला स्वभजन ।
 तें ऐकताजाला अर्जुन । अतिप्रीतीकरुनी ॥ २१ ॥ देखोनि येविषयें
 प्रीती । संतुष्ट जाला श्रीपती । ह्मणुनि त्याच अर्जुनाप्रती । हा श्लोक बोलतो
 श्रीभगवान् ॥ २२ ॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥ भूय एव महाबाहो शृणु मे परमं वचनः ।

यत्तेऽहं प्रीयमाणाय वक्ष्यामि हितकाम्यया ॥ १ ॥

॥ टीका ॥ ह्मणे श्रीभगवान् षड्गुण । कीं अगा महाबाहो तुहें व्हावें
 परम कल्याण । या इच्छेंकरुनि मागुती विवरण । बोलतों आईक तें ॥ २३ ॥
 अगा सर्वांत थोर मी भगवंत । हे गुह्य गोष्टी अत्यंत । जे अनधिकारी अ-
 संत । न वाटे गोड हें त्यातें ॥ २४ ॥ ज्यास पिताचा ज्वर । त्यास कडु
 वाटे साखर । तैसा जोंपर्यंत पापाचा भर । तों थोरपण माझें रुचेना ॥ २५ ॥
 “न मां दुष्कृतिनो मुखा ” या श्लोकेकरुनी । पापी मुड मज न भजती ह्मणेनी

सप्तमाध्यायांत तुज बोललों यावरुनी । समज तूं कीं माझे परत्व तैशातें नावडे ॥ २६ ॥ तैसियास माझे परत्व । मीचि सर्वेश्वर मुक्ति देणार हें तत्त्व । कां मी सांगों ज्याला महत्त्व । साधारण माझे वाटतें ॥ २७ ॥ प्रसिद्ध अज्ञैतवाणी । सर्व देव सारिखे हे कहाणी । जो तो सांगे मी चक्रपाणी । थोर झणतां खवळती ॥ २८ ॥ तूंही असतास तैसा । तरी न सांगतों तुज रहस्यार्थ ऐसा । तुझिया मनीं माझ्या परत्वाचा ठसा । जों जा उमटे तों तों पावतोसि प्रीतीतें ॥ २९ ॥ हा भाव इंद्यां धरुनी । “प्री-यमाणाय ” झणूनी । तूं प्रीतीतें पावतोसि ऐसिया पांचा अक्षरीं करुनी । पुन्हा हेंचि निरूपीन झणतसें ॥ ३० ॥ आणि बोलों पाहतों जया वचना । तें साधारण मानिसी झणी अर्जुना । कीं या श्रवणाची प्रीति माझ्या मना । झणूनी पुन्हा बोलतों ऐसें झणी मानिसी ॥ ३१ ॥ तरी तुज या श्रवणीं प्रीती । आणि मज हे गोष्टी मुख्यत्वे न वाटती । आणि तुझ्याही हिताची गोष्टी नसती । तरी कां पुन्हा मी बोलतों ॥ ३२ ॥ हें परम अत्यंत वाटतें मजला । झणूनि हें परमवचन मागुती सांगतों तुजला । आणि हा रहस्य जों जों समजला । तों तों स्वहित अत्यंत ॥ ३३ ॥ झणूनी “हितकाम्यया” । झणजे तुझिया हिताचे इच्छेनें धनंजया । सांगतों पुन्हा पंडुतनया । स्वमहिमाच पुढिल्या श्लोकापासुनी ॥ ३४ ॥ सकळ देवां ऋषींचा उद्भव । ज्या पासुनि तो देवाधिदेव । तें हेतुपूर्वक परत्व आपलें देव । बोलतसे आतां या श्लोकीं ॥ ३५ ॥

॥ ओक ॥ न मे विदुः सुरगणाः प्रभवं न महर्षयः ।

अहमादिर्हि देवानां महर्षीणां च सर्वशः ॥ २ ॥

॥ टीका ॥ अगा मी निर्गुण ब्रह्म । अनादि मायानदीचा मजपासूनी उगम । होय तें माझे सगुणत्व सर्वांहिनि जें प्रथम । तो प्रभव माझा ॥ ३६ ॥ प्रकर्षे जो भव । सगुणत्वाचा आविर्भाव तो प्रभव । त्यातें न जाणती कोणींच कीं उद्भव । मजपासूनि सर्वांचा ॥ ३७ ॥ झणूनि माझा प्रभव नेणती सुरगण । अथवा महर्षि जे अत्यंत निपुण कीं । सर्वा देवां सर्वा ऋषींचा आपण । मी आदि अनादि ईश्वर ॥ ३८ ॥ मी आदि सर्वदेवां महर्षींचा यास्तव । माझिया प्रभवातें न जाणती ऋषि देव । कीं ज्यापासुनी ज्या संत-तींचा उद्भव । आदि त्या संतानाचे वडील तो ॥ ३९ ॥ पारि तो जेव्हां उपजला । उत्पत्ति नव्हती तेव्हां याला । झणूनि त्यांस नाहीं कळला । प्रभव त्या वडिलाचा ॥ ४० ॥ आतां शास्त्रदृष्टीकरुनी । ईश्वरमादुर्भाव

कळला ह्मणूनी । तें कळणें नव्हे यावरुनी । कीं मी आदि त्यांची हा हेतु बोलिला ॥ ४१ ॥ प्रभव माझा या लागीं बोलती । कीं मी आदि त्यांची ह्मणे श्रीपती । यावरुनि अवतारप्रादुर्भावाविषयीं अर्जुनाप्रती । न बोलें हा श्लोक ॥ ४२ ॥ एवं ईश्वर अनादी । त्याचा प्रादुर्भाव न जाणती देवकी । यास हेतु कीं तो स्यांची आदी । संतति न देखे जन्मादि न पूर्वजाचा ॥ ४३ ॥ आतां प्रभव शब्दें जन्म । तो दोष परिहरील उत्तरश्लोकीं सर्वोत्तम । आणि जो अज जगत्कारण पुरुषोत्तम । तोचि महाईश्वर हा इत्यर्थ या श्लोकीं ॥ ४४ ॥ वेदीं पुराणीं हा इत्यर्थ । ह्मणूनि बोलतो हाही अर्थ । आणि या जाणण्याचें फळही समर्थ । बोलतसे आतां या श्लोकीं ॥ ४५ ॥

॥ श्लोक ॥ यो मामजमनार्दि च वेत्ति लोकमहेश्वरम् ।

असंभूतः स सर्वेषु सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ३ ॥

॥ टीका ॥ अगा मी अज अनादि महेश्वर । ऐसें मातें जाणतो जो नर । तो मनुष्यांत परम चतुर । सुटतो सर्व पापापासुनी ॥ ४६ ॥ श्लोकांत इतकाचि अर्थ । परि पदोपदीं दाटला भावार्थ । जो समजला पर्थ । भगवत्सन्निधानें करुनी ॥ ४७ ॥ पूर्वश्लोकीं ह्मणे माझा प्रभव । मजपासुनि जाले ते नेणती महर्षि देव । प्रभव ह्मणिजे जन्म आणि येथें स्वयमेव । मी अज ऐसें ह्मणतसें ॥ ४८ ॥ आणि प्रलयानंतर ईश्वरत्व । ब्रह्मीं न दिसे हें तत्त्व । प्रगटतां मागुती शुद्ध सत्त्व । ईश्वरत्व प्रगटलें ॥ ४९ ॥ तरी तोचि त्याचा प्रभव ह्मणिजे जन्म । ऐसें असोनि या श्लोकीं मी अज ह्मणे सर्वोत्तम । तरी अजत्व हें त्याचें परम । कशावरुनी ॥ ५० ॥ ऐशा संदेहाचें स्थळ । ह्मणूनि अजत्वीं हें बोले मेघनीळ । कीं मी अनादि सर्वादिमूळ । या अनादित्वें साधितों अजत्व ॥ ५१ ॥ भाव ऐसा कीं धनंजया । ब्रह्मीं प्रगटते प्रथम माया । तेव्हां मायाशबलता ईश्वरा अव्यया । प्रगट होणें मज घडे ॥ ५२ ॥ तोचि जन्म मज ह्मणावा । तरी प्रतिसृष्टीच्या आदिकाळीं या प्रादुर्भावा । देखतां उपाधि हा माझा गणावा । अनादि ह्मणोनी ॥ ५३ ॥ अनादिस्त्व जेव्हां सिद्ध जालें । तेव्हां अजत्व माझें साधलें । तेव्हां प्रभव ह्मणूनि या बोलें । जन्म मजला न ह्मणवे ॥ ५४ ॥ अत एव “ नासदासीन्नो सदासीत् ” ऐशा भुती । प्रलयीं ईश्वरोपाधि नाही ह्मणती । तरी योगनिद्रा माझी ते वाखाणिनी । वेद ऋषि व्यासादिक ॥ ५५ ॥ कीं ब्रह्मीं माझा उपाधी । लय पावतो तो न ह्मणवे योगसमाधी । कीं योगीं प्रत्यय स्वात्मबोधीं । प्रत्ययबुद्धीस उरतसे ॥ ५६ ॥ मळयीं ते प्रतीति नसे । तेव्हां मायांशास ठाव न दिसे ।

वदधीजातं वट वसे । तैसी माया अद्वितीयपणें लय पावते ॥ ५७ ॥ तेह्नां
योगप्रतीति नाही । ह्मणूनी सुषुप्ति ह्मणावी जरी कांहीं । तरी न ह्मणवे नि-
द्राही । कीं तो तमोलीन नव्हे उपाधि माझा ॥ ५८ ॥ एवं च तो योस न
ह्मणवे । अथवा निद्राही न गणवे । आणि योगनिद्राही बोलवे । एका अंशें
करूनी ॥ ५९ ॥ कीं सत्त्वयोगीं ब्रह्ममय । तरी त्याच ब्रह्मीं सत्त्वाचा लय ।
आणि तेथूनी मागुती उदय । सत्त्वयोगांतूनि निवे जे रीती ॥ ६० ॥ आतां
प्रलयानंतर नसे चिच्छक्तीस चित्प्रत्यय । निद्रेसमान भाव होय । निद्राचि
ह्मणावी तरी नसे तमीं लय । उपाधीलीन निर्धर्मीं चित्स्वरूपीं ॥ ६१ ॥
ह्मणूनि योगनिद्रा । ते समयीं मज जगतरंगाच्या समुद्रा । वेद ऋषि ह्मणती
अगा सुभद्रा । कीं जागा होतो उपाधि माझा मागुती ॥ ६२ ॥ एवं च एक
उपाधि नासता । आणि दुसरा उपाधि उपजता । तरी जन्म मज ह्मणों ये-
ता । अगा अर्जुना ॥ ६३ ॥ ब्रह्म अनादि जैसें । ईश्वरोपाधीचें अनादित्व
तैसें । कीं जधीचें किरण तधीचें मृगजळ ऐसें । अनादि अनादित्व हें माझें
॥ ६४ ॥ ह्मणूनि पूर्वश्लोकीं माझा प्रभव । तो ह्मणावा प्रादुर्भाव । धरूनि
पोटीं इत्यादि भाव । ह्मणूनि ह्मणे अगा अज मी अनादि मी ॥ ६५ ॥ अज
अनादि मी यास्तव । मजपासूनि जन्मले ऋषि देव । ते माझा प्रभव नेणती
कीं मजपासूनि सर्व । उपजती मी अज मी अनादि ॥ ६६ ॥ एवं च जो
अज अनादि । ज्यापासूनि देव महर्षि जो सर्वांचा आदि । तोचि महेश्वर
ऐसें वेदवेदादि । सर्व ह्मणती ॥ ६७ ॥ ऐसें माझें अजत्व । आणि त्यास
हेतु ऐसें माझें अनादित्व । त्यामुळे माझें महेश्वरत्व । जो जाणे ॥ ६८ ॥
असंमूढ तो ह्मणावा । मनुष्यांत थोर तो गणावा । आणि सर्व पापापासूनि
सुटला जाणावा । तो पुरुष ॥ ६९ ॥ मूर्ख अज्ञ ह्मणावा मूढ । बहुत अ-
विवेकी ह्मणावा संमूढ । अत्यंत विवेकी तो असंमूढ । कीं अतिमूढत्व गेलें
जयाचें ॥ ७० ॥ एवं अविद्यायुक्त भलता मूढ । परि मज सर्वांत थोर मानूनि
भजे तो नव्हे संमूढ । कीं अविद्यापांथि सदृढ । सुटणार त्याची ॥ ७१ ॥
युक्त अविद्येकरूनी । आणि न भजे माझें परत्व जाणोनी । तो कधीं न
पावे ज्ञान ह्मणोनी । संमूढ अविवेकी ह्मणावा ॥ ७२ ॥ जो मज भजों
लगला । असंमूढ ह्मणावें त्याला । कीं ज्ञान होणार ज्याला । कळतां माझें
अजत्व अनादित्व महेश्वरत्व ॥ ७३ ॥ अगा मज मानूनि साधारण ।
करितां वेदांताचें श्रवण । गुरुमुखें कळली जरी आत्मखूण । तरी व्यर्थ
होतें तें ज्ञान ॥ ७४ ॥ “भुक्त्वाप्येनं वेद न चैव” ह्मणोनी । द्वितीयाध्यायांत

आ चरणैकरुनी । आत्मा आहकोनि वेगळा 'जडापासूनी' । न ज्ञानती झणजे गमाविती न थारतां चित्त त्यांत ॥ ७५ ॥ चित्त चित्स्वरूपी न झरे । तो दीप विझवी पूर्वसंस्काराचें वारें । न जळती पापपुण्यांचे झरे । चित्तीं संचिताचे एकाग्रतेवांचूनी ॥ ७६ ॥ आणि सर्वदा अकर्त्रात्मपण । न स्फुटें कर्मीं उपजे मीपण । त्यांस करीच लेम क्रियमाण । पापपुण्य जोडे नवेही तयांतें ॥ ७७ ॥ इतकिया अनर्थास मूळ । न कळणें माझें अजत्व अनादित्व प्रांजळ । आणि जो हें जाणे केवळ । तो सुटे सर्व पापापासूनी ॥ ७८ ॥ कीं सर्व पापें झणजे । पुण्यही पापचि जाणिजे । कीं पुण्यफळरूपही भोग जे जे । तेही हेतु जन्ममरणाचे ॥ ७९ ॥ एवं च सर्वाहनी आपलें उत्तमत्व । कळतां प्रसादें आपल्या कळे तत्त्व । त्यास क्रियमाण पापपुण्याचें अलिप्तत्व । आणि नाश त्याच्या संचिताचा ॥ ८० ॥ कीं भक्तांचा योगक्षेम । मी वाहतों पुरुषोत्तम । योग झणिजे देऊनि आत्मज्ञान उत्तम । क्षेम जतन करणें तयाचें ॥ ८१ ॥ तें ज्ञान जेव्हां जतन जालें । चित्त चिन्मय होतां संचित त्याचें जळालें । अकर्त्रात्मस्मृतीनें नाहीं लिपलें । क्रियमाण पाप पुण्य ॥ ८२ ॥ तो तेव्हां सर्व पापापासूनी । सुटलाच जाणावा झणोनी । बोलें पोटीं हा अर्थ धरूनी । कीं "सर्वपापैः प्रमुच्यते" ॥ ८३ ॥ सर्व शब्दाचा साकल्य अर्थ । ऐसा सूचवी समर्थ । अन्यथा सर्व शब्द होतो व्यर्थ । कीं अज्ञ न सुटे संचितक्रियमाणापासूनी ॥ ८४ ॥ संचित क्रियमाण । पाप आणि पुण्य जाण । दोन्ही पापचि ऐसी खूण । वेदांतसूत्रीं प्रसिद्ध ॥ ८५ ॥ ब्रह्मसूत्र ॥ तदधिगमे उत्तरपूर्वार्द्धयोरशेषविनाशौ तद्व्यपदेशात् ॥ सूत्रार्थ ॥ त्याचें होतां ज्ञान पूर्ण । उत्तर अव झणिजे पुढील जें क्रियमाण । आणि पूर्व अव झणिजे संचित पापपुण्य जाण । सुटका दोहींपासूनी दोंपरी ॥ ८६ ॥ कीं पुढें क्रियमाणरूप । त्याचा अकर्त्रात्मपणें नव्हे लेप । आणि पूर्वील पापपुण्यरूप बंधक पाप । विनाश त्यांचा होय होतां चित्त चिन्मय ॥ ८७ ॥ ऐसा सर्वा पापांपासूनि तोच सुटे । कीं अविद्याबंध ज्याचा तुटे । जन्ममरणाची वार्ता खुंटे । ऐसियाची तेथवां ॥ ८८ ॥ या इतकियास कारण । अज अनादि महेश्वर एक नारायण । जो ऐसें जाणे सुजाण । फळ तो पावे ॥ ८९ ॥ सर्व शब्द झणतां पाप मात्र । संचित पापपुण्य उरलें विचित्र । तेव्हां सर्व शब्द कमलनेत्र । व्यर्थ बोलिला ॥ ९० ॥ उगाच पापापासूनी । तो सुटतो झणोनी । जरी बोलता तरी त्याहीवरुनी । समजताच नाश पाप-

मात्राचा ॥ ९१ ॥ सर्व शब्द ऐसा अर्थ । बोले येथे समर्थ । ऐसा अर्थ न बोलतां व्यर्थ । सर्व शब्द ये स्थळीं होणार ॥ ९२ ॥ एवं विष्णुभजनाविण । मोक्ष नाहीं ऐसे आपण । गीतेंत बोले ब्रह्म सगुण । ते भजनपरत्व सम-
न्तोनि करितां हें फळ ॥ ९३ ॥ एवं अजत्वे अनादित्वें महेश्वरत्वे आपण । सर्वांत थोर देव ऋषि ते करितों निर्माण । हें बोलिला सर्वज्ञ जगत्कल्याण । सर्वेश्वरत्व आपलें ऐसें येथवरी ॥ ९४ ॥ हें आदिकाळींचें स्वकर्तृत्व । बो-
लौनि दाविलें स्वश्रेष्ठत्व । आतां स्थितिकाळींही आपलें सर्वेश्वरत्व । सर्व प्रेरकत्वे बोलतो ॥ ९५ ॥ आणि गायत्री सर्वा वेदांची जननी । ते बुद्धिप्रेर-
कास ध्यावें ह्मणूनी । ह्मणते तरी उपास्य सर्वांचा यावरूनी । बुद्धिप्रेरक आपण ऐसें बोलतो या श्लोकी ॥ ९६ ॥

॥ श्लोक ॥ बुद्धिर्ज्ञानमसंमोहः क्षमा सत्यं दमः शमः ।

गुणं दुःखं भवो भावो भयं चाभयमेव च ॥ ४ ॥

॥ टीका ॥ अगा अर्जुना जनाची बुद्धि । इच्छी आपली सुखाची सिद्धी । त्या बुद्धीची समृद्धी । मजपासूनी ॥ ९७ ॥ कीं आपलें हो बरें । आपलें वाईट न हो कोण्याप्रकारें । बुद्धि ह्मणोनि नांव खरें । याच निश्चयाचें ॥ ९८ ॥ मग जो जों होय शाहणा । तो तों समजे स्वहितखुणा । मुख्य मोक्षापेक्षां उपजे आपणा । स्वरूपनियतनिश्चयरूपिणी ते बुद्धी ॥ ९९ ॥ जे ऐसी मुख्य बुद्धी । तीची मजपासूनीच सिद्धी । एवं च आपलें वरें हो ह्मणूनिया निश्चयाची समृद्धी । ते बुद्धि सर्वासही ॥ १०० ॥ ऐसी जे बुद्धि गणावी । ते मजपासूनीच सर्वास जाणावी । प्रस्तुतीं बुद्धि ते ह्मणावी । कीं मोक्षापेक्षे-
नें जिज्ञासा ज्ञानाची ॥ १ ॥ बुद्धि देवूनि देतो ज्ञान । ऐसें बोलतो ज्ञानघन । कीं मोक्षप्रद जगज्जीवन । आपण एकच हा भाव ॥ २ ॥ बुद्धि जनांस मजपासूनी । होतसे अर्जुना ह्मणोनी । आरंभीं प्रथम पदें वदोनी । त्यापुढेंचि ज्ञान मजपासूनी ह्मणतसे ॥ ३ ॥ मजपासूनी बुद्धि जे मोक्षापेक्षा । होतसे मज भजतां ते मुमुक्षा । मजचिपासूनी त्या दक्षा । ज्ञानही होतसे हा अर्थ ॥ ४ ॥ आतां ज्ञान ह्मणिजे जाणणें । प्रथम आपणास आपण ओळखणें । जडनिषेधें देखणें । आपण आपणा ॥ ५ ॥ हें आवरण ज्ञाननाशन । जालें जडव्यतिरेकें आत्मज्ञान । परंतु जडवैतनिरसन । जालें पाहिजे अन्वयें करूनी ॥ ६ ॥ व्यतिरेकें नासे जें आवरण । तें प्रथम अविद्यास्फुरण । न कळणें स्वस्वरूपलक्षण । कोण आपण ह्मणोनी ॥ ७ ॥ जैसा न कळतां दो-
र । दोरीं उपजे सर्प थोर । सर्प भय उपजे घोर । दोर न कळणें मूळ त्याचें

॥ ८ ॥ परि तें आपल्या मूळ कारणाहूनी । जडभांति अज्ञान प्रबळ झालोनी । संमोह शब्दें करूनी । जड हेंत बोलावें ॥ ९ ॥ कीं सत्य तारुण्याचें मूळ । आणि बाल्यापरीस तारुण्य जैसें प्रबळ । तैसें जडभांती मोहाचें अधिक बळ । आवरणाहूनी ॥ ११० ॥ आत्मा न कळे हें अज्ञानावरण । मोह शब्दें त्याचें करावें विवरण । त्याहूनी जें जडहेंत दाखण । संमोह ह्यापास तें यास्तव ॥ ११ ॥ कीं दोर न कळे हा मोह । परि सर्प भासतां होय संमोह । भयकंपयुक्त देह । होय देखतां मिथ्या सर्पातें ॥ १२ ॥ ज्या रज्ज्वज्ञानें रज्जु न कळे । त्या मोहें देह सभय होऊनि चळे । सर्प देखतां भय पळे । संमोह या भावें ह्यापास तयातें ॥ १३ ॥ तो जडसर्पसंमोह नासे तरी । कीं आत्मरज्जु कळे जरी । ह्यागुनी आधींच ह्याने हरी । तें ज्ञान मजपासूनि ह्यागोनी ॥ १४ ॥ हें व्यतिरेकज्ञान । जडनिषेधें आत्मदर्शन । जालें अनात्मत्वभावे जडनिरसन । परि तें हेंतरूपें वेगळें दिसतसे ॥ १५ ॥ दसोडीच्या रूपें तंतु कळे । तथापि बाळकास पटीं तंतु नाढळे । तोचि तंतु पटीं पटान्वयें डोळे । पाहों लागती दाखवितां ॥ १६ ॥ तो संमोहाचा निरास । असंमोह ह्यापास त्यास । तोही मजचिपासूनि ह्याने जगन्निवास । तिसरिया पदें प्रथमचरणीं या श्लोकीं ॥ १७ ॥ एवं व्यतिरेक अन्वय द्विविध । जाला जरी मजपासूनि बोध । तथापि पूर्वसंस्कारें संबंध । सत्त्वास रजतमाचा होतसे ॥ १८ ॥ रजतमें जो अशांत । शांतीतें न पावे सत्त्व तोंपर्यंत । ह्यागुनि दुसरिया चरणीं भगवंत । शांतीही मजपासूनीच ह्यागतसे ॥ १९ ॥ कीं क्षमा सत्य दम शम । मजचि पासूनि होती हा नियम । कीं मोक्षदाता मीच एक पुरुषोत्तम । भाव ऐसा सूचवी ॥ १२० ॥ क्षमापराचा अपराध सोसणें । सत्य यथार्थ बोलणें । दम इंद्रियाचें आटोपणें । निस्पृह जितेंद्रिय असत्य कां बोलेल ॥ २१ ॥ स्वस्वरूपीं चित्ताचा उपरम । तो मुख्यत्वे ह्यावा शम । ऐसा अर्धश्लोकें पुरुषोत्तम । स्वभजन फळें बोलिला ॥ २२ ॥ उत्तरार्धें साधारण । फळें पावती करुनि कर्म त्रिगुण । त्यांचें स्वकृतकर्मफळविवरण । मजचिपासूनी ह्यागतसे ॥ २३ ॥ पुण्याचें फळ सुख । पापाचें फळ दुःख । त्या भोगाकारणें आणीक आणिक । जन्म घेणें तेंही मजपासूनी ॥ २४ ॥ भोगाकारणें देहोद्भव । भोग सरतां मरण तों त्याचा अभाव । तेथें भय अभय दोन्ही भाव । मजचिपासूनी ॥ २५ ॥ हेतु कांहीं दुःखाचा । देखतां उद्भव होतसे भयाचा । परिहाय दे-

स्वतां तयाचा । अभय होव ॥ २६ ॥ हे दोन्ही मजचिपासुनी । एवं च सर्वही मजपासुनि झणोनी । मीच एक सर्वाचा ईश्वर यावरुनी । समज अर्जुना हा भाव पूर्वानुसंधाने ॥ २७ ॥ एवं या श्लोकाच्या पूर्वाधी । बोलिलास मजनफळसमृद्धी । साधारण कर्मकर्त्ता याचि उत्तराधी । फळ प्राप्ति आपणाच पासुनी बोलिला ॥ २८ ॥ आतां सिंहावलोकनरीती । आणखी स्वभजनफल श्रीपती । या श्लोकीं अर्जुनाप्रती । बोलतसे जे पूर्वश्लोकीं बोलतां राहिले ॥ २९ ॥

॥ श्लोक ॥ अहिंसा समता तुष्टिस्तपो दानं यशो ऽयशः ।

भवंति माया भूतानां मत्त एव पुण्यविधाः ॥ ५ ॥

॥ टीका ॥ हिंसा ह्यग्निजे परपीडा । ते माझ्या भक्तापासुनी न घडे अगा सुघडा । ज्यांस सर्वभूतीं दिसतसे मी उघडा । ते पीडा न करिती कोणासही ॥ १३० ॥ ऐसी सद्वृत्तीतें अहिंसा । माझ्या भक्ताच्या मनीं ती-चा ठसा । जे मजपासुनीच त्यांच्या मानसा । अहिंसा वाणतसे ॥ ३१ ॥ काया घाचा मनसा । न घडे कधीं जयास हिंसा । हृदयांत त्याच्या वृद्ध ठसा । ऐसा मजचिपासुनी ॥ ३२ ॥ सर्वभूतीं मज अनंता । जे पाहती तत्त्वता । ज्यांस स्वदेहपरदेहसाम्यसमता । कां परपीडा ते करतील ॥ ३३ ॥ एवं च ऐसी समता । मजचिपासून गा पांडुसुता । जे भजोनि मज अनंता । सर्वदा तुष्ट ॥ ३४ ॥ अंतर्तें असंतुष्टि । ते विषयभोगें अपेक्षिती पुष्टी । ते साधाय़ा करिती कष्टी । इतर जीवांतें ॥ ३५ ॥ तरीच माझ्या भक्तांस सर्व सुष्टी । मपदू दिसतां अत्यंत तुष्टी । ते कां करितील कष्टी । कोणासही ॥ ३६ ॥ ज्यांस यथायोग्य सर्व भूतीं । मद्रावें पूजा घडती । कायिक वाचिक मानसिक तपें जोडती । सहजें तयांतचि ॥ ३७ ॥ हे त्रिविध तप । सप्रदर्शी वर्णिलें अध्यात्मदीप । तें तपही ह्यागे निजानंदस्वरूप । मजपासुनि होतसे ह्यणोनी ॥ ३८ ॥ ऐसें तप मजपासुनि सांपडे । त्याची बुद्धि सर्वदा परहिताकडे । ह्याणुनि त्यांस भूतकृपेंकरुनि घडे । दान तेंही मजपासुनी ॥ ३९ ॥ कीं मी त्यांच्या बुद्धीतें । सन्मार्गीं प्रेरुनी देतो सर्वसिद्धीतें । यापरि मजपासुनि समृद्धीतें । पावती मद्भक्त ॥ १४० ॥ एवं च दानही तयां घडे । कीं बुद्धि लागली भूतदयेकडे । ज्यांच्या ब्रह्मविद्यादानें उघडे । कवाड मोक्षप्राप्तीचें ॥ ४१ ॥ ब्रह्मविद्येनें करिती धन्य । त्यांस तुच्छ पदार्थ अन्य । देती धन आणि धान्य । नवल काय तयांचें ॥ ४२ ॥ ऐसे अहिंसादि गुण । त्यांचें बस जमीं होय पूर्ण । तेंही ह्यागे कमलेक्षण । मजचिपासुनि ह्यणोनी ॥ ४३ ॥ एवं

स्वभक्तीस अहिंसादि गुण । आपण देतो आणि आपण । त्यांच्या कीर्तने
ही परिपूर्ण । करितसें सर्व लोक ॥ ४३ ॥ स्वभक्तीकीर्तिघोष । त्यांच्या अ-
नुभव उद्गाररसपीयूष । कर्ण जनांचे अशेष । आपण तृप्त करितो हा अर्थ ॥ ४४ ॥
जैसा वृक्ष पुष्पित । त्याचा सुवास असे फिरत । सहज वायुगुणें असे भरत ।
प्राणी जनांच्या ॥ ४५ ॥ तैसा सहज आपला गुण । कीं स्वभक्तकीर्तने
विश्व संपूर्ण । सुखी करितसें ऐसे विवरण । येथे श्रीकृष्ण सूचवी ॥ ४६ ॥
कीं भूलोकीं त्यांची प्रसिद्धी । तैसीच ब्रह्मलोकीं ही यशसमृद्धी । कीं सनका-
दिभक्तांचि भक्ति सुखसिद्धी । कौतुके ब्रह्मलोकींही वर्णिते ॥ ४७ ॥
पाताळीं सर्वज्ञ शेष । करी धन्य ते ह्यणी कीर्तिघोष । एवं पाताळापा-
सूनि सत्यलोकपर्यंत अशेष । भक्त वर्णिते भक्ति त्यांची ॥ ४८ ॥ ऐसें
त्यांचे यश । मजचिपासूनी ह्यणे हृषीकेश । ऐसा या यश शब्द निदेश ।
सिंहावलोकनें पूर्वोक्त भक्तांचा ॥ ४९ ॥ सिंहे पुढे पुढे जावे । आणि
परतोनि मागे पाहवे । या रीतीं देवाधिदेव । यश शब्दपर्यंत वर्णिले भक्त
॥ ५० ॥ आतां सिंहावलोकनरीती । अयश शब्द करूनी मागुती । अ-
भक्त साधारण जनाची फलभ्रुती । बोलतसे ॥ ५१ ॥ कीं अयश ह्यणजे
अपकीर्ती । पापे पापकर्मी प्रवृत्ती । ते जनमुखीं सरस्वती । बोले तेही कु-
त्सित फळ मजचिपासूनी ॥ ५२ ॥ हे भूतांचे भाव । वेगळे वेगळे ते ह्यणे
माधव । मजचिपासूनि कीं सहज स्वभाव । ईश्वरत्वाचा अनादी ॥ ५३ ॥
ऐसा सर्वा ईश्वरांचा ईश्वर । मीच भक्तवत्सल रमावर । ह्यणुनि मजपा-
सूनि हे सर्वप्रकार । उत्पन्न होती भूतांचे ॥ ५४ ॥ या पांच श्लोकांवरी
आपले सर्वेश्वरत्व हरी । बोलिला अत एव ह्यणतो याउपरी । कीं मीच सेव्य
सर्वा सिद्धांचा ॥ ५५ ॥

॥ ओक ॥ महर्षयः सप्त पूर्वे चत्वारो मनवस्तथा ।

महावी मानसा जाता येषां लोक इमाः प्रजाः ॥ ६ ॥

॥ टीका ॥ अगा सृष्टीच्या आदिकाळीं । ब्रह्मा उपजला नाभिकमळीं ।
त्याच्या मनीं सृष्टीची उकळी । ह्यणोनि प्रथम पुत्र मानस उपजले ॥ ६० ॥
त्यांत सातजण महाऋषी जाले । चौघे सनकादिक उपजले । चतुर्दश मनु
उद्भवले । सृष्टि करावया ॥ ६१ ॥ देव आणि ब्राह्मणादि वर्ण । आणि ना-
ना जातीनीं हे विश्व पूर्ण । त्या सप्तऋषि मनुंचे संतान संपूर्ण । हे अगा
अर्जुना या लोकीं ॥ ६२ ॥ हे सर्वही माझे भक्त । माझेचिठार्थ मनोभाव
ज्यांचा अनुरक्त । त्यांत सनकादि चौघे अतिविरक्त । सति

सवाल ॥ १६० ॥ तथापि त्यांच्या बंधूंची संतती । ते त्यांचीही होय कीं झणूनी श्रीपती । या सर्वांची हे संतति झणे अर्जुनापती । या भावें ॥ ६१ ॥ तत्त्वता पाहतां विचार । सनकादि चौघे विरक्त फार । ज्यांस अनेक जन्म संस्कार । स्त्रीसंतानादि काहीं नलगे णझोनी ॥ ६२ ॥ पूर्वकल्पीं अनेक जन्म । न जिंकितां इंद्रियधाम । काम अनावर झणूनी भ्रम । पावले अपार ॥ ६३ ॥ तारुण्यमदाचें बळ । काम करी व्याकुळ । झणूनि या जन्मीं ते समानशील । बालरूपेंचि राहिले ॥ ६४ ॥ तारुण्य देहीं येवों न देती । देहीं कामचि न प्रवेशे ये रीति । बाळचि होउनि ते सुमती । राहिले भयें कामाच्या ॥ ६५ ॥ रोग होऊं द्यावा । मग तो औषधें हरावा । त्याहूनि उपाय बरवा । कीं रोगचि निघों न देईजे स्वदेहीं ॥ ६६ ॥ ऐसा काम देहीं भरावा । मग तो विवेकें परिहरावा । याहूनि उपाय हा बरवा । कीं कामचि निघों नेदी स्वदेहीं ॥ ६७ ॥ ऐसे सनकादि चौघे भक्त । सृष्टिकर्तृत्व मानूनि अयुक्त । सप्तऋषि मनु यांसारिखे आसक्त । नाहीं जाले संतान उत्पन्न करावया ॥ ६८ ॥ ऐसैं असोनि मनु ऋषि सप्त आसक्त । आणि हे समान लेखिले भक्त । कीं प्रारब्ध दुर्निवार झणूनि युक्त । जाले सृष्टिकर्मांत ॥ ६९ ॥ ज्ञान भक्ति वैराग्य । यां सर्वासही हे सर्व सभाग्य । परंतु प्रारब्धें केलें भोग्य । संतानामुळे स्त्रीसंगादिक ॥ १७० ॥ एवं च हे सकळ । माझे भक्त केवळ । झणूनि झणे मेघनीळ । दृष्टि त्यांचिया भावाकडे देउनी ॥ ७१ ॥ एवं हे सृष्टिकर्ते यांचें मूळ । ब्रह्मा तोही आपला बाळ । आणि हे सर्व ही सुमंगळ । आपलेच भक्त ॥ ७२ ॥ ऐसैं बोलतां झगे श्रीपती । कीं जर्गीं हे यांचीच संतती । संतति द्विप्रकार श्रुति बोलती । त्यांतही एक संतति प्रसिद्ध ॥ ७३ ॥ दुसरी शिष्यप्रशिष्यद्वारा । क्रमेंचि आली ब्रह्मविद्या अमृतधारा । ब्रह्मयापासूनि परंपरा । चालली ते या भगवताचपासूनी ॥ ७४ ॥ कीं ब्रह्मयाचे पुत्र मानस । संतति त्यांची हे प्रजा झणतसे जगन्निवास । उपदेश प्रथम ज्या ब्रह्मयास । तो याचा गुरुकृतार्थ आपणाच पासुनी ॥ ७५ ॥ त्याणें स्वपुत्रांस केला उपदेश । त्यांच्या मुखें त्यांच्या शिष्यांच्या हृदयांत प्रवेश । ब्रह्मा करी ऐसी परंपरा ह्मीकेश । भूमंडळीं सत हे संतति त्यांची ऐसीही सूचवी ॥ ७६ ॥ एवं च ब्रह्मा स्वपुत्र । आणि शिष्यही कृपापात्र । त्याचे मानसपुत्र पवित्र । शिष्य त्याचे ॥ ७७ ॥ त्यांपासुनी ब्रह्मविद्या । जर्गीं प्रगटली आद्या । जी करितां नासे अविद्या । संत मुखें या लोकीं ॥ ७८ ॥ एवं च विद्वकर्ता आपण । आणि जगद्गुरुही स्वयें

मी नारायण । जर्गी द्विविध संतति जाली निर्माण । परंपरेने आपणायच पासूनी ॥७९॥ पाहें जर्गी प्रजा द्वयजे संतती । या स्वभक्तांची द्वये जयलक्ष्मी । ते विविध द्वयानि संतति ये रीती । येथें अर्थ ॥ १८० ॥ एवं पूर्वज्ञेय पर्यंत । सर्वेश्वरत्व आपलें भगवंत । बोलतां जे जीवन्मुक्त संत । त्यांस उपास्य मीच हें बोलिला या श्लोकीं ॥ ८१ ॥ ते जे हे वेद प्रसिद्ध सिद्ध । ते स्वोपासकाचे ऐसें करितां सिद्ध । विभूति जे ईश्वरत्वां समृद्ध । हीं रूपे विभूतीचीं ॥ ८२ ॥ आतां विश्व सर्व स्वयें हरी । प्रत्यक्षही योग ऐश्वर देह त्याचाच परी । विशेष ज्ञान सामर्थ्य जेथवरी । तेथवरी त्याची विभूति हा विशेष ॥ ८३ ॥ ऐसियास विशेष आपण । परि हें अद्वैत ज्ञान असाधारण । कीं हें निर्गुण ज्ञानाहुनी सगुण । धर्म्य ज्ञान योगा ऐश्वराचें श्रेष्ठ राजविशोक्त ॥ ८४ ॥ त्या योग ऐश्वरामध्ये ही विभूती । आपल्या त्या विशेषें वर्तती । त्या विभूतीचें आणि योगाचें ज्ञान अंती । श्रेष्ठ जें ज्ञान बोलिलें सगुण भक्तीचें ॥ ८५ ॥ कीं अष्टादशीं “ब्रह्मभूतः प्रसन्नात्मा ” या श्लोकेकरूनी । “समः सर्वेषु भूतेषु भद्रं क्तिं लभते परां” द्वयोनी । ब्रह्मभूतही भक्ति सर्वभूतीं पावतो द्वयेल यावरूनी । ब्रह्मभूतासही लभ्य भक्तीतें हें ज्ञान विभूतियोगाचें ॥ ८६ ॥ परि हें ज्ञान दुर्लभ । या ज्ञानें अद्वयज्ञान द्विवर्णे सुलभ । द्वयोनि बोलों पावतो श्रीवल्लभ । फळ विभूतिसहित या योगज्ञानाचें या श्लोकीं ॥ ८७ ॥

॥ श्लोक ॥ एतां विभूतिं योगं च मम यो वेत्ति तत्त्वतः ।

सोऽविकंपेन योगेन युज्यते नात्र संशयः ॥ ७ ॥

॥ टीका ॥ अर्जुना पूर्वश्लोकोक्त । जे बोलिलों भक्त । जे ज्ञानी आणि अनुरक्त । चरणीं आपल्या ॥ ८८ ॥ हे सकळही विभूती । आणि जे पूर्वाध्यायांत योगस्थिती । “पश्य मे योगमैश्वरं” द्वयानि तुजप्रती । मी बोलिलों ॥ ८९ ॥ तो योग आणि हे विभूती । सगुण सर्वेश्वराच्या मूर्ति । ते सगुणब्रह्म भलत्यास द्वयती । उपासक आपल्या उपास्यातें ॥९०॥ आणि योग ऐसा कीं सर्व ईश्वर । हें युक्तीनेही बोलों जाणती चतुर । परि तत्त्वतां अनुभवचमत्कार न जाणती ॥ ९१ ॥ मज वेगळें देवतांतर । त्यासी द्वयती सर्वेश्वर । त्याच्याच विभूति आणि त्याचाच योग द्वयूनी सादर । वर्णित ॥९२॥ त्यांस जालें जड चैतन्य ज्ञान । तऱ्ही न पावती समाधान । कीं माझे न करितां अनन्यभजन । मोक्ष नाही ॥ ९३ ॥ कीं पंगु काशीच्या मार्गी पडे । तरी काशीदर्शन त्यासी न घडे । जो माझे पदद्वंद्व भक्ती-

नै न जोडे । न साधे मोक्ष त्या मोक्षमार्गीही ॥ ९४ ॥ ह्मणूनी पार्थ पूर्व-
 श्लोकोक्त । विभूति बोलिलों समर्थ भक्त । त्या माझ्याच विभूति ह्मणूनी
 जाणे सयुक्त । जो कोणही ॥ ९५ ॥ आणि पूर्वाध्यायांत । “ मत्स्थानि सर्व-
 भूतानि ” इत्यादि मी भगवंत । “ पश्य मे योगमैश्वरं ” येथपर्यंत । जो
 योग बोलिलों ॥ ९६ ॥ तो योग आणि हे विभूती । माझीच ह्मणूनी जो
 सुमती । जाणेल तो अत्यंत प्रीती । धरील माझीच निश्चित ॥ ९७ ॥ कीं
 ज्याच्या ऐशा विभूति आणि ज्याची ऐश्वर्यस्थिती । तो एकचि उपास्य
 श्रीपती । सभाग्याचा ह्मणूनि जाणे ॥ ९८ ॥ त्याची आत्मज्ञानाची स्थिती ।
 अनायासे बाणे अचळ योगरीती । जे स्थिति वाणावया श्रमती । भक्ति
 टाकून निर्गुणोपासक ॥ ९९ ॥ योग आणि विभूती । दोहींचा धनी मीच
 श्रीपती । ह्मणूनि जे जाणती । ते उत्तमोत्तम मद्रक्त ॥ १०० ॥ येथे “ एतां
 विभूतिं योगं च मम ” ह्मणूनि या मम शब्दे सर्वोत्तम । हा अर्थ सूचवी कीं
 मीच सगुणब्रह्म । या विभूति हा योग आणि काचा ह्मणती तें न घडे ॥ १ ॥
 “ एतां विभूतिं योगं च यो वेत्ति । सोविकंपेन योगेन युज्यते ” ह्मणे श्रीपति ।
 इतुकेचि बोलता तरी होती । अर्थसिद्धि न ह्मणतांही ममशब्द ॥ २ ॥ आतां
 शास्त्रदृष्टीच करूनी । विभूति माझ्याच ह्मणूनी । जाणों शकती परंतु भक्ता-
 सही आत्मज्ञानावांचुनी । योग माझा कळेना ॥ ३ ॥ या भावे ह्मणे हरी । कीं
 योग तत्त्वता जाणे जरी । अविकंपयोगें तरी । तो स्वचित्ते स्वस्वरूपीं योज-
 तो ॥ ४ ॥ स्व स्वरूपीं चित्त योजिती । ऐसे अभक्तही दिसती । परि चित्त-
 वृत्ति चंचलगती । बाणे नेदी योगातें ॥ ५ ॥ व्यतिरेक अन्वयबोध । जरी
 जाला करितां तत्त्वशोध । तरी चित्स्वरूपीं चित्तनिरोध । अचळ होतां
 जीवन्मुक्ती ॥ ६ ॥ चित्त जाणे चित्स्वरूप । परि योजितां होतसे सकंप ।
 तो अनायासे योग अविकंप । बाणे या विभूति आणि हा योग जाणतां ॥ ७ ॥
 परि तत्त्वज्ञानें तत्त्वतां । हा योग माझा कळेगा पांडुसुता । तो जरी अपक्व-
 ज्ञानी जाणता । व्यतिरेकअन्वयबोधाचा ॥ ८ ॥ तरी जाणोनि माझिया
 योगातें । जो पूर्वाध्यायांत बोलिलों तूतें । पावोनि अविकंप योगातें । पक्व
 ज्ञानी जीवन्मुक्त तो होतसे ॥ ९ ॥ माझ्या भक्तीवांचुनी । योग सकंप
 होतो ह्मणूनी । माझ्या भक्तीकरूनी । अविकंप योग त्यांचा होतसे ॥ १० ॥
 तो भक्तियोग सांपडे तरी । कीं माझ्याच विभूति पूर्वोक्ता ह्मणूनी जाणे जरी ।
 कीं विभूति माझ्याच ह्मणोनि जाणतां अंतरीं । बोध होय माझ्या सर्वेश्वरत्वा-
 चा ॥ ११ ॥ जें जें उत्तम आणि थोरपण । तें तें ईश्वरसामर्थ्यलक्षण । त्या

त्यास झणती विचक्षण । विभूति ईश्वराच्या झणोनी ॥ १२ ॥ एवं ब्रह्मादि
 देवगण । आणि ऋषि मानव समर्थ निपुण । ज्याच्या विभूति तो जगत्कार-
 रण । नारायण पिता विधात्याचा ॥ १३ ॥ तो पिता गुरु ब्रह्मयाचा । हे
 ब्रह्मादि कोणी न जाणती प्रादुर्भाव त्याचा । सर्वाहनी उपाधि ज्याचा ।
 शुद्ध सत्त्व मायारूपें प्रकटे तो ॥ १४ ॥ सृष्टिप्रवाह आणि विद्याप्रवाह ।
 दोहींचा उगम आणि ज्यापासूनी निर्वाह । तो हा श्रीकृष्ण एकचि निःसंदेह ।
 ब्रह्मादि संत या विभूति त्याच्या ॥ १५ ॥ ऐशा पूर्वोक्तप्रकारें ज्या सुमती ।
 जाणे योग आणि विभूती । त्यास कळतें कीं सर्वेश्वर जगत्पती । एकचि
 श्रीकृष्ण ॥ १६ ॥ ऐशा पूर्वोक्ता विभूती । जाणतां बाणे माझी सर्वोत्तम-
 त्वस्थिती । तो जिज्ञासूही अनन्या अव्यभिचारिणी भक्ति सुमती । कळ-
 लागे ॥ १७ ॥ त्यास मी गुरुरूपें करूनी । तत्त्व सांगतों प्रगट होऊनी । मग
 तो तत्त्व जाणतो त्यावरूनी । पूर्वाध्यायांत बोलिलों तो योग ॥ १८ ॥ तो
 योग ऐश्वर ज्यास कळला । तो अविकंपयोग मजमाजी योजिला । कीं
 भक्तांचा योगक्षेम वाहतो मला । लागतसे हें पूर्वाध्यायांत बोलिलों ॥ १९ ॥
 भक्तांस आत्मज्ञान देतो । हा योग त्यांचा वाहतो । आणि योग ऐश्वर
 तत्त्वतां दावितो । त्याणें अविकंपयोग वाणतो वाहतो हें क्षेम ॥ २० ॥
 इत्यादि भावें देव झणे । विभूति जो जाणे । त्यासि अविकंपयोग बाणे ।
 निःसंशय ॥ २१ ॥ कीं चित्त चित्स्वरूपीं न पावे कंप । तो योग जाणावा
 अविकंप । तेव्हां सकळ दुष्प्रवाहाचा संप । जाला त्याचा ॥ २२ ॥ अष्टांग
 योग योगी । करिती कष्टती ज्यालागीं । ते योगस्थिति बाणते उगी । अन-
 यासें तयासी ॥ २३ ॥ या प्रकारें हरी । अर्जुनातें बोलिला परी । संशय
 त्याच्या अंतरीं । काहीं देखिला ॥ २४ ॥ कीं हा उपदेशकाळ अर्जुनाचा ।
 महिमा ऐकिला विभूतियोगज्ञानाचा । परंतु अद्यापि अविकंपयोगाचा ।
 अनुभव नसे ॥ २५ ॥ जो हे विभूतीचा हा योग जाणे । त्यासी अविकंप
 योग बाणे । झणूनि जें श्रीकृष्ण झणे । यें भरंवसा पूर्ण अर्जुनास वाटेना
 ॥ २६ ॥ कीं विभूतीचा आणि योगाचा । बडिवार वर्णिते श्रीकृष्णजीची
 वाचा । परि अविकंपयोग बाणेल हा शब्द साचा । न वाटला अर्जुनातें
 ॥ २७ ॥ कीं क्षुधितास घडे भोजन । तेव्हां अन्नदाता याचें वचन । खरें
 वाटेल तोंवरी मन । असे संदेहें माखलें ॥ २८ ॥ झणूनि अर्जुनास या
 शब्दाचा निश्चय । बाणे ऐसे बोलतो अव्यय । कीं यें नाहीं संशय । अ-
 र्जुना कदापी ॥ २९ ॥ एवं च महिमा मात्र । नाहीं बोलिला कमलनेत्र

“ नात्र संशयः ” ह्यणूनि देवकीपुत्र । तच्च हं ऐसें बोलिला ॥२३०॥ कीं ब्रह्मा आणि त्याचे मानससुत । आणि परंपरेनें जे संतानरूप संत । या विभूति ज्याच्या तो हा भगवंत । ऐसें जाणतां बाणे सर्वेश्वरत्व कृष्णाचें ॥ ३१ ॥ कीं अज अनादि एक सर्वेश्वर । ज्यापासूनि हा सर्व पसर । तो हा श्रीकृष्ण ज्याचे अवतार । मुक्ति या इतुकिया दृढ निश्चये ॥ ३२ ॥ “यो मामजमनादिं च वेत्ति लोकमहेश्वरम्” या श्लोकीं । याच अध्यायांत बोलिला कीं । अज अनादिपणें मातें जाणे या लोकीं । तो सुटे सर्वा पापा संचिता क्रियमाणापासूनी ॥ ३३ ॥ ज्यास वाटे हा सर्वेश्वर । तोचि मोक्षमार्गी चतुर । होतां याच्या भजनीं तत्पर । हा गुरुरूपें ज्ञान उपदेशितो ॥३४॥ मग तो भगवद्रूप चरणचर । जैसीं रामकृष्णरूपें तैसीं पाहे सादर । तेव्हां कळतां योग ऐश्वर । परम भागवत तो होय ॥ ३५ ॥ यापरि विभूति आणि योग जाणे । त्यास भगवत्प्रसादें सत्ययोग बाणे । ऐसी ही गोष्टी ह्यणूनि कृष्ण ह्यणे । कीं संशय येथें असेना ॥ ३६ ॥ या भावें ह्यणे अव्यय । कीं येथें नसे कांहीं संशय । परंतु हा भाव धनंजय । समजला नाही ॥ ३७ ॥ कीं ब्रह्मा आणि त्याचे मानससुत । सज्जन आणि गुणवंत भाग्यवंत संत । या विभूति ज्याच्या तो भगवंत । तेव्हां सकळ सृष्टि याजपासूनी ॥ ३८ ॥ ऐसें विभूतिज्ञानें कळे । तेव्हां याच्याच सेवेसि मन वळे । हा भाव विशद नाकळे । अर्जुनातें ॥ ३९ ॥ ह्यणूनि उत्तमश्लोक । त्याच्या भावाकडे करुनि अवलोक । हा भाव स्पष्ट कळावा ह्यणूनि हा श्लोक । बोलतसे या उपरी ॥ २४० ॥

॥श्लोक॥ अहं सर्वस्य प्रभवो मत्तः सर्वे प्रवर्तते ।

इति मत्वा भजंते मां बुधा भावसमन्विताः ॥ ८ ॥

॥ टीका ॥ अगा मीच सर्वांचा प्रभव । प्रभव ह्यणिजे प्रकर्ष संभव । कीं अलंकाराचा उद्भव । सुवर्णाचि कीं ॥ ४१ ॥ एवं जगाचीं कारणें दोनी । एक उपादान एक निमित्त ह्यणोनी । त्यांत अलंकाराचें उपादान सुवर्ण ये रीती करुनी । मी जगाचें उपादान प्रभवशब्दें बोलिला ॥ ४२ ॥ आतां सोनार निमित्तकारण । तैसा जगाचा निमित्तकारणही आपण । ह्यणूनि या श्लोकीं द्वितीय चरण । या अर्थें बोलतसे ॥४३॥ “ मत्तः सर्वे प्रवर्तते ” ह्यणे हरी । कीं मजपासूनि सर्वही ‘ प्रवर्तते ’ हे गोष्टी दुसरी । प्रथम मी सर्वांचा प्रभव ह्यणोनी त्यावरी । पुनरुक्ति परिहरुनी सर्वही मजपासूनी ह्यणतसे ॥४४॥ कीं निर्गुण स्वरूपें करुनी । सुवर्णालंकारन्यायें उपादान

होउनी । तोचि मायादाबलित साक्षित्वें सर्व कल्पूनी । निमित्तकारण होतसे ॥ ४५ ॥ आपण निर्गुण स्वरूप । या अनुभवसत्त्वे पद्मनाभरूप । होऊनि आपला सृष्टिकारकत्वप्रताप । चतुर्मुखरूपें नाभिकमळीं निर्मितों ॥ ४६ ॥ तो माझा मानसपुत्र । त्याचे मानस पुत्र महर्षि सनकादि मनु.पवित्र । ज्यांचें संतान हें चित्रविचित्र । जग समस्त ही ॥ ४७ ॥ एवं मीच विश्व सारें । आणि मजचि पासूनि याप्रकारें । ऐसें खरें मानूनि आदरें । भक्ति-युक्त बुध मज भजती ॥ ४८ ॥ ऐसें मानूनि भजती बुध । ह्मणतां ऐसें न मानूनि न भजती अबुध । ऐसें सूचवी कीं टाकुनी दुध । शुभ्रत्व साम्यें पिती तक्रा निःसारतें ॥ ४९ ॥ मी ईश्वरचि स्वयमेव । जालों असें सर्व देव । वेद धरूनी हा भाव । भलता देव मीच ह्मणूनि श्रेष्ठत्वे वांणती ॥ ५० ॥ त्यावरूनि जो ज्याचा उपास्य देव । तो त्यातेचि मानितो जगाचा प्रभव । आणि त्याचपासूनि मानितो संभव । सर्वांचा ॥ ५१ ॥ ते अबुध जन । न करिती माझे भजन । मी सर्वांचा प्रभव आणि सर्व मजपासून । ऐसें न मानिती ॥ ५२ ॥ ऐसे ते अबुध । ह्मणूनि तद्विलक्षण बुध । त्यांस बहुत जन्म होतसे हा बोध । कीं मीच प्रभव आणि सर्व मज एकाच पासुनी ॥ ५३ ॥ “न मे विदुः सुरगणाः प्रभवं” या श्लोकेंकरूनी । “अहमादिर्हि देवानां” ह्मणोनी । पूर्वीं या प्रसंगांचि ऐसें बोलोनी । या श्लोकीं यास्तवच बुध मज भजती ह्मणतसे ॥ ५४ ॥ एवं ऐसें जाणोनि भजती ते बुध । तेव्हां ऐसें नेणोनि न भजती ते अबुध । कीं बुध होउनीही न करिती हा शोध । अबुधचि ते लेखावे ॥ ५५ ॥ मीच सर्वांचा प्रभव । मजपासूनि सर्वांचा उद्भव । तेव्हां मीच देवाधिदेव । ऐसें मानूनि बुध तेचि भजती अगा मातें ॥ ५६ ॥ ह्मणूनि ते भक्तिभावें समन्वित । द्विविध जग. त्कारण मीच भगवंत । ऐसें मानूनि निश्चित । भजती मातें ॥ ५७ ॥ एवं ब्रह्मा आणि त्याचे मानस सुत । इत्यादि माझ्याच विभूति निश्चित । ऐसें जाणती जगत्कारण भगवंत । मीच मानूनि मज भजती ॥ ५८ ॥ हें विभूति-ज्ञानाचें फळ । श्रेष्ठत्वे माझेचि भजन आवडे निर्मळ । या भजनें कळे माझा योग अकळ । जो पूर्वाध्यायांत बोलिलों ॥ ५९ ॥ “परम मे योगमैश्वरं” ह्मणूनी । पूर्वाध्यायांत बोलिलों तो ज्ञानावांचुनी । न कळे तेंही ज्ञान माझ्या प्रसादेंकरूनी । ते पावती ॥ ६० ॥ हें यापुढें तृतीय श्लोकीं हरी । बोलेल दों श्लोकीं तोंवरी । हे आपणास भजती कोणेपरी । तें आधीं बोलतसे ॥ ६१ ॥ यांत पहिल्या श्लोकीं भजनप्रकार । दुसरियांत आपला कृपा करावाच ।

विचार । बोलेल आतां भजनरीति सर्वेश्वर । बोलतसे ऐसें या श्लोकीं ॥ ६२ ॥

॥ श्लोक ॥ मच्चित्ता मद्गतप्राणा बोधयंतः परस्परम् ।

कथयंतश्च मां निर्व्यं नुष्यन्ति च स्मन्ति च ॥ ९ ॥

॥ टीका ॥ माझेचि ठायीं त्यांचें चित्त । प्राण त्यांचे मद्गत । मातेंचि बोधिती सतत । परस्परें एक एकातें ॥ ६३ ॥ चैतन्य सर्वत्र निःसंदेह । तथापि चित्तें सचेतन देह । माझे ठायीं त्यांचा ऐसा स्नेह । कीं जिती भजन सुखें ते माझ्या ॥ ६४ ॥ ह्मणतां ते मच्चित्त । अर्थ ऐसा दाखवी भगवंत । कीं सचेतन देह जीवंत । ते भजनें माझियाच मानिती ॥ ६५ ॥ जेव्हां हरेपे प्रिय पदार्थ । जिणें तेव्हां वाटे व्यर्थ । माझ्या भजनांवांचूनि कृतार्थ । न मानिती जीवन देहाचें ॥ ६६ ॥ चैतन्य असोनि सर्वगत । चित्त नसे ज्या देहांत । त्यास ह्मणती शव मृत । लोक सारे ॥ ६७ ॥ ऐशा माझ्या भजनाविण । कदाचित् लोटे जरी क्षण । तेव्हां मानिती अवलक्षण । शवप्राय शरीर आपलें ॥ ६८ ॥ ज्यासि ऐसी माझी आवडी । कां व्यर्थ जाईल त्याची घडी । या भावार्थाचें कवाड उघडी । मच्चित्त ऐसें बोलतां ॥ ६९ ॥ आतां देहीं असे प्राण । तोंवरी न घडे शवपण । भजन न घडे एक क्षण । तरी प्राण तो असे शरीरांत ॥ ७० ॥ ह्मणूनि ह्मणावें तेव्हांही ते जिती । तरी त्यांचे प्राणही मजमाजी असती । कीं माझ्या आवडींचि निघती रिघती । प्राण त्याचें ॥ ७१ ॥ माझी पडे विस्मृती । प्राणगति ज्यांच्या वाहती । तेव्हां ह्मणावें कीं नसती । मजमध्ये ते प्राण ॥ ७२ ॥ जे अखंड मातें भजती । त्यांचे प्राण मजमध्येचि वाहाती । ते मद्गत प्राण ये रीती । अगा अर्जुना हा अर्थ ॥ ७३ ॥ विस्मृति जाली देशधडी । भजनांवांचूनि लोटेना घडी । ऐसी निरंतर माझी आवडी । अगा अर्जुना त्यातें ॥ ७४ ॥ भजनावांचूनि लोटे क्षण । तेव्हां निघों पाहे त्यांचा प्राण । जिणें माझ्या भजनाविण । व्यर्थ वाटे ऐसा हा भाव ॥ ७५ ॥ प्रथमचरणीं ऐसी हरी । बोले त्यांच्या भजनरीतीची वैखरी । भजन ऐसें वर्णिलें परी । हें सत्संगावांचूनि असाध्य ॥ ७६ ॥ ह्मणूनि त्यांची सत्संगती । दुसरिया चरणापासुनी संतांचा पती । वर्णितो कीं अगा ते बोधिती । परस्पर एक एकातें ॥ ७७ ॥ एकास पडतां विस्मृती । एक त्यास देती स्मृती । भजनमाहात्म्य बोधिती । परस्परें ऐसें ॥ ७८ ॥ ते मच्चित्त मद्गतप्राण । परस्परें बोधिती सुजाण । हें सर्व आवडीचेंच लक्षण ।

परि भजनरीती अद्यापि नाहीं वर्णिल्या ॥ ७९ ॥ तें उत्तरार्धे बोले श्रीप-
ती । कीं ते नित्य मातें कथिती । ह्याणिजे कथा माझ्याच सांगती । बोधिती
परस्परें ॥ २८० ॥ नित्य मातें कथिती । आणि परस्परें बोधिती । ऐसें ह्याणतां
सूचवी श्रीपती । श्रवण कीर्त्तन दोनीही ॥ ८१ ॥ एक कथा करिती । एक
त्या श्रवणद्वारा मनीं धरिती । त्या श्रवणें कीर्त्तनें संतोष पावती । आणि
रमती तदनु रूप ॥ ८२ ॥ रमणें ह्याणिजे क्रीडणें । शरीर माझ्या आकारें
करणें । माझे अभिनय दाखवणें । हेंच रमणें तयांचें ॥ ८३ ॥ गाती नाच-
ती उडती । विविध माझे अभिनय दाविती । ज्या ज्या प्रसंगां मी जे जे
रीती । रमलों दाविती ते भाव ॥ ८४ ॥ रामें वधिला रावण । ह्याणतां
मांडिती तैसें ठाण । कीं ते समयीं मनाचें उठाण । तैसेंचि त्यांचें ॥ ८५ ॥
गातां गोपाळचरित्र । तदाकार मन होय पवित्र । तें ठाणें चित्रविचित्र ।
शरीरेंही दाविती ॥ ८६ ॥ मांडिती त्रिभंगी ठाण । वेणु अधरीं दाविती
सुजाण । कीं तेव्हां त्यांच्या मनाचें उठाण । अंतरों तैसेंचि ॥ ८७ ॥ रास-
क्रीडा निरूपिती । कोणी कृष्ण कोणी गोपी होती । हात गळां घालुनी
नाचती । मंडलाकार परस्परें ॥ ८८ ॥ प्रेमें होती असावध । वर्णिती क्रीडा
विविध । कुवल्यापीड हस्तीचा वध । वीररसें दाविती ॥ ८९ ॥ माजीं वेष्टु-
नी अंबर । माथां सावरिती केशभार । उचलूनि सव्य सुंदर कर । दापूनि
बोलती महामात्रातें ॥ ९० ॥ कीं अरे अरे महामात्रा लौकरी । वाट
सोडीं जाणें राजमंदिरीं । हस्ती न काढिती वाटेंतूनि जरी । तुज हस्ती-
सहित यमसदनतें पाठवूं ॥ ९१ ॥ हस्ती येतां अंगावरी । भुजदंडें हाणूनी
चहूं पायांभीतरी । निघोनी मुरगळुनी सोंड करीं । पुच्छाकडे निघालों ऐसें
मानिती ॥ ९२ ॥ पुच्छ धरुनी बोंडिला गज । ऐसें मनीं आठवे सहज ।
तदाकारें शरीर निज । चेषविती ॥ ९३ ॥ पाठीकडे एकास धरिती । पुच्छ
ओढिजे ऐसें ओढिती । मनीं ठसावलीं कर्मे दीसती । वधप्रसंगां कुवल्या-
पीडाचिया ॥ ९४ ॥ पाडोनी तोंडघसीं द्दिरदं । उपडोनि दाविती दोन्ही
रदं । त्याचें रक्त आणि त्याचा मद । शरीरीं सिंपणें सिंपूनी दाविती ॥ ९५ ॥
रंगभूमींत लोटती । नवरस रीति तेव्हां भाविती । प्रेमरसीं निमग्न यादव
जाले ऐसें मानिती । स्वयें बुडोनी प्रेमांत ॥ ९६ ॥ कथा माझ्या नित्य
करिती । संतोषती आणि रमती । ऐसें बोलतां श्रीपती । इत्यादि रमणें त्यां-

१ कंसाचा या नांवाना गज, जो कृष्णाने मारिला. २ कंबरेस. ३ इत्यादि. ४ महात. ५ हस्ती. ६ दांत. ७ तालीम.

चै सूचवितो ॥ ९७ ॥ हे श्रीगीता सूत्रप्राय । श्रीभागवत याच गीतेचा वि-
शद अभिप्राय । तेथे बहुतां स्थळीं हें प्रमेय । कीं भक्तभाव दाविती हरीचि ।
॥ ९८ ॥ एकादशस्कंधीं श्रोता उद्भव । त्याप्रति पूजाक्रम सांगोनि शेवटीं
माधव । झणे मज गावें वर्णावें आणि माझे भाव । दाखवावे श्रोतयांतें ॥ ९९ ॥

॥ मा. ए. कं. श्लो. ॥ उपगायन् गृणन्नृत्यन्कर्मण्यभिनयन्मम ।

मत्कथाः श्रावयन् शृण्वन् सौहृत्तक्षणिको भवेत् ॥

॥ टीका ॥ उपगायन् ह्याणिजे गात । गृणन् ह्याणिजे अर्थ निरूपित ।
नृत्यन् ह्याणिजे नाचत । “कर्मण्यभिनयन्मम” अर्थ याचा ये रीती ॥ ३०० ॥
कीं अभिनय माझ्या कर्माचा । दाखवावा ऐसी भगवंताची वाचा । अर्थ
विशद याचा । ये रीती ॥ १ ॥ कीं भगवतें जें जैसें चरित्र केलें । तैसें
स्वशरीरें ठाण मांडूनि दाखविलें । त्यास संस्कृत भाषेंत बोलिलें । अभिनय
झणोनी ॥ २ ॥ एवं गात निरूपित नाचत । अभिनय माझ्या कर्माचे दावित ।
माझ्या कथा ऐकवीत । स्वयेंही आइकाव्या ॥ ३ ॥ कीं कथा करुनि स्वयें
सुज । आणि श्रोतेही कथा कर्ते अभिज्ञ । तरी त्यांस कथाश्रवण करवूनि
जे रसज । त्याणें श्रवण करावें ॥ ४ ॥ एवं अभिनय भगवत्कर्माचा । दा-
खवावा हा शास्त्रार्थ साचा । श्रीभागवतीं भगवंताची वाचा । येविषयी
ऐसी वर्णिली ॥ ५ ॥ स्थळ स्थळीं श्रीशुक । ऐसें बोलिला ते श्लोक । येथें
आणितां अनेक । ग्रंथ वाढेल बहु फार ॥ ६ ॥ प्रस्तुतीं कथाप्रसंगीं श्रीपती ।
झणे तुष्यंति आणि रमती । रमणाचा भावार्थ ये रीति । कथानुसंधानें वर्णि-
ला ॥ ७ ॥ आणि “कथयंतश्च मां नित्यं” झणोनी । येथे या नित्य शब्दें-
करुनी । सर्वदा करावें ऐसें यावरुनी । सूचवी भगवंत ॥ ८ ॥ आणि
“बोधयंतः परस्परं” झणोनी । परस्पर शब्दें श्रवणही सूचवूनी । कथा-
निरूपण कीर्तन श्रवण यावरुनी । सर्वदा करणें भागवत धर्म हा मुख्य ।
॥ ९ ॥ ऐशा श्लोकीं त्यांची प्रीती । आणि त्यांच्या भजनरीती । बोलोनि
आतां श्रीपती । आपण कृपा काय करिणों तें बोलतो या श्लोकीं ॥ ३१० ॥

॥ श्लोक ॥ तेषां सततयुक्तानां भजतां प्रीतिपूर्वकम् ।

इदामि बुद्धियोगं तं येन मामुपयाति ते ॥ १० ॥

॥ टीका ॥ ऐसे जे सदा भजनीं योजले युक्त । नित्य मत्कथा कीर्तन
श्रवणनिष्ठ भक्त । प्रीतिपूर्वक भजती अनुरक्त । मी बुद्धियोग त्यांतें देतसें
॥ ११ ॥ देतों त्यांस त्या बुद्धियोगातें । कीं ज्या बुद्धियोगें पावती ते मातें ।
कीं प्रीतिपूर्वक तयातें । सर्वदा भजन माझे घडतसे ॥ १२ ॥ मार्गे पंचमा-

ध्यायांत । बोलिला ऐसें भगवंत । कीं ईश्वर न करवी सुकृत दुष्कृत । कोणा हातीं ॥ १३ ॥ तरी सुकृत पुण्य दुष्कृत पाप दोन्ही । करावया लायी बुद्धीतें प्रेरुनी । येथें झणतो मी बुद्धि देतो यावरुनी । पापपुण्य मागुती करवणें लागतें ॥ १४ ॥ हा पूर्वापर विरोध । परिहारायाकारणें स्वयं स्वयंबोध । “भजतां प्रीतिपूर्वकं” झणतां हा बाध । निवारितसे ॥ १५ ॥ कीं सुमति आणि कुमती । आपण दोहींची न करवी प्रवृत्ती । तथापि पाहतां आपली रीती । कल्पवृक्षासारिखी ॥ १६ ॥ कीं चतुर्थाध्यायांत स्वमुखेंकरुनी । “ये यथा मां प्रपद्यंते” झणोनी । “तांस्तथैव भजाम्यहं” ऐसें बोलिला यावरुनी । कल्पवृक्षस्वभाव आपला वर्णिला ॥ १७ ॥ कीं जैसे जे भजती । मी त्यांस फळें देतो तैसे रीती । झणूनि झणतो प्रस्तुतीं । “भजतां प्रीतिपूर्वकं” झणोनी ॥ १८ ॥ कीं पुढें करुनी प्रीती । श्रवण कीर्तनें नित्य भजती । मी बुद्धि देतो त्यांप्रती । कल्पवृक्षस्वभावे ॥ १९ ॥ कीं ज्या निमित्तें ज्यास जो भजतो । तें निमित्त मनीं आधीं पुढें करितो । निमित्तावांचूनि कोण प्रवर्ततो । कोणे गोष्टींत ॥ २० ॥ प्रथम निमित्ताचा उद्देश । मग तदर्थ प्रयत्नलेश । येथें प्रीतिपूर्वक भजती झणे ह्मीकेश । या भावे करुनी ॥ २१ ॥ कीं पुढें करुनि प्रीती । मग मातें ते भजती । कीं प्रीति माझी मागती । कांहीं न मागती आणिक ॥ २२ ॥ कीं तुझ्या प्रीतीचा जिव्हाळा । तो देगा आत्मांस घननीळां । ऐसिया भक्तावरी कळवळा । कैसा नये मज दयाळु कल्पवृक्षासी ॥ २३ ॥ कल्पवृक्ष कल्पिलें देतो । परि दयाळु न झणवे तो । मी परमदयाळु परि मज धरणें लागतो । स्वभाव अगा कल्पवृक्षाचा ॥ २४ ॥ कीं कृपा करूं भजल्याविण । तरी मज लागेल विषमपण । झणूनि दयाळु मी आपण । कल्पद्रुमस्वभाव जालों दाटुनी ॥ २५ ॥ त्यांत कोणी मागती काम्यफळ । कोणी मोक्ष मागती केवळ । परंतु प्रेम मागती ते विरळ । ते हे जे प्रीतिपूर्वक मज भजती झणतसे ॥ २६ ॥ भजनही करिती प्रीतीनें । परंतु प्रीतीचें तत्त्व झांकलें अज्ञानें । कीं रज्जु न कळतां सर्पभानें । झांकला रज्जु असोनि उघडाच ॥ २७ ॥ भलत्यास मुख्य आपली प्रीती । आपणाच कारणें सर्वही आवडती । तो मीच आत्मा जो वेद उपदेशिती । “नत्त्वमसि” झणूनी ॥ २८ ॥ तो सर्वाहूनी आत्मा प्रिय । तोचि आत्मा मी अहय । तोचि जाणावा ऐक्य निर्णय । वेदीं उपनिषदीं बृहदारण्यकीं ॥ २९ ॥ मैत्रेयी स्त्री याज्ञवल्क्य पती । तो आत्मतत्त्व सांगे तीप्रती । तेव्हां झणे कीं सर्वांची प्रीती । ज्या

प्रिया आत्मयाकारणें ॥३३०॥ तो आत्मा पाहावा । तो आत्मा आह्वावा । मनन निदिध्यासें वरवा । अनुभवावा तो आत्मा ॥ ३१ ॥ तेथें याज्ञवल्क्य पती । ह्मणे ऐसें मैत्रेयीपती । कीं पतीस पत्नीची प्रीती । आपणाच कारणें ॥ ३२ ॥ पतीकारणें पती । प्रिय न मानी सती । आपणास उभय लोक साधती । ह्मणूनि आत्मनिमित्त प्रीति त्याचीही ॥ ३३ ॥ पुत्र गृह वित्त । सकळही प्रिय आपणाच निमित्त । तो आत्मा जाणावा चित्त । चिन्मय करुनियां ॥ ३४ ॥ एवं प्रिय आत्मा ऐसा । परंतु कोणी नेणती कीं आहे कैसा । देहाचि आत्मा ह्मणूनि वळसा । ज्यास त्यास प्रीतीचा ॥ ३५ ॥ अनादिजन्ममरण । यास हेंचि कारण । कीं देहीं वाटे आत्मपण । ह्मणूनी प्रीति देहाची ॥ ३६ ॥ यास अविद्यामूळ । कीं अनर्थ न कळतां आत्मा केवळ । आत्मविद्या माझी निर्मळ । ते त्या अविद्येतें नाशिते ॥ ३७ ॥ माझ्या भजनें ते माझी शक्ति विद्या । प्राप्त होतां नाशी ते अविद्या । ह्मणूनि भजवें मज आद्या । आधीं जगदीश्वरातें ॥ ३८ ॥ त्यांत बहुतेक मागती मुक्ती । विरळ सुज्ञ मागती भक्ती । ज्यांस मुक्तीहूनिही गोड अनुरक्ती । माझिया चरणांची ॥ ३९ ॥ ते हे जे प्रीतिपूर्वक । ह्मणतों भजती अत्यंत सविवेक । कीं प्रीतीचें गुह्य जें आत्यंतिक । तें दे ह्मणूनि मज भजती ॥ ३४० ॥ कीं माझे भजन लागतां गोड । त्यांचें पुरलें मुक्तीचेंही कोड । कीं आत्मप्रीतीकारणें न कळतां रोड । अंग वाटे त्या प्रीतीचें ॥ ४१ ॥ ह्मणती भगवंताची ही प्रीती । भलते स्वकल्याणाकारणें धरिती । सकाम काम्य फलार्थही भजती । प्रीतीनें या परमेश्वरातें ॥ ४२ ॥ त्याह्मनि शाहाणे सुमती । मुक्तीकारणें प्रीति करिती । आपल्या अभीष्टाकारणें भजती । प्रीतीनें लोक रायासही ॥ ४३ ॥ ते रायाची नव्हे आवडी । मोक्षार्थ भजणें हेही आपलीच गोडी । ते आपली गोडी सोडी । ऐसा तों असेचना ॥ ४४ ॥ एवं आवडी जाल्या दोनी । एक आपली एक देवाची ह्मणोनी । तेव्हां जीवेश्वर अद्वैतानुभवे करुनी । जे प्रीतिभक्ति ते अनन्या जाणावी ॥ ४५ ॥ त्या प्रीतिकारणें । ज्यांस माझे भजन करणें । तें प्रीतिपूर्वक भजती ह्मणूनि बोलणें । या अभिप्राये करुनी ॥ ४६ ॥ हे अद्यापि जिज्ञासु ह्मणावे । मुख्य प्रीति न जाणती ऐसे जाणावे । पुढें आत्मज्ञानी होतां मग गणावे । जाणते आत्मप्रीतीचे ॥ ४७ ॥ यालागीं प्रीतिपूर्वक ह्मणूनी । ह्मणे हा भाव हृदयां धरुनी । कीं प्रीति पुढें करुनी । प्रीतिप्राप्तीकारणें मज भजती ॥ ४८ ॥ ते मुक्तीतेंही न ह्छिती । नि-

निमित्त माझी इच्छिती प्रीति । ते प्रीती अद्वैतबोधे सुमती । जाणवी अ-
विद्या नाशार्थी ॥ ४९ ॥ ह्मणुनि प्रीति कळावया । मी त्यांस बुद्धियोग
देतो धनंजया । ह्मणे भगवंत गहन अर्थ ऐसिया । बुद्धियोग शब्दाचा ये
रीती ॥ ३५० ॥ कीं असेचि दृष्टि स्पर्शली रज्जूस । तरी रज्जु न कळतां
जाला सर्पाचा भास । तो रज्जु कळतां होतो निरास । लटकिया भुजंगाचा
॥ ५१ ॥ शेवटीं पाहतां आपली । जे दृष्टि रज्जूतें स्पर्शली । ते आपली
दृष्टि आपणातें प्राप्त जाली । दृष्टियोग त्या रज्ज्ववलोकनातें ह्मणावें
॥ ५२ ॥ ये रीति आत्मा जाणावा । तो बुद्धियोग याप्रकारें ह्मणावा । दृ-
ष्टियोगासम वाखाणावा । बुद्धियोगही ॥ ५३ ॥ कीं चैतन्यातें स्पर्शली
बुद्धी । तेव्हां देहात्मभासादिकांसि बोद्धव्यसिद्धी । मग अनादि अविद्या
योगप्रसिद्धी । नानायोनीत होऊं लागली ॥ ५४ ॥ परंतु जों आत्मा न कळे
आपला । तों ते बुद्धि नाहींच सांपडली याला । जे स्पर्शली असे आत्मयाला ।
दृष्टि जैसी सर्पाभासकाळीं रज्जूतें ॥ ५५ ॥ रज्जूस स्पर्शली दृष्टी । परि
देखते मिथ्यासर्पदृष्टि । सर्प मानूनि द्रष्टा होतो कष्टी । तोंवरी योग होय
आपल्या दृष्टीचा ॥ ५६ ॥ होतां सर्पभ्रमनिरास । ते दृष्टि सांपडे जे स्प-
र्शली आहे रज्जूस । तैसा बुद्धियोग ज्ञानियास । प्राप्त होतो प्रसादें श्रीकृ-
ष्णाच्या ॥ ५७ ॥ ह्मणुनि तोचि बोलतो या बोला । कीं मी बुद्धियोग देतो
त्याला । जे बुद्धि स्पर्शली असे आत्मयाला । योग तीचा ह्मणिजे प्राप्ति ति-
थेची ॥ ५८ ॥ स्पर्शली आत्मयातें आयती । असते जे त्यांची मती । तिचा
योग होतो जातां भ्रांती । अनादि अज्ञानाची ॥ ५९ ॥ बुद्धियोग ऐसा देतो
ह्मणे । कीं भगवद्रूप त्यातें वाणे । ही गोष्टी अर्जुनही जाणे । नवमीं “ पश्य
मे योगमैश्वरं ” ह्मणुनि दावितां ॥ ३६० ॥ योगी बुद्धियोग देतो ह्मणोनी ।
ह्मणतां बोले खुणेंतें सूचवूनी । कीं त्या बुद्धियोगातें देतो कीं जेणें करूनी ।
ते मातें पावती ॥ ६१ ॥ कीं चराचर सकळ । भगवद्रूप केवळ । त्याज्य मा-
याभास तोही सुमंगळ । भगवद्देह रामकृष्णादिदेहासारखा ॥ ६२ ॥ विश्व
ऐसें पाहणें । याचेंचि नांव मज पावणें । कीं विश्वाकार होणें । हा योग
माझा शरीर माझेंचि ॥ ६३ ॥ नवमाध्यायांत “ मत्स्थानि सर्वभूतानी ” ।
येथुनि “ पश्य मे योगमैश्वरं ” ह्मणोनी । येथपर्यंत तुज बोलिलों त्यावरूनी ।
विश्वयोग माझा तूं पाहसी ॥ ६४ ॥ तो योग माझा मद्रूप । योग रजतरूप
मी शुक्तिस्वरूप । शुक्तिच तो शुक्तीचा प्रताप । कीं रजताकारें आपणास
दाखविते ॥ ६५ ॥ एवं बुद्धियोग शब्दें हरी । आत्मसाक्षात्कार बोलोनि

त्वावरी । मर्ते पावती ऐसी वैखरी । योग आपला ओळखनी या भावें
 बोलिला ॥६६॥ “एतां विभूतिं योगं च” या श्लोकें करूनी । बोलिला जो भाव
 अंतरीं धरूनी । कीं अविकंपयोगें करूनी । योजिती जे जाणती या विभूतीतें
 आणि योगातें ॥ ६७ ॥ त्यांत विभूतीतें ह्मणे उगेंच जाणती । आणि
 योगातें तत्त्वतां जाणती ह्मणे श्रीपती । त्या दों गोष्टींचा विशद अर्थ ये रीती ।
 येथपर्यंत बोलिला ॥ ६८ ॥ कीं ब्रह्मादि माझ्या विभूती । ह्मणूनि शास्त्र-
 भ्रवणेंही जाणती । आणि “मच्चितमद्रतप्राण ” होउनी भजती । अज अना-
 दित्व माझें जाणोनी ॥ ६९ ॥ मज मी बुद्धियोग देतो त्यांप्रती । तेव्हां ते
 मज पावती ह्मणिजे योग माझा जाणती । तत्त्वतां योग जाणती ते ये रीती ।
 या क्रमें करूनि हा भाव ॥ ७० ॥ अध्यारंभीं तृतीय श्लोकीं । जें
 उत्तमश्लोक बोलिला कीं । मी अनादि महेश्वर सर्वलोकीं । जो मज ऐसें
 जाणे तो सुटे सर्व पापापासूनी ॥ ७१ ॥ सकळ पाप संचित क्रियमाण ।
 त्यापासुनि सुटतो तो सुजाण । कीं या क्रमें करूनि मी ब्रह्म सगुण । मज
 ये रीती पावे ऐसें करितसें ॥ ७२ ॥ प्रकरण तेंचि येथपर्यंत । अनुसंधानें
 बोलिला भगवंत । कीं मज थोर जाणोनि भजतां निश्चित । अघटितघटना
 योग तो जाणती ॥ ७३ ॥ तो तत्त्वज्ञानेंचि जाणे । तेव्हां अविकंप योग
 बाणे । ऐसें श्रीकृष्ण मागें ज्या भावें ह्मणे । विशद अर्थ त्याचा ये रीती ।
 ॥ ७४ ॥ आतां बुद्धियोग मी देतो त्यांतें । ऐसें या श्लोकीं बोलिलें भगवंतें ।
 बुद्धियोगशब्दांत सूचविलें रूपद्वयातें । ब्रह्मविद्येच्या ॥ ७५ ॥ आणि तें
 बुद्धिविद्येचें रूपद्वय । नाशी अविद्येचें रूपद्वय । तें हेंही अव्यय । अर्थास्तव
 सूचवी परंतु धनंजय । समजला नाही ॥ ७६ ॥ ह्मणूनि उत्तर श्लोक ।
 बोलों पाहतो उत्तमश्लोक । पूर्वापर विचारवलोक । करावा सज्जनीं
 येथूनी ॥ ७७ ॥ आणि प्रीतिपूर्वक ते भजती । कीं भक्तिमात्रचि मज मा-
 गती । ह्मणोनि सूचवी कीं अनायासें अविकंपयोगस्थिती । त्यांची बाणे ऐसी
 कृपा मीही करितसें ॥ ७८ ॥ जे मोक्षचि मागती । त्यांसही मीच ज्ञान देतो श्रीप-
 ती । परिफृपापात्र हेंचि होती । इत्यादि विशद बोलतो आतां या श्लोकीं ॥ ७९ ॥

॥ श्लोक ॥ तेषामेवानुकंपार्थमहमज्ञानजं तमः ।

नाशयाम्वात्मभावस्थो ज्ञानदीपेन भास्वता ॥ ११ ॥

॥ टीका ॥ अगा त्यांचीच मज अत्यंत अनुकंपा । अनुकंपा ह्मणजे
 कृपा । अविकंपयोग त्यांतेंचि सोपा । ऐसी कृपा मी करितसें ज्यांवरी ॥ १८० ॥
 ह्मणोनि त्यांचेंचि दों प्रकारचें अज्ञान । मी नाशिलों भवभंजन । या भावें

बोलतो या श्लोकीं वचन । “तेषामेव” ह्यणोनी ॥ ८१ ॥ “तेषामेव” ह्यणिजे त्यांचेंचि तम । आणि अज्ञानजनित जड भ्रम । त्यांचाच मी ना-
 शितो पुरुषोत्तम । अत्यंत अनुकंपेंकरुनी ॥ ८२ ॥ कीं माझ्याच विभूतीतें
 आणि योगातें । जे जाणती आणि मोक्षार्थ भजती मातें । आत्मज्ञान मी
 काय त्यातें । देत नाहीं ॥ ८३ ॥ परि ते मोक्षाचे ठायीं तत्पर । माझी प्रीति
 न मागती ते नर । ह्यणोनि मी सर्वेश्वर । ज्ञान मात्र त्यातें देतसें ॥ ८४ ॥
 परि अनुकंपार्थ भक्तातें । ज्या कृपेनें ज्ञान देणें घडतें मातें । त्या कृपेनें त्यातें ।
 देत नसें मी ज्ञान ॥ ८५ ॥ कीं ते अव्यक्तोपासक योगानिमित्त । अत्यंत श्रमती
 श्रमतां चित्त । या भक्ताचें सर्वस्व वित्त । मीच अर्जुना ॥ ८६ ॥ ह्यणोनि
 त्या मुमुक्षुस मोक्षाकारणें । मज लागतें तत्त्वज्ञान देणें । परंतु अविकंपयोगें
 मजसीं योजणें । ब्रह्म कष्टें तयांसी ॥ ८७ ॥ आतां या प्रस्तुतीं । भक्त
 बोलिलों तुजप्रती । ज्यांस एकचि मागणें माझी प्रीति । म्यां काय द्यावें
 तयातें ॥ ८८ ॥ जिहीं वमनतुल्य टाकिली मुक्ती । भक्तिसुखें नलगे ह्यणती
 मुक्ती । माझी प्रीतीच मागती । जोस भक्ति ह्यणावें अर्जुना ॥ ८९ ॥ आ-
 त्मत्वेचि कळते अनन्य प्रीती । ह्यणोनि मी ज्ञान देतो या रीती । परि ते आप-
 णानिमित्त न भजती । भजती माझ्याच प्रीतीकारणें ॥ ९० ॥ मुमुक्षु
 भजती आपल्या मोक्षानिमित्त । यांचें मजचि कारणें भुकेलें चित्त । माझी
 प्रीतीच मागती सुव्रत । काय द्यावें मी तयातें ॥ ९१ ॥ आत्मत्वे माझी
 अतिप्रीती । म्यां द्यावीच कीं त्यांप्रती । हे तों कल्पवृक्षस्वभावरीती । माझी
 सर्वांसारखी यांसही ॥ ९२ ॥ परंतु जिहीं मोक्षही । आपणानिमित्त अपे-
 क्षिला नाहीं । मी त्यांस देईन जें काहीं । त्यानें उतराई होऊं न शकें ॥ ९३ ॥
 ऐसा अति सुमंगल अमौल्य । गुण माझ्या भक्तांचा अतुल्य । कीं ज्या
 गुणें केला निर्माल्य । कैवल्य मोक्ष त्यांवरुनी ॥ ९४ ॥ ऐसा त्यांचा दे-
 खोनि गुण । मी परम सानुकंप होतो अनंतगुण । त्या अनुकंपेंकरुनि त्या
 चेंचि अज्ञानतमावरण । आणि अज्ञानजनित जडभ्रम नाशितो ॥ ९५ ॥
 इतरांची देखोनि मुमुक्षा । ज्ञान देऊनि पुरवितों अपेक्षा । परि भक्त माग-
 ती त्यांस एकचि भक्त्यपेक्षा । अनुकंपार्थ देतसें द्विविधा बोधतें ॥ ९६ ॥
 “तेषामेव” ह्यणोनि । या वचनीं एव शब्दें करुनी । इतरांस ऐसा दयाळु
 होउनी । ज्ञान देत नसें जैसा त्यांतेंचि देतो हा भाव ॥ ९७ ॥ आतां कैसें
 द्विविध अनादि अज्ञान । आणि कैसें त्याचें नाशक द्विविध ज्ञान । कोण्या
 दृष्टांतें अज्ञान नाशितो भवभंजन । हें त्याच्या वचनीं पहावें ॥ ९८ ॥

“अज्ञानजं तमः” ह्यणोनी । अज्ञानाचें द्विविधरूप या वचनी । “ज्ञानदीपे-
न भास्वता ” या दो वृष्टांतें करूनी । द्विविध ज्ञान अज्ञाननाशक बोलतो
॥ ९९ ॥ श्लोकवृत्तानुरूप पदे । मुखांतूनि काढिलीं गोविंदे । परंतु अनु-
भवक्रमें विशदे । वाखाणावीं पदे योजुनी ॥ ४०० ॥ ऐसे वाखाणावे कीं
पुरुषोत्तम । अज्ञान आधीं नाशी न ह्यणतो ते तम । तम आवरण आणि
त्यापासूनि जडभ्रम । ते अज्ञानजनित मग नाशितो ह्यणावे ॥ १ ॥ आव-
रणतमनाशास वृष्टांत । “ज्ञानदीपेन” ह्यणे भगवंत । ते ज्ञान नाशी जडभ्रम
अज्ञानजनित । ते या “ज्ञानदीपेन भास्वता ” या वृष्टांतें बोलतो ॥ २ ॥
तम ह्यणजे अंधकार । तमीं आपणास जाणतो परि न देखे नर । तेथें दीप
लागतां स्वशरीर । पाहों लागे दीपें तमाचा नाश ये रीती ॥ ३ ॥ ऐसें मूळा-
ज्ञानावरण । मज मी नेणें ह्यणतो असोनि आत्मस्फुरण । जडव्यति-
रेक ज्ञानदीपें आपणा आपण । पाहे प्रत्यक्वृत्तीनें तोचि नाश आवरण
तमाचा ॥ ४ ॥ आतां आत्मा देह विलक्षण । कळला जरी सच्चिदानंद ल-
क्षण । तरी जड निराळें अवलक्षण । द्वैत धरूनि असे उरलेंचि ॥ ५ ॥
तेव्हां ज्या सत्तेनें जें दिसे । ते विचारितां तेंचि असे । रज्जूकरितां सर्प भा-
से । न दिसे न असे त्याविणें अन्वयबोध हा ऐसा ॥ ६ ॥ करितां जडप-
टाचा ऐसा शोध । जडपटप्रकाशक तंतुबोध । होतां जडपट दिसोनि नाहीं
ऐसा बाध । जाला जड प्रपंच पट असण्याचा ॥ ७ ॥ एवं प्रपंच सारा पट ।
चित्स्वरूप तंतूच होय निपट । या ज्ञानास वृष्टांत उत्कट । ‘भास्वता’ ह्यणोनि
बोलतसे ॥ ८ ॥ “ज्ञानदीपेन भास्वता” ह्यणजे ज्ञानसूर्यकरूनी । कीं अन्वयज्ञान
विश्वप्रकाशक ह्यणोनी । ज्ञानसूर्य ह्यणे हा भाव धरूनी । श्रीवत्सांकित हृदय
कमलांत ॥ ९ ॥ रज्जु न कळतां होय साप । परि त्या अज्ञानापरीस अधिक
याचा प्रताप । मनीं भय शरीरीं कंप । सर्प करी तैसें न करी अज्ञानरज्जूचें
॥ ४१० ॥ मायानदी सोपी उगमीं । भयानकत्व नाना नद्यांच्या संगमीं ।
तैसें नेणें ह्यणतो मज मी । याहनि दुःख देहादिक जड प्रपंचाचें ॥ ११ ॥
यालागीं आवरणनाशक ज्ञानदीप । विक्षेपनाशकाचा सूर्यासम प्रताप । कीं
अंधकारीं पाहाया आपलें रूप । दीपचि पुरे ॥ १२ ॥ परंतु पाहावा प्रपंच
सारा । दीप न नाशी त्या अंधकारा । ह्यणोनि बोलणें लागलें जगदाधारा ।
अन्वयबोधास वृष्टांतें सूर्याचिया ॥ १३ ॥ ऐसें द्विविध अज्ञान । मी ना-
शितो भवभंजन । देऊनि दो प्रकारीचें ज्ञान । दो वृष्टांतें करूनी ॥ १४ ॥
येथें इतर टीकाकार । न वाखाणिती अज्ञान द्विप्रकार । जैसा तैसा अर्थ

निर्धार । करुनि गेले ॥ १५ ॥ अज्ञानजनित तम * । ज्ञानदीपे नाशितो ह्यणतो
 पुरुषोत्तम । भास्वता ह्यणजे प्रकाशवंत उत्तम । त्या ज्ञानदीपे ह्यणोनि वा-
 खाणिती ॥ १६ ॥ तम शब्दे ह्यणूनि संसार ह्यणती । जो आत्मज्ञानि-
 यास न उपजतो ऐसें योजिती । दाटूनि डोळे वटारिती । पीळ घालूनि
 आपल्या कंठातें ॥ १७ ॥ तरी अज्ञान नाशिल्याविण । अज्ञानजमिताचें
 कैसें होतें संहरण । ऐसें पूसतां मागुती आणिती विवरण । कीं अज्ञाननाशोचि
 नाशतो ह्यणतो ह्यणावें ॥ १८ ॥ तरी अज्ञान नाशितो हाचि अर्थ । ये
 स्थळीं कां न वर्णावा समर्थ । तम शब्दे संसार वाखाणूनी व्यर्थ । अर्थास्तव
 मग अज्ञाननाशक कां बोलावा ॥ १९ ॥ आणि ज्ञानदीपे करुनी । नाशितो
 तम ह्यणोनी । मागुती भास्वता ह्यणोनि या वचनां । विशेष काय सांप-
 डला ॥ ४२० ॥ ज्ञानास दृष्टांत दीपाचा । तो दीप ह्यणतां प्रकाशवंत
 साचा । मागुती प्रकाशवंत ह्यणावा प्रकाश त्याचा । कां अधिक शब्द
 थोडिया अर्थी योजावे ॥ २१ ॥ मिळाली अणीस अणी । ते समयीं गीता
 उपदेशी चक्रपाणी । थोडिया अर्थास अधिक सुशब्द वाणी । कां त्यांची
 योजील ॥ २२ ॥ हें असो सकळ । अर्थ यथार्थदीपिकेत जाला प्रांजळ ।
 आतां क्लिष्टकल्पित अर्थ कां कुशल । अंगीकारिती ॥ २३ ॥ व्यतिरेके
 ज्ञानदीपे नाशितो तम । हें आवरण अज्ञानापासूनि उगम । जडभ्रांते अज्ञा-
 नापासूनि त्यांतें पुरुषोत्तम । भास्वता ह्यणजे अन्वयज्ञानसूर्ये नाशितो ह्यण-
 तसे ॥ २४ ॥ नाशितो द्विविध आवरण विक्षेप अज्ञान । त्यांस दों दृष्टांतें
 द्विप्रकार तें व्यतिरेक अन्वयज्ञान । ऐसें अवाधित होतां समाधान । कोण
 इतर अर्थ बाधित मानील ॥ २५ ॥ आतां ह्यणतो मी अज्ञान नाशितो ह्य-
 णोनी । तरि तो नाशितो कोठें स्वर्थ असोनी । ऐसी शंका उपजेल हें सम-
 जोनी । “आत्मभावस्थो” ह्यणतसे ॥ २६ ॥ आत्मा बुद्धि तिचा भाव ।
 तेथें असोनि मी देव । नाशितो ह्यणूनि स्वयमेव । तोचि ह्यणतो ॥ २७ ॥
 बुद्धीचा भाव वृत्ती । तीमाजि जे आत्मप्रत्ययस्फूर्ती । तेचि अर्जुना अमूर्त
 मूर्ती । माझी सर्वात्मयाची ॥ २८ ॥ तेथूनि नाशितो द्विविध अज्ञान ।
 देऊनि द्विप्रकार दों दृष्टांतें ज्ञान । त्याचेंचि नाशितो ह्यणतो भवभंजन । जे
 ग्रीतिपूर्वक भजती ह्यणोनि पूर्वी वर्णिले ॥ २९ ॥ ऐसी दशमी एकादश
 श्लोकीं । टीका जे भक्तीपुढें मुक्ति करी फिकी । आणि उपास्य या तिहीं
 लोकीं । एकचि भगवान् श्रीकृष्ण हें जें ॥ ४३० ॥ या अकरा श्लोकीं
 धनंजय । ऐकता जाला हा निर्णय । कीं सगुणब्रह्म सर्वेश्वर कृष्ण हा नि-

अथ । आदि सर्वा देवां ऋषींचाही एक हा ॥३१॥ “न मे विदुः सुरगणाः प्रभवं” या श्लोकीं । ऐसैं श्रीकृष्ण बोलिला कीं । माझा ईश्वरत्वप्रादुर्भाव या लोकीं । न जाणती देव महर्षि सर्वही ॥३२॥ कीं अज अनादि । आणि त्यां सकळांचा मी आदि । झणोनि नेणती पुत्रपौत्र ब्रह्मादी । प्रादुर्भाव समय माझा मूळ पुरुषाचा ॥ ३३ ॥ तरी जेव्हां सर्वा देवां ऋषींचेही कारण । हाचि एक नारायण । तेव्हां सेव्य याचेच चरण । तत्त्वविचारें सर्वासही ॥ ३४ ॥ ऐसैं अर्जुन समजला । विभूति आणि योगाचा महिमा ऐकिला । कीं विभूति आणि योगातें जो जाणे त्याला । अविकंपयोगीं योजणें यासि अनायासैं ॥ ३५ ॥ तरी विभूति याच्या विस्तारें । ऐकाव्या आणि आदरें । योगही ऐकावा पुन्हा ऐसैं पांडुकुमारें । धरिलें मनांत ॥३६॥ परि दोन्ही श्रवण तेव्हां सफळ होती । कीं कृष्ण तत्त्वतां वाटे जगत्पती । कीं या अध्यायांत या प्रकरणीं आधीं मजप्रती । “यो मामजमनादिं च” या श्लोकीं हेंचि बोलिला ॥ ३७ ॥ तरी कृष्णाचि सर्वेश्वर ऐसा । बहुतां प्रकारें बैसला ठसा । तो अत्यंत भक्तिभावें जगन्निवासा । निवेदितसे अर्जुन ॥३८॥

॥ अर्जुन उवाच ॥ परं ब्रह्म परं धाम पवित्रं परमं भवान् ।

पुरुषं शाश्वतं दिव्यमादिदेवमजं विभुम् ॥ १२ ॥

आहुस्त्वामृषयः सर्वे देवाधिनारदस्तथा ।

असितो देवलो व्यासः स्वयं चैव ब्रवापि मे ॥१३॥

॥ टीका ॥ अर्जुन झणें जे परम । प्रकृतिपुरुषापर तें ब्रह्म । जें पूर्ण ज्यास झणती निगम । ब्रह्म तें तूंचि ॥ ३९ ॥ कीं सर्वही जरी ब्रह्माचि असे । परि न जाणती कोणी ऐसैं । ज्यास त्यास अज्ञानस्वप्न दिसे । मी कोण ऐसैं कळना ॥ ४० ॥ जरी ज्ञान होतां कळलें । तरी तें तुवांचि दीधलें । तैसें तुझ्या उपाधीस कोणी नाहीं बोधिलें । ब्रह्मात्मत्व तुझें स्वतःसिद्ध । ॥ ४१ ॥ प्रकृतीहानि पर । आपण ऐसैं निरंतर । तूंचि अनुभविसी सर्वेश्वर । तूंचि परब्रह्म देवा यालागीं ॥ ४२ ॥ एवं जें सगुण । त्यातेंचि झणावें निर्गुण । कीं निर्गुण स्वयें आपण । अखंड बोध ऐसा सगुणींच ॥ ४३ ॥ एवं लक्षूनि सगुण । त्याचा अखंडानंदानुभव पाहूनि पूर्ण । झणें तूंचि परब्रह्म निर्गुण । देवाधिदेवा ॥ ४४ ॥ ऐसा सगुणही तूं नित्य निर्गुण । झणोनि वर्णूनि आतां तूंचि सगुण । झणूनि वर्णितो निपुण । गुरु शिष्य साच त्याच भगवंतचा ॥ ४५ ॥ “परं धाम पवित्रं परमं भवान्” झणोनि । या सगुण विशेषणें करूनी । सगुण मोक्षस्थानही तूंचि हें मनीं धरूनी । बोलतसे ॥४६॥

सायुज्यमुक्तीचें स्थळ । तूंचे झणोनि बोलिला ब्रह्म केवळ । आतां
 ज्ञानी सगुणभक्त कुशल । त्यांचें परंधाम पवित्र परम वैकुंड तूंचि झणतसे ।
 ॥ ४७ ॥ धाम शब्दें अधिष्ठान । बोलतो झणावा अर्जुन । तरी परंब्रह्म
 झणतां तें वचन । याचि अर्थीं योजिलें ॥ ४८ ॥ पर झणजे प्रकृतिकारणा-
 ह्मनि पर । जैसा सर्पाभासापरता दोर । तें परब्रह्म तूं कीं ज्यांत चराचर ।
 त्याह्मनि परता रज्जु सर्पापरता जे रीती ॥ ४९ ॥ झणतां ऐसें परब्रह्म ।
 जालेंचि अधिष्ठानरूपें धाम । निर्गुणोपासक आत्माराम । पावती जया धा-
 मातें ॥ ४९० ॥ आणि तें न पवित्र अथवा न अपवित्र । निर्गुणोपासकां झणा-
 वें पवित्र । झणोनि वैकुंड शुद्धसत्त्वरूप विचित्र । तें परंधाम पवित्र तूंचि
 ऐसें झणतसे ॥ ५१ ॥ कैवल्य पावतो आत्माराम । तें परंब्रह्म शब्दें सूच-
 विलें धाम । ज्ञानियां भक्तां वैकुंडधाम । तेंही तूंचि झणोनियां परंधाम श-
 ब्दें सूचवितो ॥ ५२ ॥ रज तम विकार अपवित्र । जेथें नसती कीं शुद्ध
 सत्त्व जें पवित्र । त्याची रचना जेथें स्वानंदमात्र । अखंडत्वे स्फुरतसे ।
 ॥ ५३ ॥ पवित्र पदार्थ आणीकही असती । परंतु तेथें रज तम दिसती ।
 कीं प्राकृता आकृति तमात्री प्रकृती । आणि भासे रजोगुण कार्या इंद्रियांतें
 ॥ ५४ ॥ झणोनि हें पवित्र परम । कीं जेथें धुंडितां न सांपडती रज तम ।
 ऐसें परंधाम पवित्र उत्तम । वैकुंडनगर तूं हा अर्थ ॥ ५५ ॥ आतां परं-
 धाम । जरी वैकुंडाचेंचि नाम । तरी काय अधिष्ठानरूप धाम । जगाचें
 सगुणपणें नव्हेसी ॥ ५६ ॥ ऐसें आक्षेपाचें स्थान । झणोनि झणतो अर्जुन ।
 कीं तूं पुरुष जगज्जीवन । जगदीश्वरा ॥ ५७ ॥ पिंडब्रह्मांडें हीं पुरें सकळ ।
 यांत वास ज्याचा तो तूं पुरुष केवळ । नाना तरंगीं वसे जैसें जळ । ऐसा
 सर्वापुरीं वससी पुरुष तूं ॥ ५८ ॥ परि पुरें शरीरें त्यांत । जीवही वसती
 अनंत । तरी तूं तैसा न होसी भगवंत । झणूनि शाश्वत तूं झणतसे ॥ ५९ ॥
 कीं पुरें शरीरें त्या पुरीं । अविद्येनें निद्रा करी । स्वप्न प्रपंच परोपरी । साच
 मानूनि अनुभवितो ॥ ६० ॥ पुरुष शब्दें तोही जीव । परि या अर्थेकरूनी
 ज्यांस जीवभाव । त्या सर्वांस अशाश्वतपण तूं देव । शाश्वत वससी या
 पुरामाजी ॥ ६१ ॥ आणि जीव ते अनेक । फळें शरीरें धरिती लौकिक । तूं पु-
 रुष अलौकिक । झणूनि तूं दिव्य झणतसे ॥ ६२ ॥ तूं ऐसा झणोनी । झणती
 सर्वही मुनी । ऐसें दुसऱ्या श्लोकेकरूनी । भक्तीनें गुंफिली सुमनशब्दमाळ ।
 अर्पील ॥ ६३ ॥ या श्लोकीं पाहतां श्लोक सगळा । भगवत्सर्वोत्कर्षाचा जि-
 व्हाळा । अर्जुनाच्या प्रेमाचा कळवळा । एकचि प्रगट दिसतसे ॥ ६४ ॥

व्यासादि सर्व मुनी । वारंवार बोलिले निश्चय करूनी । कीं पूर्ण ब्रह्म हा श्रीकृष्णचि ह्मणोनी । तेही आठवेंले अर्जुनाते ॥ ६५ ॥ स्वमुखेंही करणार्थव । बोलिला स्वाचित्यवैभव । तें आइकतां पांडव । तांडव करीत होता हृदयांत ॥ ६६ ॥ परंतु गीताश्रवण । करावया पसरले दोनी श्रवण । चित्त भगवद्गुणप्रवीण । मौन वाचे ॥ ६७ ॥ तों प्रभाचा अवसर । देखताजाला चतुर । बोलतां आधीं प्रेमें अधीर । तूं थोर तूं थोर हेंचि ह्मणूं लागला ॥ ६८ ॥ थोर तूंचि एक सर्वेश्वरा । ह्मणूनि ऐसाच मुखांतूनि श्लोक सारा । निघालया श्लोकीं शब्द दुसरा । असेचना ॥ ६९ ॥ बाप प्रेमाचें लक्षण । बाप अर्जुन बोलका सुलक्षण । बाप स्तुतिपात्र कमलेक्षण । ईश्वरेश्वर देवाधिदेव श्रीकृष्ण ॥ ४७० ॥ जितकी करावी स्तुती । तितकी अवधी आरती । श्रेष्ठता हरीची त्याही परती । भागले वेद आणि चतुःपंचपट्सहस्रमुख ॥ ७१ ॥ एका मुखाचा वापुडा । अर्जुन बोलें जातां जाला वेडा । होऊनि प्रेमा वरपडा । श्लोकभरी हेंचि समग्र बोलतसे ॥ ७२ ॥ त्यांत श्लोक चरणा द्वयवरी । स्वयेंचि ऐसा वर्णिला श्रीहरी । तृतीयापासूनि ऋषींची वैखरी । स्मरोनि तूं ऐसा ह्मणोनि देवा बोलतसे ॥ ७३ ॥ “आहुत्वामृषयः सर्वे” ऐसे बोलिला पुढिलिया श्लोकीं । आगीक ऐसेही पुढिलिया श्लोकीं बोलेल कीं । तुझी ही वाणी नेटकी । या गोष्टी बोलतां आइकतों ॥ ७४ ॥ त्यांत या अध्यायाचे आरंभापासूनी । जें बोलिला स्वमुखेंकरूनी । त्याचा मथितार्थ या चतुर्थचरणीं सूचवूनी । अनुवाद अर्जुन करीतसे ॥ ७५ ॥ च० च० ॥ आदिदेवमजं विभुम् ॥ अजी तूं आदिदेव । तूं अज देवाधिदेव । तूं विभु समर्थ ऐसें स्वयमेव । वदसी माते ॥ ७६ ॥ सर्वांचा आदि आणि सर्वांचा देव । ऐसा एक तूंचि देवाधिदेव । “न मे विदुः सुरगणा” या श्लोकीं स्वयमेव । “अहमादिर्ह देवानां” ह्मणोनि बोलिलासी ॥ ७७ ॥ तरी जो सर्वांचा आदी । तोचि देव त्याचा अनादी । तूं स्व आदि ह्मणोनि ब्रह्मादी । तुज भजती देव आपला मानुनी ॥ ७८ ॥ आणि तूं अज ह्मणजे जन्मरहित । आणि विभु कीं सर्वलोकमहेश्वर तूं अच्युत । “यो मामजमनादिं च” या श्लोकांत । “वेत्ति लोकमहेश्वरम्” ह्मणोनि तूंचि वदलासि ॥ ७९ ॥ कीं जो सर्वांचा आदि आणि देव । तो जन्मरहित देवाधिदेव । आणि सर्वलोकमहेश्वर तो स्वयमेव । ह्मणोनि तूं आदिदेव अज अनादि विभु यापरी ॥ ४८० ॥ ऐसें समग्र श्लोकभरी । कृष्णसर्वेश्वरस्व वर्णिलें या उपरी ।

ऋषि ये रीती बोलती तूतें हरी । तूही स्वये बोलसी हें प्रमेय उत्तरश्लो-
कांचें ॥ ८१ ॥ भूत भविष्य वर्तमान । ज्यांस कालत्रयाचें ज्ञान । ऋषि
द्वणोनि अभिधान । तयां ज्ञानियांचें ॥ ८२ ॥ तरी सर्वही ऋषीश्वर । तू-
तेंचि द्दणती सर्वेश्वर । त्याही ऋषींत प्रसिद्ध अत्यंत थोर । त्यांत नारद
देवऋषी ॥ ८३ ॥ तरी तो देवऋषि नारद । सर्व शास्त्रीं अनुभवीं विशा-
रद । तोही ऐसेंचि द्दणतो कीं वरद । सर्वा वरदांचाही सर्वेश्वर कृष्ण
हाचि ॥ ८४ ॥ तैसाचि ऋषिनामें असित । तैसाच देवल परम विख्यात ।
किंवहुना श्रीसत्यवतीसुत । वेदव्यास जो वेत्ता सर्वा वेदांचा ॥ ८५ ॥ जो
उचलूनि भुज । द्दणतो कीं आदिदेव अज । विभु परब्रह्म परंधाम सहज ।
तो हा चतुर्भुज श्रीकृष्ण ॥ ८६ ॥ ऐसें बोलिला अर्जुन । जो व्यासनेंदन पांडूचा
नेंदन । ज्यास प्रत्यक्ष वारंवार दर्शन । स्वपितामह वेदव्यासाचें ॥ ८७ ॥ हें वच-
न स्वयें त्या अर्जुनाचें । आणि हें शास्त्र भारत पंचम वेद नाम ज्याचें ।
आणि हें जगद्व्य उपनिषत्सार साचें । श्रीभगवद्गीता पाठ सर्वत्र लोकां-
सी ॥ ८८ ॥ तेथें ऐसा निर्णय । आदिदेव जगत्कारण अद्वय । तो हा श्री-
कृष्णचि ऐसा निश्चय । इतकियापरी या गीतेंत ॥ ८९ ॥ इतर पुराणीं
व्यासवैखरी । सन्मार्गी लावावया अनधिकारी । ज्यास त्यास थोर द्दणे
परी । सिद्धांत ऐसा व्यासाचा ॥ ९० ॥ आणि शंका इतरां पुराणीं ।
कीं मतकर्ते आपणास इष्ट तैसी स्ववाणी । पुराणश्लोकीं मेळवूनि घाणी ।
केली सकळ पुस्तकांची ॥ ९१ ॥ पुरातन श्लोक काढिती । स्वकृत श्लोक
घालिती । समेंत पुस्तकें काढूनि दाविती । प्रमाणें स्वकल्पितें ॥ ९२ ॥ वेद
आणि हे भगवद्गीता । सर्वत्र पाठ पुण्यवंतां । द्दणोनि येथें काढितां घालि-
तां । न फावे कुमत तस्करांतें ॥ ९३ ॥ येथें व्यासाचा सिद्धांत । अर्जुन
बोले आइके भगवंत । तरी अनेक जन्मींचे भाग्यवंत । ते हृदयांत दृढ धरो-
त हे गोष्टी ॥ ९४ ॥ जो हे गोष्टी धरी मनीं । सिद्धि त्याची काय बोलावी
द्वणूनी । “यो मामजमनादिं च वेत्ति” या श्लोकें करूनी । स्वयें स्वामीच बो-
लिला ॥ ९५ ॥ कीं अज अनादि सर्वलोकमहेश्वर । मी द्दणोनि मातें
जाणें जो नर । तो सुटे सर्वा पापापासूनि मत्पर । सर्व पापें द्दणिजे बंधकें
कर्म समस्तें ॥ ९६ ॥ सर्वा वेदांचें रहस्य जाणे । तो वेदव्यास ऐसें द्दणे ।
त्यासारखें कोण हें जाणे । रहस्य तत्त्व वेदांचें ॥ ९७ ॥ स्मृतिकर्ते ऋषि
सकळ । व्यास वेदार्थवेत्ता केवळ । आणि भगवंतक्यावरुनि प्रांजळ ।
सिद्धांत ऐसा गीतेचा ॥ ९८ ॥ हे सिद्धांताची सीमा । कीं सर्व महिमा-

सीमा कृष्णमहिमा । आतां येविषयीं निगमागमा । पुनस्तुतिरूपे कां शिण-
बावे ॥ ९९ ॥ एवं तूं सर्वेश्वर । ब्रह्मादि ईश्वरांचा ईश्वर । ऐसें बोलती
ऋषीश्वर । आणि वेदार्थवेत्ता श्रीव्यास ॥ ५०० ॥ आणि तूं स्वयें देव ।
क्षणसी इतर देव मी देवाधिदेव । तूंच हें स्वयमेव । बोलसी प्रत्यक्षही ॥ १ ॥
ऐसें या श्लोकीं बोलिला । तों कांहीं संदेहाचा ठाव देखिला । कीं महिमाच
वर्णितो आपला । निश्चय कांहीं नाहीं बोलिलों ॥ २ ॥ ऐकोनि इतकेही
निर्णय । अनधिकारियास येविषयीं न वाणे निश्चय । पाषाण अंतरीं ओला
न होय । असोनिही अमृतसागरीं सर्वदा ॥ ३ ॥ हे शिकले शब्द शुभ ।
पक्षीही बोलेल काय त्याचें कौतुक । हें अंतरीं ठसावें ज्यास भूक । असेल
परम स्वहिताची ॥ ४ ॥ तरी धरुनि स्वहिताची मती । विभूति याच्या
आणि योग याचा मागती । मज पुसणें असे या सर्वेश्वरापती । यथार्थ
मानुनि हें सर्व ॥ ५ ॥ धरोनि ऐसा भाव । आपला अंतर्भाव पांडव ।
जाळावया जनसंदेहखांडव । बोलतसे हा श्लोक ॥ ६ ॥

॥ श्लोक पूर्वार्ध ॥ सर्वमेतदृतं मन्ये यन्मां वसति केशव ।

॥ टीका ॥ केशवा हें सकळ । जें ऋषि बोलती आणि तूही स्वयें के-
बळ । स्वमहिमा जो वदसि निर्मळ । हें समूळ मानितों मी सत्य ॥ ७ ॥
ऐसी ऋषींची वाणी । आणि जें बोलिला चक्रपाणी । सर्व सत्य मानितें
अंतःकरणीं । क्षणोनि अर्धश्लोकें अर्जुन बोलिला ॥ ८ ॥ आतां त्या सर्वां
शब्दांत । याच अध्यायांत । एक गोष्टी बोलिला भगवंत । ते युक्तिसिद्ध
अत्यंत अर्जुनातें विंबली ॥ ९ ॥ कीं सकलजगत्कारण । प्रथम माया
प्रगटतां ब्रह्म होतें सगुण । त्याची अभिव्यक्ति कोणी सुरगण । आणि ऋ-
षीही न जाणती ॥ ६१० ॥ कीं बापाचा जन्मदिवस । जैसा नाहीं दिसत
पुत्रास । तैसी ईश्वराची अभिव्यक्ति कोणास । ठाडकी नसे ॥ ११ ॥
“ न मे विदुः सुरगणा ” । या अर्धश्लोकें श्रीकृष्ण बोलिला कीं सुरगणा ।
आणि महर्षीसही अर्जुना । प्रादुर्भावकाळ माझा विदित नाहीं ॥ १२ ॥ आणि
“ अहमादिर्हि देवानां ” क्षणोनी । ऐसें बोलिला या उत्तरार्धें करुनी । कीं
मी आदि देवां ऋषींचाही क्षणूनि त्रिभुवनीं । कोणी माझ्या अभिव्यक्तीतें
जेणती ॥ १३ ॥ जे ऐसी गोष्टी अर्जुन ऐकिली । ते सर्वां गोष्टींची किल्ली ।
ते आपणास दृढ विंबली । ऐसें बोलोनि दाखवितो उत्तरार्धें ॥ १४ ॥

॥ उत्तरार्ध ॥ नहि ते भगवन्व्यक्तिं विदुर्देवी न दानवाः ॥ १४ ॥

॥ टीका ॥ भगवंता तुझी व्यक्ती । ह्यणिजे तुझी अभिव्यक्ती । निर्गुणीं सगुणत्व होणें हे प्रसक्ती । न जाणती देव अथवा दानव ॥ १५ ॥ ह्यणतां न जाणती देव । त्यांत आले ऋषीही विप्र भूदेव । ऐसैं तूं बोलिलासि स्वयमेव । “ न मे विदुः सुरगणाः प्रभवं न महर्षयः ” ह्यणोनी ॥ १६ ॥ देव ऋषि न जाणती सर्व । हे दैवी संपत्तीचे देव । तैसेच दैवीसंपत्तीचे मानव । न जाणती ऐसैंही सिद्ध जालें ॥ १७ ॥ तरी याहनि विपरीत । आसुरी संपत्तीचेच अत्यंत । दैवी संपत्तीचे न जाणती तद्विपरीत । जाणत असतील शंका ऐसी वडो शके ॥ १८ ॥ कीं भूचरां जें अगम्य । तें गगनचरां सुगम्य । देव न जाणती सौम्य । तरी दानव क्रूर तद्विपरीत जाणती ॥ १९ ॥ ऐसैं संशयाचें स्थळ । ह्यणोनि ह्यणतो अर्जुन कुशळ । कीं तुझी अभिव्यक्ति विदवांचें मूळ । दानवही न जाणती ॥ २० ॥ आधीं ब्रह्मादि देव । मग ऋषींचा उद्भव । त्यांपासूनि संभव । दानवादि-कांचा ॥ २१ ॥ ते देव ते ऋषि नेणती । तेव्हां दानव वापडे काय जाणती । या भावें श्रीपतीप्रती । दानवही न जाणती ह्यणे पार्थ ॥ २२ ॥ एवं च तूं सर्वांचा आदी । ऐसिया तुझा प्रादुर्भाव जो अनादी । ते व्यक्ति अभिव्यक्ति तुझी ब्रह्मादी । न जाणती पुत्र जन्मदिन जैसा वापाचा ॥ २३ ॥ आतां यानंतरें श्लोक । तो कां बोलिल पुण्यश्लोक । त्याचें निमित्त सुज्ञलोक । आइकोत आधीं ॥ २४ ॥ आपला प्रादुर्भाव । न जाणती ऋषि देव । ह्यणोनि या अध्यायांतचि मागें देवाधिदेव । बोलिला होता ॥ २५ ॥ यांत सकळां कारणांचें कारण । आपण ब्रह्म सगुण । ऐसैं सृचवी. ते खूण । बाणली वृद्ध हृदयांत अर्जुनाच्या ॥ २६ ॥ त्याचा प्रस्तुतीं अनुवाद । पार्थ केला विशद । कीं तूं सगुणत्वे स्वच्छंद । प्रगटतोसि ते व्यक्ति तुझी कोणी न जाणती ॥ २७ ॥ कीं तूं सकळांचें मूळ । तुज ते कैसे जाणती सकळ । या भावें बोलतां कांहीं संशयाकुल । चित्त जालें ॥ २८ ॥ कीं कोणासही नाहीं कळला । तरी प्रादुर्भाव जाला कैसा कळों आला । संदेह पडतांच दूर जाला । कीं आपला प्रादुर्भाव आपणचि जाणतो ॥ २९ ॥ यांत निर्गुणत्वी निर्धर्मता । तेथेंचि सगुणत्वीं सधर्मता । स्पर्शोनि बुद्धीकरूनि तत्त्वता । बोलतसे हा श्लोक ॥ ३० ॥

॥ श्लोक ॥ स्वयमेवात्मनात्मानं वेत्थ त्वं पुरुषोत्तम ।

भूतभावन भूतेश देवदेव जगत्पते ॥ १५ ॥

१ निष्ठा, अनुराग. २ सात्त्विक, भोळे.

॥ टीका ॥ जी तूं स्वयें आपणासि आपण । जाणसी कीं सर्वज्ञ सर्वाचें कारण । निर्धर्मी निर्गुणीं हेंही स्फुरण । नसे हें ज्ञान योगें मायेच्या ॥३१॥ तूं निखळ चित्स्वरूप निर्गुण । तेथें जें आपणास जाणणें आपण । हा माया-गुणवृत्तियोगें स्फुरण । प्रभव प्रादुर्भाव हाचि मायेचा ॥ ३२ ॥ अक-स्मात् किरणीं प्रगटे । त्या जळाभासाचा प्रादुर्भाव न कधीं खंडे । लीन होउनी स्वयेंचि उमटे । प्रतिदिनीं ॥ ३३ ॥ तैसी सृष्टीच्या आदिकाळीं । माया प्रगटे केवळीं । तरंग चित्समुद्रजळीं । वृत्तिरूप ती करी ॥ ३४ ॥ आपण ब्रह्म निर्गुण । आपण सर्वज्ञ सगुण । ऐसें आपणास आपण । जाण-सी सुजाण त्याच मायेंकरुनी ॥ ३५ ॥ ते माया तुझी शक्ती । तुझी शक्तीच तुझी व्यक्ती । त्या शुद्ध मायेची अभिव्यक्ती । तोचि अनादि प्रादुर्भाव सगुणाचा ॥ ३६ ॥ ते तुझी चिच्छक्ति माया देवा । जैसी आमुची बुद्धि देवाधिदेवा । ते मायेंकरुनि आपल्या निर्गु-णत्वभावा । तूं जाणसी ॥ ३७ ॥ “ आत्मनात्मानं वेत्थ त्वं ” ह्मणोनी । अर्जुन ह्मणे ये रीती समजोनी । कीं आत्मा बुद्धि माया तीकरुनी । “ आ-त्मानं वेत्थ ” ह्मणजे आपणातें जाणसी ॥ ३८ ॥ परंतु या गोष्टीचा करितां शोध । कांहीं प्राप्त होतो विरोध । कीं आपणास आपण जाणणें हा बोध । ब्रह्मस्वरूप माया न ह्मणवे ॥ ३९ ॥ माया ह्मणतां होते दुसरी । आपणास आपण जाणणें ते सत्ता खरी । ते सत्ता चित्स्वरूपचि परी । प्रत्यय सधर्म-ता वृत्ति मायेची ॥ ४० ॥ आतां मायाही अंगीकारावी । आणि जाणणें हे सत्ताच स्वस्वरूपीं उरवावी । तेव्हां माया दावूनि उडवावी । नाहींच ह्मणोनी ॥ ४१ ॥ तरी माया ह्मणूनी । माया शब्दें अक्षरें दोन्ही । ते माया असोनि नाहीं या अर्थेंकरुनी । दैवी माया नाम तीचें प्रसिद्ध ॥४२॥ मा ह्मणिजे नाहीं । या ह्मणिजे ऐसी नसोनि भासे जे कांहीं । ते ते कीं मृग-जळ न दिसे कोणासही । किरणावांचूनि स्वयें जैसें ॥ ४३ ॥ मृगजळ दृष्टीं पडे । परि किरणावांचूनि कांहीं न सांपडे । कांहीं नसोनि उद्भव तो घडे । प्रतिदिवशीं किरणांत ॥ ४४ ॥ अत एव आपण निर्गुण । ऐशा अखंडाद्वै-तानुभवे सगुण । कीं द्वैत धरुनि तो मायागुण । प्रगटेच ना ॥ ४५ ॥ या कारणें मायेंकरुनी । आपणास जाणसी ऐसें बोलणें ह्मणोनी । स्वयमेव ह्मणूनि आधींच या वचनीं । परिहरिले बाध सकळही ॥ ४६ ॥ कीं माया ही वेगळी नसे । आणि वेगळी न दिसोनिही भासे । आहेसी तरी स्वयेंच जाणसी ऐसें । अनुभवी तूतें समजती ॥ ४७ ॥ कीं तूं चित्समुद्रबोधस्व-

रूप । तेथें प्रत्यय धर्म तो माया तरंगरूप । दृष्टी न पाहे तरी दीप । प्रत्यय-
रहित प्रकाशरूपें राजतो प्रकाशतो ॥ ४८ ॥ सुषुप्तींत कैचा प्रत्यय । परि
आनंद मात्र उरतो अद्वय । तोचि पुन्हा बुद्धीस घेऊन निश्चय । सुषुप्ति-
खाचा करीतसे ॥ ४९ ॥ सुषुप्तींत सुखस्वरूपत्व ज्याला । देहादि सर्व,
ब्रह्मत्वही त्याला । एवं प्रत्यय मायायोगें बोला । त्याच निर्धर्मा प्रत्ययप्र-
काशकातें ॥ ५० ॥ सुषुप्तींत सत्त्वतमीं । प्रलयानंतर ईश्वरोपाधि ब्रह्मीं ।
योगनिद्रे उपरि जागृति पुरुषोत्तमीं । जैसी सुषुप्त्युपरि जागृति जनार्ते
॥ ५१ ॥ एवं ऐसी ही शुद्ध माया । आपण निर्गुण ह्यणोनि देवराया ।
अखंडानुभवीं असतां अज अव्यया । स्वयमेव जाणसी कां न ह्यणावें
॥ ५२ ॥ स्वयें जरी निर्धर्म । अनुभवमायायोगें सधर्म । तरी स्वयमेव तूंचि
कीं वर्म । सांपडलें अद्वितीयत्वाचें ॥ ५३ ॥ कीं जळीं जळच असतां
कैचा । तरंग बुद्बुदांचा आकार साचा । चित्स्वरूपीं विचार वृत्तीचा ।
इतकाचि ॥ ५४ ॥ आकाश जैसा तैसाच केवळ । असोनि पात्रानुरूप
त्रिकोण चतुष्कोण वर्तुळ । कीं यथापूर्व असोनि नानाकार भासे जळ ।
वाफे नानाकार पावूनी ॥ ५५ ॥ एवं मायावाच्यांश असे । परि पाहतां
वेगळी न दिसे । माया सत्यत्वे पदार्थ वेगळा गवसे । तरी दुसरा ऐसें
ह्यणावें ॥ ५६ ॥ याकारणें अर्जुन स्ववचनीं । दाखवी हे प्रकार दोन्ही ।
स्वयमेव ऐसें आधीं ह्यणोनी । मायोपार्धीकरुनि जाणसीही बोलिला ॥ ५७ ॥
माया आणि स्वरूप । व्यतिरेकें या दोहींचें वेगळें रूप । आणि दोहींचे
ऐक्यान्वय अध्यात्मदीप । जाणे तोचि अनुभवी जाणावा ॥ ५८ ॥
बुद्धीनं आत्मप्रत्यय । तेथें बुद्धि वेगळी स्वरूप वेगळें हा अतर्क्य निश्चय ।
अनुभवातीत अनुभवे जाणे तोचि होय । आत्मवेत्ता ॥ ५९ ॥ दीप दृष्टीतें
दिसे । न पाहतां तैसाच असे । परंतु पाहणें हा धर्म न वसे । दृष्टीवेगळा
दीपातें ॥ ६० ॥ निर्गुणास जाणे बुद्धी । निर्गुणेचि तिची तीस बोद्धव्य-
सिद्धी । परि निजानुभव समृद्धी । हाही धर्म निर्धर्मी लागेना ॥ ६१ ॥
असो हें बोलणें अपार । ग्रंथ वाढतो बहु फार । एवं प्रकरणानुरूप जाला
निर्धार । कीं आपणास आपणाचि तूं जाणसी ॥ ६२ ॥ कीं मायेचा नव्हता
प्रादुर्भाव । निर्गुणीं नसे ईश्वरत्वाचा अनुभव । तूं आपण आपण जाणसी
देवाधिदेव । तोचि प्रादुर्भाव तुझा तूं जाणसी ॥ ६३ ॥ ऐसी हे माया अ-
नादी । तीकरुनि तूं निर्मिती ब्रह्मादी । ह्यणोनि तं अनादि सर्वांचा आदी ।
जो जाणसी प्रादुर्भाव सर्वां तत्त्वांचा ॥ ६४ ॥ तैसी तुझी व्यक्ती । कोणी

न जाणती प्रथम अभिव्यक्ती । पुत्र पौत्र मूळपुरुषाची उत्पत्ती । न जाणती
नवल काय ॥ ६५ ॥ पूर्वश्लोकीं ये रीती । बोलोनि या श्लोकीं ह्मणे स्वामी-
प्रती । कीं तूतें तूंचि जगत्पती । जाणसी ह्मणोनी ॥ ६६ ॥ वाकारणें तूं
पुरुषोत्तम । सर्वांचें मूळ सर्वां पुरुषांहूनि उत्तम । कीं सर्वां भूतांचा उगम ।
तुझ्या कल्पनेपासुनी ॥ ६७ ॥ ह्मणोनि ह्मणे तूं “ भूतभावन ” । कीं भूतें
भाविशी कल्पिशी जगज्जीवन । आणि तूंचि भूतेश ह्मणे अर्जुन । कीं भूतें
कल्पूनि तूंचि वर्तविशी ॥ ६८ ॥ आधीं कल्पिलीं पंच भूतें । मग देव
मनुष्यादि शरीरें केलीं वहुतें । ह्मणोनि ह्मणावें देवा तूतें । देव देव ह्मणो-
नी ॥ ६९ ॥ कीं ब्रह्मादि देवगण । तेही सृष्ट्यादिकर्ते निपुण । परंतु
आयत्या मातीचे डेरे रांजण । करिती जैसे कुंभार ॥ ७० ॥ परि ते न करूं
शक्ती माती । तैसीं भूतें देव न करूं शक्ती । त्या भूतातें तूंचि कल्पिशी
श्रीपती । ह्मणोनि ते देव तूं देवदेव देवाधिदेवा ॥ ७१ ॥ तत्त्वरीतीं करूनी ।
तूं देवाधिदेव ह्मणोनी । अर्जुन ह्मणे तों मनीं । काहीं शंकला
॥ ७२ ॥ कीं हा सर्वांचा आदि ह्मणोनी । थोर ह्मणावा इतक्याचि वरूनी ।
परंतु पुत्र पौत्र मूळपुरुषाहीहूनी । सभाग्य दिसती ॥ ७३ ॥ तरी हे देव
लोकपाळ । एक एक लोक पाळिती विशाळ । ऐशांचाही देव हा गोपाळ ।
कैसा ह्मणावा ॥ ७४ ॥ तों आठवला श्लोक । “ यो मामजमनार्दि च ” या
श्लोकीं उत्तमश्लोक । ह्मणे कीं सर्वलोकमहेश्वर मी एक । ऐसें जाणे तो
सुटे सर्वा पापापासुनी ॥ ७५ ॥ ह्मणोनि ह्मणतो कीं तो तूं जगत्पती । ते
देव एका एका लोकाचे पती । हे एका ब्रह्मांडांत ऐसे किती । असंख्यात
ब्रह्मांडें पती । त्यांचा तूं एक ॥ ७६ ॥ ऐसें जें जें वदे अर्जुन । त्या त्यास
प्रमाण भगवद्भजन । तरीच ह्मणे कीं ऋषि आणि तूंही भवभंजन । ऐसेंच
बोलसी ॥ ७७ ॥ ऐसा सर्वोत्कर्षरीती । ज्या कारणें विनविला श्रीपती ।
ते गोष्टी आतां त्यापती । बोलतसे या श्लोकीं ॥ ७८ ॥

॥ श्लोक ॥ वक्तुमर्हस्यशेषेण दिव्या ह्यात्मविभूतयः ।

याभिर्विभूतिभिर्लोकानिमांस्त्वं व्याप्य तिष्ठसि ॥ १६ ॥

॥ टीका ॥ आतां देवा तुझ्या विभूती । ज्या विभूतींकरुनि जगत्पती ।
अससी व्यापूनि हे लोक नानारीढी । त्या विभूति मजप्रति सांगाव्या ॥ ७९ ॥
तूं सर्वजगत्पती । आणि तुझ्याच सकळा विभूती । तरी त्या सांगावयास
तूंचि संतांचा पती । योग्य होसी ॥ ८० ॥ इतरांस कैशा आणि किती ।
काय कळती तुझ्या विभूती । तूं सर्वां विभूतींचा पती । देव देव ह्मणूनि

आधींच वट्टो यालागीं ॥ ८१ ॥ सप्रमाध्यायांत । काहीं विभूति बोलि-
लाच भगवंत । ह्मणोनि ह्मणतो बुद्धिमंत । कीं अक्षेपें सांग ह्मणोनी ॥ ८२ ॥
ऐसा प्रश्न केला । तों काहीं मनीं शंकला । कीं विभूति याच्या जाणुनि
याला । प्रेमें भजतां ज्ञान हा देव देतसे ॥ ८३ ॥ तें तरी आपणास ज्ञान ।
देऊनि नाशिलें अज्ञान । आतां कां विभूति पुसतोसि ऐसें वचन । ह्मण
बोलेल ॥ ८४ ॥ विभूतिज्ञानाचा तों महिमा । ऐकतां आपणास उपजला
प्रेमा । कीं प्रार्थुनियां पुरुषोत्तमा । विभूति पुसों ॥ ८५ ॥ तरी आत्मत्वे
सकळ । पाहतां हाचि केवळ । परंतु सगुणत्वाचे अंश निर्मळ । याचे
जगीं विभूतिरूपें पाहावे ॥ ८६ ॥ याकारणें विभूती । किमर्थ पुसती ह्मणे
जों श्रीपती । तों आधींच अर्जुन त्याप्रती । बोलतसे हा श्लोक ॥ ८७ ॥

॥ श्लोक ॥ कथं विद्यामहं योगिस्त्वां सदा परिचिञ्चयन् ।

केषु केषु च भावेषु चिन्त्योऽसि भगवन्मया ॥ १७ ॥

॥ टीका ॥ योगाघटित सामर्थ्य इद्वराचें । जें “पश्य मे योगमैश्वरं”
ह्मणोनि साचें । नवमीं अर्जुनास दाखिलें तें योगैश्वर्य ज्याचें । तो तूं
योगी ह्मणे या श्लोकीं अर्जुन ॥ ८८ ॥ कीं अगा योगिया तूतें चिंतित । मी
असेन कीं मूर्तिमंत भासेन भगवंत । परि ऐसें चिंतित असतां अत्यंत । सा-
मर्थ्य तुझें म्यां कोठें कोठें पाहावें ॥ ८९ ॥ सदा सर्वदा योगरूप । तूं दि-
ससी पटीं जैसा तंतु चित्स्वरूप । परंतु तुझें सामर्थ्य विशेष प्रताप । तूंचि
ह्मणोनि म्यां कोठें कोठें चिंतावें ॥ ९० ॥ सर्वत्र योगरूपें चिंतित । वि-
शेषें विभूतिरूपें तूं भगवंत । त्या तूतें म्यां प्रेमें अत्यंत । कोणे कोणे भावीं
चिंतावें ॥ ९१ ॥ अगा योगिया मी तूतें । चिंतित असतां चित्तें । कोण
कोणत्या भावाचे ठायीं शरणागतें । तूं चिंतावास भगवंता ॥ ९२ ॥ ऐसें
ह्मणे अर्जुन । या योगिशब्दांत हा भाव गहन । कीं चिंतित असोनि चिंतन ।
विभूतिरूपें म्यां कोठें कोठें करावें ॥ ९३ ॥ योगरूपें चिंतित असोनी ।
विभूतिरूपें गुण विशेष देखोनी । ज्या भावाच्या ठायीं म्यां चिंतावें ते कोण
कोण ह्मणोनी । योगिशब्दें हा भाव दाखविला ॥ ९४ ॥ पुसों जातां वि-
भूती । शंकित जाली अर्जुनाची मती । कीं ह्मणेल श्रीपती । योग सोडुनि
काय पाहसी विशेषें विभूतीतें ॥ ९५ ॥ ह्मणोनि ह्मणे जी योगिया । तूज
योगरूपें चिंतित असोनिही अहया । विभूतिविशेष गुण मानूनियां । म्यां
विभूतिरूपें कोठें कोठें चिंतावास ॥ ९६ ॥ यांत योगाचें नाम नसे । परि
योगिया ह्मणतों दिसे । आणि विभूतिशब्दही या श्लोकीं न गवसे । परि

कोठें कोठें चिंतावास ह्यणतां तो अर्थ ॥ ९७ ॥ येथें दोन्ही शब्द पांडव ।
न बोलोनि बोलिला अर्थास्तव । ह्यणोनि विशेष शब्द आणि विशेष भाव ।
बोलतसे या श्लोकीं ॥ ९८ ॥

॥ श्लोक ॥ विस्तरेणात्मनो योगं विभूर्ति च जनार्दन ।

भूयः कथय दमिहि शृण्वतो नास्ति मेऽमृतम् ॥ १८ ॥

॥ टीका ॥ जो जनार्दना योग आपला । आणि विभूति विस्तरे सांगें
मागुती मला । कीं श्रवण केलें तरी नाहीं पुरला । सोहळा या अमृताचा
॥ ९९ ॥ कीं योगिया योगरूपें तूतें । चिंतित असोनिही विभूतीतें । चिं-
तावें ह्यणोनि मातें । सादर प्रेमा उपजला ॥ ६०० ॥ पूर्वश्लोकीं हा भाव ।
माझा समजलाच साक्षी देव । ह्यणोनि ह्यणतो पांडव । कीं योगातें आणि
विभूतीतें मज सांग ॥ १ ॥ कीं पुढें करुनि अद्वैत योगरीती । त्यांत मेळ-
वूनि सांग विभूती । अन्यथा झणी माझी मती । योग विसरुनि विभूतिच
चिंतील ॥ २ ॥ कीं योगाविण । करितां विभूतीचें स्मरण । पडेल अद्वैत-
विस्मरण । अनर्थ तेव्हां ॥ ३ ॥ कीं तूं जनार्दन । काळरूपें करिशी जनांचें
अर्दन । भेद जन्ममरणबंधन । मग तूं जनार्दन काळ अर्दिशीच ॥ ४ ॥
यालागीं योग आपला । आणि विभूतीही पुन्हा सांग मजला । एवं पूर्वील
उपदेश आपणातें समजला । पुन्हा सांग ह्यणतां हें सूचवी ॥ ५ ॥ पूर्वी
बोलिलासि संक्षेप । आतां सांग विस्तारें त्याचेंचि रूप । ह्यणोनि जगदा-
कारें योगस्वरूप । प्रार्थिला ऐसा ॥ ६ ॥ प्रश्न ऐसा ऐकूनी । योगवि-
श्वात्मकत्व आर्धा उपपादूनी । विभूति सांगेल याचें उत्तर देउनी । परम
संतोषे या श्लोकीं श्रीभगवान् ॥ ७ ॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥ हंत ते कथयिष्यामि दिव्या ह्यात्मविभूतयः ।

प्राधान्यतः कुरुश्रेष्ठ नास्त्यतो विस्तरस्य मे ॥ १९ ॥

॥ टीका ॥ श्रीभगवान् षड्गुण । हंत शब्दें येविषयीं हर्षपूर्ण । बहु बरें
सांगेन आणि आपण । बहु संतोषलों ऐसें हंत शब्दें सूचवी ॥ ८ ॥ कीं
आपला आत्मा आणि विभूती । हीं सर्व दिव्य अलौकिकें तुजपती । कुरु-
श्रेष्ठा सांगेन ह्यणोन श्रीपती । बोलतसे ॥ ९ ॥ योग आणि विभूती । दो-
न्ही मज सांग ये रीती । प्रश्न केला त्यांत श्रीपती । कुरुश्रेष्ठा विभूती । स्पष्ट
ह्यणतसे सांगेन ॥ ६१० ॥ आणि कुरुश्रेष्ठा ह्यणोनी । कृपेनें अर्जुनातें आ-
ळवूनी । योगही सांगेन ऐसें सूचवूनी । दोन्ही सांगेन ह्यणोनि प्रतिज्ञा करी-
तसे ॥ ११ ॥ योगिया तूज चिंतित असोनी । ह्यणजे विश्वयोग तुझा

तांचि ह्मणोनी । मी सदा तुज चिंतित असोनि मनीं । विभूतिरूपें कैसा
 चिंतूं हा प्रश्न ॥ १२ ॥ कीं भगवद्रूप सर्वदा सर्वही पहावें । त्यांत ज्यातें
 गुणें विशेष देखावें । त्यासही भगवद्रूपें पाहूनि विशेषें मानावें । विभूति
 ह्मणोनि तरी त्या विभूति कोणत्या ॥ १३ ॥ यालागीं योग आणि विभूती-
 ही उत्तमश्लोका । सांग ह्मणोनि स्पष्ट बोलिला दुसरिया श्लोका । त्यांत प्र-
 त्युत्तरश्लोकीं विभूतीच एका । सांगेन ह्मणतो श्रीकृष्ण केवी घडे ॥ १४ ॥
 आणि कोठें स्पष्ट कोठें अर्थास्तव । योगही बोलेल देव । तेंही तोचि देवा-
 धिदेव । टीकामुखेंही बोलेल ॥ १५ ॥ तरी या श्लोकीं प्रतिज्ञा करितो ।
 प्रश्न अनुमोदूनि सांगेन ह्मणतो । त्यांत विभूतीच सांगेन ऐसें तो । इतकेंचि
 कां ह्मणेल ॥ १६ ॥ आतां शब्द थोडे अर्थ फार । हा श्रीगीताश्लोकाचा
 चमत्कार । ह्मणूनि कुरुभ्रष्टा ह्मणतां सूचवी उत्तर । कीं योग सांगतचि
 विभूति सांगेन ॥ १७ ॥ कुरु ह्मणजे कौरवकुळ । योगरूपें भगवद्रूपचि के-
 वळ । हा योग त्यांत विभूति आपली केवळ । तो तूं कुरुभ्रष्ट अर्जुन ये
 रीती ॥ १८ ॥ “ पांडवानां धनंजयः ” ह्मणोनी । पुढें ऐसेंचि बोलेल योग
 आपला सूचवूनी । कीं विभूतियोगीं दृष्टि देउनी । बोलणें याचि रीतीचें
 ॥ १९ ॥ सप्तमीं आणि या दशमीं । योगपूर्वक विभूति बोलतो स्वामी ।
 पंचदशींही विभूति बोलेल अंतर्दामी । त्या योगावेगळ्या ह्मणाव्या
 ॥ ६२० ॥ “रसोहमण्डु कौंतेय” । इत्यादि सप्तमीं विभूतीचा निर्णय । कीं
 उदकीं रस आणि विभूतिमय । प्रकाश शशिसूर्यांत मी असें ॥ २१ ॥
 प्रणव सर्वा वेदीं मी असें । इत्यादि सप्तमीं अमुकियांत अमुकें जैसें । वि-
 भूति ह्मणे तैसें । याही दशमांत ॥ २२ ॥ कीं उदक योग आणि रस वि-
 भूती । शशिसूर्य योग आणि विभूती ज्योती । तैसे पांडव योग धनंजय
 सुभद्रापती । विभूति मूर्ति त्यांत भगवंताची ॥ २३ ॥ ऐसें न ह्मणेल पंच-
 दशांत । त्या नुसत्या विभूति बोलेल भगवंत । कीं चंद्र होऊनि औषधीतें
 असें पाळित । वैश्वानर होऊनि पचवितो अन्नातें ॥ २४ ॥ या दो अद्या-
 यांत विष्णु मी आदित्यांत । वासुदेव मी यादवांत । पांडवामध्ये धनंजय
 मी ॥ २५ ॥ तैसी या श्लोकीं प्रतिज्ञा करितो । प्रभानुरूप विभूति स्पष्ट सां-
 गेन ह्मणतो । आणि विभूति सांगतां अर्थास्तव तो । योगही सांगेल ॥ २६ ॥
 तैसाच कुरुभ्रष्टा या वचनीं । अर्थास्तव योगही सांगेन ह्मणोनी । कुरुभ्रष्टा
 या नामें आळवूनी । योगी विभूति स्पर्शवूनि सांगेन ह्मणतसे ॥ २७ ॥
 आणि विभूति पूजार्ह स्थळ । तेथें पूजादि स्पष्ट दिसतो भाव केवळ । योग

सर्वत्र सार्धारण निवळ । भगवद्रूप क्षणोनि पाहताचे असावे ॥ २८ ॥
 आणि आरंभीं मध्ये अंती । स्पष्ट योगही बोलेल श्रीपती । तैसा या श्लोकीं
 अर्जुनाप्रति । योग विभूतींत मेळवूनि क्षणतो सांगेन ॥ २९ ॥
 “आत्मविभूतयः” क्षणोनी । आत्मा आणि विभूति या व्युत्पत्तीकरूनी ।
 आत्मा देहासही क्षणावे यावरूनी । आपला योगाचि देह आपला हा अर्थ
 ॥ ६३० ॥ देह आपला चराचर । चराचराचे अघटितघटनायोग ऐश्वर ।
 “पश्य मे योगमैश्वरं” क्षणोनि योगेश्वर । नवमीं बोलिला ॥ ३१ ॥ मज-
 माजि भूतें सकळ । मी त्या भूतीं नसें केवळ । कीं माळेच्या आश्रये दिसे
 व्याळ । परि माळ सर्पी कधींच नसे ॥ ३२ ॥ तरी वस्तुतः माळाचे असे ।
 व्याळ नसेचि यद्यापि दिसे । तरी भूतसमुदायही तुजमाजि तसे । पार्था
 ऐसें क्षणसी तरी भूतेंही नसती मजमाजी ॥ ३३ ॥ तरी दिसतें तें काय
 आहे । अर्जुना क्षणसी तरी योग मज ईश्वराचा पाहे । एवं योगैश्वर्य
 अर्जुनमनीं राहे । कीं रचना अघटितघटना विश्व भगवद्रूप क्षणावे ॥ ३४ ॥
 एवं आत्मविभूती । सांगेन क्षणे श्रीपती । कीं आत्मा देह तो योग आणि
 तुजप्रती । विभूतीही सांगेन ॥ ३५ ॥ एवं जे श्रेष्ठ ज्यांत । ते विभूति त्या
 योगांत । परि यास नसे अंत । कीं अनंत विभूति अनंत योग आपला
 ॥ ३६ ॥ विभूतीस नसे अंत । तेव्हां त्या विभूति ज्यांत त्यांत । त्यांस कै-
 चा अंत कीं अनंत । योग आपला ॥ ३७ ॥ एवं विभूति आणि योग मि-
 ळोनी । सर्व आपला प्रपंचविस्तार क्षणोनी । माझ्या विस्तारास अंत नाही
 ऐसें बोलोनी । मुख्य मुख्य विभूति सांगेन क्षणतसे ॥ ३८ ॥ सांगतां मुख्य
 मुख्य विभूती । त्या ज्या ज्यांत येरीती । क्षणेल तो योग त्या प्रसंगीं तुज-
 प्रती । सांगेन क्षणतसे ॥ ३९ ॥ आतां प्रश्नानुक्रमें देव । उत्तर देतो देवा-
 धिदेव । “विस्तरेणात्मनो योगं विभूतिं च” या श्लोके पांडव । पुसताजाला
 प्रथम योगातें ॥ ६४० ॥ मग पुसताजाला विभूती । क्षणोनि आधीं जग-
 त्पती । चैतन्य जड दों परी ख्याती । दोन्ही मिळोनि विभूति आणि योग
 आपलाचि ॥ ४१ ॥ पूर्वाधीं जडचैतन्यभेद । दावूनि बोलेल आपणासि अ-
 भेद । उत्तरार्थे जडप्रपंच गोविंद । आपणचि क्षणोनि विभूतीसह योग
 बोलतो या श्लोकीं ॥ ४२ ॥

॥ श्लोक पूर्वार्थ ॥ अहमात्मा गुडाकेशः सर्वभूताशयस्थितः ।

॥ टीका ॥ अर्जुना सर्वां भूतांचा आशय । कीं आपलें बरें हो आणि
 बाईट न हो हा निश्चय । त्या आशयांत मीच आत्मा निःसंशय । जो मी-

पूर्ण राहु चंद्राकृति जैसा स्फुरतसे ॥ ४३ ॥ अगा अर्जुना तुझी आण । तो मीच आत्मा सर्वांचा जाण । त्या आशयावेगळा निवडूनि पाहती झुजाण । राहुवेगळा चंद्र जैसा ॥ ४४ ॥ राहु न दिसे चंद्रावांचुनी । परि चंद्र त्या राहुयोगेंकरुनी । जनदृष्टी हतप्रभ होऊनी । दिसे तें दयामत्व त्याच राहुचें ॥ ४५ ॥ तैसें अहंस्फुरण । तेंच वाईट त्यांत अमृतकिरण । चैतन्य आहे निरावरण । अविद्येनें अहरूप बुद्धि ते वाटतसे ॥ ४६ ॥ खड्ग उष्णांत चंचळ । त्याच्या निर्मळपणीं चळे झळझळ । उष्ण न हालतां डळमळ । निर्मळ खड्गीं दिसे उष्णाची ॥ ४७ ॥ तैसें सत्त्व अंतःकरण । निर्मळ जैसा दर्पण । त्यांत चैतन्य निर्गुण । अहंप्रत्ययरूप तयातें वाटतसे ॥ ४८ ॥ त्या मीपणीं आशय । मज सुखचि हो हा निश्चय । परि चित्स्वरूप सर्वभूतीं अद्भ्य । जें त्या आशयांत सर्वांच्या ॥ ४९ ॥ ते आशय सर्व माया । माया तितकी योग माझा धनंजया । त्या योगीं जीव तितके त्यांवरी दया । करावी विभूति अंशरूप त्या माझ्या हा भाव ॥ ५० ॥ सावधानपणें करुनिया । विभूति माझ्या पाहें धनंजया । ह्मणोनि गुडाकेश नामें तया । आळवी येथें ॥ ५१ ॥ गुडाका ह्मणजे निद्रा तिला । जो स्वप्न करील त्या पुरुषाला । गुडाकेश ह्मणावें कीं ज्याला । निद्रा ह्मणजे स्वप्नविस्मृति असेना ॥ ५२ ॥ हे निद्रा झोंप न ह्मणावी । निद्रा स्वप्नविस्मृति गणावी । गुडाकेशपदवी वर्णावी । त्याची ज्यास विस्मरण नाही स्वप्नचित्तें ॥ ५३ ॥ तरी अर्जुन परम चतुर । स्वप्नविषयीं तत्पर । ह्मणोनि ये स्थळीं ह्मणे सर्वेश्वर । गुडाकेशा ह्मणोनीं ॥ ५४ ॥ कीं सावधान धनंजया । या माझ्या विभूतीवरी करीं दया । सुख दे पाहूनि त्यांच्या आशया । कीं असें मी त्यांच्या त्या त्या आशयांत ॥ ५५ ॥ आशयांत आत्मा असे तो मी । हें याच भावें ह्मणे जगाचा स्वामी । कीं आशय ज्याच्या ज्या कामीं । तो पूर्ण करी मज त्या आशयांत लक्षुनी ॥ ५६ ॥ अगा जो भुकेला । आशय त्याचाच कीं अन्न मिळो मला । तूं अन्न देतां सुख त्याला । जो मद्रूप अंश माझ्या आशयांत ॥ ५७ ॥ उदकाकारणें तृषित । तो उदकचि इच्छी निश्चित । त्या आशयांत मीच भगवंत । तृप्त होतसें जळपानें ॥ ५८ ॥ भोक्तृत्व चिदंशवाचुनी । न घडे हें त्रयोदशीं पंचदशीं स्पष्ट करुनी । “पुरुषः सुखदुःखानां भोक्तृत्वे” हेतु ह्मणोनी । आणि “ममैवांशो जीवलोक” ऐसें बोलिल ॥ ५९ ॥ इत्यादि सर्व काम ।

ज्या आशयांत तेथे मी आत्माराम । चिदंशरूप माझे धाम । आशयच सर्वा भू-
तांचा ॥ ६६० ॥ इत्यादि कोटि कोटि भाव । आशय शब्दात दावी देव । ते आ-
शय पुरवितां मी देवाधिदेव । सुखी होतो सावधान राहें ये विषयीं ॥ ६१ ॥
द्वणूनि त्यास गुडाकेश । द्वणे ये स्थळीं हृषीकेश । त्या भावार्थकोटी-
तांनि लेश । सूचनार्थ वर्णिला ये स्थळीं ॥ ६२ ॥ या अर्धश्लोकीं ऐसा निर्-
णय । कीं सर्वभूतें आणि त्यांचे आशय । हे माया तेव्हां योग आपला
निःसंशय । त्यांत मी आत्मा विभूति जीवत्वे ॥ ६३ ॥ आतां उत्तरार्धी
देव । योग माझा मी स्वयमेव । द्वणोनि ऐसें बोलतो देवाधिदेव । कीं
योग विद्व तें आपण हें साधे ॥ ६४ ॥ भूतांस योगपण । साधितां नवमा-
ध्यायांत आपण । बोलिला कीं निर्गुणीं विद्व त्रिगुण । नसोनि असे हा
योग ॥ ६५ ॥ नसोनि असे हा योग ऐसें द्वैत । कळतांच होतें अद्वैत । परि
ऐसें दिसोनि नसणें अत्यंत । दो प्रकारीं समजावें ॥ ६६ ॥ कीं स्वयें प्रकाशे
सुवर्ण । अलंकार न प्रकाशे त्यात्रिण । जितकें मिथ्या त्याची हे एकचि
खूण । खूण दूसरीही ऐसी याच्या ओळखीची ॥ ६७ ॥ कीं कनकीं अलं-
काराचे काळ तिन्ही । आदि मध्य अंत द्वणोनी । त्यांत दो काळीं नसेच
मध्ये दिसोनी । नसे सुवर्णावेगळा ॥ ६८ ॥ या दो मिथ्यात्वप्रकारांत ।
योग सांगतां नवमांत । भूतें मजमाजी परि मी नसें भूतांत । तींही न
मजमध्ये हा एक प्रकार निवडिला ॥ ६९ ॥ सर्प रज्जुंत असे । कीं असे
ऐसा त्या रज्जुकृतितांचि दिसे । परि रज्जु सर्पांत न वसे । कीं नसेच सर्प
रज्जुंत ॥ ६७० ॥ नवमाध्यायांत “मत्स्थानि सर्वभूतानि” । न चाहं तेष्व-
वस्थितः ” द्वणोनी । “नच मत्स्थानि भूतानि ” याहीवरूनी । प्रपंच असोनि
नाहीं हें सिद्ध केलें ॥ ७१ ॥ म्यां अध्यक्त मूर्तीनें । केवळ चिन्मात्र वस्तु-
स्फूर्तीनें । हें व्यापिलें पाहें द्वणतां स्वप्रकाश अर्जुनें । चैतन्यच असे पर-
प्रकाश्य जड नसे हें देखिलें ॥ ७२ ॥ आतां कालत्रयांतही कनक । एकेच
काळीं मुकुटादिक । तेव्हां आदि मध्य अंत ऐसा हा त्रिक । सोनेचि दाखवी
अलंकाराचा ॥ ७३ ॥ या प्रकारीं अलंकार । नसोनि दिसे जो आकार । तो
सुवर्णाचा योग हा दुसरा प्रकार । तत्त्व कळायाचा बोलतसे उत्तरार्ध ॥ ७४ ॥

॥ श्लोक उत्तरार्ध ॥ अहमादिभ्य मध्यं च भूतानामंत एव च ।

॥ टीका ॥ अगा मी सर्वा भूतांचा आदी । मध्य अंत मी स्वयें अनादी ।
जैसा पाहतां कटक कुंडलादि । आदि मध्य अंत सोनेचि ॥ ७५ ॥ एवं च
विश्व नसे । मीच असें जें नसोनि दिसे । परंतु चित्स्वरूप मी त्यांत न

गवसें । लक्षण ऐसें ॥ ७६ ॥ चित्स्वरूप यथास्थित । आणि प्रपंचरूपे असे भासत । त्या केवळपणास पाहतां अत्यंत । माया क्षणावें लागते ॥ ७७ ॥ क्षणोनि क्षणावी माया । जीस वेद क्षणती योगमाया । क्षणोनि विद्वाकार धनंजया । योग माझा तूं पाहें हा भाव ॥ ७८ ॥ योग माझा हा नानाप्रकारें । नवमीं बोलिलों एका प्रकारें । पुन्हा योगही सांग विस्तारें । क्षणोनि प्रश्न तुझा ॥ ७९ ॥ तरी हा प्रकार दुसरा । योगविस्तार एकसरा । तूं याही विचारवृष्टीं पाहें बरा । कीं जें आदि अंतीं मध्येंही तेंचि कीं ॥ ८० ॥ अलंकाराचा आदि आणि अंत । सोनें तेव्हां मध्येंही तेंचि निश्चित । तैसा जगासि आदि अंत मी भगवंत । तेव्हां मध्येंही मीच योगरूपें ऐसें मज पाहें ॥ ८१ ॥ एवं च पूर्वार्धी योगविभूती । बोलिला तें सिद्ध करुनि श्रीपती । आतां त्यांतही विशेष विभूति त्याप्रती । योगपूर्वक बोलतो ॥ ८२ ॥ किमर्थ पुढिल्या श्लोकाची प्रवृत्ती । हें प्रथम बोलणें टीकेची रीती । आतां विभूतीपुढें विभूती । श्लोकप्रवृत्ति पुढें बोलणें लागेना ॥ ८३ ॥ अध्याय पयेंत । प्रतिश्लोकीं हेंचि निमित्त । कीं अर्जुनें प्रश्न केला त्यावरून भगवंत । योग दावुनि विभूति बोलतो प्रथम त्यांत हा श्लोक ॥ ८४ ॥

॥ श्लोक ॥ आदित्यानामहं विष्णुर्ज्योतिषां रश्मिरंशुमान् ।

मरीचिर्मरुतामस्मि नक्षत्राणामहं क्षधी ॥ २१ ॥

॥ टीका ॥ आदित्य इंद्रादि देव । त्यांत वामनरूपें विष्णु स्वयमेव । ते आदित्यही मी देवाधिदेव । योगमूर्ति परि वामनरूपें विभूति मी ॥ ८५ ॥ कीं देवांत त्या माझी गणना । आणि ते इंद्रियाभिमानी अर्जुना । त्यांत उपेंद्र नामें वामना । दैवतपण पायांचें ॥ ८६ ॥ कीं ज्या इंद्रियांचा जो विषय । त्याप्रति नेऊनि पावविती पाय । त्या पायांचें दैवत तोचि होय । जो गतिप्रद सर्वा जीवांचा ॥ ८७ ॥ पाहतां अर्जुना अगा । गतिप्रदत्व माझ्याच आलें विभागा । कीं स्वर्गा आणि अपवर्गा । कोण देणार मज-विणें ॥ ८८ ॥ पाहावया संतांचे चरण । सूर्यचि नेत्रांसि कारण । करितां कुत्सितपदार्थनिरीक्षण । काय दुसरा तेंथें येतसे ॥ ८९ ॥ तैसा स्वर्गार्पवर्ग-नी । मी देणार जगत्पती । तेंथें विषयादि प्राप्तीच्या गतीप्रती । कोण दुसरा योग्य होतो ॥ ९० ॥ एवं च देवांत वामन । विभूति माझी जगत्पावन । आतां ज्योति जितकिया थोर लहान । त्या योग त्यांत सूर्य मी विभूती ॥ ९१ ॥ कीं किरण ज्या सूर्याचे । प्रकाशक लोकत्रयाचे । क्षणोनि तो अंशुमान् ऐसें स्वकाचे । क्षणे श्रीकृष्ण ॥ ९२ ॥ आतां देवतांत मरुत्तण । एका उर्णे

पञ्चास त्यांत सुलक्षण । मरीचिनामक तो विभूतिरूपे आपण । वरकड
योगरूपे मीच असे ॥ ९३ ॥ नक्षत्रांत चंद्रमा । तो मी विभूतिरूपे कु-
रुल्लोत्तमा । नक्षत्रे मीच योगरूपे परि महिमा । त्यांत विशेष ल्पणोनि
ते विभूतिरूप ॥ ९४ ॥

॥ श्लोक ॥ देवानां सामवेदोऽस्मि देवानामस्मि वासवः ।

इंद्रियाणां मनश्चास्मि भूतानामस्मि चेतना ॥ २२ ॥

॥ टीका ॥ योगरूपे मीच सकळ निगम । परि गानरूपे वेद साम । की-
र्तनप्रिय मी पुरुषोत्तम । माझे विभूतिरूप मी मानितों ॥ ९५ ॥ ल्पणोनि
सामवेद मी वेदां सर्वांत । आणि इंद्र मी देवांत । योगरूपे मीच देवही
परि त्यांत । विभूतिरूपे मी इंद्र राजा त्या देवांचा ॥ ९६ ॥ मी इंद्रियांत
मन । कीं तीं इंद्रिये त्या मनाअधीन । योगरूपे इंद्रियेही मीच जगज्जी-
वन । परि विभूतिरूपे त्यांत मी मन असे ॥ ९७ ॥ भूते चराचरे अर्जुना ।
त्यांत मी असे चेतना । चेतना चिच्छक्ति कुंतीनंदना । सत्त्ववृत्ती ॥ ९८ ॥
चित्त बुद्धि मनवृत्ती । त्या चेतनेच्याच अगा होती । ते चेतना मी कीं स-
र्वाभूतांची प्रवृत्ती । चेतनेअधीन ॥ ९९ ॥ योगरूपे माझीच मूर्ती । सर्व-
भूते परि जीवनकळास्फूर्ती । चेतनेकारितां ल्पणोनि तिची हे कीर्ति । कीं
विभूतिरूपे ते मी असे ॥ १०० ॥

॥ श्लोक ॥ रुद्राणां शंकरश्चास्मि वित्तेशो यक्षरक्षसाम् ।

वसूनां पावकश्चास्मि मेरुः शिखरिणामहम् ॥ २३ ॥

॥ टीका ॥ रुद्र जे कां अकरा । त्यांत शंकर मी पांडुकुमरा । मीच
योगरूपे तो वृंद सारा । परि विभूतिरूपे शंकर मी त्यांत ॥ ११ ॥ यक्ष आणि
राक्षस । अध्यक्षपण यांचे कुबेरास । तो वित्तेश मी विभूतिरूपे आणि
त्यांस । योगरूप माझे तूं जाण ॥ २ ॥ वसुदेवांचा गण । त्यांत पावक
अभि आपण । ते वसूही मीच कवण । योगरीति मजवेगळा वाढेल ॥ ३ ॥
नाना शिखरे ऐसे पर्वत । योगरूपे मीच भगवंत । परि विभूतिरूपे त्यांत ।
कनकाद्रि मेरु मी आहे ॥ ४ ॥

॥ श्लोक ॥ पुरोधसां च मुख्यं मां विद्धि पार्थ बृहस्पतिम् ।

सेनानीनामहं स्कंदः सरसामस्मि सागरः ॥ २४ ॥

॥ टीका ॥ पुरोहित सर्वास असती । ते योगरूपे मीच योग मायापती ।
परि विभूतिरूपे मी बृहस्पती । पुरोहित देवांचा पुरोहितां सर्वांत ॥ ५ ॥
जगीं उदंड सेनानायक । ते योगरूपे मीच असे जगसायक । परि देवांचा
सेनाधिपति स्वामी कार्तिक । विभूतिरूपे असे तो मीच ॥ ६ ॥ प्रवाहरूपे

न खाहे सागर । झणोनि को झणावा सरोवर । योगरूपें सरोवरें सर्व मी ईश्वर । त्यांत समुद्र विभूतिरूपें मी असें ॥ ७ ॥

॥ श्लोक ॥ महर्षीणां भूयारहं गिरावस्थेकमक्षरम् ।

यज्ञानां जपयज्ञोऽस्मि स्थावराणां हिमालयः ॥ २५ ॥

॥ टीका ॥ महर्षि सर्व योगरूपें मीच असें । परि भृगु मी विभूतिरूपें त्यांत बसे । आणि वाचा चतुर्विधा मीच उल्लसे । परि एकाक्षर ओंकार विभूतिरूप ॥ ८ ॥ सकळ यज्ञ मी अर्जुना । कीं सर्व योग माझा जो मजवेगळा असेना । परि जपयज्ञासम कोणी दिसेना । विभूतिरूपें मी जपयज्ञ तो ॥ ९ ॥ अगा उपाधि जीवांचा । शब्दरूप चारी वाचा । त्यांत थोर चाळा अहंपणाचा । कीं मी माझें मज अमुकें पाहिजे ॥ ७१० ॥ अखंड कल्पनेच्या घडामोडी । ते पश्यंती वाचा न राहे घडी । जपकाळीं तिची उडी । मंत्रावरी पडतसे ॥ ११ ॥ कल्पना संसाराचें मूळ । जीकरितां चिदंश केवळ । जीवत्व पावला कीं सत्त्वसागरीं कल्लोळ । सर्वदा राजस तामस कल्पनेचे ॥ १२ ॥ नारायणाचा मंत्र जेधवां । पश्यंतीमध्ये आटवें तेधवां । चिदंश केवळ पावे विसांवा । संसारकल्पनेपासुनी ॥ १३ ॥ मंत्ररूप जाली कल्पना । ते चित्स्फूर्ति मंत्राशीत होमिली अर्जुना । तेव्हां कैवल्यचि फळ यजमाना । जपयज्ञाचिया ॥ १४ ॥ माझिया नामाचे मंत्र । वैखरीस येतां करिती पवित्र । पश्यंतीस जप होतां तावन्मात्र । मंत्ररूप उपाधिव होतो जीवाचा ॥ १५ ॥ पश्यंती मंत्र झणे । बुद्धि आत्मप्रत्ययें तितकेंचि जाणें । तेव्हां समाधिलक्षणखुणे । जबळि जीवोपाधि पावला ॥ १६ ॥ कीं मंत्राचेंही स्फुरण राहे । बुद्धि स्वात्मस्वरूपातेंचि पाहे । तोही अनुभव होत आहे । क्षण अर्धक्षण परि अविद्येनें ओळखेना ॥ १७ ॥ हाच राजा ऐसें न वाटे । तथापि तो जरी घडिघडी भेटे । तरी लौकराच दरिद्रप्राप्त फिटे । कीं हा राजाधिराज कनवाळू ॥ १८ ॥ काय बोलोनि बहुत । जपयज्ञासम यज्ञ नाही निश्चित । इतर यज्ञ मीच योगैश्वर्यशरीर भगवंत । परि तारक विभूतिरूप जपयज्ञ मी ॥ १९ ॥ आतां स्थावर झणजे स्वर्थे अचल । वृक्ष पर्वत पाषाण सकळ । त्यांत मी हिमाचळ । स्थावर योगरूप विभूतिरूप हें त्यांत ॥ ७२० ॥

॥ श्लोक ॥ अश्वत्थः सर्ववृक्षाणां देवर्षीणां च कारकः ।

वंधर्षाणां चिन्तयः सिद्धानां कविनां मुनिः ॥ २६ ॥

॥ टीका ॥ स्थावरांतही नुसते हुम । त्यांत अश्वत्थ मी उत्तम । कोव-

रूप वृक्ष त्यांत परम । विभूतिरूप अद्वय ॥ २१ ॥ देव होऊनि ऋषीची पदवी । ऐसे देवर्षी त्यांत नारद गोसावी । विभूतिरूप माझे भावी । योगरूपे मीच इतरही देवर्षी ॥ २२ ॥ चित्ररथ गंधर्वांत उत्तम । तो मी कीं तो विभूतिरूप परम । योगरूप ते गंधर्व आणि स्थावर जंगम । आणि तो चित्ररथ सर्व मी असें ॥ २३ ॥ आतां बहु जन्मांचे अंती । जडभरतादि उपज-
तचि सिद्ध असती । त्या सिद्धांत कपिलमुनि माझी विभूती । आणि इ-
तर सिद्ध योगरूप ॥ २४ ॥

॥ श्लोक ॥ उच्चैःश्रवसमश्वानां विद्धि मानवृतोद्भवम् ।

ऐरावतं गजैर्द्राणां नराणां च नराधिपम् ॥ २५ ॥

॥ टीका ॥ अगा अर्जुना अद्वजाती । त्यांत उच्चैःश्रवा माझी विभूती । अमृत मयितां क्षीरार्घ्यांत उत्पत्ती । ज्याची तो मी इतर योगरूपे मीच ते ॥ २५ ॥ गजेंद्र थोर थोर त्यांत । मी अर्जुना ऐरावत । योगरूपे सर्व गज मीच भगवंत । परि विभूतिरूपे ऐरावत मी ॥ २६ ॥ मी नरांत नरा-
धिप । राजे माझे विभूतिरूप । योग रूपे जप सर्व मी चित्स्वरूप । नर
नराधिप सर्व मी ॥ २७ ॥

॥ श्लोक ॥ आयुधानामहं वज्रं धेनूनामस्मि कामधुक् ।

प्रजननश्चास्मि कंदर्पः सर्पाणामस्मि वासुकिः ॥ २८ ॥

॥ टीका ॥ वज्र मी आयुधां सर्वांत । कामधेनू सर्वां गाईत । योगरूपे आयुधें गाई मीच भगवंत । विभूतिरूप वज्र कामधेनूही ॥ २८ ॥ सुरत कामनारूप मदन । सर्वांच्या मनीं करी मथन । धीरां गृहस्थांचे देहीं असो-
नि मन । क्षोभवूं न शकें तो त्यांचें ॥ २९ ॥ ऋतुकाळीं स्वस्त्रियांशीं ग-
मन । तेही करिती कीं जालें पाहिजे धर्मसंतान । अगा तो कंदर्प व्रगाका
प्रजन । कीं संताननिमित्तकचि जो आहे ॥ ७३० ॥ तो कंदर्प मी आहे ।
माझे विभूतिरूप तोचि पाहें । योगरूपे वेगळा न राहें । तोही काम मी असें
वाप कामाचा ॥ ३१ ॥ बरें अथवा वाईट । सर्वही मीच निपट । वाईटाचें
कळ वाईट उत्कट । शासन विधिनिषेधांचें यास्तव ॥ ३२ ॥ ते वाईट प-
दार्थ अमंगळ । परि योगरूप माझेचि सकळ । त्यांतही सामर्थ्यादिकें प्रब-
ळ । माझी विभूति तें जग्याचें ॥ ३३ ॥ आतां जितके सर्पजाती । त्यांत
वासुकी माझी विभूती । वस्तुतः सर्व सर्प मीच योगमूर्ती । आणि ते वि-
भूतीही मीच ॥ ३४ ॥

॥ श्लोक ॥ अनंतश्चास्मि नागाणां वरुणो बार्हस्पतिरहम् ।

पितृणामर्चना चास्मि वरुणः संबन्धतामहम् ॥ २९ ॥

॥ टीका ॥ सर्पवैद्यक्या नागजाती । त्यांत अनंत शेष मी विभूती । विश्व समग्र मी योगमूर्ती । ते नाग मीच विभूतिविशेष मी शेष ॥ ३५ ॥ आतां जलचरांचे गण । मीच योगमूर्ति परि त्यांत वरुण । रसाधिपति तो मी आपण । कीं माझी विभूति तो ॥ ३६ ॥ अर्थमा नामें विख्यात । पितर तो मी सर्वा पितरांत । ते पितरही योगमूर्ति मीच भगवंत । अर्थमाही विभूतिरूपें मी असें ॥ ३७ ॥ मन इंद्रियसंयम । जे मना इंद्रियांचा नियम परम । करिती त्यांत मी पुरुषोत्तम । यम त्यांचा अगा असें ॥ ३८ ॥ योगरूपें अगा अर्जुना मी । ते पुरुषही जे ऐसे संयमी । परि विशेषगुणें मी जगत्त्वामी । तो यमचि मी असें ह्मणतसें ॥ ३९ ॥

॥ श्लोक ॥ प्रहरादश्चास्मि दैत्यानां कालः कलयतामहम् ।

सृष्टाणां च सृष्टेर्द्रोऽहं वैनतेयश्च पक्षिणाम् ॥ ३० ॥

॥ टीका ॥ प्रहराद मी दैत्यांत । विभूतिरूपें असें भगवंत । योगरूपें पाहतां अत्यंत । ते दैत्यही मीच आणि विभूति प्रहरादही ॥ ७४० ॥ आतां चालकांत मी काळ । चालक ह्मणजे पशु चाळी जैसा पशुपाळ । तैसेंच गृह ग्राम देश समग्र भूपाळ । चालक गृहग्रामादिकांचे ॥ ४१ ॥ त्यांत जो श्रेष्ठ बळी । तो त्यांतें शासनें चाळी । गृहपाळ गृहचि चाळी पाळी । ग्रामपाळ चाळी ग्रामांतें ॥ ४२ ॥ ऐसे देशपाळ भूपाळ । यां सकळांही चाळकांत काळ । चालक सर्वांचा विशाळ । तो मी असें ॥ ४३ ॥ काळ जैसा चाळी । तैसे चळती पा कही बळी । सप्त द्वीपें चाळिती त्यांतें गिळी । आणि चाळी चहंकडे तो मी काळ ॥ ४४ ॥ ज्यांस जे चाळिती पाळिती । ते तेही मीच योगमूर्ती । आणि तो काळही मीच परि विभूती । ह्मणावें त्या काळांतें ॥ ४५ ॥ आतां मृग पशु वनचर । त्यांत मृगेद्र सिंह मी परमेश्वर । सर्व मृग मीच योगशरीर । आणि मृगेद्रही विभूति त्यांत मीचि ॥ ४६ ॥ आतां पक्षियांत । मी गरुड विनतासुत । ते पक्षीही योगमूर्ति मीच भगवंत । विभूतिविशेषें मी गरुडही ॥ ४७ ॥

॥ श्लोक ॥ पशवः पशूनामस्मि रामः शस्त्रसूक्तमहम् ।

ह्मपापां मकरश्चास्मि श्रोतसानस्मि जाह्नवी ॥ ३१ ॥

॥ टीका ॥ अगा चित्तकियांस आहे प्रवन । उद्गणवर्गे गमने । त्या स-

वात मी पवन । विभूतिरूपे आणि योगरूपे ते तों सर्व ॥ ४८ ॥ शलधारी
 वीर जे जे । त्यांत श्रीरामरूप विभूति विराजे । सर्व मीच ते धनुर्धर राजे ।
 योगशरीर माझे सकळही ॥ ४९ ॥ श्रीरामरूप पूर्णवितार । परि योगरूपे
 पाहतां चराचर । सर्वही समयोग मायापसर । स्वकल्पना उभयरूपी
 ॥ ५० ॥ ऐसें स्वमुखें स्फुट करी । येथें दृष्टि द्यावी बरी । नवमाध्यायांत
 टिकावैखरी । योगैश्वरप्रकरणीं ऐसीच ॥ ५१ ॥ असो तो अत्यंत विस्तार ।
 आतां झपांते झणे मी मकर । झपही मत्स्य मकरही मत्स्य परि अंतर । असें
 कांहीं जो करी ॥ ५२ ॥ योगरूपे मीच ईश्वर । मकर आणि जलचर ।
 परंतु विभूति माझी मकर । बळादिगुणविशिष्ट झणोनी ॥ ५३ ॥ आतां
 नदी जळें वाहती । त्यांत भागीरथी माझी विभूती । सकळ नद्या मीच यो-
 गमूर्ती । विशेषें विभूतिरूपे गंगा जाह्नवीही ॥ ५४ ॥ ऐसा योग आधीं ।
 बोलोनि अद्वैत बोधी । तेथें विभूतीसी अद्वैत साधी । प्रतिपदां सूचवूनि यो-
 गातें ॥ ५५ ॥ परंतु झणीं विभूतीचकडे । अर्जुनाची दृष्टि जडे । आणि
 झणीं विसर पडे । सर्वात्मयोगाचा ॥ ५६ ॥ झणोनि कालत्रयांत तें कारण ।
 कार्यास त्यास कधीं नये भिन्नपण । हें अघटितवटनायोगलक्षण । कालत्रय-
 विद्यमानत्वे मागे बोलिलें ॥ ५७ ॥ “अहमादिश्च मध्यं च ” या अर्धश्लोकीं ।
 ऐसें उत्तमश्लोक बोलिला कीं । हीं सर्व भूतें अनेकें एकीं । देखें अर्जुना
 सागरीं जैसे तरंग ॥ ५८ ॥ परंतु अनादिकल्पकोटी । ऐशाच जाल्या
 होणारही सृष्टी । येथें या प्रसंगीं न पडे दृष्टी । अर्जुनाची ॥ ५९ ॥ तरी
 प्रतिकल्प ऐशाच योगरूपा सृष्टि होती । त्यांत आदि अंत मध्यकाळ जा-
 णावें विभूती । झणोनि योग सूचवूनि जगत्पती । विभूति सांगतो
 या श्लोकीं ॥ ६० ॥

॥ श्लोक ॥ सर्गाणामादिरंतश्च मध्यं चेवाहमर्जुन ।

अध्यात्मविद्या विद्यानां बाहः प्रवहतामहम् ॥ ६२ ॥

॥ टीका ॥ भूत भविष्य वर्तमानां । प्रपंचसृष्टि जाल्या होणार आतां
 होती झणोनी । अनेक सर्ग अनादित्वें करूनी । हे अर्जुना ॥ ६१ ॥ त्यांत
 सर्गां सकळांत । जे आदि जो अंत । आणि मध्य हे तिन्ही मीच भगवंत ।
 तेव्हां मीच ते सर्ग मीच त्रिकाळही ॥ ६२ ॥ हें पूर्वीच तुज सांगितलें । कीं
 जें आदि ज्याची उत्पत्तीहूनि पहिलें । आणि अंतही कीं नाशानंतर उरलें ।
 तेंच मध्यें त्याचें रूपही ॥ ६३ ॥ या भावें झणे मी सर्गां सर्वांचा आदि

अंत । मध्य ह्यणतां “मध्यं चैवाहमर्जुन” ऐसं ह्यणे अनंत । “चैव” शब्दं निषेधी हैत । मध्यकार्त्वां नसोनि जें भासे ॥६४॥ ‘मध्यं च’ ह्यणोनि या च कारें । मध्यही “अहमेव” ह्यणोनि या प्रकारें । मध्येंही जें दिसे नानाकारें । तें अहमेव ह्यणजे मीच निर्धारें अर्जुना ॥ ६५ ॥ आदि अंतीं सुवर्ण । मध्यें साकार अलंकारपण । परि तेंही सुवर्णाचि ह्यणतां खूण । हैताभासानिषेधांची ॥६६॥ आदि अंतीं सागर । मध्यें तरंगाचे आकार । तेव्हांही सागर एवं च ह्यणतां चमत्कार । तरंग हैतनिषेधाचा ॥ ६७ ॥ ताम्रादि धातु आणि माती । त्यांचीं पात्रें मृत्तिकेच्या घटादिजाती । इतकियांस जें ज्यास आदि अंतीं । तेंचि पात्रादि घटादिरूपें मध्येंही ॥ ६८ ॥ इत्यादि दृष्टांतकोटी । मनीं समजे किरीटी । ऐसा भाव दावोनि पोटां । “मध्यं चैवाहमर्जुन” ह्यणतसे ॥ ६९ ॥ एवं अवटितघटनाचा-
तुर्य । ऐसं आपलें योगैश्वर्य । कीं कारण आदि अंतीं तेंचि कार्य । मध्येंही हा योग आपला ॥ ७० ॥ या योगांत या तिन्ही विभूती । कीं आदि अंत मध्यही मीच ह्यणे मायापती । परि अध्यात्मविद्येवांचूनि या रि-
ती । न कळती ते विद्या मीच सर्वा विद्यांत ॥७१॥ अगा कोण विद्या मी नव्हे ह्यणसी । कीं चित्समुद्रीं तरंगां त्याणेंचि जाणसी । त्याही मी योगमूर्ति परि त्या विद्यांसी । नये महिमा अध्यात्मविद्येचा ॥ ७२ ॥ अध्यात्म श-
ब्दाचा अर्थ । अष्टमाध्यायांत वदला स्वयें समर्थ । अनुभवं तोचि सिद्ध होतां व्यर्थ । अन्य अर्थ कां बोलवे ॥ ७३ ॥ “स्वभावोऽध्यात्ममुच्यते” ह्यणोनी । स्वभाव शब्द अध्यात्म शब्द यावरुनी । कीं स्वभाव ह्यणजे आपला भाव ज्ञानी । आपल्यास जाणती तें अध्यात्म ॥ ७४ ॥ मज सभ्य-
ग्य भजती । ते अध्यात्म जाणती । हें सत्य मी ह्यणोनि श्रीपती । अष्टमीं अर्थ सांगे कीं अध्यात्म ह्यणजे स्वभाव ॥ ७५ ॥ एवं आपण कोण हें न जाणे । आणि सर्वविद्या जाणतो ह्यणे । त्यास भ्रांत ह्यणती शाहणे । जो न जाणे आपण आपणा ॥ ७६ ॥ जाति ते आहे द्विजाती । कोण ह्यणतां सांगे आडजाती । त्यास भ्रांत सर्वथा ह्यणती । विवेकी लोक ॥ ७७ ॥ जाणे सर्व विद्येचिया घडामोडी । आणि सर्व शाखेंही बडबडी । मी विद्यावंत ह्यणोनी खडबडी । घडी घडी देहाभिमानें ॥ ७८ ॥ आत्मा देहावेगळा । हेंही शाखें करी गोळा । परि आपणास आपण पाहतो जो डोळा । तो उघडा असोनिही ज्याचा हांकला असे ॥ ७९ ॥ स्पर्शली रज्जूस दृष्टी । आणि सर्प मानून होतो कष्टी । तैसा ज्या बुद्धीनें मी जडशरीरसूष्टी ।

आत्मा स्पर्शानि ह्यणतो तै कळेना ॥ ७८० ॥ एवं अध्यात्मशब्दार्थ । कीं आपला भाव अनुभवणें तोचि यथार्थ । सकळही विद्यायोग त्वांत विभूति ह्यणें समर्थ । अध्यात्मविद्या ॥ ८१ ॥ अध्यात्मावांचूनि अन्य विद्या । त्या सुर्वही अविद्या । तथापि योगरूपें मज आद्या । पाहसी तें विद्या मीच असें तेव्हांही ॥ ८२ ॥ परि अध्यात्मविद्या विभूती । जिणें कळे आत्मस्थिती । तेव्हां सकळ विद्याही वाटती । रूपें मजयोगमूर्ताचीं ॥ ८३ ॥ लोखंडाची वेडी । लोखंडाचेंचि शख तोडी । लोह योगचि वेडीही परंतु खोडी । वाईट वेडीच्या बरें शख ॥ ८४ ॥ विभूति ते अध्यात्मविद्या मी परी । प्राप्त होय गुरुरूपें मी भेटें जरी । आणि ते उपदेश करिती तरी । सफळ भेट संतांची ॥ ८५ ॥ तेव्हां शिष्य प्रश्न करी । बोधी गुरुरूपें हरी । स्वहिताकारणें निघे शिष्य वैखरी । तो तेरावा ह्यणोनि गुरु बोले ॥ ८६ ॥ ऐसें प्रकट जे वक्ते वदती । जयापजय मूळ राग द्वेष ज्यांमध्ये नसती । वाद ज्या गुरुशिष्यांत ये रीती । ते योग मी विभूति माझी तो वाद ॥ ८७ ॥ कीं स्तनीं लागतां वत्समुख । कामधेनूस वाटे सुख । अनुभवदग्ध विद्वतोमुख । घे घटघटा शिष्यवर्य ये रीती ॥ ८८ ॥ ऐसें प्रकर्षें बोलती । ते गुरुशिष्यही मीच विद्वपती । परि श्रेष्ठत्वे दोघेचि दिसती । त्या अध्यात्मवादांत ॥ ८९ ॥ कीं गुरुची बोधकशक्ती । वादरूपें दाविते अनुभवव्यक्ती । आणि शिष्याची माहकशक्ती अभिव्यक्ती । वादरूपें करीतसे ॥ ९० ॥ एवं गुरु तोचि बोलूं जाणे । शिष्य तोचि कीं ज्यास वाणे । या उभयश्रेष्ठत्वखुणे । वाद त्यांचाच प्रकट दाखवी ॥ ९१ ॥ ह्यणोनि ऐसें प्रवदती । त्यांत वाद तो माझी विभूती । ह्यणोनि अध्यात्मप्रकरणीं श्रीपती । ह्यणें कीं “वादःप्रवदतामहं” ह्यणोनी ॥ ९२ ॥ इतर वक्ते आणि वाद इतर । मीच योगमूर्ति सर्वेइवर । परि ऐसा उत्तम वाद परस्पर । तो विभूति माझी ॥ ९३ ॥ पूर्वार्धी योग वर्णिला । तिसरिया चरणीं अध्यात्म बोलिला । गुरुशिष्यसंवाद निरूपिला । चतुर्थ चरणीं ॥ ९४ ॥ सांगितला सर्वात्मयोग । त्यास अध्यात्मविद्येचा उपयोग । त्या विद्येचा तेव्हां होय संयोग । कीं प्रश्न उपदेशरूप वाद गुरुशिष्यांचा ॥ ९५ ॥ सर्वत्र परस्पर संगती । विभूतीस असे ये रीती । परि ग्रंथविस्तार अती । होतो आणि तत्त्वार्थ ऐसाही निवडतो ॥ ९६ ॥ कीं रुद्रांत मी शंकर । ह्यणतां तेथें त्याचा सखा कुवेर । आणि वसूंत पावक वैदवानर । तो नेत्र त्या शंकराचा ॥ ९७ ॥ इत्यादि ग्रंथ मागील । ऐसेच पुढीलही बोलिल बोल । कृष्णींत मी वासुदेव

जैथें झणेल । तेथें पांडवांत धनंजय सखा आपला ॥९८॥ शंकरापुढें सखा कुबेर जैसा । वासुदेवापुढें सखा धनंजय तैसा । शोध करितां ऐखा । मंथ वाढतो ॥ ९९ ॥ टीका मंथ संक्षेपाचा विस्तार । त्याचाही विस्तार करिती वाचणार । ये रीती सूचविला चमत्कार । योजेत चतुर योजेल तेथवरी ॥ ८००॥ एवं च सर्वात्मयोगाच पुढें हरी । अध्यात्मविद्या निरूपण करी । त्यापुढें गुरुशिष्यवैखरी । संवादरूपें वर्णिली ॥ १ ॥ कीं हा योग तेव्हां जाणें । जेव्हां अध्यात्मविद्या वाणें । ते अध्यात्मविद्या पावती शाहणे । गुरु-शिष्यवाद विभूति प्रगटतां ॥ २ ॥

॥ श्लोकपूर्वार्ध ॥ अक्षराणामकारोऽस्मि ह्रंः सामासिकस्य च ।

॥ टीका ॥ अक्षरांत मी अकार । कीं विष्णु वाचक हें अक्षर । सर्वां सुरांत विष्णु जैसा सर्वेश्वर । तैसा अकार अक्षरां सर्वांत ॥ ३ ॥ वरकड अक्षरें सकळ । मी योगशरीराचि केवळ । परि मी जैसा सर्वां देवांचें मूळ । वेदमूळ ओंकार तन्मूळही हा अकार ॥ ४ ॥ अकार विष्णु आणी । अकारच सर्व वाणी । झणोनि वेद बहुधा वर्णी । अकार मी विभूति माझी तो ॥ ५ ॥ क झणतां त्यांत अकार । ज्या अकारावांचूनि झणवेना ककार । जैसा आत्मस्वरूपावांचूनि कांहीं आकार । बुद्धीस इंद्रियांस न कळे ॥ ६ ॥ आतां पदें अनेक । दोन तीन चार मिळोनि पद एक । त्यांत त्या पदाचा होतो विवेक । व्याकरणीं झणती त्यातें समास ॥ ७ ॥ अनेक त्या समासांचीं नांवें । त्यांत ह्रंसमास ज्याला झणावें । त्या सर्वां समासांत त्यास गणावें । विभूति झणोनि तो मी झणे श्रीकृष्ण ॥ ८ ॥ एका पदीं दोघे असती । रामकृष्णौ जीवेश्वरौ इत्यादि रीती । इत्यादि पदाच्या समासास झणती । ह्रं झणोनी ॥ ९ ॥ कीं तत्त्वदृष्टीं एक पद । व्यवहारें करावे दोन भेद । त्या दों पदांचा अभेद । दिसे झणतां पद एक ॥ ८१० ॥ पद परंपद परात्पर । त्यांत व्यवहार जीवेश्वर । आणि जडचैतन्यव्यवहार । परमपद एकचि मागुती ॥ ११ ॥ एक पदीं पदें दोनी । व्यवहार नव्हतां एकचि झणोनी । व्यवहारकाळीं दोन्ही दिसोनी । एक झणोनि हा भाव ॥ १२ ॥ ब्रह्म एक परात्पर । तेथें व्यवहार जीवेश्वर । पद एक त्यांत बोलावे दोन्ही प्रकार । जे रीती ॥ १३ ॥ ऐखा सिद्ध होतो तत्त्वार्थ । या समासीं झणोनि समर्थ । ज्या वृष्टांतीं साधे परमार्थ । ते वृष्टांतही मी विभूति ऐसें सूचवी ॥ १४ ॥ आतां मागें ऐसें बोलिला अनंत । कीं चालक काळ मी सर्वां चालकांत । उपजवी चाळी पाळी करी अंत । तो काळ सकळां

काळकांत मी जाण ॥ १५० ॥ तरी काळकर्तव्य काळचक्र फिरे । हे प्रलय-
काळीं न उरे । संहार करेनि तोही सरे । योगनिद्रा जेव्हां ईश्वराची
॥ १६ ॥ ते काळीं तेव्हां कांहींच नसे । ह्मणोनि बोलती वेद ऐसे । कीं
प्रलयचि शेष जें उरतसे । तेहीं काळचि हें तात्पर्य तेव्हां ह्मणतां वेदांचें
॥ १७ ॥ भुति ह्मणे “नासदासीन्नोसदासीत्तदानीं” । “कीं तदानीं”
ह्मणजे ते समयीं कांहींच नसे ह्मणोनी । अभिष्टान आणिक येथें न वदे वेद
वावरूनी । अभिष्टान काळचि मूळ कालत्रयाचा ॥ १८ ॥ भुति प्रपंचाचे
आधीं वदे ये रीती । आणि अंतीं ऐसें बोले भुति कीं । तें एकचि त्यावां-
चूनि नसती । कार्य कारणें किमपिही ॥ १९ ॥ कांहीं नसती ह्मणे ज्याविण ।
ते ब्रह्म ह्मणोनि ह्मणावें निर्गुण । तरी “तदानीं” ह्मणजे ते काळीं ह्मणोनि वेद
आपण । काळ दुसरा बोलतो ऐसें साधते ॥ २० ॥ यालागीं सर्वज्ञा ईश्व-
राची वाचा । एथें निर्णय बोले साचा । ते काळीं कांहीं नव्हतें ह्मणे याचा
अर्थ ऐसा ॥ २१ ॥ कीं ज्यावांचूनि कांहीं नव्हतें । काळचि ह्मणावें त्यातें ।
त्या काळीं ह्मणोनि कांहीं प्रलयशेष बोलिलें असतें । तरी त्या काळीं ह्मणतां
काळ दुसरा साधतो ॥ २२ ॥ “तदानीं” ह्मणजे त्या काळांत । कांहीं
नव्हतें अत्यंत । ह्मणजे काळचि होता ज्यांत । दुसरे नव्हतें किमपिही ॥ २३ ॥
एवं प्रलयशेष जें केवळ । त्यातेंचि ह्मणावें महाकाळ । ज्या काळीं रज्जूनूत
व्याळ । भासे कालत्रयाचा ॥ २४ ॥ विभूतियोग त्रिकाळरूप । त्याचें
मूळ जें प्रलय शेषस्वरूप । होय जाय कालत्रयाचें माप । तें अमोघ काळ
मी उत्तरार्धें ह्मणतसे ॥ २५ ॥

॥ लोकोत्तरार्ध ॥ अहमेवाक्षयः कालो धाताहं विश्वतोमुखः ॥ २६ ॥

॥ टीका ॥ अगा ज्या काळास नाही क्षय । कीं पूर्वी बोलिलों त्या
काळाचा क्षय होय । या काळीं ह्मणोनि अक्षय । तो मीच ॥ २६ ॥ कीं
लहान थोर मापें सकळ । त्यांतही आकाशचि असे पोकळ । तें मापें ना-
शतां उरे केवळ । अक्षयाकाश जे रीती ॥ २७ ॥ ज्या त्या मापांत अव-
काश । परि घट नाशतां न दिसे घटाकाश । तैसा सृष्टिस्थितिसंहारनाश ।
तेव्हां सृष्ट्यादि कालत्रय असेना ॥ २८ ॥ परि होतां घटाचा नाश । जरी न दिसे
घटावृत्त आकाश । तरी अक्षयरूपें उरला थोर अवकाश । तोचि अवकाश
त्या घटभटांचा ॥ २९ ॥ तथापि होतां घटनाश । नाशला दिसे घटाकाश ।
तैसा घटनाशी थोर अवकाश । न नासे अक्षय तो ह्मणावा ॥ ३० ॥

१ घटांत असलेलें.

ऐसा सरतां सृष्टिनाशें सृष्टिकाळ । सरतां स्थितिनाशें स्थितिकाळ ।
सरतां संहारनाशें संहारकाळ । उरें अक्षय काळ तो झणावा ॥ ३१ ॥
त्या काळीं काहीं इतर । नसे झणोनि “अहमेवाक्षयः कालः” झणे श्रीधर ।
बीजयोगाचें आणि विभूतीचें निरंतर । दुसरें तेथें नाहीं हें सूचवी ॥ ३२ ॥
सर्वत्र योग बोलोनि त्यांत । अमुक तें विभूति मी झणे भगवंत । येथें
स्वयेंचि तेव्हां काळ उरतो अनंत । झणोनि उगाच अक्षयकाळ झणतसे
॥ ३३ ॥ तरी आतांही तो असे । परि त्रिकाळरूपें विश्वरूप भासे । ऐसें
बोलोनि दाखवीतसे । चतुर्थ चरण ॥ ३४ ॥ “धाताहं विश्वतोमुखः ” ॥
॥ टीका ॥ जो जें धरितो त्या पदार्थाचा धर्ता । जो धर्ता तो झणावा धा-
ता । “धाताहं विश्वतोमुखः ” झणे विश्वभर्ता । कीं धरितो कालत्रयरूप
हें विश्व ॥ ३५ ॥ विश्वतोमुख काळ तीन्ही । कोठें उत्पत्ति कोठें स्थिति
कोठें संहार झणोनी । तो काळ मीच धरितो जो यातें गिळोनि । प्रलयशेष
अंतीं उरतसे ॥ ३६ ॥ तो मीच केवळ । अक्षय प्रलयशेष काळ । सर्वा-
त्मयोगाचें आणि सर्वां विभूतीचें मूळ । अक्षय काळरूपें मज जाण ॥ ३७ ॥
आतां विश्वतोमुखाचें स्पष्ट निरूपण । आणि इतरां विभूतींचेही विवरण ।
असर्गे नरास सांगतो नारायण । या श्लोकीं ॥ ३८ ॥

॥ श्लोक ॥ मृत्युः सर्वहरश्चाहमुद्भवश्च भविष्यताम् ।

कीर्तिः श्रीवाक्च नारीणां स्मृतिर्मेधा धृतिः क्षमा ॥ ३४ ॥

॥ टीका ॥ अगा मृत्यु जो सर्वांतें संहारी । तो मृत्यु मीच असें हरी ।
आणि उद्भव ज्यांस होणार याउपरी । त्यांचा उद्भवकाळ त्यांहिनि पूर्वीच
मी असें ॥ ३९ ॥ एवं मृत्यु संहारकाळ । उद्भवसृष्टिकाळ । दोन्ही मी
झणतां स्थितिकाळ । मध्यभागीं आलाच तोही ॥ ८४० ॥ “ विश्वतोमुख ”
पांडुसुता । काळ ऐसा त्याचा धर्ता । धाता विश्वतोमुख झणोनि तत्त्व-
ता । पूर्वश्लोकीं या भावें बोलिलों हा भाव ॥ ४१ ॥ आतां नारीमाजी
विभूती । कीर्ति श्री वाचा स्मृती । त्या चाऱ्ही आणि मेधा धृती । आणि
क्षमा ऐशा या सात ॥ ४२ ॥ कीर्ति भली झणोनि प्रसिद्धी । श्री झणजे धन
धान्य सौंदर्यादिकांची समृद्धी । वाचा संतांस संमत वक्तृत्वसिद्धी । स्मृति
स्मरण उत्तम गोष्टीचें ॥ ४३ ॥ मेधा प्रज्ञा तीक्ष्ण । धृतिधारणालक्षण ।
कीं जें उत्तम सुलक्षण । धारणा हे बुद्धींत त्याची ॥ ४४ ॥ क्षमा झणा-
वी ऐसी । कीं शक्त होऊनि अपराध सोसी । या मी झणे अर्जुनासी ।

१ ज्ञान, सहायपण. २ महण करण्याचें लक्षण.

विभूतिरूपे ॥ ४५ ॥ योगरूपे धनंजया । मीच आहें सर्व स्त्रिया । त्यांत विभूतिरूपे इतकिया । माझीं रूपे तू जाण ॥ ४६ ॥

॥ श्लोक ॥ बृहत्साम तथा साम्नां गायत्री छंदसामहम् ।

मासानां मार्गशीर्षोहयुगुनां कुसुमाकरः ॥ ४५ ॥

॥ टीका । अगा सामवेद माझी विभूती । ऋणोनि बोलिलों तुजप्रती । तशाही सामवेद ऋचांत अती । श्रेष्ठ विभूति बृहत्साम ऋणोनी ॥ ४७ ॥ आणि वेदमंत्र सकळ । योगशरीर मीच केवळ । त्यांतही गायत्रीमंत्र निर्मळ । विभूतिरूप मी असें ॥ ४८ ॥ अगा चैत्रादि मास अशेष । मीच योगशरीर परि मार्गशीर्ष । मी विभूतिरूपे असें ज्यांत उत्कर्ष । लाभ माझे प्राप्तीचा गोपीतें ॥ ४९ ॥ मार्गशीर्ष प्रथम हेमंती । गोपी कात्यायनी-तें पूजिती । त्या मज पावल्या ऋणोनि विभूती । कीं कर्म सफळ या मा-सांत ॥ ८५० ॥ ऋतूंत मी वसंत । विभूतिरूपे मी भगवंत । योगरूपे तो मीच अनंत । इतर ऋतु आणि वसंतही ॥ ५१ ॥ विविधा कुसुमांचा आ-कार । आणि जे फलांची खाणी पुष्पांचा आगर । ऐसा वसंत कुसुमाकर । ऋणोनि विभूति तो माझी ॥ ५२ ॥ आतां वाईटही पदार्थ । परंतु बहुतांत तो समर्थ । फळ वाईट परि विभूति माझी यथार्थ । ऐसेंही सूचवूनि बो-लतो या श्लोकीं ॥ ५३ ॥

॥ श्लोक ॥ द्यूतं छलयतामस्मि तेजस्तेजस्विनामहम् ।

जयोऽस्मि व्यवसायोऽस्मि सत्त्वं सत्त्ववतामहम् ॥ ३६ ॥

॥ टीका ॥ अगा एक एकास वंचिती । पुढें करुनि कपटरीती । त्यांत मी द्यूत कीं माझी विभूती । तथा सर्वा कपटकर्तयांत ॥ ५४ ॥ योगरूपे सर्व कपट । मीच कीं सर्व मीच निपट । परि द्यूतांत कपट उत्कट । वि-भूतिरूप ते माझे ॥ ५५ ॥ तेजस्वी जे जे असती । त्यांत तेज तितकी माझी विभूती । पाहतां योगैश्वर्यस्थिती । तेज तेजस्वी मीच असें ॥ ५६ ॥ तेज ऋणावें खुंदरत्व । तेज ऋणावें धनाढ्यत्व । तेज ऋणावें च-तुरत्व । तेज पांडित्य शौर्य औदार्य इत्यादि ॥ ५७ ॥ आतां पुरुषार्थ सि-द्धि जय । तो विभूतिरूपे मी हा निश्चय । जे जया पावती तेही मी अड्य । योगरूपे ॥ ५८ ॥ अतां व्यवसाय ऋणजे कार्योद्यम । तो त्या व्यवसायकर्त्यांत मी पुरुषोत्तम । तेही मीच सर्व योगरूपे सर्वोत्तम । आणि व्यवसाय विभूतिही त्यांत ॥ ५९ ॥ जे सत्त्वयुक्त सात्त्विक नर । त्यांचें सत्त्व मी ईश्वर । तेही मीच योगशरीर । आणि विभूति नें सत्त्व ॥ ८६० ॥

॥ श्लोक ॥ वृष्णीनां वासुदेवोऽस्मि पांडवानां धनंजयः ।

मुनीनामप्यहं व्यासः कवीनामुद्यवाकविः ॥ ३७ ॥

॥ टीका ॥ वृष्णी ह्यणजे यादव । त्यांत वासुदेवसुत मी वासुदेव । योगरूपें मीच देवाधिदेव । यादव आणि जग सारें ॥ ६१ ॥ परि यादव देवांश जीव । तेथें अविद्यास्वभाव । मी विद्याशबलित देवाधिदेव । ह्यणोनि ईश्वरत्वे विभूति मी ॥ ६२ ॥ परंतु जेंसें कल्पितों चराचर । तैसेच कल्पितों अवतार । जेंसें विद्व नानाकार । अवतारदेह तैसेच ॥ ६३ ॥ कल्पूनि राज्य राजभुवन । त्यांत प्रजा राजा प्रधान । राजा समर्थ सुंदर करी शासन । कल्पना मात्र ते सर्व ॥ ६४ ॥ कल्पनाच राजा उत्तम । कल्पनाच प्रधानादि मध्यम । कल्पनाच शासनादि अधम । सर्वही तोचि कल्पक ॥ ६५ ॥ उत्तमत्वे सुवर्णसिंहासनीं । सुवर्णप्रतिमा मांडूनी । ह्यरपाळ सेवक पुढें उभे सुवर्णाचेच ह्यणोनी । सोनें उणें काय ह्यणवेळ ॥ ६६ ॥ योग विद्व आणि विशिष्ट विभूती । तथापि सर्वत्र सम अद्वैतस्थिती । जेंथें जग आणि जगत्पती । रूपें समचि ईश्वराचीं ॥ ६७ ॥ अर्जुन समजो ये रीती । आपला योग आणि विभूती । स्पष्ट येथें जगत्पती । बोलिला ऐसें ॥ ६८ ॥ यादव जैसे तैसेचि सकळ । यादवांत आपण विभूति मेघदयामल । तैसें जग आणि जगीं अवतार सुमंगल । तत्त्वदृष्टी अमंगळ कांहीं असेना ॥ ६९ ॥ मी पांडवांत ऐसा धनंजय । जो मज वासुदेवाचा सखा विजय । योगरीती मीच जगन्मय । तूं धनंजय आणि पांडवही ॥ ८७० ॥ आतां मुनींतही मी व्यास । कीं माझी विभूति ह्यणार्वे त्यास । योगें इतर मुनीही मी जगन्निवास । व्यास तो अवताराचे आपला ॥ ७१ ॥ ऐसेंचि जितके कवी । त्यांत मी शुक्र जो नावेंही कवी । योगें सर्वास मद्रूपपदवी । त्यांत विभूतिरूपें मी शुक्र ॥ ७२ ॥

॥ श्लोक ॥ वंडो इमयतामस्मि नीतिरस्मि जिगीषताम् ।

मौनं चैवास्मि गुह्यानां ज्ञानं ज्ञानवतामहम् ॥ ३८ ॥

॥ टीका ॥ निग्रहास ह्यणार्वे दम । शासनावांचूनि न वळे लोक अधम । ह्यणोनि दंडकर्त्या समर्थांत मी पुरुषोत्तम । दंडरूपें असें ते माझी विभूती ॥ ७३ ॥ दंडकर्ते सकळ । योगरूपें मीच केवळ । परि दंडसामर्थ्य ज्यांत प्रबळ । विभूतिरूप ते माझे ॥ ७४ ॥ आतां ऐसेंच जे जय हच्छिती । आणि ज्या नीतिनें जय पावती । ती नीति मी जगत्पती । साम अथवा दानदंड भेद ॥ ७५ ॥ आतां गुह्यही बहु फार । त्यांत परेचें मौन गुह्य घोर । जेथूनि

मनासह शब्दविकार । घेजनि वाचा मार्गे परतती ॥ ७६ ॥ आतां ज्ञानवं-
त । त्यांत आत्मज्ञान मी भगवंत । ते ज्ञानी मीच परि शोरपण त्यांस अत्यं-
त । ज्या ज्ञानें तें विभूतिरूप मी आहे ॥ ७७ ॥

॥ श्लोक ॥ यद्यापि सर्वभूतानां बीजं तदहमर्जुन ।

न तदस्ति विना यत्स्यान्मयाभूतं चराचरम् ॥ ३९ ॥

॥ टीका ॥ जें बीज सर्व भूतांचें । जैसें मृषा जलाचें बीज उष्ण साचें ।
तें मी कारण प्रपंचाचें । अगा अर्जुना ॥ ७८ ॥ मृगजळाचें बीज किरण ।
अलंकाराचें बीज जैसें सुवर्ण । सर्वा भूतांचें बीज आपण । ऐसें अर्जुना
॥ ७९ ॥ तरंगाचें बीज सागर । तैसें मजपातूनि चराचर । तो तरंगचि
नव्हे विना नीर । जाला ह्मणावा ॥ ८० ॥ तैसें मज विना । चर अचर-
रूप कांहींच उपजेना । बीजावांचूनि अर्जुना । अंकुर होईल काय वडे
॥ ८१ ॥ एवं बीजचि अंकुर । तेव्हां मीच चराचर । योगविभूती दोहींचें
निरंतर । हेंचि रूप पाहें हा भाव ॥ ८२ ॥ एवं मी बीजचि ह्मणतां चरा-
चर । अंतरहि त्या बीजाचा पसर । काय सांगेल ह्मणोनि सर्वेश्वर । हेंचि
बोलतो या श्लोकी ॥ ८३ ॥

॥ श्लोक ॥ नांतोऽस्ति मम दिव्यानां विभूतीनां परंतप ।

एष तूद्देशतः प्रोक्तो विभूतेर्विस्तरौ मया ॥ ४० ॥

॥ टीका ॥ अर्जुना हें योगरूप माझें निज । ह्मणोनि अंत नाहीं मज ।
तैसा माझ्या विभूतींसही सहज । अनादिसिद्ध अंत नसे ॥ ८४ ॥ “नांतो-
स्ति मम” ह्मणोनी । ह्मणे अंत नाहीं मज यावरूनी । योगरूप आपण ऐसें
सूचवूनी । “विभूतीनां” ह्मणजे त्यांसही ॥ ८५ ॥ प्रभू योगाचा आणि विभूती-
चा । तदनुरूप निरोपुनि संक्षेप दोहींचा । अंत नसे ह्मणोनि गोविंदाचा ।
उभयविस्तार न बोलवे ह्मणतसे ॥ ८६ ॥ आतां जरी नाहीं अंत । तरी
मी श्रोता सादर अत्यंत । आणि तूं वक्ता दयाळू भगवंत । जो मी आई-
कें तों सांग ॥ ८७ ॥ अर्जुन ऐसें बोलेन ह्मणोनी । संकल्प करीं जों
मनीं । तों परंतप या नामें आळवूनी । सूचवी याचें उत्तर ॥ ८८ ॥
कीं पर जे शत्रु त्यांस ताप । करणार ऐसा तुझा प्रताप ।
आणि युद्धकाळ ह्मणोनि हा संक्षेप । विभूतिविस्ताराचाच तूज बोलिलों
॥ ८९ ॥ धनुष्यास लावूनि बाण । जो तो पाहे मांडूनि ठाण । कीं हे दोवे
सुजाण । काय सप्रेम बोलती डोलती ॥ ९० ॥ ह्मणोनि माझा जो योग-
विभूतिविस्तार । त्याचाच हा संक्षेपप्रकार । तूज बोलिलों आतां विलंब

फार । करितां नये परंतपा ॥ ९१ ॥ इत्यादि गूढभावे । परंतपा या नांवें
आळवूनि उत्तरार्थें देवें । हाचि संक्षेप विस्ताराचा दाविला ॥ ९२ ॥ तो
ह्मणे ह्मणी अर्जुनास वाटेल ऐसें । कीं उरल्या विभूतीतें भावूं तरी कैसें ।
तरी विभूतीचें रहस्य कळे ऐसें । बोलों ह्मणोनि बोलतसे या श्लोकीं ॥ ९३ ॥

॥ श्लोक ॥ अथादिभूतिमत्स्त्वं श्रीमदूर्जितमेव वा ।

तत्तदेवावगच्छ त्वं मम तेजोऽशंभवम् ॥ ४१ ॥

॥ टीका ॥ अगा जो जो पदार्थ । सामर्थ्ययुक्त समर्थ । देखसी तो
जाण यथार्थ । अंश माझ्या तेजाचा ॥ ९४ ॥ मी विश्वाचें बीज । सर्व
सामर्थ्य माझेंचि सहज । जेथें जें विशेष तेज । ते विभूत्यंश माझ्या
तेजाचे ॥ ९५ ॥ अथवा जेथें जे श्री असे । धन कनक अथवा सौंदर्य दिसे ।
तो माझ्याच तेजाचा अंश तेथें वसे । जाण माझी विभूती ॥ ९६ ॥ अ-
थवा जें ऊर्जित । कोण्या तरी गोष्टीनें तेजोवंत । तो माझ्याच तेजाचा अंश
निश्चित । जाण गा तूं ॥ ९७ ॥ अगा ज्या घरीं जो पाहसी दीप । तो
अंश अग्नीचाच आमिप्रताप । जें जें उत्तम तें तें रूप । माझेंचि पाहें ॥ ९८ ॥
मजवांचूनि उत्तम गुण । कोठेंच नाही वरें जाण । ज्याचें जैसें तप तदनु-
गुण । अंश माझा तप सरे तों असे त्यापाशीं ॥ ९९ ॥ देव हें बोलणें ऐसें
गोफांटी । तों अर्जुन लाळ घोटी । साकरेकारणें ओठ चाटी । पुरे ह्मणतां
वाळ जैसा ॥ १०० ॥ तरी यास नाही अंत । ह्मणोनि बोलोनि अनंत ।
अध्याय समाप्त भगवंत । करितसे या श्लोकीं ॥ १ ॥

॥ श्लोक ॥ अथवा बहूनैतेन किं ज्ञातेन तवार्जुन ।

षिट्भ्याहमिवं कृत्स्नमेकांशेन स्थितो जगत् ॥ ४२ ॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे राज
विद्याराजगुह्ययोगो नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

॥ टीका ॥ अथवा अर्जुना जरी वहुत । हें तूं आइकोनि जाणसी नि-
श्चित । तरी कां येणें पुरेल कीं अंत । पावसी काय तूं याचा ॥ २ ॥ अगा
एका ब्रह्मांडांत । तें न सांगवे न ऐकवे अत्यंत । जें एका अंशाचे ठायीं मी
भगवंत । असें व्यापूनि जग हें ॥ ३ ॥ ऐसीं ब्रह्मांडें अनंतें । म्यां व्यापि-
लीं अनंतें । आईकसी युगे अनंतें । तरी न सरे अथवा न सांपडे अंतही
॥ ४ ॥ ह्मणोनि वहुत हें ऐकोनी । काय विशेष ह्मणोनी । कीं ज्ञाते न या
गीतावचनीं । अर्थ ऐसा ॥ ५ ॥ ऐशा ब्रह्मांडकोटि अनंत । योगविभूति
ज्याची तो अनंत । त्यास करुनि वंदनें अनंत । टीका श्रीचरणीं समर्पितो

॥ ६ ॥ ऐसा विभूतिअध्याय । विशेषे वर्णाल कोण काय । जो स्वये योग-
विभूति विश्वकाय । तो अनंतत्वे बोलतो ॥ ७ ॥ अमृतसागर अनंत ।
त्याचा न सांपडे अंत । परि आत्मसिद्धि अत्यंत । पितां अंजुळी भरूनही
॥ ८ ॥ ऐसा वाचितां अध्याय दशम । सहज चित्ताचा होय उपशम ।
त्याची मन्हाटी टीका सुगम । कठिण अर्थ दाखवी सोपासा ॥ ९ ॥ ऐसी
श्रीमद्भगवद्गीतेची टीका । नाम जीचे यथार्थदीपिका । तूज समर्पित हो शेष-
पर्यंका । श्रीवत्सांका वामन ह्मणे ॥ ९१० ॥

इति श्रीमद्भामनपंडितविरचितायां यथार्थदीपिकायां दशमोऽध्यायः ॥

यथार्थदीपिका.

शुद्धिपत्र.

पृष्ठ.	पंक्ति.	अशुद्ध.	शुद्ध.
३	८	वाटतां	वाटता
१३	२३	द्रौपदीतें	द्रौपदी ते
१६	१७	यांस	यास
"	२२	कास्यचित्	कस्यचित्
१७	१९	हृषाकशे	हृषीकेश
२२	१९	पापसंदोह	पापसंदोह
२५	१२	उभा	उगा
"	१८	हे	हैं
३०	१५	त्यांचें	त्यांचें
३७	२६	देहांतरप्राप्तिर्धारस्तत्रं	देहांतरप्राप्तिर्धारस्तत्र
३८	१४	गाँव सौख्य	गाँव । सौख्य
३९	९	उष्णशीतातें	उष्ण शीतातें
"	२८	शीतस्पर्श	शीतसुखस्पर्श
४०	४	दुःख तळमळूं	दुःख । तळमळूं
४३	१	वाटोळें	वाटोळें
४४	१५	प्रकाशुनि या	प्रकाशुनियां
"	२८	खरें	खरी
४७	१३	शब्द	अब्द
४८	२	परोक्ष । उपदेशिलें	परोक्ष उपदेशिलें
"	८	शोकादि निवेल	शोकादि कां निवेल
६०	१	नवा	नवीं
६४	१७	तों	तो
६७	६	जो जो	जों जों
"	"	तो तो	तों तों

६९	२३	जे	जें
"	२४	आचंद्रार्क	आचंद्रार्क
७०	२४	ह्यणतां	ह्यणता
७१	१	करा	करों
"	१२	वधरूप	बंधरूप
"	२६	ह्यणजे	कर्म ह्यणज
७२	१०	पाहतां	पाहता
७५	९	ह्यणिजे ता	ह्यणिजेता
७८	४	त्याला	त्यांला
"	१६	जें	जे
८०	२१	योग्य	योग
८३	१३	कमाच	कर्माच
९२	१४	वेदा ऋषिसर्वज्ञा	वेदां ऋषिसर्वज्ञां
९३	१२	टाकनि	टाकूनि
९६	२६	ताही	तोही
१०३	१६	हेही	हेही
११२	१९	विषयवासन	विषयवासना
११३	२	दा	दों
११४	६	तयामार्गे	तयांमार्गे
११८	६	पूर्यमाण	पूर्यमाण
१२०	२४	कर्मबंधहर	कर्मबंधहर
"	२६	देवरक्षक	वेदरक्षक
१२६	१०	कर्मत्याग न करणें	कर्मत्याग करणें
१२७	२२	नप्रजया	न प्रजया
१२८	२०	अनर्पितें	अनर्पितें
"	२१	मोक्षत्यागेंचि	मोक्ष त्यागेंचि
१२९	१०	रज्जूसे	रज्जू
"	१६	विद्याशक्ति	विद्या शक्ति
१३०	७	कर्मापण	कर्मापण
"	२०	सगुण	स्वगुण
१३१	२९	यज्ञा	यजा

१३३	१५	रोडकी	रोकडी
१३४	१८	बोलिजे तो	बोलिजेतो
"	२५	कर्मकलं पसारा	कर्मकलां प सारा
१३६	८	तत्काळ लागते	तत्काळ । लागते
"	९	संगती	संतती
१३७	१	चित्तबुद्धिनेचि	वित्तबुद्धिनेचि
१४२	१४	कर्मसंकर । होऊं	कर्म । संकर होऊं
"	२०	कुर्याद्विद्वांस्तथासक्त	कुर्याद्विद्वांस्तथासक्ताश्चि
		श्चिकिर्षुर्लोकसंप्रहम्	किर्षुर्लोकसंप्रहम्
१४३	७	सव्यसाची	सव्यसाची ऐसाचि
१४५	२०	अकृत्स्नवित्	अकृत्स्नवित्
"	२५	चाळूं	चाळू
१४६	२७	मूढभावं	गूढभावं
१५१	११	तत्त्वां	सत्त्वां
१५२	८	भोग	भंश
"	१५	विघ्नकाकर	विघ्नकारक
१५३	२	बोलिका	बोलिला
"	२९	अध्यात्माचर्त्ते	अध्यात्मचिर्त्ते
१५९	९	ब्रह्मज्ञान । सदा	ब्रह्मज्ञान सदा
"	१७	याग	योग
१६३	२०	त	तें
१६५	२०	ज्ञानव्यतिरेकें	ज्ञानव्यतिरेकें
"	"	शुद्धात्मतत्त्व	शुद्धात्मतत्त्व
"	२१	विंशतिज्ञानान्वयें	विंशतिज्ञानान्वयें
"	"	शुद्धसत्त्व	शुद्धसत्त्व
"	२७	खाकेंस	खाकेंस
"	३१	२ काखेंस	२ एकावेगळें एक पहाणें
			या ज्ञानानें. ३ आत्मा.
			४विशेष ज्ञानानें. ५ शु-
			द्धसत्त्वगुण. ६ काखेंस.
१७०	१	काय कारणाची	कार्यकारणाची

		यथार्थदीपिका.	
२	४		
१७१	६	बुद्धयमानो	बुद्धयभिमानो
१७२	२५	अर्जुनविषाद	कर्म
१७३	९	मग	मन
१७४	२३	प्रवर्तक	प्रवर्तक
१७५	९	तो ^१	तो ^३
१७६	२१	प्रस्तुत	प्रसुत
१७७	१७	ससर्वाणि	सर्वाणि
१८०	२७	सर्वसक्षी	सर्वसाक्षी
१८२	२९	गाता	माता
१८३	४	जीवाचिया । कर्म बंधना	जीवाचिया कर्मबंधन
१८७	१	हेलावे आत्मसमुद्र	हेलावे । आत्मसमुद्र
१८७	२०	पावले ^३	पावले
"	२६	तेही	तोही
१८८	२	निर्हेदय व्यक्ताचेंचि	अनिर्हेदय अव्यक्ताचेंचि
"	२५	बोला	बोला
१८९	१	कीं	तीं
"	३	ससत	सतत
"	११	अव्ययें	अन्वयें
"	२३	पावों	पावें
"	२९	अवतारसर प्रसंगी	अवतार प्रसंगी
१९१	९	पक्ष	पक्ष
"	१३	क्षेत्र	क्षेत्र
"	२६	सम	सर्व
१९३	१४	सत्तामात्र कर्तव्य	सत्तामात्र । कर्तव्य
"	२०	यांचा	यांचा
"	२८	तें	ते
१९४	२८	अवतार तो	अवतारतो
१९७	१८	ऐसा	ऐशा
"	२०	कलें	कलें
१९८	२५	तुजलागीं	तुजलागीं
१९९	२	वेदोक्तविहित	वेदोक्तविहित

१९९	१०	वेदोक्त कर्ता	वेदोक्तकर्ता
"	२२	यास्तव	कर्म यास्तव
२००	१७	कर्मा । अकर्म	कर्मा अकर्म
"	१९	सचित	संचित
२०१	२३	अन्नोदकार्थ	अन्नोदकादि
"	२८	माझा संकल्पही	माझा हा संकल्पही
२०२	३०	ते	तो
२०५	७	भावे ध्यावे	भावे न ध्यावे
"	२७	पापपुण्या	पापपुण्य
२०६	८	क्रियमाणा	क्रियमाणाचा
२०७	१	तैसा संतुष्ट	तैसा । संतुष्ट
२०८	२२—२३	होतोच	होताच
२११	१९	अकर्त्रात्मत्वे	अकर्त्रात्मत्वे
"	२०	कींविषय	किंविषयक
२१२	६	निर्गुणात्मबोध	विनानिर्गुणात्मबोध
२१३	१२	बोलिजे तेथील	बोलिजेतील
२१४	८	आकार माळेत सर्पासाचा	आकार मोळेत सर्पाचा
"	२३	गतसंगमुक्त	गतसंगमुक्त
२१५	३	पक्रयोगी	पक्रयोगी
"	२९	ब्रह्म	ब्रह्म
२१६	३	ते	ते
"	२९	कोड	कोडे
२१७	१३	न वजावे	नव जावे
"	२५	नसे पुनरावर्तते	" न स पुनरावर्तते "
२१८	५	पश्यत्	पश्यन्
२२०	२२	कारणे	करणे
२२२	१४	गलिततर्णादि	गलितपर्णादि
२२४	३	योगश्चित्त	योगश्चित्त
"	४	निरोधिजे	निरोधी जे
"	२०	सुषुप्तीत कैची	सुषुप्तीत हे कैची
"	२८	भक्ती	भक्त

२२४	२९	पविं सगुणब्रह्मी	पावे सगुणब्रह्मी
"	२९	निर्गुणो पासक तो स्वामी	निर्गुणोपासक गोस्वामी
"	"	ब्रह्मीच होमी वृत्तींत	ब्रह्मीच होमी वृत्तींतें
"	३१	यज्ञनामक अधियज्ञ	यज्ञनामक अधियज्ञ
२२५	३	सुवर्णादि	सुवर्णादि
"	४	दानें	दाना
"	१६	ह्मणे भृगूतें तपी सुजाण	ह्मणे पिता भृगूतें सुजाण
"	१८	तपआधी	तप आधी
२२६	४	ब्रह्मविद्येवांचूनि तुटे	ब्रह्मविद्येवांचूनि न तुटे
"	७	येनस्तद्विचक्षिरे [?]	येनस्तद्विचक्षिरे
"	२१	ती ह्मणे	भुति ह्मणे
२२८	१४	ता	तो
"	२६	दांभिक ही यति नव्हे	दांभिक यति ही यति नव्हे
"	२८	ज्यांचें ह्मणिजे	ज्यांचें व्रत ह्मणिजे
"	२९	सुव्रत	जे सुव्रत
२२९	१	करावया अभिज्ञ	करावया करिती अभिज्ञ
"	८	तो	ते
"	२६	प्राणी	प्राणीं
२३२	८२	अर्जुनातें	अर्जुना तें
२३३	३	येथें	येतें
"	२७	‘ किं तद्विद्धि ’	कीं ‘ तद्विद्धि ’
२३६	९	ऐकलव्य	एकलव्य
२३७	१०	भूतान्यशेषाणि	भूतान्यशेषेण
"	२३	देहादिविश्वास	देहादि विश्वाभास
"	२९	ऐस	ऐसा
२३८	३	कीं हा	कीं या
"	१६	कळेल	न कळे
"	२६	बाणेल जाण	बाणेल हे खूण
२३९	१३	कढितां	काढितां
"	२७	अगुभवी	अनुभवी
२४०	२१	उमजे	न उमजे

२४०	२४	ज्ञानदीप जिज्ञासा	ज्ञानदीप । जिज्ञासा
२४१	२९	द्विविध श्लोकीं ज्ञानाच्या	द्विविध दोन श्लोकीं ज्ञानाचा
२४२	३०	श्रीकृष्णास टोक	श्रीकृष्णास
२४३	१७	जडला लाभास	जड जलाभास
२४४	८	चित्तावीण	चित्तावीण
२४६	१५	तोही नेणे	तोही झणावा नेणे
२४७	१२	ब्रह्मांडीं	ब्रह्मासि
"	१३	ब्रह्मापरिच्छिन्नत्त्व	ब्रह्मपरिच्छिन्नत्त्व
"	२१	'तत्त्वमसि' झणती	'तत्त्वमसि' झणोनी झणती
२४८	११	जों वाणली	जों न वाणली
"	१७	दाषे	दोष
२५२	१	का	कीं
"	८	चार्वाक	चार्वाक
२५३	१५	अर्जुनविषादयोगो	कर्मब्रह्मार्पणयोगों
२५४	६	विचारून	विचारून
२५५	२६	स्वात्मानिलय पालय	स्वात्मानिलय । पालय
२५६	२४	कां झणे	कां न झणे
२५७	४	धरी	धरीं
२५८	९	यज्ञादि कां	यज्ञादिका
"	१०	कर्मयोग या	कर्मयोगा या
"	१९	जातां	आतां
२५९	२५	अनुष्ठान	अधिष्ठान
"	३१	शास्त्रांमधी घटन	शास्त्रांमधील घटन
२६०	१८	सांख्यमार्ग	सांख्यमार्गे
२६१	२३	अष्टांगयोगीं	एकें अष्टांगयोगीं
२६२	५	निष्कळ	निष्कल
२६४	१७	रंग	रंगें
"	२२	सावयास	साधावयास
२६६	११	मन	मनें
"	२०	व्हाव	व्हावें
२६७	७	सर्वकर्मा	सर्व कर्मा

२६२	६	स्वकर्तृत्व	स्वअकर्तृत्व
"	१५	बंधन	बंध न
२७०	२२	तद्विरीत	तद्विपरीत
२७१	१०	अकर्तृत्व	कर्तृत्व
"	१२	वृष्टि	वृष्टि
२७२	२३	लोकेभ्यो निनीषते	लोकेभ्योऽधो निनीषते
२७३	१४	भोजन न करोत	भोजन करोत
२७४	१०	प्रकाशका	प्रकाशक
"	१७	ऐसा जो कर्म	असाधुकर्म
"	१८	नलगे	नलागे
२७५	११	कुभाव	कुभाव
"	१८	आणि दोन्ही	आणि कर्म दोन्ही
२७६	१	प्रवर्तविती	प्रवर्तविती
"	९	लोकीं	शोकीं
"	११	विरुद्धपणें	विरुद्धपण
"	१६	भागार्ह ॥	भोगार्ह ॥ ६४ ॥
२७८	१८	पावे त्याच्या	पावे तो त्याच्या
२८१	१०	कर्तृत्वां परिहरी	कर्तृत्वपरिहारीं
"	१४	ते कर्तृतेकडे	ते अकर्तृतेकडे
२८२	५	अवस्था वेगळा	अवस्थावेगळा
२८३	३०	सपभ्रम	सर्पभ्रम
२८४	१६	वृत्तिरूपज्ञान	वृत्तिरूपज्ञान
"	२४	मिथ्याचि	मिथ्या याची
"	२६	मातीतें	मातीने
२८५	११	बोलती	ज्योती
"	१३	जगत्प्रकाश स्वरूपस्थिती	जगत्प्रकाशक स्वरूपस्थिती
"	१७	तैसे	तैसैं
"	२३	नसे अंत	नसे अंत
"	२८	दृष्टांतवर्जिती	दृष्टांतवर्जित
२८६	३०	नुसतें कां न झणावें	नुसतें । कां न झणावें
२८७	६	त्यासबें	त्यास बे

२८७	२४	व्रजपाणी	वस्रपाणी
"	२५	अधिष्ठीनी ।	अधिष्ठीनी पाणी ।
"	२८	वसतां	वसेता
"	३०	भाजे	भाजे
२८८	३	आदिदैवतें	आधिदैवतें
"	२३	तोचि	तोंचि
"	"	मळ	मूळ
२८९	२	त्याचें	त्यास
"	११	तें	ते
२९१	२०	शोकींच	लोकींच
२९२	१४	पावतां	पावते
२९३	२२	लागतें	लागतो
"	२६	तें एसें	ते ऐसे
"	"	वर्णिलें	वर्णिले
२९४	२६	हर्ष मानी	हर्ष न मानी
२९५	९	जाणला	जाला
"	१७	भोगी	भोगीं
"	२४	तें जें	ते जे
"	"	तो तें	तों तें
"	२६	सैं	तें
२९६	२९	विषयभोग त्यांचा	विषयभोग त्यागाचा
"	३०	हातां	होतां
२९७	४	ह्मणोनि ह्मणतो	तो सुखी ह्मणोनि ह्मणतो
२९९	३०	अर्जुन ऐसा	अर्जुना ऐसा
३००	१	अतर्ज्योतिच	अंतर्ज्योतिच
३०१	२	पावेल संभव	पावे लयसंभव
३०४	६	अनुभवूनि ब्रह्म निर्वाण	अनुभवूनि निर्धर्म ब्रह्म
"	३०	कामक्रोधाचे	कामाचे
३०५	१३	बहिर्वासांश्चक्षुश्चावांतरे	बहिर्वासांश्चक्षुश्चैवांतरे
"	२३	प्रकाश	प्रकार
३०६	२६	आपण	आपणा

३०८	६	भ्रूयुगुळांत टाकी	भ्रूयुगुळतटाकीं
"	१८	अर्जुनविषाद	कर्मसंन्यास
"	२२	निष्कळ	निष्कळ
३१०	१३	सर्वात्मयोगमात्र	सर्वात्मयोगगात्र
"	१४	नेत्र	नेत्र
"	१८	परमप्रियात्मन्	परमप्रियात्मन्
३१३	१६	मरण	मारण
"	२७	तोचि	तोंचि
३१४	२७	इच्छी तोवरी	इच्छितो परी
३१६	१०	सधवखडा	सैधवखडा
३१६	८	भोगसाधनी	भोगसाधनीं
"	"	मेक्षास	मोक्षास
३१९	३०	अन्वबोधीं	अन्वयबोधीं
३२०	२८	अन्वयमाधि	अन्वयसमाधि
३२१	८	पटतंतूची	पटतंतूच
३२३	१२	शुद्धबुद्ध	शुद्धबुद्धि
"	२१	हाचि समर्थ	हाचि अर्थ
"	२२	तो न घडे या योग- सिद्धी	तों न घडे ध्यानयोग- सिद्धी
"	२३	योगशब्दे न घडे	योगशब्दे घडे
३२४	१	वियोग	योग
"	११	आणि बीज	आणि योगाचें बीज
३२७	२४	नर कीं । योगाभ्यासीं	नर । कीं योगाभ्यासीं
३२९	१६	जाला	ज्याला
३३०	१	साक्षेप	सापेक्ष
"	१६	सहस्रपरमा	सहस्रपरमां
"	२०	जपयज्ञोस्मि	जपयज्ञोस्मि
३३४	१४	वृत्तीच दिसेना सुख	वृत्तीचें दिसेना मुख
"	१७	नाल्पसुखमस्ति	नाल्पेसुखमस्ति
३३७	२	दुःखस्वरूपा	दुःखरूपा
३४२	१२	अपरा	अपारा

३४२	२८	जेंवी नात्मसत्ता	जे विना आत्मसत्ता
३४३	१५	निरोधवृत्तीच्या	निरोध वृत्तीचा
३४९	१	सम्यगवेक्षण ह्यणजे	सम्यगवेक्षण । ह्यणजे
३५२	१९	त्याचें	त्यातें
"	२९	देयकरितां	दयेकरितां
३५३	१३	निवृत्तिमाग	निवृत्तिमार्गे
३५६	२	ज्याच्या	ज्या त्या
३५८	३०	प्रपश्यामि	पश्यामि
३५९	१	दृढम्	दृढम्
"	८	योग जेंथें	योग । जेंथें
"	१६	दुर्लभ	दुर्धर
"	२२	टाकी	टीका
"	२४	करील तो	करिजेतो
३६३	४	आळवीन	आळवी न
३६४	२७	जुनातें	जुना ते
३६६	४	अर्जुन	अर्जुन
"	१३	आरंभीं	आरंभी
३७२	३	करितों	करिता
३७३	२५	यदि	यदा
"	"	विचेष्टिते	विचेष्टिते
"	२६	योगमति	योगामति
३७४	६	योग न वाणे	योग वाणे
"	१६	कोणी दाविती	कोणी ऐसे दाविती
"	२०	परमार्थही न	परमार्थहीन
"	२३	यागीं	योगीं
"	"	योगीविवरण	योगविवरण
३७५	१	त्यांच्या	त्याचा
"	३	सोनेंचि असणें	सोनेंचि त्याचें असणें
३७६	४	अर्जुनविषाद	आत्मसंयम
"	३०	योगियांते	योगियांत
३७७	२०	आविरक्तः	आविरस्तु

३७७	२५	प्रसन्न मायातीत	प्रसन्नमायातीत
३७८	१५	उत्तमलोकार्ते	उत्तमलोकार्ते
३७९	१	पादौ	पादौ
३८२	२७	योगी	योगी
३८३	२	साधने	साधने
"	२१	अति	भार्त
३८४	३	बालणे	बोलणे
"	९	ध्याना	ध्यानौ
"	१०	मतिर्मधुपतेसकृत्	मतिर्मधुपतेसकृत्
"	११	रतिमुद्गहतादद्वांगंगे	रतिमुद्गहतादद्वांगंगे
"	१५	वृत्ति	बुद्धि
३८९	१९	एक प्रकार	एतत्प्रकार
"	२४	निर्विकार उघडेंचि	निर्विकार । उघडेंचि
३९१	१८	प्रकृतीच्या	प्रकृतीचा
३९२	९	प्रत्येक दृष्टि	प्रत्यग्दृष्टि
"	१२	अपरेस	या अपरेस
"	१६	कीं कल्पनेनेंचि पाळी मोडी ।	कीं कल्पनेनेंचि सृष्टि घडी । कल्पनेनेंचि पाळी मोडी ।
३९२	२०	परा कृतीकरूनी	परा प्रकृतीकरूनी
३९६	१२	द्वणतो	द्वणतां
"	१३	सूचला	सूचिला
"	१६	होता	होतो
"	२२	श्रुत्यर्थ ॥ पूर्वी	श्रुत्यर्थ पूर्वी
३९७	१४	धरी	धरीं
"	१५	सुवर्णाचें	सुवर्णाचें
"	१७	विश्वररचना	विश्वरचना
"	१८	विश्वररचनास्थिती	विश्वरचनास्थिती
३९९	१९	प्रीती	प्रीती प्रीती
३९९	२६	शब्द	शब्दें
४००	१६	बीजनाश	बीज नाशे

४००	१६	नश्वरं	नैश्वरं
४०२	१३	सात्विक भाव	सात्विक इतर भाव
४०२	२२	जाणा अणतो	जाणा । अणतो
४०४	१०	जें	जे
४०५	१३	पाहेल	पोंहेल
४०६	१६	कड	कडू
४१२	११	त्यांस अणेन भक्त	त्यांस न अणे भक्त
४१३	११	त्या जीवानिमित्त	त्याच्या जीवानिमित्त
४१४	१२	मुक्ती	मुक्ती
४१७	२१	मां एव	या एव
४२०	१९	अणानि बोलता जाला ।	अणोनि बोलिला । आ- णि सुकृती अणोनि बोलता जाला ।
"	२८	त्रिणि	त्रीणि
४२३	६	बंध्यासुब	बंध्या सुत
"	२९	अहंकृती	अहंकृती ।
४२६	६	ते अर्द्धे	तो ते अर्द्धे
"	१५	पूज्य	मी पूज्य
"	२३	भजती तयातें	भजती ते तयातें
४२७	६	अणूनि देवातें	अणूनि ज्या देवातें
४३०	५	जीव ब्रह्मचि	जीव । ब्रह्मचि
४३१	१	त	ते
४३२	२	सूर्य	सूर्य
"	२१	वर्तमान	वर्तमान
"	२२	ब्रह्मांड	ब्रह्मांडें
"	२९	संमोह	संमोहं
४३४	७	पदाचा	पदांचा
"	९	वदे ते भगवद्वाणी	वदे ते । भगवद्वाणी
४३६	८	अर्जुनविषाद	ज्ञानविज्ञान
"	१८	जो समर्थ	जे समर्थ
"	१९	शब्दाचे	शब्दांचे

४३७	२८	का	कीं
४३८	२-३	अगत्याच	अगत्यच
४४०	२७	चुकेना	तुकेना
४४२	१२	कस्मिन्फलदेस्त्वनीशे	कस्मिन्फलदेस्त्यनीशे
४४३	५	त्रिपाततप्ता	त्रितापतप्ता
४४४	१०	पुसतील	पुससील
४४७	१३	कीं ऐको न जाणे	कीं ऐकोन जाणे
४४९	२	वाणी	पाणी
"	१२	गळे जें अक्षर	गळे जें क्षर
४५१	१०	सोनेचिही स्वभाव	सोनेचि स्वभाव ह्य
४६५	१	हें	हे
"	११	देतो	देतो
"	३०	अति	अति
"	३०	ते	तें
४६८	८	तेचि वळखिला	तेचि तो ओळखिला
४६९	८	भृतये	भृतये
४७३	१८	ब्रह्म ह्यणोनी	ब्रह्म निर्देश ह्यणोनी
"	२२	अक्षर	द्व्यक्षर
"	२५	परि हरी	परिहरी
"	१८	गीतेचा	या गीतेचा
४७४	"	ऐसें	ऐसे
"	१३	ओकार	ओंकार
४७५	१८	वारा धरी	वारा भरी
४७६	९	ह श्रुती	हे श्रुती
४८२	१९	पावोनि शाश्वत	पावोनि अशाश्वत
"	४	विद्व । सर्व हें सत्य	विद्व सर्व हें सत्य
४८८	२८	हाते	हाते
"	५	अहंकाराची	अळंकाराची
४८९	२१	तो	तों
"	२२	अनुभनवगम्यही	अनुभनवगम्यही
४९०	२३	होऊनि वरी	वेऊनि वरी
"			

४९१	१०	कीं ते सत्ताच	कीं तो सत्ताच
४९५	१८-१९	आत्रक्षभुवनाल्लोका	आत्रक्षभुवनाल्लोकान्
४९६	१५	जाती ते परतती	जाती ते न परतती पावोनी
४९६	२२	द्वजजे	द्वजजे
"	२७	वाल्मीकाचा	वाल्मीकाचा
४९७	६	एथें टीकाकार	एथें इतर टीकाकार
५००	१८	परतती	परतती
"	२८	आंधारीं	आंधारी
५०५	१०	प्रतिष्ठम्	प्रदिष्टम्
५०६	५	मागती	भागती
"	१२	फळें बोलिलीं	फळ बोलिलें
"	"	ते अतिक्रमी	तें अतिक्रमी
"	"	तरी ते वेगळीं	तरी तें वेगळें
"	१३	जे सर्व वेदीं ते अ- तिक्रमितो	जें सर्व वेदीं तें अ- तिक्रमितो
"	१४	याचेठायीं	यांचेठायीं
५१२	३०-३१	विविधमायामयाच	विविधमायामयाचें
५१४	९	कळ	कळे
५१५	२२	श्रीरामकृष्णाद्यवतार- रचना	श्रीरामकृष्णाद्यवतार- रचना
"	३०	राजमुद्रांकित	राजमुद्रांकित ।
५१७	१५	थार	थोर
५१८	२१	कर्मकांड	कर्मकांड
५२७	२२	सूर्यप्रकाशाचा	सूर्यप्रकाशाचे
५२९	३	भर्ती	भुर्ती
५३०	१३	तंतूतें	तंतूनें
५३४	१७	भागवतधर्म सांगे	भागवत सांगे
	२८	अन्यबोधीं	अन्यबोधीं

चसकर भरी

५३८	११	वराग्याचें	वैराग्याचें
५३९	१७	कृष्णाद्यभवतार	कृष्णाद्यवतार
५४०	२२	जाय कळे	जाय आणि कळे
५४२	३०	ते जैसा	तो जैसा
५४३	६	तो या	प्रत्यया
५४३	२५	भद	भेद
५४५	२	मानव	मानवां
"	१७	सकळ	अकळ
"	२२	रूप	रूपें
५४७	१५	परि तें	परि ते
५४९	९	होतो	होतां
५५०	१०	वेदवेदांत	वेदवेदांत ।
"	१९	जडतरंगाकार	जडतरंगाकारा
५५१	४	कल्पक्षय सूचवी	कल्पक्षय । सूचवी
"	१३	त्यातें	त्यातें
५५४	१०	सचवी	सूचवी
"	१५	असतां	असता
"	१५	उपजतां	उपजता
"	२७	स्ववैराग्यसचक	स्ववैराग्यमुचक
५५५	२०	उदासीनें	उदासीन
"	२९	कर्म	कर्म
"	३०	ज्ञानी मुक्त	ज्ञानी नित्यमुक्त
५५६	२३	कळें	फळें
५५८	१२-१३	सृष्ट्यादिकाच	सृष्ट्यादिकाचें
"	२४	तें प्रसवतें	ते प्रसवते
"	२९	जाणें । कीं	जाणें कीं
५५९	१५	श्रुता	श्रुता
"	२७	अर्थी	अर्थी
५६०	२४-२५	नेणती भूतांचे	नेणती ॥५॥ सर्व भूतांचे
	३१	ब्रांकिळें	ब्रांकिळें

	१९	तेथें	तेथें ।
११७	१८	सर्वयज्ञभोक्तृत्व नेणती ।	सर्वयज्ञभोक्तृत्व । नेणती
११८	२०	जागीं	यागीं
११९	१३	गिराइतका	गिराइका
१२०	१२	सर्वा	सर्वास
१२१	३	ब्रह्मर्पण	ब्रह्मपण
१२२	७	च्यवती ते कोण	च्यवती । ते कोण
१२३	१४	ती बरी	ती बरी ।
६००	५-६	पुनरावृत्ति खूण ।	पुनरावृत्ति ज्ञानाविण । ज्ञानें अपुनरावृत्ती हे खूण ।
६०३	८	विचित्र मज	विचित्र । मज
६०६	२८	। साधन	। ज्ञणतां साधन
६१०	८	दोहींचा संदेह	दोहींचा होतां निःसंदेह
६११	१३	क्षणमरी	क्षणभरी
६१२	३१	मढ	सुढ
६१३	१४	रहस्य	रहस्यअर्थ
६१४	१६	निपुण कीं । सर्वा	निपुण । कीं सर्वां
६१५	१२	संतानाचे	संतानाची
६१६	३	त्यास	त्यास
६१७	२१	उत्तरपूर्वाग्रयोरक्षेप	उत्तरपूर्वाग्रयोरक्षेप
६२०	२३	ज्ञाननाशन	अज्ञाननाशन
६२१	१०	सद्वृत्तीतें	सद्वृत्ती ते
६२२	२०	मद्रूप	मद्रूप
६२३	१	स्वभक्तांस	स्वभक्तांस
६२४	२	स्वभक्तीकीर्तिघोषें	स्वभक्तीकीर्तिघोषें
६२५	२०	श्लोकांवरी	श्लोकवरी
६२६	३१	नमाने	न माने
६२७	३१	णह्मोनी	ह्मणोनी
६२८	३१	याचा	यांचा
६२९	३१	रूपें	रूपें ते

५६६	१५	भित	भित
५७०	१९	परि न शुद्ध	परि न करिती शुद्ध
"	१९	नामविमुख	नामा मुख
"	२०	सकळही । वेडेचारा	सकळही वेडेचार ।
५७१	१७	द्यणिजे	द्यणे
५७२	२०	नामें भगवत्प्रसादें	नामें भगवत्प्रसाद । भगवत्प्रसादें
		कैवल्यानंद ।	त्प्रसादें कैवल्यानंद ।
५७३	२०	जड	जग
५७६	१४	त्यास	त्यास
१७८	२५	औषधा	औषधी
५७९	१८-१९	निर्मि । तो चराचर	निर्मि तो चराचर ।
५८०	१५	मथुन	मैथुन
५८२	७	वेद्य	वेद्य
"	८	वद्य	वेद्य
"	९	वैद्य	वेद्य
"	११	वैद्य	वेद्य
"	१७	अथर्वणा	अथर्वणा
५८३	५	तयातें	तयातें
"	२१	सुहृद्	दुहृद्
५८४	७	स्वस्वरूप स्ववैभवा	स्वस्वरूप स्ववैभवा
"	१७	प्रकर्षें	प्रकर्षें
५८५	७	किरणातें	किरण तें
५८७	२०	भवतारितों	अवारितों
५८८	९	त्याच्या	त्यांच्या
"	११	मुमुक्षु	बुमुक्षु
५८९	१५	योगयोग	भोगयोग
५९०	१६	त्यातेही	त्यातेंही
५९५	११	कर्में	कामें
"	२७	रज्जु	रज्जुत
"	२८	रज्जुतें	रज्जुने
५९६	१	मोक्षविधि	मोक्षा

६२६	७	विभूति आणि ज्याचा	विभूति । आणि ज्याचा
		ऐश्वर्यस्थिती	ऐशी ऐश्वर्यस्थिती
"	८	झणूनि जाणे	झणूनि जो जाणे
"	२०	बाणे	बाणों
६२७	४	सर्वाहनी उपाधि	सर्वाहनी अधिक उपाधि
"	१७	विभूति	कीं विभूति
६२८	१२	सत्ययोग	अविकंपयोग
"	१२-१३	गोष्टी झणूनि	गोष्टी सत्य झणूनि
६३२	५	मा. ए. क	भा. ए. स्कं
६३४	२७	तें	ते
६३५	१४	मिथ्यासर्पदृष्टि	मिथ्यासर्पसृष्टि
६४२	७	निघाल-	निघाला
६४४	११	मागती	मागुती
"	१७	मानितें	मानितों
६४७	१६	वेगळी	वेगळा
"	३०	तं	तूं
६५०	६	जो	जो
६५१	६	यात विष्णु	यांत । विष्णु
६५३	४	ज्याच्या	ज्याचा
६५४	८	माझा मी	माझा माया मी
६५५	४-५	नानाप्रकारें ।	नानाकारें ।
६५६	२३	वसुदेवांचा	वसु देवांचा
"	२४	वाढेल	वाढेल
६५८	१४	जप	जड
६५९	२१	पाकही	पाळकही
६६२	११	तेरावा	तरावा
६६४	४	प्रलयाचि	प्रलयाचें
६६७	१०	शासनादि	शासनाहें
"	१४-१५	अर्जुन समजो	अर्जुना समजें
६६९	१	नावें	नावें ।
"	२२-२३	राजविद्याराजगुह्य	विभूति